This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

B 1,236,763

Digitized by Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ԹԵՍԱՒՐՈՍԻ

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՄԱՌՕՏԵՑ

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԷՏԷԵԱՆ

1877

Digitized by Google

ԳՐԱՑՈՒՑԱԿ

ՏԷՏԷԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

		Ֆր. Ս
Ազահն.	Թարգմանեաց Յ. Յ. Տէտէեան	85
Ազնէս.	» Օրիորդ Լիւսի Ս. Գալստանեան	1. 25
Ակամայ բժիշկ.	» Յ. Յ. Տէտէեան	70
Աղքատ երիտասարդի մը վէպը.	Թրգ. Գ. Մսերեան	1. 75
Աղօթագիրք. Հասարակ կազմ		1. 25
»	Կիսակաշի	1. 60
»	Ոսկեզօծ	3. 50
»	» և թաւշապատ	5.
»	Արծաթազօծեալ և ոսկեզօծեալ շրջանակօք	8. 75
»	Փղոսկրեայ	23.
Ամուրիի մը երազ'ները.	Թրգ. Մ. Մամուրեան	1. 40
Ամօրի.	» » »	3. 50
Այբբենարան, Դիւրուսոյց ոճով. Է. տիպ. Յօրինեաց Յ. Յ. Տէտէեան		25
Այբբենարան—ընթերցարան Գաղղիարէն		25
Այտա.	Թրգ. Կ. Պ. Շէրիտճեան	50
Անիծեալն, 4 հատոր.	» Մ. Մամուրեան	8. 25
Անգեղա Գաճիոլի.	» Յ. Յ. Տէտէեան	25
Անթօնին.	» Օր. Մարիամ Յ. Ճերմակեան	2.
Անճելօ.	» Ա. Թագւորեան	85
Անուշավան, պատկերազարդ. Գրեաց Գ. Պասկանեան		1. 40
Աշխարհի շրջանն ութսուն օրուան մէջ.	Թրգ. Մ. Մամուրեան	2. 75
Արեւելեան Մամուլ, Հանդէս. Խմբագիր Մ. Մամուրեան. Տարեկան		15. 75
Արեւելեան Մամուլ. 6 տարուան 1871—1876		100.
Արիմայի Մարքիզուհին, 2 հատոր.	Թրգ. Խ. Ն. Պուրնազեան	4.
Արփի Արարատեան, Հանդէս. Երկամսօրեայ տարաշխարհիկ լրագրութեան. Աշխատասիրութեամբ Եղբարց Տէտէեան		4.
Բամելայի առաքինութիւնք.	Թրգ. Պ. Գ. Պալըգտըգարեան	1. 25
Բօլին.	» Գ. Մսերեան	1. 75
Գաղտնիք Բարիզի, 8 հատոր.	» Մ. Մամուրեան	20. 75
Գաղտնիք Բարիզու Վեպին թարգմանութիւնը.	Թրգ. Հ. Յ. Տէտէեան	1. 60
Գէորգ Ուաշինգթն.	» Փ. Վարդանեան	85
Գատասէրք.	» Մ. Նուպարեան	85
Գարուս մէկ զաւակին խոստովանանքը, 2 հատոր.	» Գ. Չիլինկիրեան	3. 50
Գրախտահայքն. Գրեաց Յ. Սըվաճեան		50
Երեք հրացանակիրք, 3 հատոր.	Թրգ. Մ. Մամուրեան	7. 75
Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց		1. 40
Երկասիրութիւնք երկուց ընկերակցաց,	Թ. Գարագաշեան և Ն. Միրզայեան	1.
Զաւան և Փառնակ Ա. Գրեաց Գ. Պասկանեան		1. 50
Ընդհ. պատմութիւն համառօտ. Յօրինեաց Մ. Մամուրեան. Մասն Ա.		1. 20
» » » » » »	» Բ.	2. 50
Ընթերցարան, Պատկերազարդ, Բ. տիպ. Աշխատասիրեաց Յ. Յ. Տէտէեան		1. 40
Թշուառներ, 10 հատոր.	Թրգ. Գ. Չիլինկիրեան	31.
Ժէնըվիէվ, Գ. տիպ.	» Յ. Յ. Տէտէեան	85
Ժօզէֆ Պալսամօ, 8 հատոր.	» Կ. Եազմաճեան	18.
Իվանհօէ, 3 հատոր.	» Մ. Մամուրեան	6. 25
Լէօ կամ Ափիօն ծխողի մը սէրը.	» Գ. Կ. Տիւլգէրեան	1. 40

Digitized by Google

ԹԵՍԱՒՐՈՍԻ

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՄԱՌՕՏԵՑ

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ՏԷՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

Զմիւռնիա

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1877

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Digitized by Google

Digitized by Google

GRAD
EREN
387
02/20/98

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԹԵՕԴԻՐՈՍ մեծ կոմսի բարոյախօսութիւնը, որ իւր վսեմութեանցն եւ կատարելութեանցն յարգի է ամեն ազգաց մէջ. տարակուսելի է թէ ինչու մեր, եւ մեր դպրոցներուն մէջ նոյն ընդունելութիւնը գտած չէ ցարդ:

Եւ ինձ կը թուի թէ, նիւթի վսեմութիւնը, եւ թարգմանիչին հայկաբանական բարձր ոճը, առիթ տուած են մեր դպրոցներուն եւ երկրորդական կարգի ուսանողաց, որ այն ամենապիտանի եւ կարեւոր ուսմունք (որ մարդկութեան երջանկութեան տարրն է) ետ մնացած է մեր մտաց ընդունելութենէն:

Մեր ազգի այս ուսման անհրաժեշտ պէտքն, զիս ստիպեց զայն առնելի համառօտ, եւ հասկանալի լեզուաւ յերեւան բերել, ըստ մտաց ԹԵՕԴԻՐՈՍԻ, եւ ըստ սահմանացն ԱՐԻՍՏՈՏԵԼԻ:

Յոյս մեծ ունիմ, թէ գոնէ, այս ազնիւ եւ ամենապիտանի [illegible] մուտք կը գտնէ մեր ամեն կարգի դպրոցներու եւ ընկերութեանց մէջ, յօգուտ մեր իսկ անձին:

Աւելորդ չեմ համարիր ըսելու թէ, ջանացած եմ համառօտութեան հետ, միտքն իմաստները եւս պարզել, այնպէս որ խելահասները, առանց առաջնորդի ալ կարող են օգուտ քաղել:

Ես պարտք մը կատարեցի, գրելով: Կը խնդրեմ իմ սիրելի ազգայիններէն, որ իրենք ալ իրենց պարտք կատարեն ընթերցմամբ, յօգուտ իրենց եւ 'ի փառս Աստուծոյ:

Digitized by Google

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Պատիւ եւ շահ, մարդուս համար, ամենէն ցանկալի եւ պիտանի պէտքն է։

Վասն զի, շահն, զմեզ հանգիստ եւ ապահով կը պահէ, պատիւն, յարգի եւ մեծարելի կը ներկայացունէ զմեզ մարդկանց եւ Աստուծոյ առջեւը։

Եւ Աստուած այնչափ սիրեց պատուաւոր անբիծմարդիկ, որ մշտնջենաւորութեան մէջ զանոնք իրեն թագաւորութեան բաժանորդ ընելու խոստումն ըրաւ։

Պէտքերը, մեզ կ'ուսուցանեն շահը ձեռք բերելու միջոցները։

Արժանապատուութիւնը, մեզ կ'ուսուցանէ, պատիւ ձեռք բերելու միջոցները։

Սոյն միջոցները, հիմնական եւ կատարեալ կերպով ուսանալու շտեմարանը, դպրոցն ըլլալը ապացուցուած է։

Եւ անոր համար է, որ մեր մատաղ հասակէն սկսեալ երկար ժամանակ այն սրբավայր կը դիմեմք, թէ զանոնք եւ թէ մեր այս աշխարհի մէջ ամէն պէտք եղածները ուսանելու, 'ի հարկին կանոնաւորապէս 'ի գործ դնելու համար։

Սակայն ցաւ է ինձ յայտնել թէ, մեր շատ մը ուսմանց հետ, ինչու՞ փոյթ չեմք տանիր ուսանիլ վերյիշուած ամենապիտանի պէտքերը։

Այո՛, կ'ուսանիմք՝ ինչ որ արտաքին է, սակայն զանց կ'առնումք ուսանիլը, ինչ որ ներքին է, եւ մեր անձին կը վերաբերի։

Այն սրահի մէջ, կ'ուսանիմք, երկինք եւ նորա աստեղները քննել եւ իմանալ, սակայն չեմք ուսանիր մեր անձին սեպհական կիրքերը քննել եւ իմանալ եւ նոցա չափազանցու-

Digitized by Google

թեան վնասոյն առաջն առնելու դարմանները ուսանիլը եւ 'ի գործ դնելը:

Կ'ուսանիմք ամբողջ երկրագունտ իւր ամեն տեսարաններով մեր աչքի ներկայութեան բերել. չգիտեմ թէ, ինչու չեմք ուսանիր, մեր փոքր ճանապարհորդութեան մէջ տեղի ունեցած խուշն եւ խութը տեսնելը եւ վերցունելը:

Մեր աչք յերկինս բարձրացուցած, եթերք կը քննեմք, բայց մեր անձի վրայ գտնուած բիծերը չեմք քններ եւ չեմք տեսներ:

Մենք կ'ուսանիմք չափ 'ի ձեռին երկրագունտ չափել, բայց զանց կ'առնումք մեր, եւ մեր ընկերոջ հետ ունեցած յարաբերութեան սահմանը չափել, նոցա հետ ունեցած պայմաննիս գիտնալը, մեր գործողութեան եղանակը կշռել եւ իմանալը:

Մենք կ'ուսանիմք, զԱստուած եւ նորա ստորոգելիները եւ նորա նախախնամական գործերը ու տնօրէնութիւնները, բայց ինչու չենք ուսնիր անոր մերձենալու միակ միջոցը՝ այն է առաքինութիւնները, մոլութեանց վնասները, զանոնք մերժելու միջոցը եւ եղանակը:

Կ'ուսանիմք անհունութիւնը չափել, չենք ուսանիր մեր կիրքերը չափաւորելը:

Մենք կ'ուսանիմք անհուն հաշիւները ուսանիլ, սակայն մեր կենաց օրերու գործողութեանց, ուղիղ հաշիւները կարգադրելու եղանակը չեմք ուսանիր:

Այս պէտքերն են որք խիստ զգալի է մեր դպրոցաց մէջ հիմնական կերպով ուսուցանել ամեն կարգի աշակերտեայ անձանց, վասն զի երբ մարդ մը ինքզինքը չճանաչեր, անհնարին կէ յուսալի չէ, որ ուրիշ բաները կարողանայ ըստ արժանւոյն ճանաչելը:

Ըստ մեր դատմանը այս ամէն անհրաժեշտ պէտքերը ուսանելու նպաստող եւ առաջնորդողը, Թեաւրոս մեծ իմաստասէր կոմսի գործը ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ կո-

չուած գիրքն է որ իւր կատարելութեան մասին շատ լուսաւորեալ ազգաց յարգանքն ստացած է, նորա գործոյն համառօտութիւնը աշխարհիկ լեզու, ՝ի լոյս ածել կու տամ հայազգի դպրոցներուն եւ ամեն աստիճանի անձանց, վերոյիշեալ պետքերը լեցունելու ըղձիւ, եթէ ոչ լիովին, գոնէ ըստ կարելւոյն. ապագային թողլով նորա կատարելութիւնն:

Սոյն գործը՝ վստահ եմ թէ մեծապէս կը նպաստէ մեզ առաքինութեան շաւղի մէջ մտնելու, մոլութեան ծայրերէն խորշելու, կիրքերը չափաւորելու, եւ զմեզ բարի մարդ եւ բարի քաղաքացի ընելու:

Վասն զի յոյժ բնական՝ կերպով խօսած է եւ սքանչելի օրինակներով հաստատած է իւր ամեն առարկաները:

Սա, նախ կը խօսէ հոգւոյն եւ նորա մասունքներուն, եւ նորա ներգործութեանց վրայ. կը խօսէ երեք բարեաց եւ նոցա արժանեաց եւ օգտին վրայ: Կը խօսէ մարդուս երջանիկութեան եւ անոր միջոցներուն վրայ: Կը խօսէ բարոյական առաքինութեանց եւ նոցա մոլեկան երկու ծայրերու վրայ: Վերջապէս մարդուս կատարեալ երջանիկ եւ բարի մարդը ու ընկերական աշխարհին օգտակար ընելու ամէն միջոցներու վրայ սքանչելապէս կը խօսէ:

Ուրեմն մեզ կը մնայ յորդորել, թէ այս է քաղաքական հօրիզօնի վրայ բարի մարդ եւ բարի քաղաքացի ցոյց տալու ներկայացուցիչը, ասոր միջոցաւ կրնամք առաքինութեան տաճարը մտնել. եւ ըստ այնմ մարդիկ խաղաղ եւ հանգիստ ու բարիապէս վարուելը, ոչ ոքէ չվնասուելը, եւ ոչ զոք չվնասել. հայրենեաց երկրին բարիք ընելը, եւ բարիապէս այս աշխարհէս երթալը:

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ:

Digitized by Google

ԹԵՍԱԻՐՈՍԻ

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՍ Ա.

ՄԱՐԴԿԱՅՍ ՄԱՐՄԻՆԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ հեղինակն, երբ իւր արարչական զօրութեամբն այն արարածները ստեղծագործեց, անոնց մէջէն, մարդն ամենէն կատարեալ ըրաւ, աճելու և բազմանալու յաջորդական շարունակութիւնը, իւր բացարձակ հրամանաւը հաստատեց։

Մենք կը տեսնենք որ մարդն, արարչական ներգործիչ հրամանաւն, իւր էութիւնը, գոյութիւնը, և կենդանութիւնը, իւր ծնողներէն և նոցա արիւնէն կ՚առնու, հետզհետէ նոյն արիւնէն, իննամսեայ շրջանի մէջ, ջիլը, մորթը, անթիւ ոսկորները յարգանդի մօր կազմակերպելով մարդ կերպարանեալ յաշխարհ կը ծնի։

Կը տեսնենք յետ այնորիկ, ծնած զաւակն մօր կաթով սնունդ առնելով կ՚աճի և կը զօրանայ, և կատարելութեան հասնելով, կը խօսի, կը խորհի, և գործել կ՚սկսէ ինչ որ պէտք է իւր պիտոյից համար։

Բացառութիւնը մէջ չբերելով, մարդուս՝ այս ընթացք կը տևէ ութսունէն մինչև հարիւր տարի։

Յետ այնորիկ հետզհետէ կ՚սկսի արիւնը սառիլ և պաղիլ, ջիղերը կը թուլանան, զօրութիւնը կը տկարանայ, և կը դողդողէ, այլ և այլ ցաւոց ենթակայ կը լինի, և օր մ՚ալ կը մեռանի ՚ի հող կը թաղուի և ՚ի հող կը լուծուի առանց մարդու մը նշան ձգելու։

Սակայն զարմանալի է նորա մեռած ժամանակը, երբ դուն անոր մօտենաս, կը տեսնես որ, աչք բաց է, բայց չտեսներ, ականջ փակուած չէ, բայց չլսեր, բերան առողջ՝ սակայն չճաշակեր, քիմք անփակ՝ բայց չհոտոտեր։

Այսպէս ալ ձեռք, ոտք և մարմնոյ միւս մասունքները բոլորն ալ կան և կը մնան, սակայն չեն գործեր և չեն շարժիր։

Ասոնց վրայ երբ հասուն խորհրդածութիւն մը ընեմք, վերահասու լինիմք թէ, սոյն մարմնոյ մէջ՝ այլ իմն զօրութիւն կը բնակէր, և այն էր, որ զայս կը վարէր, կը շարժէր և գործել կուտար։

Այն զօրութիւնն է, որ կամ՝ պակասած, և կամ՝ հեռացած է մարմինէն, անոր համար մարմինն ալ անշարժութեան մատնուած և մահուան ու լուծման դատապարտուած է։

Այս ապացուցական խորհրդածութիւնը, մեզ իմաստասիրել կուտայ թէ, մարդուս մարմնոյ էութիւնը ու գոյութիւնը, որուն նիւթը հողէ, արարչապետի ձեռամբ ճարտարապետեալ մարդ կազմակերպուած է այն, ըմբռնելու, խորհելու, մտածելու, դատելու, իմաստասիրելու, յիշելու, երևակայելու, երազելու կարողութիւնը չունի, ինքն իրմէ, ապա, ուրիշ էութենական զօրութիւն մը կայ մարդու մէջ հաստատուած վերնախնամ տեսչութենէն, այն զօրութիւնն է որ կը ներգործէ, մեր մարմնոյ միջոցաւ։

Սորա յայտնի ապացոյց կը տեսնեմք, մեր մարմնոյ քնացած ժամանակը, երբ ուրիշ մը մեր մարմնոյ քով արթուն կեցած կը դիտէ և կը տեսնէ որ մեր մարմինը այն անզգայ և թմրեալ քնացած վիճակի մէջ, տարօրինակ եղանակաւ մը զարմանալի ներգործութիւնները կ՚ընէ և գործողութիւնները կը կատարէ։

Կը տեսնէ որ քնացած անզգայ մարմինը, բան մը կ'զգայ, կը օսի, առանց գիտնալու և զգալու, կը խնդայ առանց ուրիշ մը տեսնելու, և երբեմն կ'ելնէ անկողինէն և քալել կ'սկսէ, կը շրջի, կ'երգէ, և այլն գործողութիւնները կը կատարէ։

Իսկ երբ նա այն մեռեալ վիճակէն կ'սթափի, և իրեն ըրածներուն վրայօք բացատրութիւնը կ'ուզուի, նա, իր գործերէն իսպառ անտեղեակ, կ'սկսի ապշիլ իր վրայ պատմուածներուն մասին։

Երբեմն մենք մեզէն կ'զգանք նոյն մարմնոյ մեռեալ վիճակի մէջ, մեր երազելը, երևակայելը, խորհել, դատելը, կ'ուսանիմք, կ'իմաստասիրեմք, ամենէն հեռաւոր տեղը, քիչ միջոցի մէջ կը գնամք և կը հասնիմք, մեր բարեկամները կը տեսնեմք և նոցա հետ կը խօսիմք, մեր թշնամիները տեսնելով, անկէ կը խորշիմք, կը գործեմք և այլն և այլն։

Այս ամեն գործողութիւնները մենք կը կատարեմք, այն ժամանակը, երբ մեր մարմինը իսպառ անզգայ է և մեռելութենէն բնաւ տարբերութիւն չունի.

Միթէ այս գործողութիւնները բաւական չե՞ն հաստատելու թէ մեր մարմնոյ մէջ Աստուած այնպիսի էութիւն մը կամ գոյութիւն մը հաստատած է, որ սքանչելի ներգործութեամբ մը կը շարժէ մեր մարմինը, գործել կու տայ։

Նոյն մարմնոյ զգայարանաց միջոցաւ, ինք՝ հոգին կ'ըմբռնէ, կ'երևակայէ. կ'զգայ, կը կամի, կը դատէ, կը խորհի, և ամեն գործողութիւնները կը կատարէ։

Մեր մարմին քնացած ժամանակը հոգին, ինք իր մէջ գործողութիւնները կը կատարէ, մարմնոյ արթուն ժամանակը, մարմնոյ զգայարանաց միջնորդութեամբն կը կատարէ, իր ամեն գործողութիւնները։

Ի վերջ ամենայնի, մարմինը առանց հոգւոյ, անշարժ հողի կոյտ մի է, եթէ չես հաւատար գնա՛ գերեզմաննոյները և քրքրէ հին մեռեալներու գերեզմանները, և ահա ըսածէս աւելի ուրիշ բան չես գտներ։

Մարմնոյ վրայ այսչափ խօսիլ բաւական համարելով, դառնամք

Digitized by Google

խօսել հոգւոյն և անոր մասունքներու ու անոր ներգործութեանց վրայ յաջորդ գլխով։

ԴԱՍ Բ

ՄԱՐԴՈՒՅ ՀՈԳԻՆ ԵՒ ՆՈՐԱ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՈՒ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մեր հոգին, որ ամենակարողին Աստուծոյ մէկ ներգործական զօրութիւնը և էութիւնն է, մեր մարմնոյն մէջ հաստատուած մենք ոչ կը տեսնենք և ոչ նորա ձեւը կարողենք ըմբռնել, ուստի նորա ներգործութիւններէն կը հետեւցունենք ըստ իմաստասիրաց թէ «Հոգին է մի, և անբաժանելի պարզ էութիւնը կամ գոյութիւնը, երեք եղանակաւ ենթակայացեալ»։

Եւ կամ թէ այսպէս ըսենք «Հոգին երեք կարողութեանց բաղկացեալ, էութիւնը կամ գոյութիւնը մի է։»

Հոգւոյ երեք կարողութիւնները, զատ զատ անուններ ունին, ինչպէս որ նոցա ներգործութիւններն ալ այլ և այլ են, զորս ալտի յիշեմք 'ի կարգին. սակայն մի է հոգին։

Հոգւոյն կարողութեանց միոյն՝ Զգացում կ'ըսեմք. երկրորդին՝ Կամք. երրորդին՝ Միտք կամ Դատողութիւն։

ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՀՈԳՒՈՅՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Յառաջագոյն ըսինք թէ, մեր մարմինը, առանց հոգւոյ՝ ոչ կ'ըզգայ, ոչ կը գործէ, ոչ կ'ըմբռնէ, ոչ կը կամի, և ոչ կը դատէ.

Digitized by Google

այլ՝ հոգին է որ այն պաշտօնները, մարմնոյն կատարել կու տայ, իւր յատուկ ներգործութեամբն ։

Թէպէտ մենք մեր տեսութենէն համոզուած կը կարծեմք թէ մեր մարմնոյ աչքն է որ կը տեսնէ, այսպէս և ականջ կը լսէ, հոտոտելիք կը հոտոտէ, քիմք կը ճաշակէ, ձեռք կը շօշափէ, մարմինը կ'զգայ, ոտք՝ կը գնայ ։ Ասոր համար կրնամք ըսել թէ այն գործողութիւնները մարմնոյն է, զի մարմինը կը կատարէ մեր աչքի ներկայութեան ։

Սակայն երբ մեր մարմնոյ քնացած և կամ մեռած ժամանակը կը տեսնեմք որ այս գործողութիւնները մեր մարմնոյ միջոցաւ այլ ևս չեն կատարուիր, կ'ստիպուիմք ըսելու թէ այս ներգործութիւնները մեր հոգւոյն է, որ կատարել կու տայ մեր մարմնոյ զգայարանաց միջնորդութեամբն ։

Ըսել է որ, մեր մարմնոյ զգայարանքները, դուրսի առարկաներու և մեր հոգւոյն մասունքներու մէջտեղը, միջնորդական պաշտօն մը կը կատարեն ։

Ինչ որ դուրսի առարկաները կ'ազդեն, և երևան կը բերեն մեր զգայարանաց, այսինքն՝ աչաց, ականջաց, հոտոտելեաց, ճաշակելեաց, շօշափելեաց. մեր զգայարանքներն ալ անմիջապէս զանոնք առնելով կը հաղորդեն մեր հոգւոյ կարողութեանց, որոց հետ սերտ կապով մը կապուած առնչութիւն ունին միմեանց հետ ։

Ըսինք թէ, հոգին՝ երեք կարողութիւն ունի, և դուրսի առարկաները ընդունելու մասին, առաջին տեղն ունի զգացումն. զի ամեն առարկայ, իւր առաջին ներգործութիւնն զգացմանն կ'ազդէ. և զգացումն, իւր ընդունած առարկաները թէ բարի լինին թէ չար, թէ գեղեցիկ թէ տգեղ, թէ աղէկ լինի և թէ գէշ, թէ ախորժելի լինի, թէ անախորժ, զանոնք ամենքն ալ անխտիր կերպով կամաց հաւանութեան կը յանձնէ ։

ԿԱՄՔ՝ որ բարւոյն և չարին ընտրութեան մէջ սուր ներգործութիւն մը չունի, (վասն զի կիրքերը նորա վրայ յատուկ ազ-

Digitized by Google

դեցութիւն կը բանեցունէն), ուստի աւելի հաճոյական բաղձանքներուն հետեւելով, զգացումն իրեն յանձնուած առարկաները փոխանակ իւր հանճարաւոր ընկեր խորհրդեան յանձնելու եւ անոր հաճութեան կամ տհաճութեան վճիռն առնելու, առանց նորա գիտակցութեան ինքնին կը տնօրինէ եւ կը գործադրէ, որոց հետեւութիւնը շատ անգամ վնասակար կը լինի։

Որպէս զի մեր հոգւոյն գործողութիւնները ուղիղ լինին, պէտք է դուրսի առարկաները մեր զգացմանց միջոցաւ մեր հոգւոյն զգայական մասին հաղորդած ժամանակը, նա ալ կամաց հաւանութեան յանձնելէն զլնի, կամքն եւս դատումն խորհրդեան հրաւիրելու պաշտօնը կատարէ։

ԴԱՏՈՒՄՆ, երբ ուղղութեան աթոռ նստած, ամեն բանը պայծառ եւ պարզ կը տեսնէ, կը խորհէ, կը քննէ, հապա՝ օգտակարին, բարիին, գեղեցկին, եւ աղէկին, առնելու եւ կատարելու վճիռ կու տայ, նոցա հակառակ վնասակարներէն ալ հրաժարելու հրահանգ կու տայ, միոյն՝ բարի լինելը, միւսոյն՝ չար լինելը ապացուցանելով։

Որովհետեւ, դատումն միայն կրնայ որոշել թէ որոնք են հեղինակի սահմանած օրինաց համաձայն, եւ որոնք են նորա օրինաց դէմ հակառակողները։

Նա, կ'ընդունէ այն ամեն առարկաները եւ 'ի գործ դնել կը հրամայէ, որոնք որ խղճի օրինաց եւ ուղիղ բանաւորութեան համաձայն են։

Այսպէս ալ կը մերժէ զանոնք, որք հակառակ են խղճի օրինաց, աստուածային կամաց, բանաւոր ուղղութեանց։

Ահա այս է մեր հոգին եւ նորա կարողութիւնները ու նոցա ներգործութիւնները, որք եթէ համաձայնութեամբ եւ խորհրդով կատարուին, լաւ են եւ մեզ համար խիստ բարի եւ ապահով, իսկ եթէ կամք ինքնին իւր հաճոյից համաձայն գործէ առանց խորհրդին, մանաւանդ երբ մեր կիրքերն ալ խռոված բուռն ներգործութիւնը կը բանեցունեն կամաց վրայ եւ բռնի գործել կու տան,

այն ժամանակը մարդն որ ամեն կենդանիներէն կատարեալ և երջանիկ ստեղծած էր, կը տեսնես որ ամենէն ապերջանիկ, թշուառ և անկատար ու անկանոն հրէշ խաղալիք մը կը դառնայ կրից, յուզմանց և կամաց աննպատակ հրամանաց մէջ անդը։

ԴԱՍ Գ

ՄԵՐ ԿԻՐՔԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Մեր մարմնոյ մէջ, մեր բանական հոգիէն 'ի զատ, Արարչապետն Աստուած, նաև բնական կիրքերը ևս հաստատած է 'ի մեզ, որոնք որ ոչ սակաւ պիտանութիւն ունին մեր կենաց պահպանութեան համար։

Սակայն նոցա չափազանց կիրառութիւնն ալ դժնդակ վնասները և չարիքները առաջ կը բերեն, 'ի վնաս մեր և ուրիշներու անձին և բարեաց ու կենացը։

Բնական կիրքերը, ինչպէս են՝ սէրը, ատելութիւնը, սրտմտութիւնը, եայլն երբ զանոնք բարիապէս և չափաւորապէս 'ի գործ դնեմք, բարի են և օգտակար։ Եւ առաքինութեանց դասէն կըհամարուին՝ երբ սիրելին սիրես և ատելին ատես։

Միևնոյն կիրքերը մոլի կը համարուին, երբ սիրոյ արժանի առարկան կ'ատես և ատելի առարկան կը սիրես։

Վասն զի այս հակառակ գործողութեան մէջ, դատման ուղղութիւնը կը խանգարուի, ճշմարտութիւնը կը քողարկուի, արդարութիւն՝ ոտնակոխ կը լինի, հետևաբար բարին չարի կը փոխուի, ուստի կիրքերը մոլութեան պաշտօն կը կատարեն այս տեսակ գործողութեանց մէջ։

Digitized by Google

Ոմանք, այս անկանոնութիւնը տեսնելով, տրտունջ ըրին թէ բնութեան ամենատես Հեղինակը, ինչու այս վնասաբեր կիրքերը հաստատեց մեր մէջ, երբ օգտակարէն աւելի վնասակարն կը ներգործեն:

Անտեղի կը համարուի նոցա տրտունջը, երբ վերահասու լինին թէ, կիրքերը մեր մէջ մեծամեծ բարիքները և օգտակարութիւնները առաջ բերելու համար սահմանուած են. այլ խնդիր է որ մարդիկ իրենց անձնիշխան և ազատ կամօք, զայնս՝ 'ի չարն կը գործածեն, հակառակ Հեղինակին սահմանին. զի բարկութեան կիրքը մեր արիութիւնը կը քաջալերէ, և կը զօրացունէ ցանկութիւնը. զմեզ ուրիշներու հետ սերտ միութեամբ կապելով, փոխադարձ բարիքները և օգուտները առաջ կը բերեմք:

Երկիւղն՝ զմեզ զգոյշ և բանին հպատակելու սահմանին մէջ կը պահէ, և խոհեմութեան կ'առաջնորդէ:

Փառասիրութիւնը՝ իբրև ազդու խթան, զմեզ մեծագործութեան կը հրաւիրէ:

Ցաւն՝ զմեզ բարեխառն վիճակի մէջ կը պահէ, և չթողուր որ չափէն աւելի վնասուինք:

Սրտմտութիւնը՝ զմեզ վրէժխնդիր կը կացուցանէ, չարերը արդարապէս պատժելու:

Վերջապէս կիրքերը, պէտք են մեզ և յոյժ օգտակար են, եթէ մեր ուղիղ բանաւորութեան իշխանութեան տակը պահելով գործածեմք, իսկ եթէ նոցա ապստամբութեան տեղի տամք, ուղիղ բանին հակառակելով գործին չար կը լինի և աղետալի հետևանքներ կը բերէ, 'ի վնաս մեզ և ընկերական աշխարհին:

Կրից տեսակները շատ են, և նոցա կեդրոնատեղին, մեր սիրտն է, նոքա մեր հոգւոյ զգայական մասին հետ սերտ կապակցութիւն ունին, և միմեանց հետ միշտ յարաբերութեան մէջ են:

Երբ մեր ըմբռնողական կարողութենէն, թէ բարի և թէ չար, ախորժելի կամ անախորժ առարկաները տպաւորութիւն կ'ընեն մեր կրից վրայ, նոքա անմիջապէս կը յուզուին, և մեր զգայական բաղձանքները կը շարժեն. որով մարդուս սիրտը կիրքերու տեսակէն աւելի փոփոխութեանց ենթակայ կը լինի:

Digitized by Google

Սիրտ. եթէ իրեն ներկայացուած առարկան սիրելի է, հաճութեամբ կը մօտենայ, և կ'ընդունի, կ'ուրախանայ, կը բերկրի, զուարթ և պայծառ դէմք ցոյց կու տայ։

Իսկ եթէ առարկան ատելի է և ոչհաճ, անկէ զզուելով, կ'սկսի խռովիլ և կծկիլ։

Սիրտը բարկութեան ժամանակ կ'եռայ, և արիւնը դուրս կու տայ. երկիւղի մէջ, արիւնը կը սառի, և բոլոր մարմինը կ'սկսի դողալ։

Կիրքերը՝ մեր սրտի և բոլոր մարմնոյ վրայ պատկերացումներ կու տան, ախորժելի առարկաներուն՝ ուրախութիւնք, ցնծութիւնք, զուարթութիւնք, հաճոյք, բերկրանք, ծիծաղը, ևայլն։

Իսկ անախորժ առարկաներուն, ոչհաճութիւնը, զզուանք, խորշում, սրտի խռովութիւնը, մարմնոյ դողումն, ատամանց կրճտելը, երկիւղը, խորշումն, երեսաց այլայլութիւնը, տագնապ՝ ներքին և արտաքին, խռովեալ շարժումները։

Այս յուզեալ միջոցին, մարդս այլ յայլմէ եղած, այնպէս որ առանց բան մը խօսելու, կը յայտնուի թէ կիրքերու մէջ կը յուզուի։

Երբեմն մարդն իւր հաւասարակշռութիւնը կորսնցնելով, արտաքին ցոյցեր ալ կ'ընէ, ինչպէս, աղաղակ կը բառնայ, ձայն կ'արձակէ, որոտումն և սպառնալիք կ'ընէ, աչքերէն բոց կը ցայտէ, ռունգերէն ծուխ կը շնչէ, կը հարուածէ, կը հալածէ, մահ կ'ըսպառնայ։

Կրից այս թափ մղումն, երբեմն զմեզ անասնոց կարգին կ'իջեցունէ, եթէ բանականութեան հրաշալի խորհուրդը վրայ չհասնի, (որպէս զուրկ են միւս անմտն կենդանիները)։

Կրից ներգործութիւնները զմեզ աւելի կը նմանեն այն ժամանակը, երբ աստուածային սէրը զմեզ առ ինքն կը քաշէ, երկրաւոր սիրոյ բաղձանքը, առ ինքն հրապուրանել կը ձգտի. միւսն քաղցր սիրով, միւսն զգալի ախորժակով. մարդն այս ալեկոծութեան մէջ, իբր հողմակոծեալ կը տարակուսի և չգիտեր որոշումն տալ թէ որ կողմն ընտրէ։

Digitized by Google

Մարդկանց այս խառնուած վիճակը, Աստուծոյ առաքեալն, Հանապազօրեայ մարդ կ՚անուանէ։

Կիրքերը չափազանցած ժամանակն, երբեմն այնչափ սաստիկ կը ներգործեն, որ կը տարակուսիս թէ արդեօք այս, այն եղբայրն է զոր գիտեմ, թէ այս ալ ուրիշ է, զի բոլորովին այլափոխեալ է, թէ ՚ի դէմս և թէ ՚ի գործս։

Այս վիճակի մէջ գտնուեցաւ երբեմն Աղէքսանդր Մակեդոնացին, որուն դէմ իրաւամբ գանգատեցաւ զրկեալն, ըսելով թէ «Յուզեալ Աղէքսանդրի համար առ լուրջ Աղէքսանդրին կը բողոքեմ» առ այս սթափեցաւ Աղէքսանդրն և իրաւունք տուաւ զրկելոյն։

Այս հիւանդութեամբ հիւանդացաւ Մեդեա, Յասոնի կինը, զոր մերժեց Յասոն իւր կնութենէն, կինը այս անպատուութենէն յուզեալ, Յասոնի զաւակները, որք իրմէ ծնած էին, կ՚ուզէր մահացունել։

Այս կինը, երկար ժամանակ կը ծփար սիրոյ և բարկութեան կիրքերու ալէկոծութեանց մէջ, կը սիրէր այն զաւակները, վասն ինք ծնած էր և իւրն էին։ Կ՚ատէր զանոնք և մեռցունել կ՚ուզէր, վասն զի զինք նախատող Յասոնի զաւակներն էին, թէև իրմէն ծնած էին։

Այս եղանակաւ, սէր և բարկութիւն կը մրցէին միմեանց հետ, և զիրար յաղթանակել կ՚ուզէին։

Մէկ կողմէն սիրոյ բոցը, միւս կողմէն բարկութեան բոցը, բոցն զբոց շիջուցանել կ՚ուզէր, որդւոց մայր, սոյն բոցերու մէջ կ՚այրէր և կը տոչորէր։

Ահա այս վիճակի մէջ նախանձաւորութիւնը սիրոյ հետ կը միանար, իսկ ատելութիւնը՝ բարկութեան հետ. երկիւղը՝ համարձակութեան դէմ կը զինէր, համարձակութիւնը՝ յուսահատութեան դէմ, յուսահատութիւնն ալ երկիւղի դէմ կը զինէր։

Սիրող, և թշնամի, ահաբեկ և խրոխտ, ողջէգորով և անգորով, վերջապէս բարկութիւնը յաղթեց սիրոյն, մայրն մոռցաւ իւր մայրութիւնը և կենազուրկ ըրաւ Յասոնի որդիները, զորս ինքն ծնած էր և իւրն էին։

Digitized by Google

Ցասումի վրէժը, իւր զաւակաց կեանքով լուծեց, թէեւ այս այ-լանդակ ներգործութեան վրայ սթափեցաւ, կիրքերը հանդարտե-լէն վերջ զղջաց, սակայն ժամն անցած էր, կորուսն անդարմա-նելի մնաց։

Կիրքերը կը յուզուին, սխալ տեղեկութիւններէ, տգիտութե-նէ, առարկայի անմիջա տպաւորութենէն, ուրիշէ մը մեզ ուղղուած գրգռիչ խօսքերէն, ուրիշի մը մեր վրայ ըրած ազդեցութենէն։ Ահա ասոնք են որ իրենց զէշ ազդեցութեամբն, և ներգործու-թեամբն, անուղղութեան և սխալման մէջ ձգելով, կը յուզեն և կը բորբոքեն, որ յետ այնորիկ անկարելի կը լինի այլ եւս ուղիղ բա-նին տեսնալը։

Ահա այս երկնական մարդուս հոգւոյն և մարմնոյն ամբողջմա-սունքերը բանականութեան վիճակէն հանելով անասնոց և գազա-նաց վիճակին մէջ կը դնեն, ուրկէ առաջ կու գայ անխիղճ չա-րիքները և անմարդավայել գործերը 'ի միտս և յանպատուութիւն գործողին և ուրիշներուն։

Կրից վրայ այսչափ խօսելէն վերջ, պէտք է նաեւ չափաւորու-թեան զարմանքներուն վրայ խօսիլ, սակայն գիտնալու է նախ թէ որոնք են կրից գործերը, որք չար կ'անուանուին, և որոնք են առ-աքինութեանց գործերը, որք բարի կ'անուանուին։

ԴԱՍ Դ

ՉԱՐ ԳՈՐԾԵՐԸ ԵՒ ԲԱՐԻ ԳՈՐԾԵՐԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՂԱՑ ՎԱՐՁԱՆԸ

Մարդիկներէն գործուած այն գործերը, որք ուրիշներուն, և նոյն իսկ գործողի անձին վնասակար են, և վնաս կը բերեն, այն գործերը՝ առհասարակ չար կը համարուին։

Digitized by Google

Այն գործերը, որք ուրիշներուն և կամ գործողի աչքին յոռի և տգեղ կ'երևին և ոչ հաճութիւն կը պատճառեն այլոց, թէև գործողին հաճոյք մը տուեն, այն գործերը դարձեալ չար կը համարուին։

Այն գործերը, զորս գործողն առանց խորհրդեան, և առանց շրջահայեցութեան կը գործէ միմիայն իր փառաց և կամ շահոյն համար, որք այլոց ևս վնաս կը պատճառեն, այն գործերը ևս չար կը համարուին։

Իսկ այն գործերը, որք թէ գործողին հաճելի է և թէ ուրիշ ամէն տեսողներուն և լսողներուն, և այն գործերը՝ որք թէ գործողին օգտակար են և թէ ուրիշներուն, այն գործերը, որք թէև քիչ մը վնասակար գործողին, բայց հասարակութեան յոյժ օգտակար, այս տեսակ գործերը միշտ բարի են, և առաքինական։

Այն մարդիկ որ չար կը գործեն, նոքա՝ Աստուծոյ և ընկերութեան ուղիղ դատաստանի առաջը՝ ապերջանիկ, գէշ, և պատժապարտ կը նկատուին։

Իսկ անոնք որ բարի կը գործեն, յԱստուծոյ և մարդիկներէն կը փառաւորուին, հանգիստ և երջանիկ կ'ապրին։ Ինչպէս որ Աստուածորդին այս երկու գործոց վերջին նպատակը կը գծէ հետևեալ եղանակաւ «Որոց բարիս գործեալ իցէ ՚ի յարութիւն կենաց, և որոց զչար արարեալ իցէ, ՚ի յարութիւն դատաստանաց։»

Կամ թէ այս երկու կարգի մարդկանց, իրենց գործերը թուելով, բարեգործներուն կ'ըսէ «Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ» և չարագործներուն կ'ըսէ «Երթայք յինէն անիծեալք և այլն»։

Այս սկզբամբ, բարեգործներուն վախճանն է՝ երջանկութիւնը, իսկ չարագործներու վախճանն է՝ ապերջանկութիւնը։

Ուրեմն երջանկութիւն փնտռել, գտնել և վայելել պէտք է մարդուս համար, թէև դժուարին։

ԴԱՍ Ե

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդիկ երբ խորհելով վերահասու եղան թէ, մարդուս համար չարչարուելէն և տանջուելէն աւելի, հանգիստ պէտք է, այսպէս ալ արհամարհուելէն աւելի փառաւորուիլը հարկաւոր է, ձեռնարկեցին հանգստութեան և փառաւորութեան միջոցները փնտռելու։

Սակայն մարդուս դէմ երեք ճանապարհ բացուեցաւ, և երեքն ևս զմարդիկ իրենց դէմ եղեալ նպատակին հասցունելու երևոյթն ունէին։

Բայց ստոյգ խօսելով անոնց մէջէն մէկ, միջին ճանապարհ միայն կրնայ զմարդիկն ուղիղ առաջնորդել իրենց նպատակին հասնելու։

Յառաջագոյն ըսինք թէ բարիքն են որք զմարդն երջանիկ կ'ընեն. արդ այժմ երեք բարեաց պատկերները կը ներկայանան մեր աչքին, որք են, արտաքին բարիք այսինքն Ճոխութիւն և պատիւ. մարմնոյ բարիք, այսինքն՝ Զօրութիւնը և Գեղեցկութիւնը. հոգւոյ բարիք, այսինքն՝ Առաքինական գործերը։

Այս երեք տեսակ գործերը մարդկանց միտքը շփոթելով, ոմանք կը կարծէին թէ, երջանկութիւնը մարմնոյ բարեաց մէջն է, ոմանք կը պնդէին թէ արտաքին բարեաց մէջն է, և ողջամիտ ոմանք ընդ որս է և բարոյականութեան վարդապետն Արիստոտէլ, ապացուցին թէ ճշմարիտ երջանկութիւնը հոգւոյ բարեաց մէջն է։

Մենք ևս ըստ մտաց Արիստոտէլի ըստ կարի պիտի ցուցընեմք թէ իսկական երջանկութիւնը հոգւոյ առաքինութեան պտուղն է։

Երբ մեր ուշադրութիւնը արտաքին բարեաց կողմն կը դարձունեմք, այժ, կը տեսնեմք որ արտաքին բարիք, այսինքն՝ Ճոխու-

թիւնը և պատիւ, թէպէտ մարդոյս մարմնոյն փառաց և պաշտպանութեան օգտակար միջոցներ են. բայց երբոր լինելուն համար, մարդս մշտական երջանկութեան մէջ պահելու երաշխաւորութիւնը չտար, և ասոր տուած երջանկութիւնը կեղծ բերկրութիւն մ՚է և ոչ իսկական երջանկութիւն։

Եւ ինչպէս կրնամք այն բանին ըսել մերն է, երբ մեր մէջ հաստատուած չէ։

Պատիւը՝ չէ թէ պատուոյ արժանի մարդոյն քովն է, այլ պատուողին քովն է, այսօր կը պատուէ եւ վաղը չպատուեր, եթէ չուզէ։

Այսպէս ալ հարստութիւնը, հարուստի հետ սերտ կապ մը չունի, անհաստատութեան մէջ հաստատուած է։

Նախնիք ըսած են հարստութեան համար թէ՝ կոյր բաղդի մը տուրքն է, այսօր կու տայ, վաղը ետ կ՚առնու։

Ուրեմն, արտաքին բարիք այսինքն՝ Պատիւ և Հարստութիւնը երջանկութիւն չեն համարուիր, այլ, միայն զմեզ երջանկութեան առաջնորդելու միջոցներ են, եթէ մենք զանոնք բարիապէս 'ի գործ դնեմք։

Կարծեցին ոմանք թէ երջանկութիւնը իշխանութեան մէջն է, սակայն յոյժ սխալեցան նոքա, իշխանները երբ իշխանական գահոյն վրայ բարձրացան, նորա աղէտը քաղցրութենէն մեծ տեսան, այն բարձրութեան վրայ փոխանակ երջանիկ լինելու, ապերջանկութեան ծայր հասան։

Ի՞նչ են գովեստներու հռչակը, եթէ ոչ ռամիկներու բերանի ծխային շունչը, որք նախանձու խածատողութեան հետ զոյգ կ՚ընթանան, զի մինն կը գովէ միւսն կը նախատէ անսահման եղանակաւ, և բազում այն է որ առանց ընտրութեան և առանց ճանաչման իրարմէ լսելով և համոզուելով մին գովեստ և միւսն նախատինք և արհամարհանք կը շռայլեն։

Այսպիսի պարագաներու մէջ այն իշխան և դպաւորը, որ իւր պաշտօնին կանչուած օրը թերեւս ինքզինք երջանկութեան հասած կարծէր, ահա կը տեսնէ որ խալառ. հեռացած է նորա նպատա-

կէն, վասն զի տեսաւ որ ինքը կախուած է յողդողդ բաղդէն և կը տարուբերի զովեստներու և արհամարհանաց, պաշտպանութեան և վտանգներու, յուսոյ և երկիւղի մէջտեղը։

Փորձերը զինք կը համոզեն որ երջանկութենէն աւելի թշուառութիւնն ընտրած է իւր վիճակը։

Կարգ մը մարդիկ այնպէս յուսացին թէ երջանկութիւնը մարմնոյ բարեաց մէջն է. երբ մէկը ժրութիւնը, առողջութիւնը, մարմնոյ հաճոյքն ունենայ, նա երջանիկ կը համարուի։

Սակայն այնպէս չէ, զի ինչպէս որ արտաքին բարիք մարդկանց երեւակայութիւնը կը խաբեն, այսպէս և մարմնոյ բարիք, մեր զգայութիւնները կը խաբեն։

Եթէ մենք հեշտութիւնը, երջանկութիւն կ'անուանենք, նա, ուրիշ բան մը չէ, բայց միայն անտեւականութիւն մ'է, մինչ երջանկութիւնը մշտատեւ է։

Այսպէս ևս առողջութիւնը, չորս տարերաց բարեխառն վիճակն է, եթէ անոնցմէ մէկն աւելնայ կամ նուազի, մեր առողջական վիճակն կը խանգարի, և մեր կարծեցեալ երջանկութիւնը, թշուառութեան, ու քաղցրութեան կը փոխուի։

Մեր կեանք վայրկեաններու յաջորդական հոսումն է, որ իւր հետ կը բերէ, մէկին ծնունդը, միւսին մահը։ Մարդն՝ ծնած օրը մահուան սերմերն ալ հետը կը հանէ. զի մեր մարմինը, շարժուն հիւանդանոցի մը կը նմանի, որ ամբողջացուցիչ յօդուածներէն աւելի փտեցուցիչ և ապականարար ախտերով լի է։

Եւ մենք, ինչպէս կրնամք երջանկութիւն փնտռել այն բարիքներու մէջ, որք մարդուս սեպհական չեն, զի մին բաղդինն է, կու տայ և կ'առնու, միւսը՝ բնութեանն է, ինքը կու տայ, դէպք և պատահար կ'առնէ և կը խանգարէ։

Զգայական հեշտութիւնները, հասարակ են մարդոց և անասնոց և անոնք որ հեշտութեան առարկաներով զբաղելով իրենք զիրենք երջանիկ կը կարծէին, անոնցմէ շատերը աներջանկութեան խորխորատները գլորեցան։

Ճանճ մեղրի վրայ կը նստի ուտելու և հեշտանալու համար, սակայն մեղր իւր մածուցիկ զօրութեամբն, թակարդ կը դառնայ ճանճին, և խղճալւոյն հեշտութիւնը դառնութեան կը փոխուի ։

Ուրեմն ճշարիտ երջանկութիւնը, որ արտաքին բարեաց և ոչ մարմնոյ բարեաց մէջ հետազօտելու է, այլ միայն հոգւոյ համառ բարեաց մէջ որոնելու է, վասն զի հոգւոյ բարիք միայն են մարդոյս անբռնաբարելի սեպհականութիւնները, որով մարդս ինքն իւր ազատ անձնիշխանութեամբն կ'ստանայ, և մէկը չկրնար զայն, նորա ձեռքէն յափշտակել, վասն զի հոգւոյն հետ անբաժանելի կապուած է ։

Իմաստասիրին մէկը կ'ըսէ, հոգւոյ բարիք, աշխարհի ամեն բարիքներէն գերազանց է, վասն զի անցաւորի, և մշտնջենաւորի մէջ տեղը, անհամեմատ տարբերութիւն կայ ։

Ստոյգ է որ երջանկութիւնը մարդկանց ցանկութեան վերջին լրումն և բովանդակութիւնն է, սակայն զայն գտնելը շատ դժուար է, մանաւանդ գտնելէն վերջ զայն պահպանել ամենադժուարին է ։

Երջանկաւէտ գործերը գիտնալ և ճանաչելը, կամ մեր մէջ զանոնք ունակացունելը, բաւական չէ զմեզ երջանկացունելու, այլ երբ մենք զանոնք համեստ եղանակաւ մը յարդիւնս կը բերենք այն ժամանակ երջանիկ կը համարուինք ։

Արհեստաւորն քնացած ժամանակ իւր արհեստի ունակութիւն չկորսնցուներ, այսպէս ևս առաքինին՝ քնացած ժամանակը, առաքինութեան ունակութիւնը չկորսնցուներ ։

Սակայն երկուքն ալ իրենց ունակութիւններէն բերկրութիւն մը չեն զգար ։ Պատկերահանը երբ պատկերահանութեան բոլոր օրէնքները մտաց մէջ պատրաստ, և ներկի տեսակները պնակի վրայ դասակարգեալ անգործ կը մնան բնաւ բերկրութիւն մը չզգար ։

Իսկ երբ, մոռեալ դաստառակի վրայ գործով պատկերը կը կենդանակերպէ, անհամեմատ բերկրութիւն մը կ'զգայ ։

Այսպէս ևս առաքինական ունակութիւնը ունեցողները այն ժամանակը բերկրութիւնը կ'զգան, երբ առաքինական գործերը իբրև մասունքները երջանկութիւն, 'ի գործ դնելով, այն օգտաւէտի երջանկութիւնը կը կազմեն ։

Digitized by Google

Արտաքին բարիք և մարմնոյ բարիք, կրնան մեծ գովութեան արժանանալ, սակայն չեն կրնար մեծ պատուոյ հասնիլ, վասն զի պատիւը, միայն բարոյական առաքինութեան սեփհականութիւնն է։

Իսկ գովութիւնը, զոյգ ընդ պատուոյն կրնայ ընծայուիլ առաքինւոյն, սակայն երկուքն 'ի միասին չեն ընծայուիր, արտաքին և մարմնոյ բարիք ունեցողին, և ոչ ալ նոցա գործերուն։

ԴԱՍ Զ

ՍՏՈՅԻԿԵԱՆՑ ԿԱՐԾԻՔԸ ԵՒ ՆՈՑԱ ՏՐՈՒՄՆ ԵՒ ԿԱՐԾԵՑԵԱԼ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ստոյիկեանք բոլորովին չար կը համարէին, արտաքին և մարմնոյ բարիքները մեր երջանկութեան համար։

Սակայն յայտ սխալեցան, վասն զի մէկը, ուրիշի մը օգնելու համար՝ որ բարոյական առաքինութիւն է և երջանկութեան մասն, անպատճառ արտաքին բարիք պէտք է, ինչպէս որ ակար և անկարողի մը ձեռնտուութիւն ընելու համար ալ, մարմնոյ բարիք այսինքն՝ ոյժը պէտք է։

Երջանիկ լինելու համար, մարմնոյ և արտաքին բարիքները պիտանի են և օգտակար, մինակ թէ իրենք իրենց մէջ բացարձակ երջանկութիւն չեն համարուիր, այլ, երջանիկ լինելոյ կը նպաստեն։

Այլ. կրնան վերոյիշեալ բարիքները վնասակար լինիլ, երբ առ չարն գործածուին։

Այս բարիքները, զէնք մի են զինուորի ձեռք, որք կրնան թըշ-

Digitized by Google

նախոյն դիմալ դործածել, կրնան իրենց իսկ անձի դիմալ դոր-ծածել։

Ուրեմն այն բարեաց, բարի կամ չար լինելն, գործածողին ե-ղանակին մէջն է, և ոչ թէ նիւթոյն, զորս բարի ստեղծած է բարութեան հեղինակին։

Կ'ըսէ Թեսսաւրոս թէ «Զօրութիւն 'ի ձեռս առաքինոյն է, օգ-տակար բարիք, իսկ 'ի ձեռս մոլեկանին՝ է վնասակար»։

Մէկը եթէ հարստութիւն չունենայ, ինչպէս կրնայ առատա-ձեռնութիւն ընել, եթէ զօրութիւն չունենայ, ինչպէս կրնայ ա-րիութիւն 'ի գործ դնել։

Ուրեմն այս բարիք, ոչ թէ ըստ ստոյիկեանց, չունենալն է օգ-տակար, այլ, ըստ Արիստոտէլի ունենալն է օգտակար։

Մարմինը՝ հոգւոյն գործարանն է, եթէ գործարանը խանգարուած լինի, հոգին չկրնար իւր գործերը կանոնաւոր կերպով առաջ տա-նել, զի գործողութեան խանգարած ժամանակը, երջանկութիւնն ալ անկատար կը մնայ։

Այն համեստ բարիները, որք մեր առաքինական ունակութենէն կը ծնին, նոքա միայն երջանկութիւն կը համարուին, վասն զի ա-նոնք միայն են մեր ցանկութեան լրումն, և բերկրութեան առար-կան, բայց այն բերկրութեանց, որք պատուոյ արժանի են ու չէ թէ նախանձու նշաւակ։

Սիրակուսայի բռնաւորը՝ որ խորտիկներով լի սեղաններու գլուխ բազմած; ամեն կերպով յղփացեալ էր, և չափազանց գրգամնաց ու մեծաշուք պատիւներու մէջ երջանիկ կը կարծուէր. սակայն ամե-նէն թշուառն էր նա, երբ անհանգիստ գիշեր և ցորեկ կը խոր-հէր, այն դիւրախզելի աստղանիէն կախուած սրոյն վրայ, որ իւր գլխոյն վրայ կախուած անիրաւութեան պատիժները կը յիշեցունէր. Դտանգի երևակայութիւնը, այն ճշմարիտ քաղցրութիւնները կը դառնացունէր, և անուշահամ օշարակները թոյն կը թուէին նմա։

Թէպէտ կարելի էր որ բաղդի հաւատարմութիւնը և մասց վստա-հութիւնը այն երկիւղը հեռացունէին անկէ, սակայն քանի քանի յախորդութիւններ ևս պէտի վրայ հասնէին, որոցմէ բնաւ կասկած չկար։

Այս տեսակ երջանկութիւն կարծուածները, կրնամք ուրախութիւն անուանել, և ոչ թէ երջանկութիւն, վասն զի ասիկա մեր սրտին կրնայ կշտութիւն տալ, բայց չկրնար յարաձգեալ յաջողուած մը տալ, որ է երջանկութիւնը։

Մին՝ ներկայ առարկաներով կը չափուի, միւսն՝ միայն ունակութեամբ. մին՝ սկզբամբ, միւսն՝ վախճանաւ։

Այն նաւարկութիւնը յաջողակ չէ կարելի վճռել, երբ յաջողակ հողմերով առագաստները բացած կը գնայ, այլ այն է յաջողակ որ իւր դէմ եղեալ նաւահանգիստն անվտանգ կը հասնի. ինչ աղէտալի է այն նաւաբեկութիւնը, երբ յաջողակ նաւագնացութեան ժամանակը յանկարծակի աղէտալի խորտակումը վրայ կը հասնի։

Վերջին գիծն է որ երկրաչափական ձեւերուն անունը կը դնէ։ Վերջին օրն է որ կը յայտնէ թէ Կրասոս և Կրեսոս երջանիկ են թէ թշուառ։

Սողոն իմաստասէրն ըսաւ Կրեսոսին «Կա՛յ, մնա՛յ վախճանի, զի զգործ վախճանն, և զտիւ՝ երեկոյն առնէ գովելի։»

Երբեմն մարդիկ իրենց բաղձանաց և հաճոյքներու մէկ քանին կատարուած տեսնելով, պահ մը այնպէս կը հաւատան թէ կատարեալ երջանիկ են, սակայն երբ այն ուրախութեան՝ տրտմութիւնը կամ ցաւը յաջորդէ, կ՚զգան թէ իրենց ունեցածը կատարեալ երջանկութիւն չէ եղեր, զի քանի քանի անձինք որք փառաւոր պալատներու մէջ երջանիկ համարեցին զիրենք, բայց ապերջանկութեան մէջ գտան իրենց հաստատութիւնը։

Մի խաբուիք նոցա երեւոյթէն, զի նոքա դեռ շատ կրելիքներ ունին, դէպքերը և պատահարները զանոնք տակաւին շատ մը ձախորդ պարագաներու պիտի մատնեն, և նոցա վախճանը տակաւին ստուգուած չէ։

Նախանձը և բռնութիւնը լաւ գիտեն նոցա ձեռքէն յափշտակել այն շլացուցիչ բարիքները, և զայն յետին չքաւորութեան և աղքատութեան հասցունել։

Ենթադրեմք թէ այն բարիքները վայելէ մինչ ցգերեզման, սա-

4

Digitized by Google

կայն դարձեալ (առանց մտային հոգւոյ բարեաց) երջանիկ չէ, վասն զի մարմնոյ բարիք կ'եղծուի և կ'ապականուի, արտաքին բարիք հետ չեն երթար հոն, հոգւոյ բարիք պէտք է ըլլան երջանկացուցանելու համար։

Այն փարթամ երիտասարդն ինչպէս կրնաս դու երջանիկ համարել, քանի որ անթիւ հաճոյքները, կրից բռնութիւնները, ձախորդ պատահարները, թշնամեաց յայտնի և գաղտնի որոգայթները մէկ մէկ անպարտելի ոսոխներ են իրեն համար և անփորձ մարդ մը ինչպէս պիտի յաղթէ այս մեքենաներուն, և ինքզինք կարողանայ երջանկացունել։

ԴԱՍ Է

ԱՅՍՔԱՆ ԳԺԲԱԽՏՈՒԹԵԱՆՑ ՄԷՋ ՄԱՐԴՍ ԻՆՉՊԷՍ ԿՐՆԱՅ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆ ԳՏՆԵԼ

Բաղդ, և բնութիւնը մարդկանց մեծամեծ բարիքներ կրնան տալ, սակայն իրենց տուածներուն մշտատև մնալոյն երաշխաւորութիւնը չեն կրնար ընծայել։

Ասոր համար քիչերը կրնան առաքինութեան ետևէն գնալ, և զայն ձեռք բերել ու վայելել։

Վասն զի, եթէ մեծամեծ առաքինութեանց համար մեծ ճգնութիւն, զօրութիւն և առատութիւն պէտք է, և այս բարիքներն ալ ժամէ ժամ փոփոխական են և անհաստատ, ինչպէս կարելի է այս անհաստատ բարեաց վրայ երջանկութեան հաստատուն հիմ դնել։

Եւ ահա քեզ օրինակ Օգոստոս կայսր։

Նա իր կատարեալ հասակի մէջ ամէն բարիքներով լի էր, իր մեծ իմաստութեան հետ՝ մեծ առաքինութիւն ալ ունէր, իր փափկակեաց վայելքներու հետ՝ մեծ չափաւորութիւն ալ ունէր, մեծ գործերու հետ՝ մեծ արիութիւն եւս ունէր։ Մեծամեծ գանձերու հետ, մեծ ապահովութիւն ալ ունէր։ Բարձր իշխանակալութեան հետ, խաղաղութիւն եւս ունէր։

Նաեւ ունէր, կնոջ հաւատարմութիւնը, բարեկամաց բարեկամութիւնը, ժողովրդեան սէրը։ Եւ այս ամէն ոչ թէ բաղդի պարգեւներն էին, այլ իր առաքինութեան ձիրքերն էին։

Սակայն եւ այնպէս այս ամէն մեծամեծ բարիքներու մէջ սպրդեցին մուտք գտան անհնարին վշտերը եւ ցաւերը։

Բայց սակայն, մինթէ այս դժուարութեանց պատճառաւ թողումք որ անհետանայ այն մեծ սկզբունքն, ոչ պէտք է որ աշխատինք եւ ամէն դժուարութեանց հետզհետէ յաղթելով առաջ երթանք, այն որ կարող չէ ստանալ իր ցանկալին, թող ցանկայ ստանալ այն, որուն կարող է հասնիլը։

Այն որ կը ցանկայ մեծամեծ առաքինութիւնները ձեռք բերել, եւ չկրնար հասնիլ, թող փոքր առաքինութիւնները ձեռք բերէ, որոց կարող է հասնիլը։

Եթէ բաղդի բարիք պիտոյքէն քիչ են, թող բաւականացուի բնութեան բարիքներով, եթէ ասոնք ալ իր ցանկութենէն փոքր են թող վայելէ իր անկերպարան առաքինութիւնները։

Բարոյական իմաստասիրութիւնը մեզ երկու բան կը սորվեցընէ, մին՝ բարիք ձեռք բերել, միւսն՝ չարեաց համբերել, յաջողութեան ժամանակը, չափաւոր վայելել, ձախորդութեանց մէջ արիաբար տոկալ եւ տանել։

Իբրեւ մարդ, այս տանջանաց մէջ թող աղաղակ բառնայ, հագոց հանէ, բայց իբրեւ առաքինի պէտք է որ մխիթարուի իր անմեղութեամբն եւ առաքինութեամբն, կարելի է որ անմեղութեամբն մեռնի իսկ անիրաւութենէն, բայց գիտնալու է որ իր անմեղութիւնը միշտ կենդանի պիտի մնայ այս աշխարհիս վրայ։

Digitized by Google

Մոլիներուն ևս կը պատահի այս ճանապարհէն անցնիլը, սակայն նոքա, առաքինւոյն այս վերջի մխիթարութիւնը չեն կրնար ունենալ։ Մեծ գիտութիւն է, երբ թշուառը կարողանայ ճանաչել թէ ինքը թշուառ է։

ԴԱՍ Ը

ԹԷ ԻՆՉ Է ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն ստեղծեալ գոյութիւն՝, իւր սեփհական գործողութիւն ունի և ամէն գործողական կարողութիւն՝ զօրութիւն կ՚ըսուի, այսինքն գործելու ուժը։

Այս զօրութիւններէն ոմանք ընդարոյս են և հարկաւոր, ոմանք կամաւոր են և ստացական։

Չկայ քար, տունկ կամ ճճի մը, որ իւր բնութեան մէջ գաղտնի զօրութիւն մը չունենայ, որ զարմանալի գործ մը յայտնապէս երևան չբերէ, կամ իւր պահպանութեան և կամ մարդկային ազգին օգտին համար։ Նոր համար ամէն աշխարհ շահու մէջ են։

Ընթուր խոտը, նապէլ խոտի թոյնը թափելու զօրութիւն ունի։ Վիմահերց բոյսը, առանց մուրճի, քարերը կը ճեղքէ. մագնիսն, առանց ձեռաց օգնութեան, երկաթը կը գողնայ։ Թմրեալ ձուկն առանց չուանի ձկնորսները կը կապէ։

Բնութիւնը, մարդկանց ալ ըստ տնկոց, աճեցողական զօրութիւն տուած, ըստ անասնոց՝ զգալու զօրութիւնը, ըստ հրեշտակաց, իմացական զօրութիւնը, բովանդակ աշխարհի բնական զօրութիւնը, անոր մէջ ամփոփելով։

Անոնցմէ զատ, Հեղինէին, աննման գեղեցկութիւն տուաւ, Հերակլէսին, մեծ զօրութիւն։

Ուրիշներուն ալ զարմանալի զօրութիւնները, ինչպէս կը պատմեն, Աղէքսանդրէն հոտ կը բուրէր, Տիպերոս գիշեր ժամանակ կը տեսնէր, Պիւրոս, ախտաւորներուն դպչելով զանոնք կը բժշկէր, Աթենագորաս, իժերու հետ կը խաղար և չէր վնասուէր։

Ասոնք, գործողական զօրութիւններ են, որ բնական են, և ոչ թէ ստացական։ Ուստի թող տալով այս բնականները, ստացական զօրութիւններուն առնումք, որոնք տիրապէս բարոյական առաքինութիւններ են, զորս մարդն կ՚ընծայէ իւր անձին։

Մարդս իւր սեփհական գործոց վսեմ գործադրիչ որակութիւնը, երկրաւոր վարժութեամբ իրեն վրայ կը տպաւորէ, ուրկէ կը ծնանին այն վսեմ բարոյական առաքինութիւնները,

Այս առաքինութիւնները, առաքինական ունակութիւն, կամ ունակական առաքինութիւն կ՚անուանուին, որոնք որ հոգւոյ մեծագին զարդերն են և բնական ամէն զօրութենէն աւելի պատուական։ Վասն զի բնականները, բնութեան ձիրքերն են, իսկ ասոնք ջանքով և աշխատութեամբ ձեռք կը բերուին։

Այս ստացական առաքինութեանց ոմանք իմացական և ոմանք, բարոյական են։

Իմացականն անոնք են, որք մեր հայեցողական կամ գործնական միտքերը կը պատրաստեն, գիտութիւնները և արհեստները ուսանելու։

Բարոյականներն ին անոնք, որք զգայական և բնական բաղձանքները, այսինքն կիրքերը և կամքերը՝ կը կանոնաւորեն, բարի բարքերը ունենալու համար։

Իմացականները կանոններով կ՚ստացուին, իսկ բարոյականները, աւելի գաստիարակութեամբ և սովորութեամբ ձեռք կը բերուին։

Եթէ ունակութեան ենթակային նայիմք, իմացականները բարոյականէն աւելի պատուական են, զի միտք բաղձանքէն պատուական է։ Իսկ եթէ վախճանին նայինք, իմացականներէն աւելի պատուականագոյն է բարոյականը, զի բարոյականն, իմացականէն աւելի պատուականագոյն է։

Digitized by Google

Իմացականները, զգործն բարի կ'ընեն, իսկ բարոյականը, զգործողն բարի կ'ընէ։

Պատկերահանութեան արհեստն, պատկերն գեղեցիկ կը կերտէ, բայց պատկերահանը բարի չընէր, վասն զի իմացական բարութիւնը արհեստի կանոններով կը չափուի, իսկ բարոյական բարութիւնը դիտաւորութեան համաձայնութենէն կը չափուի։

Մարդիկներէն մէկը, Յուլիանոսի չափ գիտուն չեղաւ, բայց անկէ ալ աւելի թշուառ մէկը չկայ։

Գիտէր բարւոք խօսիլ, սակայն չէր կամեր բարւոք գործել. նա իւր գիտութիւն չար գործելու համար 'ի գործ կը դնէր։

Նորա միտքն, առողջ էր, իսկ կամքը, անառողջ էր։

Կռատուն մը շինելը՝ ըստ արուեստին, մոլեկան է, մեծ բարեպաշտութեան ցոյցով տաճար մը կանգնել, ըստ արուեստին բարի է, բայց ըստ դիտաւորութեան մոլեկան է։

Ճշմարիտ Աստուծոյ տաճար կանգնելը, պաշտօն մատուցանելու համար՝ յափշտակեալ դրամով, ըստ արուեստին և ըստ դիտաւորութեան բարի է, սակայն ըստ միջոցին չար է։

Միջոցն, այն մեծաշէն գործն, չարաշէնի կը փոխէ։

Որևէ գործ մը բարոյապէս բարի լինելու համար պէտք է որ ամէն համատ բարիները ընթացակից լինին այն գործին, եթէ մէկ պարագայ մը պակսի, գործը, մոլեկան կը լինի։

Թէպէտ առաքինութիւնը բարոյական իմաստասիրութեան ենթակայ է, սակայն ամէն առաքինութիւնները նորա դրօշակի տակ չեն։ Այն միայն Ճշմարիտ առաքինութիւն կը համարուի, որուն կը հակառակի մոլութիւնը և Ճշմարիտ մոլութիւնն այն է, որուն հետ տգեղութիւնը լծորդուած է։

Բնաւոր առաքինութիւններր, որք առանց ուսանելու 'ի բնէ պատուաստուած են 'ի մարդն, (և սեփհական զօրութեամբ չեն ստացուիր) կ'որոշուին բարոյական գիտութենէն։

Եւ ինչպէս որ բնական պակասութիւնները մոլեկան չեն համարուիր, այսպէս ալ բնական կատարելութիւնները, առաքինական չեն համարուիր։

Digitized by Google

Մեղուն հանճարաւոր է, մրջիւնը նախատես է, արագիլը գթած է, առիւծը մեծասիրտ է, բայց այս ձիրքերէն մէկն ալ բարոյական առաքինութիւն չեն համարուիր, վասն զի կամաւոր չեն։

Այսպէս ալ ոչ ազատական արհեստներէն 'ի զատ, բարոյական առաքինութեան չեն վերաբերիր նաև մեքենական. իմացական առաքինութիւնները, այսինքն Նկարչութիւնը, Քերթողութիւնը ևայլն, որք թէպէտ մարդիկ զանոնք կամաւ կ'ստանան, բայց գործոյն լաւութեան կը նային, չէ թէ անձին բարութեան։

Արհեստաւոր մը արհեստին մէջ սխալելով. իւր բարի վարուց մէջ սխալած չհամարուիր, զի թէպէտ կրնայ յաւէ արհեստաւոր համարուիլ, սակայն մոլի մարդ չհամարուիր։

Մեքենական արհեստներու գինը, սակաւ կը չափուի. իսկ աշխարհի բովանդակ ոսկիները փոքր առաքինութեան մը չափ արժէք չունին։

Հողագործի աղէտ ըլլալն ամօթ չէ. բայց մոլի ըլլալն մեծ ամօթ է, անմիտ մարդ գիտուն ըլլալու պարտաւոր չէ. բայց բարի և առաքինի ըլլալն ամենուն պարտքն է։

Աստուած իւր թագաւորութեան ժառանգութիւնը գիտութեանց չխոստացաւ, այլ առաքինութեան խոստացաւ։

Չէ թէ զանոնք կը սիրէ որ գիտեն, այլ զանոնք որ կ'առնեն։

Մինչև ցարդ խօսուածներէն կրնաս վերահասու ըլլալ քաջ Արիստոտէլի սահմանին թէ «Բարոյական առաքինութիւնը, այն ընտրողական ունակութիւնն է, (մեր բաղձալական կարողութեան մէջ) որ զմարդն կը պատրաստէ, համեստօրէն գործել քաջ. խոհեմութեան թելադրութեան.

Digitized by Google

ԴԱՍ Թ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆԸ

Բարոյական առաքինութեան յատկութիւնը, պատուելի ըլլալն է, ինչպէս որ մոլութեան յատկութիւնն ալ անարգելի ըլլալն է։

Պատիւն յարգանաց արտաքին մէկ նշանն է, զոր մենք մեր ներսէն կ'ընծայենք գերազանցութիւն ունեցող յարգելի անձանց. նոյնպէս և անարգութիւնը արհամարհանաց մէկ նշանն է, որով կ'արհամարհենք անարգ մարդիկները։

Ուրիշը իւր գերազանցութեամբ յարգանաց արժանի կը համարուի, և մեր յարգանք որ անոնց կու տանք, նոցա արժանաւորութեան վարձն է։

Այն յարգանք զոր մենք տալ կ'ուզենք արժանաւորին, աներեւոյթ է, վասն զի մեր սրտի մէջն է, ուրեմն արտաքին պատիւն է որ անոր վկայ կը լինի, զոր հրապարակաւ կը մատուցանենք յարգելի անձանց։

Յարգելի անձանց գերազանցութիւնը մեր վրայ զարմացումն կը բերէ, զարմանքն ալ ակնածութիւնը, ակնածութիւնն՝ երկիւղ պատկառանաց, որոնց բովանդակութիւնը, յարգութիւն կ'անուանուի։

Սոյն յարգութենէն կը ծնանին արտաքին նշաններն, գովեստ, խոնարհութիւն, ծափահարութիւն, պսակ, արմաւենի, զորս երբեմն պատիւ կը նուիրենք արժանաւորներուն։

Սակայն գիտնալու է որ գովութեան և պատուոյ մէջտեղը զանազանութիւն կայ. վասն զի պատիւն անձին ներքնոյն կը հայի, իսկ գովութիւնը, արտաքին գործերուն։

Պատիւն բարոյական գերազանցութիւնը կը յարգէ. իսկ գովութիւնը՝ բնական կատարելութիւնները մեծ կը համարէ. այնպէս որ

Digitized by Google

շատ մը բաներ կրնան գովութիւն ստանալ, բայց չեն կրնար պատուոյ արժանանալ։

Գերազանցութիւնը, պատուելիին քով է, և ոչ թէ պատուողին. և պատիւն ալ պատուողին քով է, և ոչ թէ պատուելոյն.

Մոլորատար մարդիկ երբեմն ըստ ըղձի կը շռայլեն այս անուններն առանց նոցա արժանաւորութիւնը քննելու։

Մէկը մատամբ ցոյց տուաւ փիլիսոփան, ըսելով «Սա է դերազանց փիլիսոփայ», ծաղրածու մ'ալ միւս կողմէն ուրիշ մը ցոյց տուաւ ըսելով «Եւ սա է գերազանց խոհակիր»։

Շատերը չէ թէ առաքինութեան մէջ առաջ գնացողները գերազանց կը համարին, այլ օպտամատոյցները և բերկրականները և որ ցաւալին է, յիմարաբար՝ արհամարհն կը պատուեն և պատուելին կ'արհամարհեն։

Բայց ըստ ուղիղ մտաց Արիստոտէլի, առաքինութիւնը պատուոյ է արժանի, իսկ մոլութիւնը անարգանաց։

Այս բնական ձիրքերը, ուժը, գեղեցկութիւնը, կրնան գովութիւն ընդունիլ, բայց պատիւ՝ ոչ։ Եւ այս չէ թէ գեղեցիկ և կամ ուժ ունեցող անձինքն են գովութեան արժանի, այլ բնութիւնը, որ այն գովութեան արժանի ձիրքերը պարգևեց իրենց։

Իսկ անոնք որ բնութենէն առած այս ձիրքերը բարիապէս 'ի գործ դնեն, այն ժամանակ ոչ միայն գովութեան, այլ և մեծի պատուոյ արժանի կը լինին։

Վասն զի թէպէտ ուժկութիւնը բնական է և ընդաբոյս, բայց գործածութիւնը կամաւոր է և բարոյական։

Ծառայական արհեստները բնական զօրութենէն աւելի, գովութեան արժանի են, վասն զի իմացական առաքինութեանց փոքր առուակներն են և աշխատութեամբ կ'ստացուին։

Այս արհեստները պիտանի են, անոր համար յարգելի, իսկ ոչ պատուելի, զի Ճշմարիտ առաքինութիւնն է պատուելի, որ վարձկան չէ. և այն գիտութիւնները և արհեստները որք դէպ 'ի բարոյական առաքինութիւնը չեն ընթանար, չեն կրնար իրենց գործողը երջանկութեան հասցունել։

Digitized by Google

Ինչ պարծանք է մարդուս ամէն արտաքին և եթերական գիտութիւնները գիտնալ և ճանաչելը, և զանձն չճանաչելը։

Ինչ պատիւ է գիտութեամբ լեցուն լինելը, և թափուր ամենառաքինութենէն. ինչ է մեծ գիտունը, եթէ ոչ գրաստ գրաբարձը։

Հայեցողական գիտութիւնք գովելի են. բայց պատուելի չեն, եթէ բարոյական գիտութիւնները անոնց հետ չլծորդուին։

Բաղձողականն և իմացականը, սերտ դաշնակից են. երբ սիրտը կիրքերով խռոված է, կարելի չէ որ միտքը լուսաւորուի. և մնաց լուսաւորութիւնը միայն կրնայ կրից ամպերը հալածել։

Թէպէտ իմացական առաքինութեանց մէջ, ազնուութեան մասին խոհեմութիւնը հայեցողական գիտութիւններէն աւելի սերտ է, բայց ենթակային, վասն զի իմաստութիւնն հայեցողական ընդհանուր մնաց մէջ կը հանգչի. իսկ խոհեմութիւնն՝ գործնականներու և մասնաւորներու մէջ. սակայն և այնպէս խոհեմութիւնը աւելի պատուելի է. վասն զի ըստ չափու ուղիղ բանին կամքերը և կիրքերը կանոնաւորելով, իմացականութեանց մէջ. ինքն միայն է բարոյական առաքինութիւնը, և իմացականն ալ բարոյականներու մէջ։

Ուրեմն խոհեմութիւնը գիտութեանց թագուհին է, նաև գիտութիւն թագաւորաց, իշխանութեամբ զօրացեալ, ժողովուրդէն ոչ միայն կը պատուի այլ և երկրպագութիւն իսկ կ'ընդունի։

Վասն զի հայեցողական գիտութիւնները անգործ նստած, երկինք զննած ժամանակ, սա՝ օգտակար օրէնքներով տէրութիւնները կը հաստատէ, և աշխարհին ուղղութիւն կու տայ։

Ասոր համար կը տեսնեմք շատ անգամ որ իմաստունները պատառատուն զգեստներով խոհեմներու դռները կը մտան։

Մեծն Փաղերէս՝ ատեականի մէջ վսեմագոյն փիլիսոփայ մ'էր, որոյ պատուոյն համար (տարուանս իւրաքանչիւր աւուր մէկ մէկ արձաններ կանգնեցին) սակայն նա՝ այն արձանները փիլիսոփայութեան պատուով չընդունեց, այլ խոհեմութեան պատուով ընդունեց. վասն զի տասն տարի Աթենացւոց հասարակապետութիւնը իւր իմաստութեամբն և խոհեմութեամբն կառավարեց, այն կառավարութիւնը որ կործանման մօտ էր երբ իրեն յանձնեցին։

Digitized by Google

Թէպէտ ամէն գիտութիւնները ազատ են և ազնիւ, և գաղտնի կապով կապուած են միմեանց հետ, բայց շղթայի առաջին օղը բարոյական առաքինութեան ձեռքն է։

Ամէն գործնական գիտութիւններ պէտք դէպ ՚ի տեսական գիտութիւններ կ՚առաջնորդեն, և ամէն բնական և տեսական գիտութիւններ, պէտք բնականապէս բնութեան արարչին ճանաչման կ՚առաջնորդեն, զայն պաշտելու համար։ Եւ այս գերագոյն բարոյական առաքինութիւնն է, իմացական առաքինութեանց վերջին վախճանը, որոնք այս վախճանէն կ՚ընդունին իրենց պատիւը։

Բարեկարգ հասարակապետութիւնները իմաստութեամբ և մեծ խորհրդով սահմանեցին հրապարակական գովեստ տալ քաջ արանց, և առաքինեաց և հրապարակներու վրայ քարոզել նոցա արիական գործերը։

Եւ այն պատիւները, առաքինութեան յարգանք և մոլութեան գարշանք էին, այն ձայները, նախանձաւորութիւնը կը զարթուցանէին, և մախանքները կը մեռցունէին։

Այս ալ ճշմարիտ է որ առաքինութիւնը, գովութեամբ չմեռնիր և ոչ ալ պատւով կը փքանայ։

Նա բնաւ բան մը չխնդրէր, սակայն ամէն բանին արժանի է, և ինչու պիտի խնդրէ, երբ գանձները կ՚արհամարհէ։

Գովութիւնը առաքինութեան ստուերն է, և իրեն հետամուտ եղողներէն ստուերի պէս կը փախչի, և իրմէ երես դարձնողներու ետևէն կը քալէ շարունակ զայն բռնելու յուսով։

Բարոյական առաքինութեան յատկութիւնը, չէ թէ գովելն է՝ այլ գովելի լինելն, և չէ թէ պատուելը՝ այլ պատուելի լինելն է։

Արժանաւորութիւնը առաքինւոյն է, գործ բաշխելու եղանակ չգիտնալ, կոյր բաղդին է, շատ անգամ արժանաւորն կը թողու անարժանին կու տայ, և արժանաւորէն կ՚առնու անարժանին կու տայ։

Պատիւն է արտաքին բարի, և նախանձու նպատակը, պատուելի լինելն է, ներքին բարի, և արտաքոյ նախանձու և այն է առաքինութիւնը, զոր մէկը կարող չէ քեզ տալ և ո՛չ ալ կարող է քեզմէ առնել։

Digitized by Google

Աթենացիներէն բազմապատիկ արձաններով պատուեալ Փաղերէոսն, երբ լսեց թէ իւր արձանները յերկիր խորտակեցին ապերախտ ժողովուրդը՝ ժպտելով ըսաւ «Այո, կրցան իմ պատկերս կործանել, բայց բնաւ կարող չեն իմ առաքինութիւններս կործանել»։

Բարոյական առաքինութիւնները գովելի և պատուելի լինելէն զկնի ուրիշ երեք ազնիւ յատկութիւններ ևս ունին, որք առաքինական գործերը, դիւրին, զուարթ և մշտնջենաւոր կ'ընեն։

Որոց վրայ պիտի խօսիմք։

ԴԱՍ Ժ

ԲՆԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՈՐՈՇՄԷ ԿԸ ԾՆԱՆԻՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ինչպէս որ բնաբանական գիտութիւնը մարմինը կ'առողջացունէ, այսպէս ևս բարոյական գիտութիւնը հոգին կ'առողջացունէ։

Ասոր համար Պղատոն երբ Սիկիլիա կը գնայր Դիոնէսիոս արքային անուղիղ վարքն ուղղելու, ըսաւ «Երթամ բժշկել զՍիկիլիա, որ ունի զցաւ գլխոյ»։

Ամեն արհեստաւոր իւր արհեստի ենթակային կը նայի, բարոյական առաքինութիւնը առանց հոգւոյ զննութեան, կարող չէ նորա սեփհական գործողութիւնները ճանաչել։

Հոգւոյ երեք կարողութեանց վրայ արդէն խօսած եմք, թէ մին՝ բոլորովին անբան; միւսն՝ ըստ մասին բանական և ըստ մասին ոչ, երրորդ կարողութիւնը բոլորովին բանական։

Տնկական մասն անպիտան կը համարուի բարոյական առաքինու-

Digitized by Google

թեան համար, վասն զի թէ բանլին չհպատակիր, եւ թէ ժամանակի մեծ մասը քնոյն կը ծախէ եւ անզգայ կը գործէ։

Իսկ զգայական եւ բնական կարողութիւնները, իւրաքանչիւրն երկու կարողութիւններ ունին, մին՝ ըմբռնողական միւսն բաղձողական, որով հետեւ ամէն ինչ ուր իր բարւոյն կը բաղձայ, բայց մէկը իւր չըմբռնած բանին չկրնար բաղձալ։

Առ այս՝ բնական կարողութիւնները չորս են, որոնք որ բարոյական ներգործութիւնները առաջ կը բերեն, որոց երկուքն զգայական եւ մարմնաւոր են, եւ երկուքն՝ հոգեւոր եւ բանաւոր են։

Ըմբռնողական մարմնաւորը զոր մենք պատկերակերպութիւն կամ երեւակայութիւն կ'անուանեմք, հոգւոյն զգայական մասին ստորին կարողութիւնն է, որ հասարակ զգայութեան միջնորդութեամբն, կը հաւաքէ եւ կը ճանաչէ ախորժելի կամ անախորժ առարկաներուն պատկերները, այն պատկերները զորս աչքէն, ականջէն եւ արտաքին ամէն զգայարանքներէն անոր կը ղրկուին։

Նա ալ վառ եւ մնայուն գոյներով իրեն վրայ կը նկարագրէ. այն պատիր երեւոյթները, զորս տեսած չէ, բայց քնոյ մէջ զանոնք կը տեսնէ։

Բաղձողական մարմնաւոր կամ զգայական բաղձանքն, դարձեալ հոգւոյ ստորին մասի կարողութիւնն է, որ ախորժելի առարկաներուն կը ցանկայ, եւ անախորժներէն կը խորշի, որք դաշնաւոր պատկերակերպութենէ իրեն հասած են։

Ասիկա երկկերպարան հրէշ մ'է, գլխովին սառն եւ բոլորովին հուր, ասիկա երկու հակառակ շարժումներէն՝ այսինքն բարկութենէն եւ ցանկութենէն կը յուզուի։

Բարկութենէն կը յուզուի, որպէս զի դժուարէն փախուստ տայ. ցանկութենէն կը յուզուի, որպէս զի բերկրականին ետեւէն երթայ։

Եւ այս շարժումները կիրք կամ խղձք կ'անուանուին։

Ըմբռնողականն բանական է միտք, որ վսեմ եւ հոգեւոր կարողութիւնն մի է, որ իրեն մատուցած պատկերակերպութենէն, որք յողդողդ են, այն նիւթական պատկերներէն, հոգեւոր եւ անջինջ նոր պատկերները կը կերպարանէ իւր վրայ եւ զանոնք իւր յիշողութեան մէջ շտեմարանելով, 'ի գործ կը դնէ իւր խօսքերը։

Digitized by Google

Իսկ բաղձականն բնական կամքն է, որ կարողութեանց դշխոյն է։ Նա ազատ է ընդունիլ, կամ մերժել այն տարրականները, որք միտքէն իմանալի պատկերներավ անոր ներկայացան, և կը հրամայէ իւր ստորանեաց սպասաւոր զգայութեանց, որ անոնց հետամուտ լինին, կամ ընդունելու և կամ խորշելու անոնցմէ։

Ասոնցմէ կրնամք վերահասու լինել թէ՝ պատկերակերպութիւնն նիւթական միտք մ՚է, և միտքն ալ տեսակ մը հոգևոր պատկերակերպութիւն է։

Զգայական բաղձանք՝ նիւթական կամք մ՚է, և կամք հոգևոր բաղձանք մ՚է։

Առանց երևակայութեան միտք կոյր կը լինի։ Վասն զի բան մը չմտներ մտաց տաճարի մէջ, եթէ նախ զգայարանաց դռներէն ներս չմտնէ բան մը։ Սակայն առանց մտաց, երևակայութիւնն յիմար կը լինի, զի ճշմարիտն, երևակայականին հետ կը շփոթէ։

Փոխադարձ ձեռնտուութեամբ երևակայութիւնն մտաց կ՚առաջնորդէ և միտք երևակայութեան սխալմունքները կ՚ուղղէ։

Զգայական և բնական բաղձանքները թէպէտ միմեանց դաշնակից և լծակից են, սակայն մին երկրաւոր, միւսն երկնաւոր, մին մահացու, միւսն անմահ լինելով, երբեմն կը սիրեն զմիմեանս, և երբեմն կ՚ատեն, միշտ կենակից են միմեանց և միշտ 'ի կռուի են և կը ջանան մին զմիւսն յինքն ձգել, զգալի տարրականները իմանալիներէն աւելի ազդու շարժելուն համար աւելի վերնագոյնն կը խոնարհի, քան թէ ստորինն վեր կելլէ։

Զգայական բաղձանք, եթէ բանին ազդեցութեան չհաղորդուէր, բոլորովին անբան կը լինէր, և անխելք անասուններու պէս երևակայականներէն ինչ որ իրեն մատուցուէր, ստիպեալ զանոնք պիտի ընդունէր։

Ասոր համար ցանկութեան և բարկութեան մղումները, երբ բանէն առաջ կ՚անցնին ոչ մոլեկան կը համարուին, և ոչ առաքինական, այլ լոկ բնական և անասնական են։

Այս զգայական բաղձանք կարողութիւն մ՚է, որ ըստ մասանց անբան և հակակիր է, և ըստ մասանց ազատ և բանաւոր է,

Digitized by Google

կամաց հասկցող է, բայց սորուկ չէ, ասոր համար շատ անգամ կ'ապստամբի կարգէն, և նորա օրէնքները կ'արհամարհէ, ու անոր իշխանութիւնն ալ կը յափշտակէ։

Երբեմն կամքն ալ կ'ապստամբի մտքին դէմ երբ պատիր հեշտութիւնները ընդունելու հաստատութիւն կու տայ։

Մտաց առարկան, ճշմարիտն է, կամաց առարկան, բարին է. Միտք երբեմն առերևոյթները ես ճշմարիտ կը համարին. և կամք երբեմն առերևոյթ բարին ճշմարիտ կարծելով, անոր ետևէն կ'երթայ, ինչպէս որ առակաւ կ'ըսուի, Շունը հաց ձգելով ստուերին ետևէն գնայ։

Միտք երբեմն թէև ճշմարիտ բարին կը ճանաչէ աղէկ առաջնորդութեամբ, սակայն խռովի չարին ետևէն կ'երթայ, բանձներէն կարող ես վերահաստատ լինել թէ որչափ դժուար է չար չգործելը, երբ այսչափ փոփոխութեան ենթակայ է մարդն բարին և չարն ընտրելու համար։

ԴԱՍ ԺԱ.

ԲՆԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Փորձով կը տեսնենք որ մարդիկներէն ոմանք այնչափ թմրեալ են, որ կը կարծես թէ անհոգի մարմին են. ոմանք ալ այնչափ աշխոյժ են, որ կը կարծես թէ անմարմին հոգի են. այս պէսպիսութիւնները կարծիք տուաւ շատերուն ըսելու թէ, մարդկանց հոգիները կատարելութեան մասին իրարմէ տարբեր են։

Digitized by Google

Պղատոնը բնական մտացի էր, Մարգիտէս բնական անմիտ էր, եթէ միոյն հոգին միւսոյն փոխանցուէր, կարելի.էր որ Պղատոն Մարգիտէս դառնար, և Մարգիտէսն ալ Պղատոն. այսպէս իմաստասիրեցին հեթանոս և քրիստոնէից մի քանի իմաստասէրները. բայց Արիստոտէլ ուսոյց թէ մարդուս հոգւոյն կատարելութիւնը, մարմնոյ կատարելութենէն առաջ կու գայ:

Մարմինը հոգւոյն գործարանն է, և հոգւոյ բնական գործողութիւնները այնչափ կանոնաւոր կը լինի, որչափ որ նորա գործարանը կանոնաւոր է:

Մեր խօսք բնական գործերու վրայ է, և ոչ թէ անձնիշխանականաց վրայ:

Պատահած գործողութիւնները մեզ համար յայտնի ապացոյցներ են. զի եթէ մարմինն առողջ է, հոգւոյ գործողութիւնները ևս զօրաւոր կը լինին, եթէ հիւանդ է անզօր կը լինին, եթէ մաղձային է՝ աշխատասէր կը լինի, եթէ մաղասային՝ դանդաղ կը լինի, եթէ տղայ է՝ կարծես թէ բանական հոգի բնակած չէ անոր մէջ և չգործեր:

Ուրեմն մէկը թող չմեղադրէ հոգիներու արարիչը, թէ ինչու ամէնք միապէս կատարեալ չստեղծեց: Բնութիւնն է որ կարող չէ մարմինները միապէս կատարեալ ընել:

Ծնողաց հանգամանաց ածանցումները, լուսաւորներու շարժումները, տեղւոյն տէգղիմութիւնը, անդամոց կազմակերպութիւնը, մարմնոյ խառնուածները փոփոխութեանց կ՚ենթարկին:

Եւ այս խառնուածոց փոփոխութիւններն են որք աչք մը ուրիշ աչքէ սրատես կ՚ընեն, պատկերակերպութիւն մը միւսէն աւելի զօրաւոր կ՚ընեն, բաղձանք մը ուրիշ բաղձանքներէ բուռն կ՚ընէ. միտք մը միւսներէն աւելի զօրաւոր և սթափ կ՚ընեն, կամք մը միւս կամքերէն աւելի բարի և յօժար կ՚ընէ:

Ասոր համար երբ մարմինը կատարելութեան մասին առաջ երթայ, հոգին ալ նոյն աստիճանաւ դէպ 'ի կատարելութիւն կը դիմէ:

Բնութիւնը նախատես տիեզերաց օգտին և պէտքին նայելով կա-

րեոր համարեց մեր ընկերութեան մէջ զանազան արհեստներ մտցը-
նելու ըստ անձանց յարմարութեան բնական կարողութեանց, անոնք
որ անկատար ծնած են, թող կատարելոց ծառայեն։ Եւ անոնք որ
ազատական արհեստներու ընդունակ չեն, մեքենայական արհեստնե-
րու թող ծառայեն։

Ըսուածներէն կրնաս հասկընալ թէ իւրաքանչիւր անձ կարող
է բարոյական առաքինութեան կատարելութեան հասնիլ։

Արիստոտէլ հիւղական և գերբնականաց վրայ (իբրև աստուածա-
բան) չխօսիր։

Ստոյիկեանք կ'ըսէին թէ ազատ կամքն է որ ներգործութիւնները
մոլեկան և կամ առաքինական կ'ընէ։

Իսկ Արիստոտէլ կ'ըսէ ըստ որում մարդն 'ի նիւթէ և 'ի հոգ-
ւոյ, զգայութենէ ու բանականութենէ բաղկացեալ է՝ ստոյգ է որ բա-
նական մասն ըղձմամբ կրնայ բարձր նպատակի մը ձգտիլ, սակայն
զգայական մասն որ ամենէն աւելի զօրաւոր է, կամաց այս ձգտման
դէմ կ'ելլէ զայն արգիլելու։

Ամէն մարդ կրնայ լինել արի, կամ խոհեմ, բայց բանական զօ-
րութեամբ Աքիլլէս լինելը դժուարին է, այսպէս և Ոդիսևսի խո-
հեմութիւնը ձեռք բերելը, վասն զի ոմանց վրայ կրից երկիւղնե-
րը զօրանալով կ'արգելուն, և ոմանց ալ մտաց ուշը կը պակսի։
Ուստի կամք չզօրեր կատարումն տալ այնպիսի ձգտման, անգործ
կը մնայ։

Սակայն և այնպէս առաքինութեան ճանապարհի մէջ իւրաքանչ-
իւր ոք պէտք է որ ջանայ, եթէ առաջին յաղթանակն առնելու
կը տկարանայ, երկրորդն թող առնէ։ Եւ բուռն զօրութեամբ չհա-
սած տեղը գոնէ ըղձիւ թող հասնէ։

Երջանիկ կը համարուին անոնք որոց 'ի բնէ բնական կարողու-
թեանց ձիրքերը հանդիպելով, աւելի յարմարութիւն կ'ունենան բա-
րոյական առաքինութեանց մէջ առաջ երթալու։

Այս ալ ճշմարիտ է որ մշակութիւնն ևս մեծապէս կը նպաստէ
մեզ դէպ 'ի այն դիմելու։

Մարդիկներէն և ոչ մէկը կարողացաւ Սոկրատէսին պէս բարի լի-

Digitized by Google

նելը, զի նա, բարոյական իմաստութիւնը չէ թէ միայն դպրոցներու մէջ ուսոյց, այլ և իւր վարքով՝ ամենուն գործնական դաս եղաւ, եթէ նորա գրուածները կորսուէին, բաւական էր նորա վարքը կարդալ։ Սակայն մեծ աստեղագէտ մը երբ զայն տեսաւ (և չէր ճանաչեր թէ Սոկրատն է) ըսաւ, սորա դէմքի գծագրութիւնը, բնաւոր կերպարանքը կը յայտնեն թէ ժամանակիս չարագործներու մէջ ամենէն մեծն է այս մարդն։

Սոկրատայ աշակերտները այս խօսքը լսելով ուզեցին որով վրէժխնդիր լինել, վասն զի աստեղագէտի ըսածները իրենց վարդապետի վրայ չկար։

Սոկրատը արգիլեց իւր աշակերտները ըսելով թէ այդ մարդն անիրաւ չխօսեցաւ, ստուգապէս նորա ըսածին պէս էի, սակայն իմաստասիրութեամբ յաղթեցի բնութեան։

ԴԱՍ ԺԲ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱԳՐՈՂ ՆԱԽԿԻՆ ՍԵՐՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Չորս բան կ'ընթացակցին բուսականներուն, այսինքն ծնիլ, աճիլ, ծաղկիլ և պտղիլ. չորս բան ևս բարոյական առաքինութեան կ'ընթացակցին այսինքն՝ բնական կարողութիւնը, առաջին ներգործութիւնը, ներգործութիւններէն առաջ եկած ունակութիւնը, և ունակութենէ բղխած ներգործութիւնները։

Արդէն բնական կարողութեանց վրայ խօսեցանք. այժմ ևս առաջի ներգործութեանց վրայ խօսիմք, որք առաքինական ունակութեան սերմանքներն են։

Digitized by Google

Իմաստասիրաց մէջ վէճ եղաւ թէ առաքինութիւնները և մոլութիւնները հոգւոյ բնական կարողութիւններէն անընդմիջաբար կը բղխին. այնպէս որ, կարելի էր զանոնք ընդաբոյս ըսել, և դարով ու գովլութիւն մարդոյն բնութեան տալ և ոչ մարդոյն:

Ներպիւ մը այնպէս է, վասն զի մարդիկ անասնօրէն աւելի կ'ապրին քան թէ մարդկօրէն. և ասոր պատճառն ալ այն է որ մարդիկ բանականութենէն աւելի զգայութեամբ կը վարուին, անոր համար զարմանալի չէ որ բնականապէս մարդն մոլութեան աւելի կը գնայ, քան թէ առաքինութեան:

Այլ ուրիշ պարագայով մը, որովհետև բնական օրէնքները ուղղակի ուղիղ բանին կը համաձայնին, ուստի բանական մարդոյն վայելուչ է բնականապէս առաքինութեան աւելի գնալ, քան թէ մոլութեան:

Ըստ առաջնոյն՝ ոմանք այնպիսի բնութեան մը վիճակուած են, որ բնաւ չեն յօժարիր իրենց բարւոյն աւելի երթալ, որթն որչափ թշնամի է կաղամբին, նոքա ևս այնչափ թշնամի են իրենց առաքինութեանը:

Ըստ երկրորդին՝ ոմանք այնպիսի քաղցր բնութեան մը վիճակուած են, որ հազար անգամ կը յօժարին մեռնիլ, քան թէ փոքր անարժան գործ մը գործել:

Ասկէ կը հասկցուի թէ առաքինութեան սերմունքները ոմանք բնականապէս ունին, ոմանք ալ արտաքուստ յետոյ կ'ստանան. ոմանց մէջ այնպիսի բարեկարգ բնական կարողութիւններ կան, որք առանց ուրիշներէն ուսանելու ինքնին անբռնադատ կ'սկսին և առաջ կը բերեն բարոյական ներգործութիւնները:

Այս ինքնաբերաբար արգասիքները, երբեմն իմացական ունակութեանց մէջ ևս կը տեսնուին, զի շատերը առանց արհեստի օգնութեան, նոր արհեստներ գտան:

Կադմոս՝ որ գիր չէր գիտեր, գիրերը հնարեց, մնաց նոր տանջանքները ստեղծեց. շատերը զայն ուսանելու դժուարութեան համար լացին, և ուրիշները զայն ուսուցանելու դժուարութեան համար լացին:

Անաքսիմանդր արեգակնային ժամացոյցը հնարեց, որուն վրայ արեգակն իսկ զարմացաւ։ Վասն զի տեսաւ որ ինքը այն փոքրագիծ ուռկանին մէջ բռնուած է։

Սոյն արգասաւորութիւնը, բարքերուն վերաբերեալ բաղձողական կարողութիւններուն և գիտութեանց վերաբերեալ իմացական կարողութիւններուն մէջ ևս կը պտղաբերէ։

Վասն զի շատերը, իրենց անձին աշակերտելով, արիացան և բարոյական մեծամեծ գործեր առաջ բերին։

Կամիլլէ օրիորդն անտառի մէջ անասուններու կաթովը սնունդ առնելով, ինքնիրեն պարկեշտութեան սիրոյ մէջ մարզուելով, այն պարկեշտութիւնը անյաղթելի պահեց Վոլսկեանց արքունեաց մէջ, թէպէտ առանց զաւակի, բայց ոչ առանց պարծանաց։

Կիւրոսը գազաններու առաջ ձգեցին որ չթագաւորէ, բայց նա մանուկ հովիւներէն սկսեց իւր վայելուչ թագաւորութիւնը։

Աքիլլէս փափկասուն աղջկանց մէջ պահեցին որ պատերազմաւոր չլինի, իսկ նա ծիրանին և մանեակը մերժելով զէնքն ընտրեց իւր բաժինը։

Մարկոս Կատոն՝ մանուկ հասակի մէջ հիւպատոսի մը պէս կը խօսէր, նա եօթնամեայ հասակի մէջ մանուկ չէր, եօթանասնամեայ հասակի մէջ ծեր չէր։

Բնութիւնը, առաքինութիւններ չպարգևեր, այլ փոխանակ առաքինութեանց, կը պարգևէ տղայոց անկերպարան ստուերակերպութիւնները՝ որք երբեմն ինքնին կերպարան կ՚առնուն։

Այսպիսիներու առաքինութիւնները խառնուածներու մէջ ստուերագրեցան, և յետոյ սեփհական ջանքով կերպարան առին։

Ասոնք ամենքը, բնական կարողութեանց մէջ, բնածին սերմունքներ էին, որք բարոյական ունակութիւնները ծնան։

Իսկ ուրիշ սերմունքներ ևս կան, որք դուրսէն 'ի ներս կը փոխադրուին, ուրիշներուն նմանելով և կամ անձի բուռն հարկադրութեամբ։

Այս առաքինական սերմունքները սերմանելու բուն ժամանակը մանկական հասակն է, զի մանուկն շուտով կը մօտենայ նմանողութեան, ասոր համար աւելի ընդունակ է։

Digitized by Google

Երբ նմանողութեամբ առաքինութեանց պատկերները կը պատուաստին մանկանց դալար հոգւոյն հետ, նոքա մեծցած ժամանակը ազնիւ գործեր առաջ կը բերեն։

Որսորդները կաթնակեր շուներուն կ'ուսուցանեն հաչել եղնիկի մորթին վրայ, որպէս զի երկիւղը 'ի մանկութենէ սկսի փարատել, և մեծութեան ժամանակ գազաններէն երկիւղ չկրէ։

Կեղծեալ պատերազմի փորձը, ճշմարիտ պատերազմի երկիւղը կը բառնայ։

Աթենացիները, իրենց զաւակները կը մարզէին պատերազմի, երաժշտութեան և գիտութեանց, բայց կ'արգիլէին ուրիշներու վարուց բարի օրինակները առնելէ. ասոր այն զաւակները քաջամարտիկ, երգեցող և իմաստակ կը լինէին, սակայն վարքերնին այնչափ ախտաւոր կը լինէր, որ Ատտիկէ անունն վատանուն համարուեցաւ բոլոր Յունաստանի մէջ։

Ծնողներէն աւելի քաջ վարժապետ չկայ բարոյական առաքինութեան. Ագասիկղէս արքայն իր մանկութեան ժամանակը վարժապետ չուզեց, ըսելով թէ «Անկէ պիտի ուսանիմ, ուրկէ որ ծնայ» այս իր ուսանելէն առաջ գիտէր թէ բարի վարուց ուսումն իր ծնողներէն աւելի (որոցմէ որ կեանք առած էր) ուրիշ մը չկրնար իրեն ուսուցանել։

Առաքինութեան պատկերը 'ի խոր կը տպաւորի, երբ հայրական սէրը ջերմ կնիք է, և որդւոյն հնազանդութիւնը կակուղ մոմ է։

Սակայն հայրական դպրոցի մէջ, բարի օրինակները բարի խրատներէն աւելի ազդու կ'ուսուցանեն, վասն զի առարկաները ականջէն աւելի աչքին հաւատարիմ են. և դիւրին է բարւոք հրամայել, քան թէ բարւոք գործել։

Խաչափառն իր խոտորագնաց որդին յանդիմանելով ըսաւ «Որդեակ, ուղիղ չերթաս». պատասխանեց որդին թէ «Հայր, կը գնամ այնպէս, ինչպէս որ քու գնալդ կը տեսնեմ»։

Ծնողները եթէ կ'ուզեն որ առաքինի զաւակներ ծնանին, պէտք է որ իրենք առաքինի լինին. որովհետև որդին հօրը պատկերն է. հրէշ կը լինի, եթէ որդին հօր կերպարանաց նմանի և բարքին չնմանի։

Պէտք է քաղցրութեամբ և սիրով ուսուցանել առաքինութիւնները, եթէ սէրն օգուտ չընէ, գոնէ թող երկիւղէն բռնադատուի։

Առաքինութեան ճանապարհ՝ աղնուականները փառաց համար կ'երթան, իսկ գեղջուկները երկիւղի բռնութեամբ։

Եղնիկները շուներէն նեղուելով, մարդկանց քովի կը դիմեն, որոնցմէ որ յառաջագոյն կը փախչէին։

Ախտաւորն կշտամբանքներէն ազատելու համար, դէպ 'ի առաքինութիւն կը դիմէ, ուրկէ կը խորշէր։

Իմաստուն վարժապետն տղայոց ցնորքները գանով կը բառնայ, այն ցնորքները, որք զանոնք առաքինական գործերէն ետ կը մղեն։

Վերահասու եղանք թէ երեք եղանակաւ կրնամք առաքինութեան ճանապարհի մէջ մուտք գտնել, այսինքն բնականաբար, նմանողութեամբ և բռնադատութեամբ։

Ահա երեք անձանց յայտնի օրինակը, Հերմակոս՝ Մետրադորոսի բռնութենէն մղուելով առաքինութեան ճանապարհի մէջ մտաւ։ Ինքն Մետրադորոսն Եպիկիւրոսի օրինակին հետեւելով, եղաւ առաքինի։

Իսկ Եպիկիւրոսն առանց ուրիշէ մը ուսանելու ինք իւր անձէն 'ի մանկութենէ ուսոյց և գործով առաքինի գտաւ ամեն մարդիկներէն աւելի։

Երրորդն՝ զարմանալի է, երկրորդն՝ գովելի, իսկ առաջինը՝ անպարով։ Լաւ է բռնութեամբ առաքինի լինել, քան թէ ընտրութեամբ մոլի։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԺԳ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդկային գործողութիւնները թէև դիւրանցանելի են, բայց մեր հոգւոյն վրայ համատեսակ մնայուն որակութիւն մը կը տպաւորեն. եթէ ներգործութիւնք իմացական են, ունակութիւն ևս իմացական կը լինի, ինչպէս են գիտութիւնները. իսկ եթէ բարոյական են, ունակութիւնը բարոյական կը լինի. և մարդն կամ գովելի և պատուելի կը լինի, կամ պարսաւելի և անարգելի կը լինի։

Զի բարոյական ունակութիւնը, ուրիշ բան մը չէ, բայց եթէ հոգւոյն վրայ տպաւորեալ որակութիւն մը, որ զմարդն վայելուչ գործելու կը տրամադրէ։

Երբ այս որակութիւնը անկատար տպաւորութիւն մ'ընէ, (թեթև ներգործութեան պատճառաւ) տրամադրութիւն կը համարուի, չէ թէ ունակութիւն։

Ամեն տունկեր իրենց փոքր ժամանակին շուտով կը խլուին և չորանան, բայց հետզհետէ աճելով կը հսկայանան և ստուեր կ'արձակեն, հետևաբար սաստիկ հողմերէն անգամ անվնաս կը մնան։

Այսպէս ևս տրամադրութիւնն, 'ի սկզբան տկար և անհաստատ է այլ հետզհետէ կազդուրուելով սովորութեամբ և ներգործութեամբ, այնչափ զօրաւոր կը լինի, որ արտաքին բռնութիւնները մարմնական տկարութիւնները, և ոչ իսկ մահուն մանգաղը կարող են զայն կտրել, վասն զի ժամանակի երկարութեամբն, ունակութիւնն կը լինի բնութիւն։

Ոչ ոք բնաւորապէս յանկարծակի, մոլի և կամ առաքինի կը լինի մեծ զարմանաց արժանի կը լինի այն ունակացեալ մոլին որ մէկ ներգործութեամբ առաքինի կը դառնայ։

Digitized by Google

Հրաշալիք մ՚է, թէ մէկ ներգործութիւնը որչափ սաստիկ և մեծ տպաւորութիւն կ՚ընէ որ այն երկար ժամանակեայ հազարաւոր ունակութիւնները կը ջնջէ և կը հալածէ, ու ինքը նոցա տեղը կը յաջորդէ։

Պոբղիոս երբ կամեցաւ, մոլի վարք ունեցող Կայիոսն ուղղութեան բերել, զայն Ոլիմպիական Դիոսին քրմապետ ըրաւ, ով լսեց այսպէս օտար տեղ մը որ չար վարքերը բուժէ. դիւցազնական պաշտամանց պատիւը սեղանակապտին յանձնել և անոր, փոխանակ պատժոյ, վարձ տալ։

Սակայն այն եղեռնաւոր մտաց մէջ այնպէս տպաւորուեցաւ դիւցազնական պաշտամանց պատիւը և այնպէս արիական եղև նորա առաջնորդութիւնը, որ բնաւ զեղծ գործով չարատաւորեց զնուիրական խոյրն։

Քրմապետութենէն առաջ ասկէ մեծ մոլի չկար, քրմապետութիւնը յանձն առնելէն վերջ, ասկէ մեծ առաքինի չկար։

Նախնիք ունակութեան ցրուիլը անհնար կը լինի, եթէ նորա հակառակ ներգործութիւնը, ունակութիւնը, և բնութիւնը, առաջ չբերես։

ԴԱՍ ԺԴ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Առաջի գլխոց մէջ բարոյական առաքինութեան գլխաւոր յատկութեանց վրայ խօսեցանք, այսինքն թէ նորա գովելի և պատուելի լինելուն վրայ։ Այժմ պիտի խօսիմք ուրիշ երեք յատկութեանց

Digitized by Google

վրայ, որք իբրև ունակութիւն անոր կը պատկանին։ Որովհետև ամէն ունակութեանց հասարակ են, այսինքն ազատական և մեքենայական արհեստներուն։

Այս յատկութիւններն են, որք զմարդն կը տրամադրեն դիւրաւ, բերկրութեամբ և միօրինակ գործելու։

Ամէն առաքինական ունակութիւն 'ի սկզբան դժուարին է, վասն զի առաքինութիւնը վեր ելլել է, իսկ մոլութիւնը վար իջնել է։ Եւ զգայութիւնը առաջինոյն դէմ կը գնէ, բայց երկրորդին, ամենևին ոչ։

Այս ունակութիւնն է, որ դժուարութեանց քիչ քիչ յաղթելով, դժուարին երևցած գործերը դիւրաւ առաջ կը բերէ։

Արհեստներու մէջ ամենէն դժուարինը լարախաղացի արհեստն է, որ օդին մէջ բարակ պարանի վրայ կը ճօճայ, որուն երկու կողմէն զարհուրելի վիհերը և մահն անոր մէջ յայտ յանդիման կը տեսնուի, սակայն նա՝ երկարատև ունակութեամբ այն աստիճան վստահութիւն կ'առնու որ երևակայութիւնն անգամ չխռովիր. ոչ աչք կը մթագնի, և ոչ սիրտ կը տրոփէ. Երբեմն գլխի վայր կը կախուի. երբեմն ոտից վրայ կը ոստչի, այն չուանի վրայ շարժումներ կ'ընէ նա, որ ուրիշը տափարակ դաշտի վրայ ընելու վստահութիւնը չունենար։ Ամէնք նորա վար իյնալէն և մահանալէն կը վախնան, սակայն ինքը բնաւ չվախնար։

Երկարատև սովորել' ունակութիւնը, բարոյական առաքինութեան այս սահմանին կը հասնի, բնաւ իւր սիրտը չխռովելով թէ այս կամ այն կողման վիհերու մէջ կը կործանի։

Բարոյական առաքինութեան մէջ շատ մը դժուարին բաներ կը տեսնուին, բայց չէ թէ դժուարին են, այլ եթէ այնպէս կը կարծուին թէ դժուարին են։

Ստուերներէն խուսող ձիերը, երբ անսովոր ճանապարհէն կը գնան, քարի կտորները նոցա աչքին լեռներ, և ծառի կտորները օձ կ'երևին։

Այս սուտ կարծիքէն, ճշմարիտ զարհուրանք մը առաջ գալով երիվարն կը խուսչի, և հեծեալն դահավէժ կ'ընէ։

Այսպէս ևս շատերը առաքինութեան ճանապարհ մտած ժամանակը, սնոտի երկիւղներէն պաշարեալ, չնչին բաներէ կը յաղթուին. բայց տեղի տալու է, վատասիրտները քաջալերելու է, որպէս զի վերահասու լինին իրենց խաբանացը, և իրենց երկիւղներուն վրայ իրենք սկսին խնդալ։

Եւ անկէ յետոյ չէ թէ միայն դժուարին ներգործութիւնները կը դիւրացընէ, այլ և անախորժները ախորժելի կ'ընէ։

Զգայական բաղձանաց համար, առաջին ներգործութենէն աւելի դառնագոյն չկայ որք արիութեան և բարեխառնութեան ունակութիւնները կը ծնանին, բայց այն ունակութենէն ծնած ներգործութիւնները քաղցր են։

Բնական ներգործութիւնները, բնութիւնը այլ և այլ ախորժակներով համեմեց, և ախորժական ըրաւ, զի հանապազորդել ունակութիւնը, երկրորդ բնութիւն կը դառնայ։

Մոլեկան ունակութիւնը, այն ժամանակ իւր յետին սահմանին կը հասնի, երբ մէկը զչարն ուրախութեամբ կը գործէ. և առաքինական ունակութիւնը, այն ժամանակ կատարելութեան կը հասնի, երբ բարի գործողը կ'զգայ գործոյն բերկրութիւնը։

Եպիկուրեան աղիքներու փտութեան դառն ցաւերէն մեռած ժամանակը, հարցուցին բարեկամները թէ ինչպէս ես, պատասխանեց թէ «Այս կենացս յետին ժամը, բարեաւ կ'անցընեմ» յետին շունչի ժամանակ հեծութիւն ցոյց չտալը, հինօրեայ ունակութիւն էր, որ զուարթ կացուցանել կ'ուզէր՝ իւր բարեկամները։

Առաքինական ունակութիւնը միօրինակ ներգործութիւններ առաջ կը բերէ. այնպէս են գործերը ինչպէս որ են սկիզբն՝ ուրկէ որ կը շարժին. եթէ սկիզբն առաքինական ունակութիւն է՝ անկէ առաջ եկած ամեն գործերը առաքինական կը լինին, և միօրինակ կը լինին։

Գործերը իրենց պատճառին կը նմանին, միևնոյն պատճառի գործերը իրարու կը նմանին։

Այն որ ըստ ունակութեան կը գործէ, միշտ միօրինակ կը գործէ։

Այն որ ըստ գիտուածոյ կը գործէ, եթէ գործն ալ բարի լինի, դարձեալ գիտուած է, զի գիտուածն փոփոխական է և արտաքին։

Այն որ կիրքով կը գործէ, պահ մը կիրքը անոր հակառակն կը գործէ։

Այն որ նմանողութեամբ կը գործէ, միօրինակ չգործեր, այն որ ըստ բնութեան կը գործէ՝ միշտ միօրինակ կը գործէ։

Այն որ ըստ ունակութեան կը գործէ, ըստ բնութեան կը գործէ, վասն զի ունակութեան երկար ժամանակեայն՝ բնութեան կը փոխուի։

Անոնք որ ունակութեամբ կը գործեն, թէ մոլութիւն և թէ առաքինութիւն, նոցա գործերը անփոփոխ են, զի ունակութիւնը չփոխուիր։ Իսկ անոնք որ առանց ունակութեան կը գործեն, նոցա գործերը փոփոխական են, ոչ առաքինական և ոչ մոլեկան կը համարուին, զի ունակութիւն չեն, դէպքին են։

ԴԱՍ ԺԵ

ԿԱՄԱՒՈՐ ԵՒ ԱՆԿԱՄԱՒՈՐ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այն որ կարող չէ իմանալ թէ կամաւորին և անկամաւորին, խառնելոյն, ու մտախոհ և անմտախոհ գործերուն մէջ ինչ խտիր կայ, չգիտէ թէ ինչ է բարոյական ներգործութիւնը։

Այն գործը կամաւոր է և մտաւոր, որ մարդ մը իւր ազատ իշխանութեամբն կը գործէ և իւր գործած լրի պարագաները կը ճանաչէ. անկամաւոր է, որ բռնի կամ անգիտութեամբ կը գործէ. անգիտութեամբ կը լինի, երբ թէպէտ գործ գործողին ձեռքն է,

բայց գործած գործոյն մի քանի պարագաները չգիտեր, ինչպէս որ որսորդը եղջերուն տեսած ժամանակ զարկաւ, բայց յետոյ տուժեց, զի այն նուիրեալ էր Արտեմեայ։

Գործ մը կամաւորէ և անկամաւորէ խառնեալ կը լինի, երբ զայն կատարողն չէր կամեր, բայց մեծ չարիքէ մը ազատելու և մեծ բարիք մը ձեռք բերելու համար կը գործէ։

Ինչպէս որ Ագամեմնոն, ինք մահուանէ ազատելու համար, իւր դուստրը մահուան մատնեց։

Ի գործն կամաւոր՝ հաճեալ է մարդն. 'ի բռնականն՝ անհաճ է. յանգիտականն՝ ոչ հաճ է և ոչ տհաճ. 'ի խառնեալն՝ հաճ է և տհաճ։

Կամաւոր գործոց մէջ, բարութիւնը և չարութիւնը, առարկային վախճանի և միջոցի բարութենէն ու չարութենէն կը չափուի։

Անգիտական գործոց մէջ, անգիտացեալ պարագային բնական լուսով, այսինքն՝ մտաց խղճիւ պէտք է ճանաչել, և անգիտութիւնն չար է։

Բռնաւոր գործն, եթէ իրմէ չար է, և կամքն ևս անոր հաւանութիւն կու տայ, այն գործը մոլեկան է. բայց եթէ կամքը ամենազօրութեամբ դէմ դայ, այն գործը՝ ոչ թէ մոլեկան չէ, այլ և գովելի և առաքինական կը համարուի։

Ինչպէս որ պատահեցաւ ողջախոհ Լուկրետիոյ, որուն վրայ 'ի գործ դրուած շնութիւնը, բռնաւորին համարուեցաւ և ոչ իրեն, վասն զի այն գործը 'ի բռնաւորն կամաւոր էր, իսկ 'ի Լուկրետիա ակամայ։

Խառնեալ գործերու մէջ եթէ երկիւղ կամ ցաւ քաջի արիութեան յաղթեն, գործն թէպէտև չար լինի բայց ախտակցութեան արժանի է, զի որչափ որ նուազի կամաւորն, այնչափ կը նուազի գործողի յանցաւոր լինելն։

Եթէ գործն բոլորովին զեղծ լինի, ինչպէս հայրասպանութիւնը, հայրենեաց մատնութիւնը, սարսափն զցաւակցութիւնն կը շիջուցանէ, զի այն որ այսպիսի գործերով կեանք կը գնէ անարժան է կենաց։

Կրից գործերը. երբ կիրք բանէն առաջ կ'անցնի՝ գործն ոչ մոլեկան է և ոչ առաքինական, այլ անտարբեր, վասն զի կամաւոր չէ, այլ բնական է։

Եթէ կամքն առաջ երթայ, կամ կրից ընկերանայ, գործն մոլեկան կամ առաքինական կը լինի, ըստ չարութեան կամ բարութեան առարկային։

Յառաջագոյն ըսինք թէ մարդուս զգայական բաղձանքը մասամբ մը բանական է, մասամբ մը անբան։

Անբան է ըստ ինքեան, զի 'ի ներքուստ ազատ չէ, այլ առարկայէն որոշելով, անասնոց բաղձանքին պէս է, այնպէս որ ցանկութեան կամ վրէժխնդրութեան արժանի առարկայ մը երբ իրեն մատուցանես հարկիւ և բռնի կը դիմէ անոր, ինչպէս որ սանձեալ գրաստ մը իւր տանելիքին։

Մասամբ մը բանական է, ըստ որում կամք երկար ժամանակի ունակութեամբ կամ հրամայական ներգործութեամբ զայն կը մեղմացունէ, և բանականութեան սանձիւ զայն կ'ուղղէ։

Այս կրից առաջին և յանկարծական յորձանմունք, երբ միտք և կամք անոր ընթացակից չեն, (վասն զի կամաւոր և ազատ չեն, այլ բոլոր անասնոց բնական և հարկաւոր են) ոչ առաքինական են, և ոչ մոլեկան, այլ անտարբեր։

Այս կարգին կը վերաբերին գինեմոլները և զայրացողները, քանի որ սթափած չեն իրենց մոլութիւններէն ազատ չեն, անոր համար ոչ մոլեկան են և ոչ առաքինական։

Շատ գործեր կան, որ կատարուելու համար կամաւոր չեն, բայց պատճառին մէջ կամաւոր են, անոր համար մոլեկան կը համարուին։

Պատճառ մը երկու եղանակաւ կամաւոր կը համարուի, մին մերձաւոր. երբ մէկը գիտէ որ շուտով կ'արբենայ, և արբեցութիւնը զինք կը մոլեցնէ, և այնպէս յօժարութեամբ կը գինովնայ, այն որ պատճառն կը կամի, նաև անկէ բղխած գործն կը կամի։

Ասոր համար Պիտտակոս օրէնսդիրն կրկին տուգանք սահմանեց գինեմոլներուն մէկը գործոյն, միւսը պատճառին համար։

Երկրորդ, երբ մէկը առաքինական ունակութեամբն կարողացած

Digitized by Google

չէ կրնալ մեզ դիմադրել, ասոր ունակութեան դիմանալելով յանկարծակի կը բորբոքի բարկութիւնը և ցանկութիւնը ։

Անոնք որ կրից յարձակման տակ կ'իյնան, իրենց ուշը կը կորսնցնեն, և յայտնապէս ցոյց կու տան թէ անասնային սովորութիւններով իրենց հոգին խանգարած են ։

Աղեքսանդր իւր գինեմոլութեան ժամանակը իւր ամենասիրելի բարեկամէն երբ փոքր ազատութիւն մը ընդունեց, թէ Մի ընդունիր շողոքորթներու այն խօսքերը, որք կ'ըսեն թէ դու Արամազդայ որդին ես, քեզ համար շատ է որ Փիլիպպոսի հարազատ որդին ըլլաս ոչ թէ Արամազդայ, որ անհարազատ պիտի համարուիս հօրմէդ, և մայրդ շնացեալ պիտի հրատարակես ։

Այս ազատութիւնը գրգռեց գինեմոլ Աղեքսանդրն, և քեղարգով սպաննեց իւր սիրելի բարեկամը ։

Աղեքսանդր քաջ գիտէր որ գինին զինք գազան կը դարձընէր, բայց մեծ պէտք էր չխմել և առ ինք սուր չպահել ։ Այն որ աշխարհին կը յաղթէր, իւր կիրքերուն կը յաղթուէր ։

Արբեցութիւնը՝ գործը միայն չըներ, այլ մեր հոգւոյ մէջ պահուած մոլեկան ունակութիւնները կ'արթընցնէ ։

Երբ սթափեցաւ Աղեքսանդրն, և իւր անձին դատաւոր և դատախազ դարձած իւր անձին դահիճ ըլլալ կ'ուզէր և արգիլեցին, իւր բարեկամէն թափած արիւնը չափաւորութեամբ իւր աչքէն, այնպէս ինչ զղջալ կորուսան միաց անդարմանելի ։

ԴԱՍ ԺԶ

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ԽԱՉԵՐԸ

Առաքինութիւնն բնական չէ, և ոչ ալ բնութեան հակառակ է, առաքինութիւն չպարգևեր բնութիւնը, բայց և չմերժեր ալ զանոնք ։

Ըսինք յառաջագոյն թէ՝ ոմանք բնական կարողութեամբ ուրիշներէն աւելի պատրաստական կը ծնանին առաքինութեան համար, այսպէս ալ կարելի է ըսել թէ ոմանց միտքերը անուս են, և բաղձանքները ապստամբ, առաքինական գործոց համար եթէ քաջ մշակութիւնը վրայ չհասնի ։

Թեմիստոկլէս առաքինասէր իշխանը, սովորեցոյց իւր որդւոյն, իւրեն հնազանդեցունել ամէն երիվարները, սակայն չյաջողեցաւ, անոր ուսուցանելու որ իւր անձին իշխէր ։

Նա, իւր որդին ամեն գիտուններէն աւելի գիտուն ըրաւ, բայց չկարողացաւ զայն առաքինութեամբ մոլիներէն որոշել ։ Բնութիւնը ամենուն մայր եղաւ, բայց ասոր մօրու եղաւ ։ Երախտաւորեց անոր, ոչ բարեաց մէջ ․ թէպէտ զայն պատրաստեց ամէն բարիքներուն ընդունարան լինել, բայց այն բարիքներուն՝ որոնք որ ճշմարիտ բարիք չէին ։

Այս պատանին ախտակցութեան արժանի էր, բայց ներողութեան արժանի չէր ։ Որովհետև բնութիւնը կարողացաւ նորա բաղձանքները յօժարեցունել, բայց չկրցաւ կամք բռնադատել ․ նա ինքզինք կարող էր անխոնջ աշխատութեամբ յամառ բնութեան վրայ բռնանալ ։

Պատանին մեղադիր կը լինէր բնութեան, բնութիւն մեղադիր կը լինէր պատանւոյն ․ մէկին պարտաւորիլը, միւսին պատժապարտիլը ։

Առաքինութեան առաջին խաչն կը ծնանի մտքէն, որ բանին առաջնորդն է։

Թէպէտ մտաց առարկան ու հաստատ ճշմարիտն է, սակայն ոմանց միւսէն աւելի ունեցած մասնաւոր միտքերը սեփհական տկարութենէն կամ սուտ երեւակայութենէն նսեմանալով, ու երեւոյթն, իբրեւ ճշմարիտ կ՚ընդունին. և հետեւորդ կամքն, իւր փառակարն իբրեւ բարի կ՚ընդունէ։

Երբեմն թէպէտեւ միտքն բարեկարգ է, բայց կամք յամառելով կիրքերէն յափշտակուած խորհուրդները կը մերժէ։

Քաջ է որ գիտէ, բարի է որ ոչ գիտէ՝ բայց կը ցանկայ գիտնալու. չար է այն որ ոչ գիտէ, և ոչ ալ գիտնալու կամք կ՚ունենայ։

Առաքինութիւնը ինքնիրմէն այնքան գեղեցիկ է, որ եթէ տեսնուէր ամենուն սիրտը իրեն պիտի գրաւէր։

Կարճամիտ կամք ճանապարհի դժուարութենէն վախնալով, չհամարձակիր այն գեղեցիկին ետեւէն երթալ, և անոր ուսուցիչ մտքէն կը խորշի այն իժ օձու պէս, որ իւր ականջը կը խցէ, որպէս զի իւր բարի խորհրդատուի փրկաւէտ թովչութեան ձայն չլսէ։

Իսկ խաբուսիկ հեշտութիւնը, զգալի փափկութեանց ծաղկով զարդարուած ճիւղերու վրայ նստած անգործ կամք կը հրապուրէ, չէ թէ հրամայելով այլ հաճոյելով կը հնազանդեցունէ, և իւր ետեւէն քաշելով կը տանի։

Յունաստան երդում ըրաւ չհաշտուիլ Տրովացւոց հետ, քանի որ այն քաղաքին մէջ կը բնակէր յափշտակեալն Հեղինէն, որ իւր փառաւոր գեղեցկութեամբն յափշտակած էր զինք յափշտակողները։

Մարդիկ չեն կրնար հաշտուիլ առաքինութեան հետ, եթէ իրենց անձէն չարտաքսեն յափշտակիչ հեշտութիւնը։

Հեշտութիւնը վհուկ Կիրկէին կը նմանի, որ իւր քաղցր օշարակաց մէջ զուարճանութեան թոյն խառնելով քաղցրութեամբ կը խմցունէր, բայց անոնք որ իբրեւ մարդ կը մտնէին այն իջեւանի մէջ իբրեւ անասուն դուրս կ՚ելլէին։

Բնութեան փառացն հետ երբեմն մտքին վատթարութիւն ևս կը միաբանի։

Քնարերգութեան ուսուցիչ Տիմոթէոս, կ'կին վարձ կը պահանջէր իւր այն աշակերտներէն, որք առաջագոյն անգէտ վարժապետաց աշակերտած էին։

Որովհետեւ հեշտ է բնաւ չուսեալն ուսուցանելը, քան թէ ուսեալ յոռութիւնը մոռացունելը։

Երբ սիրտերը վատթար սնունդէն և չար սովորութիւններէն խափանուեցեալ են, անոնց անօգուտ է խրատը և ամուլ։ Այս պէտք է կրկին աշխատութեամբ չար արմատները քաղել, և բարեբեր սերմունքները նորէն սերմանել։

Սովորութիւնը որչափ խորարմատ լինի, այնչափ դժուարին է նորա բժշկութիւնը, դեռածին մոլութիւնները ծնողք շուտով կրնան արմատախիլ ընել, իսկ երբ մեծնայ կ'ապստամբի ծնողաց դէմ. յետ այնորիկ որչափ ծերանայ և տկարանայ մարդն այնչափ ալ այն մոլութիւնները կը զօրանան և առաջ կ'երթան։

Ամենէն չարագոյն ժանտախտ ապականութեան՝ մոլիներու հետ բնակիլն է։

Հիւանդն առողջէն չըժշկուիր, իսկ առողջն հիւանդէն շուտով կը փոխադրուի։

Մէկ մոլին հազար անձինք ապականելու բաւական է։

Սովրական մոլիներէն հեռու մնալու համար կ'ուզէր որ նոցա ճակատին մէկ մէկ նշան հաստատէր բնութիւնը։

Բայց բնութիւնը երկու պատճառի համար չըրաւ, մէկը, որպէս զի մոլիները առերեւի համարձակութեամբ գործով և խօսքով իրենք զիրենք յայտնելու չյանդգնին։

Երկրորդ՝ առաքինիները իրենց թիւը սակաւ տեսնելով, չյօժարին մոլիներու խումբին խառնուիլ.

Digitized by Google

ԴԱՍ ԺԷ

ՉՈՐՍ ԳԼԽԱՒՈՐ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԹԷ ՀՈԳԻՈՅՆ ՈՐ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԿԸ ԲՆԱԿԻՆ

Հոգւոյ չորս կարողութիւնները ընդունակ են առաքինութեան. ցանկական և ցասմնական զգայական մասի մէջ կը բնակին, միտք և կամք բանական մասի մէջ կը բնակին։

Չորս առաքինութիւնները այս չորս կարողութեանց վրայ նստելով զանոնք կը կանոնաւորեն։

Առաքինութիւններէն մէկը այսինքն՝ արիութիւնը մեր ցասմնականը կը կանոնաւորէ, դժուարին իրողութեան մէջ առաջ գնացած ժամանակը նորա սանձը քաշելով։

Երկրորդ առաքինութիւնը այսինքն բարեխառնութիւնը մեր ցանկականը կը կանոնաւորէ, երբ բանականութիւնը թոյլ կու տայ բերկրական իրողութեանց մէջ չափէն աւելի առաջ երթալու ցանկականին։

Երրորդ առաքինութիւնը՝ այսինքն արդարութիւնը մեր կամքը կը կանոնաւորէ զայն իրաւանց սահմանի մէջ բերելով, այլոց օգուտն ուղղութեամբ պաշտպանելու համար։

Չորրորդ առաքինութիւնը, այսինքն խոհեմութիւնը մեր միտքը կը լուսաւորէ, մեր գործերու մէջ օրինաց չափ կը սահմանէ, և ամէն առաքինութեանց օրէնք կու տայ։

Բարոյական իմաստասիրութեան ծղխնիք չորս են, որոնք որ մարդկային կենաց բովանդակ շրջանը կը վերցունեն և իրենց ներհակներէն յայտնապէս կը ճանաչուին։

Ոմանք չար կը գործեն, որովհետև բանաւորն չեն ճանաչեր։

Ուրիշները թէպէտ բանաւորն կը ճանաչեն, բայց իրենց կամաւոր չարութեամբն, բանաւորի ետեւէն չեն յօժարիր գնալու. այլք ոմանք կ'ուզեն նորա ետեւէն գնալ, բայց երկիւղի և ցանկութեան կիրքերը միտք և կամք իրենց պարտականութենէն կը խոտորեցնեն.

Այս դժուարութեններէն ազատելու և բարոյապէս բարի գործելու համար՝, խոհեմութիւնը պէտք է որ միտք լուսաւորէ, արդարութիւնը պէտք է որ կամք կանոնաւորէ. արիութիւնը պէտք է որ երկիւղի ցրտութիւնը ջերմացանէ. բարեխառնութիւնը պէտք է որ ցանկութեան բորբոք մեղմացանէ.

Եւ այս չորս առաքինութեանց մէջ առաջին տեղն ունի խոհեմութիւնը. յետոյ՝ արդարութիւնը. երրորդ՝ արիութիւնը, չորրորդ՝ բարեխառնութիւնը.

Հոգին առանց առաքինութեան, հոգի չունեցող մարմին կը դառնայ, կամ աշխարհ մը որ բնակիչ չունի, և կամ երկինք մը որ աստղ չունենայ. կամ թէ լուսեղէն խորան մը որ իր մէջ երանելիներ չունի.

Մեր զգայական բաղձանքները մասամբ մը բանական են և մասամբ անբանական. անբանական են, վասն զի հասարակ է նաև անասնոց, բանական է, վասն զի մեր ազատ կամաց տակ կը կենայ.

ԴԱՍ ԺԸ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Բնական կարողութեան մէջ առաքինութիւններէն մէկը մեր միտք կ'ուղղէ, բարւոք խորհրդածելու և կշռելու, և այս է խոհեմութիւնը մասնաւոր.

Մէկը մեր կամքերը կ՚ուղղէ, լաւ բաշխելու և փոխարինելու համար, այս ալ մասնաւոր արդարութիւնն է։

Մեր կիրքերու մէջ չափաւորութեան տիրող մը կայ որ մեր կեանք եղծող առարկաներուն երկիւղը կը չափաւորէ, և այս է մասնաւոր արիութիւնը։

Առաքինութիւններէն մէկը մեր ցանկութիւնը կը կանոնաւորէ, այն առարկաներու վրայօք, որք մեր կեանք կը պահպանեն, և այս է մասնաւոր բարեխառնութիւնը։

Արտաքին բարիքներու և չարիքներու մէջ մէկը մեր ախորժակը կը չափաւորէ, միջակ և օգտակար բարիքներու վրայօք. այս ալ առատաձեռնութիւնն է։

Միւս մը, նոյն ախորժակը կը չափաւորէ մեծամեծ և օգտակար բարեաց վրայօք, և այս մեծագործութիւնն է։

Մէկը մեր ախորժակը կը չափաւորէ միջակ և պատուաւոր բարիքներու վրայօք, և այս պարկեշտութիւնն է։

Մէկը մեր նոյն ախորժակը կը չափաւորէ դարձեալ մեծամեծ և պատուաւոր բարիքներու վրայօք, և այն ալ մեծանձնութիւնն է։

Մէկը մեր կիրքերը կը չափաւորէ, արտաքին չարեաց վրայօք, որք մեր բարկութիւնը կը գրգռեն, այն ալ հեզութիւնն է։

Մէկը քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ՝ առաքինութիւններէն մէկը, մեր խօսքերը մտքի հետ կը համաձայնեցընէ, այս ճշմարտախօսութիւնն է։

Մէկը խօսք այլոց հաճոյքներու կը միաբանէ, խաղերու մէջ գտնուած գործողութեանց մէջ. այս զուարճախօսութիւնն է։

Մէկը իւր խօսք, այլոց գործերուն և հաճոյքներուն հետ կը համաձայնեցընէ խաղերու մէջ այս ալ հաճոյականութիւնն է։

Ահա ասոնք են ճշմարիտ առաքինութիւնները։

Այս առաքինութիւններէն ՚ի զատ մեր կիրքերու մէջ ուրիշ երկու միջակ առաքինութիւններ ևս կան, որք խորթ են և ոչ ճշմարիտ, վասն զի ապականեալ արմատէն առաջ կու գան։ Բայց որովհետև գեղեցիկ են, անոր համար առանձնաշնորհութեամբ առաքինութեանց շարքի մէջ տեղ կ՚ունենան։

Digitized by Google

Եւ ասոնց մին՝ գործուածոց երկիւղն է . որ անարգ գործերու ետեւէն կու գայ , և այս է ամօթխածութիւնը ։

Միւսն է՝ ցաւը . այլոց բարեաց համար՝ որոց որ արժանի չեն և կ՚ստանան . այս ալ նրամտութիւն է ։

Այս աստուածներէն վերահաստ եղանք թէ՝ խոհեմութիւնը և արդարութիւնը միայն իբրև առաքինութիւն մը բանին մէջ կը բնակին , իսկ միւս առաքինութիւնները կիրքերու արուարձաններուն կ՚իջանեն , այսինքն զգայական բաղձանաց մէջ կը բնակին ։

Մէկը թող զննութիւնը չմեղադրէ թէ ինչու այսչափ կիրքերը հաստատեց մարդկանց մէջ , որ նորա հոգին իբրև թշնամի կը խռովեն ։

Եթէ կիրքերը չլինէին , հոգին այսչափ գեղեցիկ առաքինութիւններէն անմասն կը լինէր ։

Զի բարկութիւնը՝ արիութեան յեսանն է . ցանկութիւնը բարեկամութեան տանիչ է . երկիւղն՝ խոհեմութեան խորհրդականն է . փառասիրութիւնը՝ մեծագործութեան խթանն է . ցաւն՝ բարեխառնութեան ուսուցիչն է . ինչպէս որ հողէն շուշանները կը բուսանին , այնպէս ալ զգայութիւններէն առաքինութիւնները կը ծնանին ։

Մարդն՝ ոչ սոսկ մարմին է , և ոչ աննիւթական միտք է , այլ 'ի հոգւոյ և 'ի մարմնոյ խառնեալ է ։ Բնութեան արարիչը աշխարհի կատարելութեան և նորա զարդերուն վերաբերեալ թերութիւնները չթողուց ։

Տեսակ մը ազգ ստեղծեց բոլորովին զգայուն , ինչպէս են անասունները . տեսակ մը ազգ ստեղծեց , բոլորովին հոգի , ինչպէս են հրեշտակները . սոցա երկուքին մէջ տեղը ուրիշ տեսակ մը ևս պէտք էր ստեղծել և ստեղծեց զմարդն 'ի զգայութենէ և 'ի հոգւոյ բաղադրեալ ։

Յառաջատես բնութիւնը , թունաւոր ճճիներու մէջ թոյնի հետ գեղթափ ևս ընծայեց ։

Բանականութիւնը կիրքերէն հեռու չէ , որ կարողութիւն ունի զանոնք ուղղելու ։

Այսպէս ալ երկու ծայր գտնուող մոլութիւններուն, մօտ են առաքինութիւնները որ զանոնք կը կանոնաւորեն։

ԴԱՍ ԺԹ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՆՈՑԱ ԵՐԿՈՒ ՄՈԼԵԿԱՆ ԾԱՅՐԵՐԸ

Մոլութիւնը։ Առաքինութիւնը։ Մոլութիւնը։

Ուղղութիւն մտաց, զգաւոր խորհրդածութեամբ։

Անխոհեմութիւնը։ Խոհեմութիւնը։ Խորամանկութիւնը։

Ուղղութիւն կամաց զբաշխմամբ և փոխարինութեամբ։

Անիրաւութիւն յատուկն։ Արդարութիւնը։ Անիրաւութիւն ՚ի նմանն։

Ուղղութիւն կրից զմարմնաւոր չարեօք։

Վեհերոտութիւնը։ Արիութիւնը։ Յանդգնութիւնը։

Ուղղութիւն կրից զմարմնաւոր բարեօք։

Թմրութիւնը։ Բարեխառնութիւնը։ Անբարեխառնութիւնը։

Արտաքին բարեաց մէջ միջակային օգտակարներու վրայօք։

Ագահութիւնը։ Առատաձեռնութիւնը։ Շռայլութիւնը։

Զմեծամեծ օգտակար բարեօք։

Փոքրագործութիւնը։ Մեծագործութիւնը։ Չափազանց վայելչութիւնը։

Զմիջակն պատուաւոր բարեօք։

Անհոգութիւնը։ Պարկեշտութիւնը։ Փառամոլութիւնը։

Զմեծամեծ պատուաւոր բարեօք։

Փոքրոգութիւնը։ Մեծանձնութիւնը։ Փքացումն։

Զարտաքին չարեօք, որք գրգռեն զբարկութիւն։

Անզգայութիւնը։ Հեզութիւնը։ Բարկացողութիւնը։

Ի կենցաղավարութիւնս, յորժամ զանձնէ են զրոյցս։

Digitized by Google

Կեղծիք։ Ճշմարտախօսութիւնը։ Ճառաբանք։
Զհաճոյականօք այլոց յիրս, որք ընդ խաղս։
Գեղջկութիւնը։ Զուարճախօսութիւնը։ Խեղկատակութիւնը։
Զհաճոյականօք այլոց յիրս, որ ոչ ընդ խաղս։
Մարդատեացութիւնը։ Հաճոյականութիւնը։ Հաճոյարարութիւնը։
Զերկիւղի անպատուութեան անձին։
Երկչոտութիւնը։ Ամօթխածութիւնը։ Լրբութիւնը։
Ի գժտմութիւն ընդ բարիս այլոց, որում չեն արժանի։
Նախանձոտութիւնը։ Սրտմտութիւնը։ Չարախնդութիւնը։

Առաքինութեան և մոլութեանց այս ծիւղագրութենէն յայտնապէս կը տեսնուի թէ առաքինութիւնը ուրիշ բան մը չէ, բայց եթէ մոլեկան ծայրերու միջասահմանն է։

Եւ ասով կ'զգաս թէ որչափ մօտ են մոլութիւնները առաքինութեանց, այսինքն չարը բարիին, սուտը ճշմարիտին։

Առաքինութիւններէն լաւ բան չկայ, մոլութիւններէն աւելի վատթար բան չկայ, սակայն և այնպէս իւրաքանչիւր առաքինութեան երկու ծայրերը մէկ մէկ մոլութիւններ կան, մին, ըստ առաւելութեան, և միւսն ըստ նուազութեան։

Ասով կ'ապացուցանի թէ աշխարհի մոլիներու թիւը, առաքինիներու կրկնապատիկն է, զի առաքինութիւնները տասնեչորս են, իսկ մոլութիւնները քսանեութն։

Սակայն ցաւալին այն է որ առաքինութիւնը մի է, բայց մոլութիւնները անթիւ են։ Վասն զի առաքինութեան հասնելու նպատակը մի է, իսկ խոտորմունքները անթիւ են։

Աչք արեգական տակ լուսնին նայելով, մոլորած մը ուրիշ մոլորակի հետ կը շփոթէ և կը կարծէ թէ, կամ լուսինը խաւար է, և կամ արեգակն սեւցած է։

Այսպէս ևս մարդկանց միտք, զանոնք որ առաքինութեան երկու ծայրն են տեսած ժամանակը՝ կը տարակուսի թէ որուն ետևէն երթայ, կամ որոցմէ խորշի։

Աղէքսանդրի յանդգնութիւնը, բարեբաստիկ լինելոյն համար․

յանդգնութիւնը զայն արիութիւն կարծեցին, և փոխանակ ցաւակցելոյ նախանձեցան:

Ուղիղ բանը երկրաչափական համեմատութեամբ կը չափէ, վասն զի անձին, տեղւոյն, ժամանակին, և պարագաներուն կը նայի: Թզուկին. հսկայի կօշիկ չվայելեր. Փոքր արժանաւորութիւն ունեցողին, մեծ վարձ չտար:

Արդարն ամեն գողութիւնը մի և նոյն դատաստանաւ չդատեր. արին՝ չնչին պատճառի համար իւր արիւնը չթափեր, այլ զայն կը պահէ հայրենեաց ազատութեան համար:

Առատաձեռն ինչ որ կ'առատաձեռնէ ազնուականին, նոյնն չտար գռեհիկ գեղջկականին,

Նուագերգութեան համար լարերու ներդաշնակութիւն պէտք է. մէկ լարի զարտուղութիւնը բաւական է զայն խանգարելու:

ԴԱՍ Ի

ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆԸ ԻՆՉՊԷՍ ԳՏՆԵԼՈՒ Է

Խոհեմութիւնը թէպէտ առաքինութիւն չպարգևեր, բայց պայծառ լոյս մը կը պարգևէ, կարող լինել զայն ճանաչելու:

Անասուններուն այն ազդեցութիւնը տուաւ, որք կարողանան ճանաչել և որոշել առողջարար խոտը վնասակարներէն. մարդկանց մտաց խիղճ տուաւ, չարը բարիէն որոշելու համար:

Մոլորութիւն մը կրնայ դատաւոր չունենալ, սակայն կարելի չէ որ դատախազ և պատիժ չունենայ. զի դատախազն մտաց խիղճն է, իսկ պատիժը՝ խղճի խայթն է:

Digitized by Google

Գիտութեանց մէջ վտանգին պատճառն մարդոց խիղճն է, եթէ կիր-քերէն չխաբուին։

Որչափ ծայրայեղութիւնն, բանին չափը, և աշխարհիս բարեկարգը կ՚այլայլէ։

Մեր զգայարանները, թէև սահմանաւորութիւններէն ետ կը քաշուին, զի թէև սահմանութիւնները, սխալ ըմբռնմամբ, առանց կրից մեր միտքերը դէպ ի մոլեկան ծայրերը կը մղեն։

Թիւրամիտները բնաւ չեն կրնար միջնաւորմանց վրայ ճշմարտութիւն գտնել, միշտ մէկ ծայրէն միւս ծայրը կ՚արշաւեն, շռայլութենէն՝ կծծիութեան, յանդգնութենէն՝ վեհերոտութեան ծայրերը կ՚անցնին։

Ուրեմն առաքինութեան ճանապարհ ճանաչելու և գտնելու համար չար սովորութիւնները և կիրքերը, ու թէև սահմանութիւնները ար-դէն մերժելու է, վասն զի սոքա են որ ճանաչելու միջոցը խափա-նելով առաքինութեանց սահմանն ալ կը խափանեն։

Խոհեմութիւնն ալ ծածկուած կը նպաստէ ուղիղ ճանաչելու, թէ-պէտ խոհեմութիւնը բնութենէն չպարգևուիր, բայց իւր սկզբն մեծաց խրատն առնելով, մանաւանդ փորձերով, և երկար սովորու-թեամբ կ՚առաջնորդէ իբրև լուսաւորող լոյս մը, և կը նպաստէ ուղղութիւնը գտնելու։

Բարեխառնութեան չափը, խոհեմութեան սահմանին մէջ կը պահուի, կրօնական մոլութիւնները միշտ առաքինութեան հետ կը մարտն-չին իրենց սահմաններու վրայ. խոհեմութիւնն, իբրև առաջնորդական դատաւոր՝ քննելով կը որոշէ նոցա սահմանները։

Դեդալոսը Ցանգթական կղզիէն մոմապատ թևերով խաղաղական երկիրը թռչած ժամանակը իւր Իկարոս որդւոյն հետ, հեռանալու պատուէրը տուաւ իւր որդւոյն «Մի թռչիր այնչափ բարձր, որպէս զի հրեղէն կամարը քու թևերդ այրելով հալածէ. և ոչ ալ շատ ցածէն թռչիր որ ջրոյն գոլորշիները թևերդ կակղացունեն, այլ միջին ճանապարհէն գնա, որ անվնաս անցնիս։»

Դեդալոս իբրև փորձառու ծերունի՝ խոհեմև միջին ճանապար-հաւ երթալով անվնաս ազատեցաւ։

Իսկ համբակ և անզգաշ ոգին, անձնասպանութեան կարծ իմն՝ վերջաւորելով թաթաւեցաւ թշուառութեան մէջ, և ինքն մեռաւ ծովու մէջ, մէկ ծայրէն միւս ծայր գնաց, վասն զի միջին ճանապարհ չկարողացաւ ընտրել։

Անձն արհեստ ակնբողք դժուար է, բայց հեշտեւք վարժութեամբ դիւրաձայն կը լինի, նաւավարն նաւավարութիւնը սովորելով կ'առնէ, վասն զի ալէկոծութիւնները, նաւաբեկութեան երկիւղները, փոթորիկները, և ամենանուէր սարսռութիւնը և անյուսութիւնը, զինք կը զզուեցանեն, բայց երկարատև անհատութեամբ այն ամեն երկիւղները փարատելով, մրրկածուփ ալեաց վրայ, խաղաղ անձամբ և անխռով ծիոմ առեալ աշխարհ կը շրջի։

Առաքինութեանց գիտութիւնը այնչափ դժուարին չէ, որչափ որ է ուրիշ արուեստական արհեստներու գիտութիւնները։

Բարոյական առաքինութեան կանոնները ամէնքի յայտնի են, քան զկանոնս քերթողական բանաստեղծութեան, որ սակաւ խօսքը բազմապատիկ շղթաներու հետ կը կապէ։

Եթէ ամփոփութեամբ կը զննենք այս տաժանաւոր հմտութիւնները, որոնց սկզբունքները ոչ բանին և ոչ բնութեան մէջ հաստատուած են, այլ նորա մտացածին հանճարներու մէջ։

Ուրեմն քանի՛ առաւել դիւրահասանելի է զբանաւորն ճանաչել բնութեան լուսով, աստուածային ներշնչմամբ, գոյութեան սիրով, պատժոյ երկիւղիւ, ձայնաւոր պատուէրներով, գրաւոր մատեաններով, հրապարակական օրէնքներով, այլոց օրինակներով և ամենէն զօրաւոր անձի փորձերով։

ԴԱՍ ԻԱ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՈՒ ՄՈԼԵԿԱՆ ԾԱՅՐԵՐՈՒՆ ՄԻՄԵԱՆՑ ՀԵՏ

Թէպէտ մոլութեանց երկու ծայրերը եւս տգեղ են, բայց միոյն տգեղութիւնը միւսէն նուազ լինելուն համար առաքինութեան մօտ կը համարուի։

Խորամանկութիւնը անխոհեմութենէն աւելի մօտ է խոհեմութեան։ Յանդգնութիւնը վեհերոտութենէն աւելի մօտ է արիութեան. շռայլութիւնը ագահութենէն աւելի մօտ է առատաձեռնութեան։

Այն պատերազմողը որ հրամանի դէմ կը պատերազմի, նա՛ պատերազմելէն փախչող զինուորէն աւելի կը պատժուի։

Սակայն պատերազմէն փախչիլը՝ հրամանի դէմ պատերազմելէն աւելի նախատելի է. մին է ցածութիւնը և միւսն է յանդգնութիւնը. յանդգնութիւնը ցածութենէն աւելի մօտ է առաքինութեան։

Մանլիոս պատանին, երբ հօրմէն հրատարակուած հրամանին դէմ պատերազմի փողէն առաջ թշնամեաց վրայ յարձակեցաւ և յաղթեց, բայց որովհետեւ հրատարակեալ հրամանին դէմ էր այն պատերազմի սկիզբն ժամանակէն առաջ, ուստի այս գործեցին յանցանաց համար իր գլուխը տապարի տակը դրաւ, սակայն մահուան մէջ յաղթանակեց։

Այն մոլութիւնը որ առաքինութեան նման է, նա՛ քիչ աշխատութեամբ առաքինութեան կը վերածուի։

Առաւելագանցութիւնը շուտ կը յապաղի, իսկ թէրին դժուար կը լեցուի։

Շատ ժամանակ մոլութիւնները և առաքինութիւնները առանց կռուոյ հաշտ կը մնան իրարու հետ. սակայն մոլութիւնները իրա-

Digitized by Google

րու հետ հաշտ չեն կրնար մնալ, վասն զի կարիճի պէս զիրար կը սատակեն ։

Շռայլութիւնը զաղքատութիւն կը ծնուցանէ, աղքատութիւնը զփառասիրութիւնը կը ծնուցանէ, փառասիրութիւնը զվեհերոտութիւն կը ծնուցանէ. վեհերոտութիւնը զյանդգնութիւն կը ծնուցանէ, փոփոխական վիրաւորութեամբ զիրար սատակելով 'ի չիք կը դառնան ։

Ասոնցմէ 'ի զատ երբ մոլութիւնը իւր վերջին ծայր կը հասնի, իւր վրայ դառնալով, ինքզինք կը մահացունէ, և կամ դէպ 'ի առաքինութիւն կը դառնայ ։

Մեծ չարագործը երբ առաքինեաց ծայրագոյն բարւոյն վրայ կը նայի իւր չարիքներուն վրայ կը նողկայ կը զզուի ։

Մոլեկան գործը աղեղ է, և ամեն աղեղ ու պղծանդակ ծնունդներ իրենց ծնողները կը զարհուրեցընեն ։

Մոլութեան սարսափ և աղտեղութիւն շատ անգամ զմոլին յառաքինութիւնս կը մղեն ։

Ասոր հակառակն առաքինութիւնները աստուածապարգև զաւակներ են, զիրար փաղաքշութեան և միաբանութեան մէջ կը պահեն, որովհետև առհասարակ բանին հպատակ են ։

Առաքինութիւնը յոյժ պիտոյ է կենելոյն համար, առտնի չէ, շատ դիւրեցիկ լինելոյն համար իրեն անհաճոյ չէ, ասոր ձայնն չպակսիր, ասոր համար նորա պէտումն անպահման է, մէկէ մը չվախնար, վասն զի անտրդիւ է. լռելէն չվախնար, վասն զի շքեղ է. չաղջանար, վասն զի չար չգործեր, չապաշխարեր, վասն զի միշտ դէպ 'ի երջանկութիւնը կը դիմէ ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԺԲ

ԱՄԵՆ ՄՈԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՒԱՍԱՐ ԵՆ ԹԷ ՈՉ

Կերպիւ մը հաւասար են մոլութիւնները միմեանց, վասն զի մէջ-տեղ չունին, ամենքն ալ ծայր են։ Գողութիւնը միեւնոյն է, թէ մեծ ըլլայ և թէ փոքր. արդարութիւնը կը պահանջէ ուրիշի մը ունեցածը չառնուլ, ընդդէմ նորա կամաց. Ու այս միեւնոյն բանն է մէկ ղրուշի և հարիւր ղրուշի գողութիւնը, վասն զի անիրաւութիւն է։

Նետաձիգի վրիպակը՝ հեռաւորութեան և կամ մերձաւորութեան վրայ հաստատուած չէ, շատ է որ վրիպեցաւ նպատակէն։ Արդարութիւն մը ուրիշ արդարութենէն աւելի արդար երըլլալ կարելի չէ, վասն զի միջնահանգամանք չունի, եթէ արդար չէ ուրեմն անիրաւ է. այսպէս և մէկ մոլութեան միւս մոլութենէն աւելի է ըսելը կարելի չէ, վասն զի երկուքն ալ մոլութիւն են։ Ուստի ամէն մոլութիւններ իրենց մէջ հաւասար են։

Կ՚ըսէ Սենեկա «Չէ թէ մեծամեծ մոլութիւնները պզտիկցունելով զանոնք փոքր մոլութեանց հաւասարեցունելու է, այլ փոքր մոլութիւնները մեծցունելով, զանոնք մեծ մոլութեանց հաւասարելու է»։ Որպէս զի մարդիկ ուղղութենէն չզարտուղին, տեսնելով թէ ամէն փոքր վրիպակներ մեծ յանցանք կը համարուին, անոր համար մեծ պատժոյ ալ արժանի են։

Կերպիւ մ՚ալ ըստ առարկային, ըստ պարագային, ըստ վախճանին այս ինչ մոլութիւնը, այս ինչ մոլութենէն մեծ է, ինչպէս որ առաքինութիւնները եւս այնպէս կը մտածուին։

Զի պատուաւոր բարիք՝ մարմնական բարիքներէն մեծ են, մարմնական բարիքներն ալ՝ բաղդի բարիքէն մեծ է, մեծանձնութիւնը արիութենէն մեծ առաքինութիւն է, արիութիւնն ալ, առատաձեռնութենէն աւելի մեծ է։

Առաջինը՝ պատուաւոր բարեաց, երկրորդը՝ մարմնական բարեաց, երրորդը՝ ճոխութեան կը նայի։

Տեսակատար տարբերութիւնները կ'որոշեն գողութիւնը ոչ գողութենէն, զմարդն ոչ մարդէն. իսկ պարագաները՝ գողութիւնը, ուրիշ գողութենէն կը զանազանեն։

Ըստ հանրական սահմանի, այս ինչ մոլութիւնը միւսէն ատելի չէ. բաւ է որ աւելի բանին հակառակ է, աւելի մոլութիւն է, բայց ծանրացուցիչ պարագաները, մէկը միւսէն մեծ կ'ընեն։

Նաեւ յիշել արժան է թէ չէ թէ միայն եկամուտ պարագաներով, այլ եւ ներքին անձամբ հնար է մոլեկան անձնականութիւն մը աւելի մեծագոյն լինիլ։

Մարդկային մարմիններուն վրայ հիւթոց զուգաչափութիւնը, եւ անզուգաչափութիւնը կրնայ առողջութիւն մը առաւելուլ կամ նուազել, այս այլայլութիւնը փոքր հիւանդութիւն մը կրնայ մահացու ընել։

Այսպէս ալ մեր հոգւոյն մէջ փոքր առաքինութիւնները կրնան աճելով կատարելութեան հասնիլ։

Մոլութիւն մը աճելով կրնայ գազանութեան փոխուիլ։

Ուրեմն մարդկային գործերը չէ թէ միայն ըստ տեսակային կը տարբերին իրարմէ, այլ եւ ըստ պարագաներուն եւս կը տարբերին։

ԴԱՍ ԻԳ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՒ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐԸ ՔԱՆԻ ԵՆ

Մարմնեղէն գոյութիւն մը չկայ, որուն որ չընկերանան պէս պէս պատահմունքները. որոնք կ'ընդունին կամ ուժը կամ կատարելութիւնները։

Ծառը բաղադրուած է անկական հողէ և մարմինէ. ծառոյն գինչութիւնը և գոյութիւնն այս է, թէ կանանչ և գեղին, մեծ և փոքր, պտղաբեր կամ անպտուղ լինելն, պատահմունքներ են. որք նորա գոյացութեան կ'ընկերանան, և ծառ մը ուրիշ ծառէ կը զանազանեն։

Ըստ այսմ օրինակի, բարոյական գործն՝ իբրև գործ՝ ըստ արարմանց՝ պատահման դասէն կը համարուի, վասն զի կարելի է գործել, կամ ոչ գործել։

Նաև կը մտածուի իբրև գոյացութիւնը, երբ պատահմանց նայինք որք անոր կ'ընկերանան, և ուրիշ գործերէ կը զանազանեն զայն մոլեկան կամ առաքինական ընելով. և ասոնք բարոյական պարագաներ կ'անուանուին։

Այս պարագաները եօթն են, այսինքն ո՞վ, զի՞նչ, ո՞ւր, որո՞վ, ինչո՞ւ համար, ի՞նչպէս, ե՞րբ. այս պարագաները գործոյն կը մեծցունեն և կը փոքրացունեն։

Խոհեմ մարդիկ այս պարագաներով կրնան իրենց խորը թափանցել և մանրամասնաբար քննելով իսկական ճշմարտութիւնը երևան բերել, և վճիռ տալ թէ մոլեկան է, թէ առաքինական, բարի է թէ չար, պատժոյ արժանի է թէ պատուոյ, և թէ, մեծ պատիժ և կամ պատիւ պէտք է թէ փոքր։

Ընդհանուր կերպով այսչափ խօսելէ վերջ, պէտք է յետայսորիկ զատ զատ խօսիլ իւրաքանչիւր բարոյական առաքինութեան վրայ և անոնց երկու ծայր զանուող մոլութեանց վրայ հաստատուն փաստերով ապացուցանել և զօրաւոր օրինակներով համոզել. նախ բարոյական առաքինութեան օգտակարութիւնը և նորա վերջի վախճանի երջանկութիւնը, նորա մոլեկան ծայրից վնասակարութիւնը, անոնցմէ խորշելու եղանակը, առաքինական գործոյ ետևէն երթալու միջոցը ցոյց տալէն զկնի, պիտի համոզենք որ ամէն ոք, որ բանական հոգի, խորհելու կարողութիւն, չարը և բարին իրարմէ որոշելու խորհուրդ ունի, պէտք է որ բարոյական առաքինութեան ետևէն երթայ որպէս զի ապահով ապրի և երջանիկ լինի, և մա-

Digitized by Google

չարութիւններէն խոյս տայ, որպէս զի թշուառութենէ ազատի, բարի մարդ և բարի քաղաքացի լինի, մարդիկներէն պատուի և յԱստուծոյ վարձատրուի երջանիկ վախճանով:

ԴԱՍ ԻԴ

ԱՐԻՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Արիութիւնը առաքինութիւններէն մէկն է, որ մեր մարմնաւոր կեանքին պատկանող ցասմնական կիրքերը կը բարեկարգէ և կը չափաւորէ:

Սոյն առաքինութեան մէկ ծայրը, վեհերոտութիւնն է, և միւս ծայրը յանդգնութիւնն է:

Արիութիւնը իբրև միջասահման այս երկու մոլեկան ծայրերու մէջ տեղ ուղղակի կեցած է:

Արիութիւնը վեհերոտութեան կողմէ գնալ չուզեր, վասն զի, նա ամեն բանէ կը վախնայ:

Յանդգնութեան կողմէ չուզեր երթալ, վասն զի՝ նա ալ ամեն բանի մէջ վստահ և աներկիւղ կը նետուի:

Արին իբրև ուղղախոհ չվախնար այն պարագաներու մէջ, ուր որ վստահիլ պէտք է:

Չվստահիր այն պարագաներու մէջ, ուր որ երկնչիլ պէտք է:

Վեհերոտն գործոյն ամեն մանրամասն պարագաները նկատողութեան կ'առնու, և փոքր ու դիւրին գործերը իրեն մեծ և դժուարին կ'երևին, ուստի չհամարձակիր գործելու:

Յանդուգն որչափ որ մեծ և դժուարին ու իւր ձեռնհասութենէն վեր դատուած գործ լինի, առանց նոցա պարագաները կշռադատելու և խորհելու մէջ կը մտնէ և կ'սկսի գործել:

Երկու ծայրերն ալ յոռի են, զի մին խորհելով գործը կը մեռցունէ, միւսն չափազանցութեան դիմելով խորհուրդը կը մեռցունէ ։

Իսկ արին, թէ կը խորհի և թէ կը գործէ. կը խորհի այնչափ որչափ որ պէտք է խորհիլ գործը շքեղ վախճանաւ պսակելու համար ։

Կը գործէ այն ժամանակը երբ վերահաս չարեաց կասկածները անհետացած կը տեսնէ ։

Բնութիւնը ամէն մարդուն փափաքելի արի լինելն տուած չէ, վասն զի ամէն մարմնոյ կազմութիւնը միօրինակ չէ ։

Անոր համար այս աշխարհիս մէջ մարդկանց համար այլ և այլ տեսական, գործնական, տիրական, ծառայական, խաղաղական, պատերազմական արհեստները տուած է, և պէտք են ։

Խառնուածներէն ծնունդ առած զանազան բնութիւնները, ըստ իւրաքանչիւր յարմարութեան՝ պէտք է որ այս զանազան արհեստները ՚ի գործ դնեն ։

Տեղը, ժամանակը, կլիման և խառնուածները մարդիկ իրարմէ տարբեր կ՚ընէ. ցուրտ մարդիկ բնութեամբ երկչոտ կը լինին. ջերմ մարդիկ՝ բնապէս յանդուգն կը լինին. սակայն այն անձինք որք մաղասայինք և մաղձայինք բարեխառն են, նոքա մեծ մասամբ արի կը լինին ։

Յանդուգն կը քրտնի, վեհերոտն կը դողայ, իսկ արին իբրև բարեխառն՝ ոչ կը քրտնի և ոչ կը դողայ, այլ քաջութեամբ և մտածութեամբ կը գործէ ։

Արին, իւր արտաքին կերպարանաց վրայ ցոյց կու տայ աչքի խոժոռութիւնը և քաղցրահայեցութիւնը. նորա գոյն թխագոյն և շառագոյն է, դէմք՝ զուարթ և սիտուր. հասակ՝ մանկական և ծերամոյն, կուրծքի տախտակ՝ լայն է, մարմինը միջանուտ կը լինի. այսպէս էր նաև Հերակլէսի կազմակերպութիւնը ։

Ստոյգ է որ պէս պէս խառնուածներէն առաջ կու գայ մին այսպէս և միւսն այնպէս լինելն.

Սակայն չմոռցուք որ աշխատութիւնը և սովորութիւնը զարմանալի կերպով զմեզ կը փոխեն, եթէ մեր կողմէն ջանքը չխնայուի ։

10

Նաեւ մեր նախնեաց ժառանգական քաղցրութիւնները ինչպէս որ նոցա վեհերոտութիւնները մեզ մնացեր են կը նշանակեն։

Լիգուրիկոսի շունը երկու ձագ բերաւ, մէկն՝ անտառի մէջ գազանաց հետ մեծնալով գազան եղաւ, միւսն՝ խոհանոցի մէջ մեծնալով շատակեր եւ անպիտան եղաւ։

Երբ սրահի մը մէջ ամանի մը կերակուր եւ վայրի գազան մը պահուած՝ այս երկուորեակ շուները հոն թող տուին, այն որ գազանաց հետ մնած էր, նա՝ անմիջապէս գազանին ետեւէն վազեց, իսկ միւսն որ խոհանոցի մէջ մնած էր, գնաց կերակուր լափելու։

Հայրենիքն ալ զմարդն այդ կ՚ընէ. Սպարտայոյ օրէնսդրութիւնը, իւր զաւակները առ հասարակ այդ կ՚ընէր, եւ որոյ զաւակները այնչափ չարքաշ եւ այր էին, որ նոցա մարմինը կը ձեղքուէր եւ չափազանց արիւն կը հոսէր. սակայն նոքա ոչ մարմնոյ ցաւ կ՚իմանային, եւ ոչ այնչափ վազած արեան փոխարէն գոնէ կաթիլ մը արտասուք կը հոսէին իւրեանց աչքէն։

Արին, թէեւ մարմնով եւ վէրքով ուժաթափ լինի, սակայն նորա սիրտը լի է աշխուժութեամբ. եւ քաջութեամբ երեւան կը բերէ ընդունակութիւնը։

ԴԱՍ ԻԵ

ԱՐԻՆ ՈՐ ՊԱՐԱԳԱՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ԿԸ ՎԱԽՆԱՅ ՆԵՒ ՕՐԻ՞Ն ՄԷՋ ՉՎԱԽՆԱՐ

Ամեն վտանգները արիութեան առարկայ չեն. արին կը վախնայ երկնից սաստկութենէն, բայց սրոյ սաստկութենէն չվախնար բնաւ. իրեն վէրքերէն չվախնար, սակայն հասարակաց ժանտախ-

Digitized by Google

ուէն կը վախնայ, ծովու մէջ նաւաբեկութեան ժամանակ կը վախ-նայ. իսկ 'Հայրենեաց ազատութեան համար պատերազմի դաշտին վրայ իւր արեան հոսմանէն չվախնար:

Յանդուգն է այն՝ որ մարդուս կարողութենէն աւելի ծանր վտանգ-ներէն չվախնար, ինչպէս որ վեհերոտն ալ կը վախնայ այն վտանգ-ներէն՝ որոց յաղթելու չափ կարողութիւն ունի և ձեռնհաս է:

Արին՝ կ'երկնչի իշխանաց սպառնալիքներէն, բազմութեան ցա-սումներէն. և պէտք է երկնչիլ, զի իշխանք նախապաշարման շնոր-հիւ երկրաւոր աստուածներ են և ամեն բանի կարող բռնական միջոցներով:

Բազմութիւնն ալ բազմագլխի վիշապ է, մին ջախջախես՝ միւսն դէմդ կ'ելլէ, երկրորդն ջախջախես՝ ուրիշ երրորդ մը կ'ելլէ. վերջապէս անթիւ են, հետևաբար անյաղթելի. իրաւացի է այն ա-սած թէ «Եւ ոչ Հերակլէս ընդդէմ երկուց»:

Արին իւր զէնք չնչին թշնամւոյն ուղղելու ամօթ կը համարի. վասն զի նուաստ թշնամին յաղթելը ամօթ է և նախատինք քան թէ պարծանք:

Արին կը վախնայ բաղդի ձախորդ պատահարէն, և իւր գործե-րու ձախորդ դիպուածներէն:

Իրաւացի նախատինքէն աւելի մեծ չարիք չկայ, սակայն երբ նա-խատողն արժանի է իրեն եղած նախատանաց, հոն ցաւակցելու բնաւ պատճառ մը չկայ:

Մահը կեանքէն աւելի ուրիշ բան մը կարող չէ առնուլ. ա-րին՝ զայն յօժարութեամբ կու տայ, երբ իւր ձեռնարկը նպատակին հասնելու դիւրութիւն կայ:

Ան՝ որ իւր ինչք և ստացուածք կու տայ, իւր պատիւն իրեն կը պահէ. այն՝ որ իւր պատիւն կը մերկանայ, իւր ազատութիւնն կը պահէ. այն՝ որ ազատութիւնը կը կորսնցընէ, իւր կեանք կը պահէ. և այն՝ որ կեանք կու տայ, ամենայն ինչ որ ունի կու տայ, բաց 'ի իւր առաքինութիւններէն՝ զորս հետը կը տանի, և բաց 'ի իւր բարի համբաւէն՝ որ աշխարհի վրայ անմահ կը թողու:

ԴԱՍ ԻԶ

ԱՐԻՆ ԻՆՉԻՆ ՀԱՄԱՐ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Արին՝ վտանգները չփնտռեր. բայց երբ արժանաւոր պատճառներէն վտանգներուն կը հրաւիրուի, այն ժամանակին ալ անոնցմէ չփախչիր։

Պատուական է արիականին արիւնը, և կարելի չէ զայն չնչին բանի մը համար թափել, բայց երբ մեծ հարկ մը վրայ կը հասնի, յօժարութեամբ կը թափէ զայն արին։

Ըղձալութիւն է ընչին ատացուածոց, թեթև նախատանաց, անհանական առելութեան, կամակոր մենամարտութեան համար, արիին անցին արիւնը թափել ուզելն, վասն զի մենամարտողները պատժոյ են արժանի քան թէ յաղթանակի։

Անկէ անարգ բան չկայ, երբ մարդ մը իր արիւնը չնչին պատճառի համար կը թափէ, և անկէ ալ պատուական բան չկայ՝ երբ զայն գեղեցիկ պատճառի համար կը թափէ արին, և գեղեցիկ պատճառն փառքն է. ի՛նչ քաղցր է փոքր մահուամբ յաւիտենական համբաւը գնել։

Աւելի աւելի մեծ փոխարինութիւն չկրնար, երբ ժամանակաւոր կեանք մը բառնալով նորա փոխարէնը մշտնջենաւոր անմահութիւն մը կը հաստատի։

Յակոբ Թօթափիլը, լինելով սրբերուն լոյսը՝ յաւիտենական պայծառ լուսոյն հետ փոխանակեց. շիրիմն վրայ արձանագրեցին, առաւելի պարծանք է, քան յաղթական կամարներու վրայ։

Համբաւը շուտով կը մեռնի, եթէ գովիչներու շունչը զայն կենաց մէջ չհաստատէ։

Քիչ կը թուի այն, որ անուանի մատենագիրներու գրիչներու թևը չանի։

Թմրած մարդկանց քունէն սթափելու ամենէն աւելի զօրաւոր միջոցը, նախնի քաջերու ներբողներու նուագներն են։

Զինուորականաց միայն թոյլտուութիւն կը լինէր իրենց զինուորական կտակը, իրենց վէրքերէն հոսած արիւնով իրենց սուսերապատեաններու վրայ գրելը։

Այս ազնիւ և անմահ կտակը, թողած ժառանգութենէն աւելի մեծագին էր։

Հօր ամենէն մեծ ժառանգութիւնը, իւր քաջութիւնը իւր որդւոյն ձգելն էր։

Որդին՝ հօր քաջութիւնը կ՚ստանայ, նորա օրինակներուն հետեւելով, նորա սովորութեան մէջ ունակնալով, և նորա տուած գեղեցիկ դաստիարակութեամբն։

Քանի՛ քանի քաջերու և արիներու գործոց ներբողները և արժանաւորութիւնները ջուրերու մէջ խեղդուեցան, գետիններու տակը թաղուեցան և աշխարհին չյայտնուեցան։

Եւ որ մեծն է, կիրքերը և շահախնդրութիւնները շատ անգամ զայն կողոպտեցին իւր իսկական տիրոջ վրայէն և տուին այն անձանց, որք բնաւ մասնակցութիւն չունէին այն շահաւէտ գործոյն մէջ։

Բայց միթէ արին փոյթ կը համարի իրեն, զի իւր ջանք և ճիգն իւր մեծ և պանծալի յաղթանակին 'ի գլուխ տանիլն է. և իւր ճշմարիտ համբաւ, իւր խղճի վկայութենէն կ՚սպասէ, և ոչ թէ շողոքորթ լեզուներէ։

Նա՝ աւելի կը բաղձայ, որ իւր գործոց արժանաւորութիւն անմահ կեանքի մը մէջ տեսնէ, քան թէ վաղանցիկ և փոփոխական մեռելոտիկ մարդկանց մէջը, որք ստուերի պէս կ՚անցնին ու կ՚երթան։

Արին արժանապատուութիւնը, ստուերէն աւելի իրականութիւն կը պահանջէ. և իրեն բոլոր ճիգն է, որ առանց իւր վահանը կորսնցունելու հայրենի ազատութեան յաղթութիւնը 'ի գլուխ տանէ։

Քաջ յաղթական Եպամինոնդոս պատերազմի մէջ խոցուած ժա-

Digitized by Google

մանուկը, առակին նետի սլաքը իւր մարմնոյ մէջէն դուրս չհանած, հարցուց թէ իւր աղեղը այսինքն վահանը ողջ է, և թշնամին յաղթուեցա՞ւ. երբ երկու հարցման ալ այո պատասխանն ընկալաւ, ըսաւ ուրախութեամբ թէ «Ա՛րդ՝ Եպամինոնդաս ծնանի, զի այսօրինակ մեռանի», այս խօսքէն վերջ սլաք հանել տուաւ և մեռաւ յետ հայրենի ազատութեան։

Հայրենասէրն ասկէ աւելի մեծ գործ չէր կրնար գտնել, և իւր այս գործէն աւելի իրեն գովիչ բերան չէր կրնար գտնել, զորս գտաւ։

Արին չգործեր գովութիւն ստանալու համար, այլ կը գործէ բարիք մը առաջ բերելու համար. գովութիւնը՝ առաջ բերած բարեաց հետևանքն է, զոր Բարձրեալը իրաւամբ կ՚ընծայէ արիին։

Անարժան է կենաց՝ այն, որ իւր կեանք կենաց տուողին համար չտար։

Կեանք այնչափ անգին է, որ իւր փոխարէնը չունի, բայց միայն զայն նուիրել պէտք է, նորա տուողին։

Որդին իւր ծնողաց շատ պարտքեր ունի, անոնցմէ կեանք առնելուն համար, և ծնողներէն աւելի պարտք ունի իւր հայրենեաց որուն համար որ ծնած է։

Հայրենեաց սէրէն քաղցր սէր չկայ. հայրենեաց մէջ բնակելէն բաղձալի բան չկայ. հայրենեաց համար մեռնելէն աւելի պատուաւոր բան չկայ։

Շատ ապրեցաւ այն՝ որ հայրենեաց համար մեռաւ, և աւելի շատ ապրեցաւ՝ որ հայրենի ազատութենէն վերջն ալ ապրեցաւ։

Քիչ ապրեցաւ, որ հայրենեաց երախտիք մը չըրած մեռաւ։

Հռոմուլոսի նիզակը վարսաւոր ծառ եղաւ, որուն հովանոյն տակ հանգիստ և զով ապրեցան իւր քաղաքացիները։

Քաջերու զէնքի հովանիէն աւելի քաղցր և հաճոյ հովանի չկայ հայրենակցաց համար։

Աթենացւոց արի զօրապետն, երբ երկչոտ սիրտ տեսաւ իւր զօրաց վրայ, Ի բաց գնացէք, ըսաւ, թող Ճակատագիր լինի ինձ ընկեր, և աստուածները թող ինձ մարտակից և պատերազմակից լինին։

Digitized by Google

Վատ Վասակներէն քանդուած Հայոց եկեղեցին, որ Վարդանի և իր ընկերաց հեղեալ արեամբ վերստին կանգնեցաւ։

Նորա եկեղեցին ազատեցին, եկեղեցին՝ զիրենք անմահացոյց։

Նաւակոծութեան մէջ, թէպէտ վտանգն հասարակաց է, բայց արին՝ անդ եւս այլազգ կը գործէ, նա՝ զինք և իր ընկերները կը սրտապնդէ այն մրրիկներու մէջ նորա սիրտն անվրդով է, և կը ցուցնէ թէ ինչու հոն ալ իր քաջութիւնը չյաջողիր 'ի գործ դնելու։

Սակայն իր արիութիւնն ալ ցոյց տալէն ետ չմնար, զի իր մահն աներկիւղ և անխռով կը գրկէ։

Աղեքսանդր զէնք առած ժամանակը կը դողար, իսկ զէնք կապելէն վերջ ալ չէր դողար, այլ կ'սկսէր դողացունել։

Պատերազմի նշան փողերը փչած ժամանակ արին՝ կ'ուրախանայ և կը խայտայ, վատասիրտն կը սասանի, արիին դէմք զուարթ և շարժումն ամխում կ'երևի, իսկ վատասրտին կիսակենդան և հոգեսպառ կ'երևի։

Միևնոյն մէջոցը՝ արիին համար հարսանեաց օր է, վատասրտին յուղարկաւորութեան հանդէսի օրն է։

Արին համր է խորհրդածելու մէջ, բայց արագ է գործելու մէջ որովհետև առաջարկէ մեռած ժամանակը ամէն երկիւղ ետևէն կը թողու։

Եւ կ'ախորժի որ իր գործերը տեսնողներ և գիտնողներ ունենայ չէ թէ իր առաքինութիւնները գովաբանելու, այլ ճշմարտութեան վկայ լինելու համար։

Երեք հարիւր Սպարտացիք երբ պատրաստուած էին երեսուն բիւր պարսից հետ պատերազմելու, մինակ այս կը ցաւէին որ անաչառ տեսնողներ չկար. ասոր համար գոհ եղան լսելու թէ «Այնչափ թող կարծուի, որչափ որ պարսիկն վկայէ։»

Արին՝ թէպէտ բորբոքմամբ կը յարձակի թշնամւոյն վրայ, բայց միտքի խաղաղութիւնը չխռովիր, սրտի կրակը թէպէտ կուրծք կը ջերուցանէ, բայց միտք չծխոտեր. կը յաղթէ իր կիրքերուն. անոր համար իր գործերը լաւ կը կարգադրէ, և ժամանակի դիտողութիւնը չկորսնցուներ։

Իւր զօրութեամբն թշնամւոյն կը յաղթէ, բայց գթութեամբ ալ իւր անձին կը յաղթէ։

Թշնամին իւր առաջ խոնարհած և պարտութիւնը խոստովանած ժամանակ անոր վրայ այլ ևս չյոխորտար։ յաղթութիւնը իրեն վերապահել բաւ համարելով, նորա կեանք կը շնորհէ, վասն զի գիտէ թէ յետայնորիկ ազատեալն, այլ ևս իւր թշնամին չէ, ապա իւր յաղթութեան կոթողն է։

Կարելի է որ = րիին զէնք խորտակուի, կարելի է նորա սուրը ձեռքէն երթայ, և մարմնոյ զօրութիւնը հետզհետէ կորսնցունէ. բայց նորա սիրտը բնաւ չխոնարհիր, և մնացեալներովը դէմ կը դնէ, ինչպէս որ պատահեցաւ Դարեհին, յունաց հետ պատերազմած ժամանակը, զի պարսիկները փախան և յոյները նոցա ետևէն ընկան. երբ պարսիկները իրենց նաւերը մտած կը փախէին, Աթենայի քաջ զօրական Կինէգիրին նոցա նաւերէն մէկը աջ ձեռքով բռնեց ետ դարձուց. պարսիկները՝ զօրապետի աջ ձեռք կտրեցին, նա՝ ձախ ձեռքով դարձուց, երբ ձախն ալ կտրեցին, ատամներով բռնեց զնաւը և ետ դարձուց։

Ահա այսպէս կը գործէ արին երբ գործել պէտք է։

Արիութեան վրայ այսչափ խօսիլը բաւ համարելով, դառնամք նորա երկու մոլեկան ծայրերու այսինքն՝ վեհերոտութեան և յանդգնութեան վրայ խօսիլ, որք արիութեան սահմանը կը կոխեն։

ԴԱՍ ԻԷ

ՅԱՆԴԳՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՎԵՀԵՐՈՏՈՒԹԻՒՆԸ

Յանդգնութիւն առանց ինքզինք կշռադատելու, ամեն վտանգաւոր գործերու մէջ կը նետուի։

Digitized by Google

Երբեմն ըստ դիպուածոյ կը յաջողի շահելու, սակայն մեծաւ մասամբ ալ կը տուժէ ։

Խուժանը այս դէպքի յաջողութիւնը արիութեան հետ կը շփոթէ ։

Վեհերոտն այնչափ կ'զգուշանայ և վախնալով փախստեամբ խոյս կու տայ վտանգներէն, որ իւր բոլոր շահերը կարծուած վտանգներուն զոհ կու տայ. և ինքը կը շահի ոչինչ ։

Երկուքի իմաստն ալ թիւր ունակութիւններէն խանգարուած է. մէկն վտանգներէն վախնալով՝ խոյս կու տայ և կը կորսնցընէ, միւսն՝ մեծամեծ և անդիմադրելի վտանգներու մէջ մտնելով կը կորսնցունէ ։

Յանդուգն՝ կերպարանաւ ճիշդ արիին կը նմանի, իսկ սրտով անկէ խիստ տարբեր է ։

Որչափ որ արին բանիւ կը վարուի, այնչափ ալ նորա հակառակ յանդուգն անբան կը վարուի ։

Վասն զի արին՝ վտանգն իւր բանաւոր զօրութեամբն կը չափէ, իսկ յանդուգն՝ իւր կրից բորբոքմամբ կը չափէ ։

Հռոմէական պատերազմները յախուռն զօրականաց աջ բազկի երակը կը կտրէին. և կ'ըսէին թէ, յանդգնութիւնը բնապէս յառաջ կու գայ թոքին մէջ բորբոքուած արիւնէն ։ Այս օրէնք մէկ կողմէն չափազանց զինուորին նախատական պատիժ մ'էր, միւս կողմէն ալ առողջական դեղ մը ։

Երբ յանդուգն կը յաջողի իւր ձեռնարկութեան մէջը, թէպէտ ամենէն գովութիւն կ'ընդունի, սակայն իմաստուններէն, փոխանակ գովութեան պարսաւանք կը լսէ ։ Վասն զի յաջողութիւնը դէպքին արդիւնքն է, և ոչ թէ յանդուգի յանդգնութեան ։

Պարսաւելի է, վասն զի շատ անգամ յանդուգն գործոյն վնասը հասարակաց կը վերաբերի, ինչպէս որ անպատուութիւնն ալ նոյն ինքն գործողին ։

Այս կարգէն կը համարուէր Հռոմայեցի Սկիպիոն հիպատոսն, որ խոհեմ խորհրդականներուն չանսալով յանդգնաբար զօրք մղեց գերմանացւոց պատերազմին, և չարաչար պարտեցաւ, 'ի նախա-

տինս իր յանդգնութեան, 'ի փառս և յանպատուութիւն ողջոյն Հռոմայեցւոց ։

Յանդուգք՝ արիութեան համեստ վախճանին հասնելու համար չեն գործեր. նոքա կը գրգռուին սնափառութենէ, ընչաքաղցութենէ, և շատերն ալ ատելութենէ շարժեալ կը յանդգնին, ուրիշները անխորհուրդ կիրքերէ մղուելով կը գործեն ։

Ասոնց գործելու եղանակն, անեղանակ է. մերթ իբրև որոտ ամպի մը կը տեսնուին, մերթ վատասիրտ, իբրև կնամարդի. մերթ ահեղասաստ. մերթ խոնարհեալ. մերթ ահարկու յարձակելու համար. մերթ երկչոտ փախուստ տալը մտաբերելով ։

Խրոխտ է նա՝ յաղթութեան մէջ. յուսահատ և լքեալ է պարտութեան մէջ ։

Յանդգնութիւնը՝ վտանգաւոր մոլութիւն մ'է, իսկ երկչոտութիւնը կամ վեհերոտութիւնը ամօթալի մոլութիւն. վասն զի յանդուգն արժանիքէն աւելի կը դիմագրէ, իսկ վեհերոտն կը խնայէ ուր որ արժան չէ խնայել ։

Վեհերոտն՝ վտանգներու մէջ պատուաւոր պարագաներուն չնայիր, միայն այն վտանգէն զինք ազատելու միջոցը կը փնտռէ ։

Պատիւն ուրիշներուն կը թողու, մինակ իր ապահովութեամբն գոհ կը լինի ։

Սակայն, այն որ կենաց աւանդը չկամիր ընծայել փառաց, նա ժամաներու տոկալով, իր գլուխը պիտի հատուցանէ բնութեան ։ Վասն զի այսօր ատամն, վաղը՝ աչքը, միւս օր՝ ձեռքը, ուրիշ օր մը՝ ոտքը, օր մը ևս բոլոր զգայարանքները և զգայութիւնը կորսնցնելով՝ կեանք կը տեւէ, անարգ և անպատիւ հետք մը թող տալով ։ Մէկ պատուաւոր մահէ մը ազատելով շուտ մը անարգ մահուն կը մատնուի, և վերջապէս կը կորսնցնէ անարգ կերպով այն կեանքը, զոր պահ մը յառաջ պատուաւոր կերպով տալն արժան էր ։

Զինուորներէն անոնք են կենաց արժանի, որոնք որ կեանքը կ'արհամարհեն ։ Անարժան են կենաց անոնք՝ որք մահուանէն կը վախնան ։

Digitized by Google

Մակեդոնացիները օրէնք ունէին. այն զինուորը որ թշնամիներէն գոնէ մէկը մեռցուցած չէր, նորա մէջքը փոխանակ զինուորական կամար կապելու, կախաղանի չուանը կը կապէին։

Միապէս մարդասպան կը համարէին նոքա, այն մարդը, որ ոխակալութեամբ իւր քաղաքացւոյն մէկին կեանք կը բառնայր, և այն մարդը, որ վեհերոտութեամբ հասարակաց թշնամւոյն կեանք կը շնորհէր։

Ցունաց մէջ այն զօրականը, որուն վահանի վրայ նշան չերևնար, և իւր սուրը թշնամւոյն արիւնով շաղախուած չըլլար. նա, անուանարկ կը համարուէր, և բոլորովին վատանուն կը հռչակուէր այն զօրականը՝ որ իւր սուրը և վահանը կը կորսնցընէր։

Սպարտացիները իրենց քաղաքի բանաստեղծը աքսորեցին, անոր համար որ իւր բանաստեղծութեան մէջ գրած էր «Լաւ է կորուսանել զվահան, քան զկեանս» քաջ բանաստեղծութեան համար կեանքն ապրեցոյց, սակայն աքսորանքէն չազատեցաւ։

Բանաստեղծն իւր ըսածը եթէ ինքն 'ի գործ դնէր, յանցաւոր չէր դատուեր, բայց իւր գրուածը շատերուն մեղկութեան պատճառ դարձաւ, ուստի յանցանք դատուեցաւ իրեն այն գրուածքը։

Պատերազմի ժամանակ, երբ վտանգը կը մօտենայ, արին արագ կը դիմէ անոր, իսկ վեհերոտն համր կ'ընթանայ, և ասոր պատճառն այն է որ՝ մէկին շարժումն բնական է, միւսինը բռնական, միոյն կամաւոր, միւսինը ակամայ։

Վեհերոտն հրապարակաւ կը գովէ արիները, իւր ընկերները կը սրտապնդէ, որպէս զի ինքը քաջասիրտ երևնայ. այն սիրտ կու տայ ուրիշներուն, զոր ինքը չունի։

Արիստոդիմոս վայելուչ հասակ մը ունէր և քաջամարտիկ յաղթող նկատուած էր Աթենացիներէն։

Վասն զի իւր հսկայութեան հետ փայլուն և շատ լաւ զէնքեր կը կրէր և միշտ պատերազմի և յաղթութեան խօսքերը կը խօսէր, բայց երբ պատերազմի հրաւէրի փողոյն ձայնը լսեց, զէնքերը վար դրաւ, ու ոտքը կապեց և ցուպ մը ձեռքն առած կաղն 'ի կաղ գնաց. Փոկիոն երբ զայն տեսաւ, ծաղր ընելով ըսաւ «Քաջն Ա-

քիստողիւոն գնայ 'ի կաղ», հասկըցնելով թէ ասիկա վատասիրտ մի է քան թէ քաջամարտիկ զօրավար :

Ցանդուգն այն ժամանակը կ'սկսի կեանքը մեծ համարիլ, երբ նորա կորուստն մօտ կը տեսնէ :

Որովհետև այնպէս կը կարծէ թէ իւր կենաց հետ ամեն բարիքներն ալ կ'անհետանան :

Իսկ արին, որովհետև իւր սրտի մէջ պահած ունի մեծամեծ և անանցանելի բարիքներ, անոր համար կեանքի կորուստէն չվախնար : Վասն զի իւր վիճակն անմահութիւն է :

Աշխարհի բարեաց կորուսնելէն չվախնար, զի անանցանելի բարին իրմէ անբաժանելի է :

Իւր անուն և իւր փառք կորսնցունելէն չվախնար, վասն զի գիտէ թէ իւր անունը յերկինս անջինջ գրուած է, և իւր փառքը յաւիտենականութեան մէջ :

Նա գիտէ՝ որ իւր գործերը իւր անունը և փառքը իբրև անմահ կոթողներ պիտի մնան այս աշխարհիս վրայ և ամեն սիրտերու մէջ :

Վեհերոտն յայտնի և գաղտնի, ուղղակի կամ անուղղակի կը ջանայ բաժանորդ լինիլ արեաց գործերուն, ինչպէս որ Հռոմայ կայսերներէն ոմանք իրենք 'ի Հռոմ նստած, զօրքը Ասիոյ մէջ յաղթութիւն կը տանէր . կայսերները Հռոմայ մէջ յաղթական կը հանդիսանային :

ԴԱՍ ԻԲ

ԲԱՐԵԽԱՌՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Բարեխառնութիւնը այն առաքինութիւնն է որ մեր մարմնական հաճոյից ցանկութիւնը և մեր սաստիկ թմրութիւնը կը չափաւորէ և կը կանոնաւորէ :

Digitized by Google

Բնութիւնը զմարմինը պահել կ'ուզէ, որպէս զի մարմինը հոգւոյն ծառայէ, մարմինը հաճոյքներու ետեւէն երթալ կ'ուզէ, հոգին ալ զգաստութեան ետեւէն ։

Անբարեխառն՝ աւելորդ կերակուրներով զհոգին կը նեղէ, թմրեալն աւելորդ զգուշութեամբ և զգաստութեամբ զմարմինը բաց ի թողի կ'ընէ ։

Իսկ բարեխառն հոգւոյ և մարմնոյ մէջ տեղը գտնելով, ոչ մարմնոյ կենսական զօրութիւնը կը պակսեցընէ, և ոչ զհոգին բանաւոր գործողութիւններէ կը զրկէ ։

Մեծ ուշադրութիւն պէտք է բարեխառնութեան, որպէս զի ոչ ցուրտ և ոչ գանգաղ կողմն երթայ, և ոչ որկորեայ և բոցային կողմն հակի ։

Բարեխառնութեան ձեռքն է, արտասուաց և ծաղու, հեծութեան և հրճուանաց, հաճութեան և ցաւոց կշիռը. կրնայ տրամականն՝ հաճոյական, և հաճոյականն՝ տրամական ընել, մինչև որ զանոնք համեմատութեան հաւասարեցընէ ։

Սակայն շատ դժուարին է մերձակայ առարկային բերկրութիւնը չափաւորել, քան հեռաւոր առարկայի մը ցաւերը, վասն զի բնութիւնը հաճոյքները կը սիրէ, և ցաւերը կ'ատէ ։ Մանաւանդ որ հեռաւոր առարկայի ցաւերու հետ բնութիւնը 'ի միասին կը պատերազմին, իսկ մերձաւոր առարկայի հաճոյքներու հետ մինակ առաքինութիւնը կը պատերազմի, ուստի մէկ թշնամի յաղթելը, երկուքէն շատ հեշտ է ։

Մարդ մը հեռաւոր առարկան երևակայութեամբ կը վայելէ, իսկ մերձաւորն զգայութեամբ ։

Երևակայութիւնը՝ հոգեղէն կարողութիւն մի է, և հանդարտ. զգայութիւնը՝ մարմնեղէն է և սաստիկ. ուստի երևակայութիւնն զգայութենէն քիչ կը շարժի ։

Եւ իրաւամբ ըսուած է, «Հեռաւորութիւնը երբեմն մեծամեծ վէրքերը բժշկած է» ։

Սեռամոլներու երևակայութիւնը այնչափ զօրաւոր է, որ շատ անգամ իրենք իրենց հետ կը խօսին, և քովի ընկերը թող տալով, հեռու աշխարհ գտնուող անձանց հետ մտօք կը խօսի ։

Digitized by Google

Սովեալ գայլը իւր ձեռքի որսը կը ձգէ, հեռուն տեսած որսին ետեւէն կ'երթայ, և շատ անգամ ձեռքինը կորսնցընելով, միւսն ալ ձեռք չկրնար բերել, ունայնաձեռն ետ կը դառնայ, որոյ պատճառն այն է որ երևակայութիւնը սուր է, իսկ զգայութիւնը բութ։

Այս ամեն զօրաւորութիւնները ուղղութեան բերողը բարեխառնութիւնն է։

Բարեխառն մարդոյ բարքը բարեկարգ է, սիրտը՝ զուարթագին, երեսը միշտ փթթինակ։

Կը պատմեն Սոկրատի համար թէ իւր հարսանեաց հանդիսի օրը, միևնոյն էր նորա դէմքի անփոփոխութիւնը և անայլայլութիւնը. վասն զի ինքն բարեխառն լինելով չէին կրնար նորա վրայ իշխել, ոչ կրից հաճոյքը և ոչ մահուան ցաւը։

Գաւառաց կլիմաները ևս կ'օգնեն մարդկանց, Գանգէս գետի ափունքներու քով գտնուող ժողովուրդն այնչափ ժուժկալ էր, որ նոցա ունգունքը այսինքն՝ քիթը բերանի պաշտօն կը վարէին, վասն զի անոնց կերակուրը շատ անգամ ծաղիկներու հոտն էր։

Այրեցեալ գօտիից տակ բնակող ժողովուրդը այնչափ շատակեր էր, որ մարդկանց մարմնով զիրար գիշատելով իրենց որովայնները կը խճողէին։

Առաջինները՝ գետնառիւծ էին, քան թէ մարդ. վերջինները մարդէն աւելի կատաղի գայլեր էին։

Բարեխառն գաւառաց մէջ ծնածները ըստ բերման լաւաւորաց խառնուածոյն, բարեխառն մարմին կ'ունենան, և բարեխառն մարմինն ալ բարեխառն հոգի կ'ունենայ։

Բիթագորաս կ'ըսէր, շատ բարկացողները անբարեխառն են. բայց չէ թէ անբարեխառնութիւնը կը ծնանի զբարկութիւնը, այլ թէ մարդն՝ որ ներքին զգայութիւնները չնուաճեց, արտաքին զգայութիւններն ևս ըստ արժանւոյն չկրնար նուաճել։

Չար ունակութիւնը այնպիսի հանդերձ մ'է, զոր ով որ ուզէ կրնայ զգենուլ, բայց երբ որ ուզէ կարող չէ զգեցեալն դիւրաւ մերկանալ։

Արիստոտէլն ըսած է, աւելի բարեխառն կը լինին անոնք, որք

՚ի մանկութենէ սկսեցին այս ունակութիւնը ։ Մանուկն այն ժամանակ կը լինի բարեխառն, երբ կ՚սկսի ամաչել, ամաչելի առարկաներէն ։

Արշալոյսի շառագունութիւնը, մեզ լոյս կու տայ, թէ այն օրը պարզ կը լինի ․ Թէպէտ ամօթխածութիւնը ճշմարիտ առաքինութիւն չէ, բայց ուսուցիչ է առաքինութեան ։

Քերոպէ՝ քաջազանց կ՚ուսուցանէր չվախնալ առիւծներու յարձակումէն, և երկնչիլ ամօթալի անարգ գործերէն ։

Վասն զի այն որ ամօթ կը կորսնցընէ, յետ այնորիկ այլ եւ պատիւ չունենար ։

ԴԱՍ ԺԹ

ԲԱՐԵԽԱՌՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Մարդուս միտք չյագենար, որքան որ գիտութիւն առնայ ․ կարծիքն ալ անյագ է, որքան արտաքին բարիք այսինքն՝ գանձ և պաշտօն ունենայ, դարձեալ քիչ կը համարի ։

Նաև արտաքին զգայութիւններն, անյագ են մարմնական հաճոյքներէն ։

Մտաց հաճոյքը չափաւորող՝ խոհեմութիւնն է ․ կարծեաց հաճոյքը չափաւորող՝ առատաձեռնութիւնն է և համեստութիւնը ․ իսկ արտաքին զգայութեանց հաճոյքները չափաւորողը՝ բարեխառնութիւնն է, որու վրայ է մեր խօսքը ։

Արտաքին զգայութիւններէն այսինքն՝ աչք, ականջ, հոտոտելիք, բանաւոր գործարանաց մօտ լինելով, ազնուագոյն կը համա-

րուին, որովհետեւ աչք աստեղաբաշխութեան, ականջ երաժշտութեան, հոտոտելիք բնագննութեան, այսինքն բժշկական խոտերու ճանաչման ծառայելով, բարեխառնութեան սակաւ պէտք ունին։ Ուստի իրեն կը մնայ միայն տարրին զգայութեանց այսինքն ճաշակելեաց և շօշափելեաց հաճոյքները չափաւորելը։

Յառաջատես բնութեան հեղինակը ամեն կենդանեաց տուաւ առ հասարակ ճաշակելեաց և շօշափելեաց զգայութիւնները, որոց առաջինը՝ կերակրով անհատներու կեանք կը պահէ. երկրորդն՝ անհատն և նորա զաւակներով մարդկութեան տեսակն կը պահէ։

Թմրեալն բոլորովին կը մերժէ հեշտական կեանքը որու կը հետեւի մարդկային սեռի կորուստն։

Անբարեխառն՝ այնչափ կը հալի և կը մօտենայ, որ թէ իր ուշը և կենսական զօրութիւնը կը կորսնցընէ, և թէ գլխովին կը սա-չորի և կ'այրի։

Իսկ բարեխառն՝ կ'ընդունի զայն այնչափ, որչափ որ պէտք է իւր սեռի շարունակութիւնը պահելու համար. կը մերժէ զայն այնչափ՝ որչափ որ պէտք է մերժելը, գլխովին չվնասուելու և չայրելու համար։

Նա՝ բանաւորն կ'ընդունի, իսկ երկու անբան ծայրերը կը հերքէ և կը մերժէ։

Կը պատմուի Հերակլէսի համար թէ իւր մէկ ճամբորդութեան ժամանակը, իրեն դէմը երկճիւղ ճանապարհ մը հանդիպեցաւ, որոյ մին՝ զառ 'ի վեր և միւսն՝ զառ 'ի վայր. այս ճանապարհաց գլուխները մէկ մէկ օրիորդ նստած էին։

Որոց մինն՝ գլխովին զուարթ և կայտառ էր, միւսն հանդարտ և ծանրաբարոյ։

Ուրախ օրիորդն կը համոզէր զՀերակլը, որ իւր ծաղկազարդ ճանապարհէն երթայ, իսկ ծանրաբարոյ օրիորդն կը համոզէր որ իւր դժուարագնաց ճանապարհէն երթայ, և իրեն բարի կը լինի։

Երկու ճանապարհները, մարդկանց զգայութեանց և բանի հետեւութիւններն են, և օրիորդները հեշտութիւնն և համեստու-

թիւնն են, այն ճանապարհի գլուխը հասնող Հերակլը՝ մարդուս սիրտն է․ որ տակաւին ունակութիւնը ստացած չէ, ոչ բարեխառնութեան և ոչ անբարեխառնութեան, կը վարանի և կը տարակուսի թէ որ կողմն երթայ, զի մին՝ իր գեղով, և միւսը յուսով սիրտը կը յափշտակեն։

Այս պարագայիս մէջ, զգայութիւնը որ ներկայ է, կը յաղթէ բանին՝ որ բացակայ է։

Սակայն ուրիշ պատանի մը՝ որ առաքինութեան ճաշակը առած էր, նոյն ճանապարհէն անցած ժամանակը, այն հրաւէրներու վերջինը ընդունեց, որ լի էր յուսով։

Այս պատանին առաքինութենէն ուսաւ հեշտութեան ստապատիր ձեռնարկութիւնը լուծել, որով հասաւ իր բաղձալի և ցանկալի նպատակին և յաղթանակին։

Սակայն քանի՛ քանի կարճամիտներ և առաքինութեան ունակութիւնը չունեցողներ՝ այս բանիս չճանաչելով՝ անկէ խոյս տուած և հեշտութեան ետևէն իբրև ծաղկեայ բուրաստանը երթալով՝ նոյն իսկ հեշտութեան ձեռօք խեղդամահ եղած են։

Պատահմամբ կին մը, երբ զՍոկրատ տեսաւ, ըսաւ իրեն, «Դու շատ բան գիտես, սակայն ես քեզմէ աւելի գիտեմ․ վասն զի դու իմ աշակերտներէս և ոչ մէկը կրնաս համոզել քու ուսմանդ տանելու, մինչ ես քու ամեն աշակերտներդ կրնամ համոզել և իմ ուսմանս հետևցընել։» Պատասխանեց Սոկրատ կնոջ թէ՝ «Այդ զարմանք չէ, վասն զի լեռան գլխէն քարը դէպ 'ի վար սահեցընել շատ հեշտ է, բայց զայն՝ լեռան ստորոտէն վեր՝ լեռան գլուխը հանել շատ դժուար է։

ԴԱՍ Լ.

ԲԱՐԵԽԱՌՆ Ի՞ՆՉՊԷՍ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Վերին տեսչութիւնը, առարկաներու մէջ երկու ծայրերէն բարեխառնեալ, միջասահման բերկրութիւն մը դրաւ ։ Օրինակի համար, ձայներու խառնուածներէն՝ նուագերգութեան բերկրութիւնը կը ծնանի, որ մեր ուշը կը գրաւէ, և զմայլումն կու տայ մեզ ։

Գոյներու խառնուածներէն՝ տեսութեան բերկրութիւն մը կը պատկերանայ, որ թէ հաճոյք մը կը պատճառէ 'ի մեզ և թէ զմեզ կը զարմացընէ այն սքանչելարուեստ ձևերու և բաղադրութեան վրայ ։

Խոտերու խառնուածներէն անուշահոտութեան բերկրութիւն մը կ'զգամք, որով կ'զմայլիմք բնութեան սքանչելեաց վրայ ։

Այսպէս ուրիշ զգայութեանց բերկրութիւններն առաւել կամ նուազ եղանակներէն կը ծնանին, որք խառնելի չեն, զի միջական են ։

Այս միջասահման բերկրութիւնները 'ի գործ դնելու եղանակն, պարագաներէն կախումն ունի. այսինքն թէ այն գործերը վայելո՞ւչ է, կամ ո՞րչափ վայելուչ է, և ի՞նչպէս գործել կը վայելէ ։

Ահա այս զգալի պարագաներն են՝ որք երկու յոռի ծայրերէն բաժանուելով գործը բարեխառն կ'ընեն ։

Մեր բանաւոր բաղձանքները քիչ են, իսկ արուեստականները շատ են, իսկ անկարգ բաղձանքները անհամար և անթիւ են ։

Մեր ծարաւու բաղձանք շիջուցանելու համար, բնութեան աղբիւրը և զովացուցիչ ջուրը պատրաստեց, և պէտք էր, մեր կենաց ապահովութիւնը զայն կը պահանջէր ։

Մեր քաղցը՝ այսինքն անօթութեան բաղձանքը գոհացընելու հա-

մար՝ Նախախնամութիւնը հաց և ինչ որ պէտք էր մեր կենաց անվտանգ և անփաս պահելու համար՝ ստեղծեց։

Բնութեան հեղինակի այս կարգադրութեամբն առաջ ժամանակի պարզամիտները գոհ և խաղաղ կ'ապրէին, իրենք անօթի էին, սակայն դարը ոսկեղէն էր, նոքա գործօն էին և անմեղ կ'ապրէին, նոքա ուրիշի մահուամբ չէին ապրեր և ոչ ալ կենդանեաց բրդեղէնէն 'ի զատ, նոցա միսը կը կեղեքէին. նոքա վարժուած չէին հունձք հետ հնձողն ալ ուտել։

Ստոյգ խօսելով՝ ուղիղ բարեխառնութիւնը սոցա բարեխառնութիւնն է։ Պիւթագորոսն ևս այսպէս կ'ուսուցանէր իւր աշակերտացը որ անմեղ ոչխարէն միայն փափուկ բուրդն առնեն, իրենց ծածկոյթ շինելու համար, և քաղցր կաթն՝ անով կերակրուելու համար, և այսչափով բաւականանալ։

Նաև բարեբեր տունկերէն բարեհամ պտուղները ընդունիլ, որք մեր կենաց օգտակար են։ Նաև կը պատուիրէր թէ իրենց որովայնները աւելորդ բաներով չխճողեն, որպէս զի զիրենք վնասող գիշախանձ գայլին չնմանին։

Այս կարգապահութիւնը վերջին ժամանակներս խանգարեցաւ. որովհետև մարդիկ սկսեցին մեծամեծ և պատուաւոր մարդկանց համար նորանոր արհեստական կերակուրներ և ըմպելիներ հնարել, և բնութեան տուած հրահանգն վեր 'ի վայր յեղաշրջիլ։

Եւ այնչափ առաջ գնացին այս որկրամոլ ճիւղերու մէջ, որ Հնդկաց Պրահմինականները կ'իմաստասիրէին առ 'ի ուտել; ոչ ուտէին առ 'ի իմաստասիրել. ասոնց հակառակն ալ Սպարդացիք սաստիկ ժուժկալ էին։

Երբ հարցուեցաւ Սպարդացի մէկի մը թէ դուք ինչու գինի չէք խմեր, պատասխանեց, «Որպէս զի ուրիշները զմեզ արբեալ տեսնելով մեր քաղքութեան վրայ չար չխորհին, և թէ մի գուցէ մեր արբեալ ժամանակը ուրիշները կարողանան մեր սրտի գաղտնեաց բանալին մեզմէ գողանալ»։

Ձէթը լապտերին սնունդ կու տայ, բայց չափազանցն ալ զայն կը շիջուցանէ, կերակուրը մեր միտք կը լուսաւորէ, բայց չափազանցն

կը խանգարէ ։ Չափաւոր բեռը զնաւն հանգիստ կը գնացունէ, իսկ չափազանցն՝ կ՚ընկղմէ ։

Սիղլա բռնաւորն Տիպերիս գետի եզերք ժողովրդեան այնչափ խնջոյքներ տուաւ, որ անտառները ամայի գազան կենդանիներէն զրկուելով, որքան որ անողորմաբար կոտորեց կենդանիները իր հաճոյք և բերկրութիւնը գոհացունելու համար, այնքան ալ իր քաղաքացիները կոտորեց իր անգթութիւնը յագեցունելու համար ։

Ներոն կայսր՝ սիրամարգներու լեզուներէն պատրաստուած ընտիր կերակուրներով խնջոյք մը տուաւ Հռոմայեցւոց, սակայն Հռոմայեցի ժողովուրդը այնպիսի քաղցր լեզու մը Ներոնէն չունենալով և չվայելելով, իրաւամբ ըսաւ. «Ափսոս որ կոչունք տուող Ներոնի լեզուն, այն սիրամարգաց քաղցր լեզուներու մէջ չէր» ։

Յաճախ վայելքները, ամենէն ընտիրներն անգամ, զզուելի կը լինին, ինչպէս որ չվայելելն ալ դառն. քաղցր, և տգեղն գեղեցիկ կը ցուցունեն ։

Դարեհ պատերազմի ժամանակ՝ չափէն աւելի ծարաւած ժամանակը երբ տղմոտ ջուրի մը պատահեցաւ, գլխոյն սաղաւարտը վար առնելով լեցուց և խմեց, և խմելէն վերջ երդմամբ հաստատեց թէ իր կենաց մէջ այն ջրէն աւելի քաղցր և համեղ ջուր մը խմած չէր ։

Այս չափազանց ծայրերը չափաւորելու համար բարեխառնութիւն պէտք է ։ Բարեխառնութիւնը այնպէս կը պատրաստէ ընթրեաց սեղանը, ուր որ որկորը զնախանձը չծնանի, և այնպէս կը յօրինէ հանդերձները, որպէս զի վայելչութիւնը՝ լպիրշ ունայնասիրութեան չփոխուի ։

Կերակրոց առաւելութիւնը, գեղջկական ծառայութիւն է, զինեմոլութիւնը մարդատեսակ անասնութիւն է ։

Որ և է հեշտութիւն, այնչափ ամօթալի չէ, քան զայն, որ սիրտերը պատուաւոր գործերէն խոտորեցունելով՝ վաւաշոտ ցանկութեան չափազանցութեան մէջ կը դնէ ։

Այր չունեցող Դիդէ Թագուհին, որ ամեն թագուհիներէն գերազանց հանդիսացաւ, Կարքեդոնի մէջ, իր նոր գահակալութիւնը

հաստատելով և չքեղացնելով, Օտար աշտարակներով սքանչացուց, բոլոր Ափրիկէ զինու զօրութեամբ զարհուրեցուց, բայց Լիբիայէն իրեն հետ բերած սէրէն հարուածուելով ամեն քաջագործութիւններէն ձեռնթափ եղաւ, այսպէս ալ թագաւորութեան խնամքներէն մեկուսացաւ և իր մեծագործութիւնները անկատար մնացին։

Զափազանց սէրը թագուհւոյն մեծաշէն և հրաշալի գործերը հետեւեալ չափաշէն տաղաւորի իմաստին փոխեց։

«Կայծին մնացին գործք իւր խափան,
Նաև ամբողջ ապաժաման,
Եւ ամբարտակք ամբարձածիգք,
Ոչ երկնաբերձ վերամբարձան։»

Եւ ասոր պէս քանի՜ քանի զօրավարներ, զօրապետներ, իշխան և թագաւորներ այսպիսի բարեբաստիկ քաջագործութեան և մեծագործութեան մէջէն, յափշտակիչ սէրը քաշած տարած և իր հեշտախտութեան մէջ որսացած է, նոցա մեծաշէն գործերը չարաշէնի փոխած, կամ թերի և անկատար թողած է և որ ամենէն յառն և անսանձելին է, նոցա պատիւը արատաւորած և բարոյապէս մեռցուցած է, աշխարհիս առջր պանծալք խայտառակած և 'ի մահ վիրաւորած է։ Եւ շատերու կեանք իսկ զոհ տուած է։

Ա՛հ, երանի անոնց որ բարեխառն են, զի բարեխառն ոչ այնքան կը մնայ այս կրակին որ այրի, և ո՛չ բոլորովին զայն կը մերժէ, որ իր տեսակը փճանէ։

Նա հեշտութիւնը ժողոված ժամանակը համեստութիւնը չհալածեր, հաճոյքները հոգւոյն մէջ կը փնտռէ, չէ թէ հոգին հաճոյքներու մէջ։

Ապօրինաւոր առարկաներու մէջ ախտակրութիւն տրամաւորել չսիրեր և չընդունիր, օրինաւոր առարկաներու մէջ իր կիրքերը կը չափաւորէ։

Եթէ առարկաները հեռու լինին, զայն ստանալու համար չվրդովիր. եթէ մօտ են չափէն աւելի սահմանը չանցնիր որ չճնշուի, և այս շատ ստոյգ է, վասն զի նոյն առարկան հեռու եղած ժամա-

նակը զայն ձեռք բերելու համար չվրդովեցաւ, ինչպէս որ կըվրդո-վի անբարեխառն :

Եթէ իւր սիրած առարկան քովէն հեռանայ, ո՛չ կը շփոթի և ո՛չ կը յուսահատի, վասն զի երբ այն առարկան իւր քով էր, չափէն աւելի չմօտեցաւ :

Բարեխառն կրնայ առանց հաճոյից մնալ, բայց երբեք չկրնար առանց առաքինութեան մնալ, վասն զի նորա առաքինութեան մէջն է իւր փնտռած հաճոյքները :

Այն մարդերը որք դէպ 'ի երկինք նայիլ վարժուած են, նոքա երկրի հետ սերտ կապ ունենալը չեն ախորժիր :

Ստեղծողը առաքինութեան թշնամին չէ, որ առաքինին իւր հա-մեստ բաղձանքներէն զրկէ, կը պահէ զհամեստն, անոր համար որ ժառանգները թողու իւր տոհմին, և իւր առաքինութեան յա-ջորդները առաջ բերէ :

Ասոր համար՝ բերկրական և ազնուական առարկաները այսինքն ամուսնական սէրը սահմանեց համեստ միջոցով մը, որ մէկ սրբա-զան ջահով մը հազարաւոր խառնակ ջահերը շիջուցանէ :

Ամուսնական բարեխառն սիրոյ համեստ օրինակն յայտնի անու-նուեցաւ Եւագնէ և Կապենիոսի, և Պղատէսի ու Որեստիդայի եր-կու զոյգ ընկերներու վրայ : Վասն զի Կապէնէոսի մեռած ժա-մանակը՝ կինը զինք ձգեց իւր երկան խարոյկներու մէջ, այսպէս ևս Արիստիդայի մեռած ժամանակը Էբիկը զինք ձգեց իւր կնոջ խարոյկներու մէջ. մին՝ իւր երկան բոցերով, միւսն՝ իւր կնոջ բո-ցերով այրեցան :

Ամուսնութիւնը ծնաւ զսէրը, սէրը ծնաւ զմիաբանութիւն, ա-սոնք ամուսնութեան արժէքը լաւ ճանաչեցին. հոդ է որ իրենց միութեան բնակութիւնը մահուան խարոյկներու մէջն եղաւ :

Սոցա հոգիները միմեանց սրտի մէջն էին, անոր համար, ա-մենք մէկէն անշնչացան, նոյն սէրը, որ զանոնք առագաստին ա-ռաջնորդեց, նոյնն էր որ զանոնք փայտակոյտի բոցբոջեալ հրոյն առաջնորդեց :

Մահը նոցա կեանք բարձաւ, բայց նոցա անձինք և սէրը ան-բաժանելի մնային 'ի միմեանց :

Digitized by Google

Մահը զանոնք միաբան գտաւ, բայց զանոնք զրկախառնեալ ժողովեց, ամեն դժուարութեանց լուծիչ բայց անլուծանելի թողուց թէ արդեօք այդ երկու զոյգ լծակիցներու, որո՞նց սէրն առաւել էր թէ կանանց։

ԴԱՍ ԼԱ.

ԹՄՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՆԲԱՐԵԽԱՌՆՈՒԹԻՒՆԸ

Թմրութիւնը և անբարեխառնութիւնը երկու հրէշներ են, որոց հետ միշտ կը պատերազմի բարեխառնութիւնը։

Ասոնց մին՝ խեցգետին է, միւսն Հիդրայ. մէկն՝ այնպէս բարբոքեալ կը վառի, որու բոցը մինչև սառնացեալ լեռներու գլուխը կը բարձրանայ. միւսն՝ այնչափ ցրտասառոյց է, որ ահեղասաստ բոցերու մէջ անգամ չվառիր։

Մին՝ այնչափ ծանօթ է՛ աշխարհին որ հազարաւոր անուններ ստացած է, միւսն՝ այնչափ հազուագիւտ է, որ արևելքէն մինչև արևմուտք փնտռելով չես կրնար նորա իսկական և սեփհական անունը գտնել. անոր համար այլաբանօրէն թմրութիւն և կամ պաղութիւն ըսուեցաւ։

Մին՝ թերի է, միւսն՝ շատ. մին՝ պակասութիւն է, միւսն՝ աւելազանցութիւն։

Թմրեալն մաղասով շաղախուած, սառոյց ձիւնէ շինուած արձան մ՚է, անբարեխառն՝ բոլորովին արիւնռուշտ հրաշեայ է, եթէ սևամաղձի խառնուրդ ունի. բոլորովին բոցի և Եթնա լեռան ծխոյն կերպարանաւ կը ներկայանայ։

Բնութիւնը երկու տեսակ մարդիկ կ՚արտադրէ, որոց տեսակները իրարու նման են, բայց յատկութեամբ տարբեր են. մին՝ երկաթի հետ համակրութիւն ունենալով՝ հեռուէն զայն սիրով քաշելով իրեն կը ձգէ. իսկ միւսն՝ նորա հետ հակակրութիւն ունենալով, արհամարհանօք զայն յետս կը մղէ և չընդունիր։

Այսպէս են նաև թմրութիւնը և բարեխառնութիւնը. զի մին՝ հաճոյական առարկաներու միշտ իրեն մօտ լինելը կը բաղձայ. իսկ միւսն՝ զանոնք իսպառ իրմէն հեռացընել կը ջանի։

Բայց և այնպէս ասոնք երկուքն ալ միևնոյն սեռի վերաբերեալ մարդն են։

Թմրեալն՝ անասուններէն աւելի պակասաւոր կը համարուի, վասն զի թէպէտ զգայուն հոգի ունի, բայց տունկերու պէս անզգայ կը մնայ։

Անբարեխառն ալ ամեն տեսակ անասուններէն աւելի յոռի է, զի թէպէտ բանաւոր հոգի ունի, բայց հոգւոյն պատուական մասն թողած, մինակ զգայուն մասն 'ի կիր կ՚արկանէ։

Սա հաճոյք կենաց համար չսիրեր, այլ կեանք հաճոյից համար կը սիրէ։

Նա չուզեր մարդկանց հաճոյքներու մէջ մտնելը, որպէս թէ մարդու մը մարմին չունենայ։

Անբարեխառն՝ բերկրական առարկաներու մէջ Փիլոքսէնոսի պէս որկորամէտ է, որ սնունդէն աւելի համը կը սիրէ։

Իսկ թմրեալն՝ ախորժակ չունեցող հիւանդի կը նմանի, որ թէպէտ առողջութեան կը ցանկայ, բայց առողջութեան օգնիչ սննդարար կերակուրները կ՚ատէ։

Երկուքն ալ բնութեան արարչէն տրտունջ կ՚ընեն. մէկը՝ թէ ինչո՞ւ սակաւ հաճոյք տուաւ ոմանց. միւսն՝ թէ ինչո՞ւ չափազանց տուաւ։

Սէրը եթէ նետի մը զօրութեամբ չեշտակի ներգործէ թմրելոյն սրտին, նա բան մը չզգար։

Իսկ անբարեխառն՝ եթէ աշխարհի մէկ ծայրէն միւս ծայրն զայն տեսնէ անմիջապէս կ՚զգայ և կը զրգռի։ Անբարեխառնի սէրը յու-

Digitized by Google

Նաւկան կրակի կը նմանի, որ ջուրի մէջ աւելի կ՚արծարծի և կը տարածի. փչելով՝ սաստիկ կը բորբոքի։

Իսկ Թմրելոյն սէրը՝ շրջմոլիկ կրակին կը նմանի, որ գերեզմաննոցներու մէջ կը գտնուի, եթէպէտ կրակի պէս կ՚երևի, բայց չվառիր, որովհետև անմարմին թռուցիկ գոլորշի մ՚է այն։

Անբարեխառն՝ սաստիկ կը սիրէ և սաստիկ կ՚ատէ։ Իսկ Թմրեալն ոչ երախտիք կը ճանաչէ և ոչ վնասոյն դէմ կը խոժոռի, վասն զի երկուքն ևս չզգար։

Լկտի հեշտութիւններէն հրաժարիլը՝ բարեխառն մարդկանց համար, առաքինական գործ կը համարուի։

Իսկ Թմրեալի մը համար առաքինական չէ, վասն զի այն հրաժարումն՝ բնութեան պակասութիւնն է, չէ թէ ընտրութեան գործը։

Այն սաստիկ բորբոքները՝ որք անբարեխառն մարդկանց համար մոլութիւն կը համարուի. նոյնն՝ անասնոց համար մոլութիւն չէ. վասն զի նոքա բանականութիւն չունին, որպէս զի անով ուղղուին։

Իսկ մարդն բանականութիւն ունի, և իր յոռի ունակութեամբն զայն խանգարած է։

Թմրեալն և անբարեխառն, որքան որ միմեանց հակոտնեայ են՝ դարձեալ երբեմն միօրինակ կը գործեն։

Վասն զի երկուք միապէս ուշ չեն դներ, գործելի իրաց պարագաներուն, պատճառներուն, չափին, ժամանակին, և այս մէկին ժուժկալութենէն, միւսին անժուժկալութենէն կը ծնանի։

Թմրութիւնը և անբարեխառնութիւնը հաւասարապէս մոլութիւն են. սակայն հեշտ է անբարեխառնը բարեխառնել, բայց դժուարին է թմրեալն զարթուցանել։

Հեշտ է կենդանին մեռուցանել, բայց գրեթէ անհնար է մեռեալը յարուցանելը։

ԴԱՍ ԼԲ

ԱՌԱՏԱՁԵՌՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Աշխարհի ընկալեալ կառավարիչն՝ մարդկանց ոչ ամենքը միապէս մեծատուն ըրաւ, և ոչ հաւասարապէս աղքատ։

Եւ այս, անոր համար, որպէս զի մարդիկ իրարու հետ շարունակ յարաբերութեան մէջ մնան, և այս ոք իշխան կամ թագաւորն ուրիշ իշխանի և թագաւորի, երկրագունդի մէկ մասը՝ միւս մասի հետ առնչութիւն ունենան։

Մարդկանց կենաց պէտքերուն հոգ տանելու համար, ինչք և ստացուածք պէտք եղան։

Ստացուածք, (որք արտաքին բարիքներ կ'անուանուին) այնքան կ'արժեն, որքան որ հասարակաց կարծիքը արժէք կը չափէ անոնց։

Սակայն ասոնք ալ կոյր բաղդին կը վերաբերին, որ առանց ընտրութեան՝ մէկէն կը բառնայ միւսին կու տայ։ Եւ բաղդում այն է որ արժանաւորէն կը հանէ, անարժանին կու տայ։

Հրահալիններու մէջ ամենէն ընտիրն և ազնիւն, դժուարագիւտ ոսկին է, անոր համար խիստ թանկագին է։

Ոսկին ամեն ապրանաց գիներուն չափ եղաւ, և չարաչար գործածողի ձեռօք շատ մը չարիքներու պատճառ եղաւ և կը լինի։

Ոսկին սաստիկ կը փճանայ, երբ շռայլի և ագահի ձեռք կը մտնուի։

Վասն զի շռայլն՝ զայն պէտք չեղած և անարգ ու անպատիւ տեղերը վատնելով նորա արժէքը կը կորսնցունէ, և կ'արհամարհէ զայն, երբ անարժան մարդկանց կը ցրուէ։

Ագահն զայն սաստիկ սիրելով կը թաղէ և կը բանտարկէ այն նիւթը, որուն արժէքը իւր թաղուած տեղը ծածկուած կը մնայ։

Digitized by Google

Այս երկու արհամարհ ծայրերէն այն պիտանի նիւթն ազատելու համար, համեստ և օգտակար գործածելու միջոց մը պէտք է, և այն է առատաձեռնութիւնը ։

Առատաձեռն ոչ շռայլի պէս զայն կ'արհամարհէ և կ'անարգէ անարգ տեղերը վատնելով, և ոչ ալ ագահի պէս զայն չարաչար կը բանտարկէ և անունը կ'անհետացընէ, այլ չափով կու տայ, ուր որ արժան է և վայելուչ՝ համեստօրէն կը վայելէ ինքը, և վայելել կու տայ այլոց ։

Ուրեմն համեստ առատաձեռնութիւնն է մարդկանց ընչից և ստացուածոց առնելոյն և տալոյն մէջ տեղը չափաւորիչ առաքինութիւնը ։

Առատաձեռն պէտք է, թէ տայ և թէ առնէ, առած ժամանակը՝ երբ վախճանին կը նայի, առնելը թող ամօթ չհամարի առատաձեռնութեան. վասն զի կ'առնու որպէս զի կարող լինի առատաձեռնելու ։

Ամեն արհեստաւոր իւր արհեստի նիւթն ունի, նորա նիւթն պակասած ժամանակ, արհեստն ալ կը պակասի ։

Առատաձեռնութեան նիւթն՝ ոսկին է, եթէ զայն միշտ բաշխես և չընդունիս, շուտով կ'սպառի, հետևաբար առատաձեռնութեան մեծ գործն ալ խափանուած կը մնայ ։

Վասն զի երբ չունիս, ալ ինչ պիտի կարողանաս տալ ։

Գետերու աղբիւրը՝ ծովն է, գետերը շուտով պիտի ցամաքէին եթէ գետերուն միշտ տուած ջրոյն փոխարէնը ուրիշ տեղերէ չընդունէր ։

Տալն և առնելն է, որ ամեն բան իւր չափաւորութեան մէջ կը պահէ ։

Առատաձեռն չպարգևեր ընդունելու համար, այլ կ'ընդունի պարգևելու համար ։

Շռայլն ոսկին կ'անարգէ, ագահն զայն չափազանց կը յարգէ, իսկ առատաձեռն ոչ շատ կ'անարգէ և ոչ չափազանց կը յարգէ. և այս ընթացք խիստ բնական է առատաձեռնին, վասն զի եթէ չափազանց յարգէր զայն, չպիտի կարողանար ուրիշին պարգևել ։

Digitized by Google

եթէ չափազանց անարգէր, չպիտի կարողանար ունենալ, որպէս զի ուրիշին պարգևէր։

Զանարգեր այն բանը զոր սիրով կ'ընդունի, և շատ չյարգեր այն բանը, զոր սիրով կը պարգևէ։

Շռայլն՝ զոսկին վայրապար կը վատնէ և անիրաւաբար կը յափշտակէ. ագահն միշտ զայն կը փնտռէ, և անհրաժեշտ պէտքերէն անգամ զայն գողանալով խնամօք կը պահէ։

Առատաձեռն զայն կը պարգևէ և չյափշտակեր, այսպէս ևս չփնտռեր, և ոչ ալ կանոնաւոր եղանակաւ եկածն կը մերժէ, այլ կ'ընդունի զայն պարգևելու համար։

Աննախատեսութիւնն՝ զմարդն շռայլ կ'ընէ. զօշաքաղութիւնը՝ ագահ. իսկ առաքինական համեստութիւնն՝ առատաձեռն։

Ոսկին՝ շռայլի ձեռք նախատելի է, ագահի ձեռք անպէտ է, իսկ առատաձեռնի ձեռք թէ յարգելի է և թէ պիտանի։

Շռայլն՝ զայն չարաչար 'ի գործ կը դնէ, ագահն՝ զայն անգործ կը թողու։

Ի գործ կը դնէ զայն, այնպէս ինչպէս որ արժան է, վայելուչ է և համեստ։

Առատաձեռնի ոսկին, հանդարտ վազող գետերուն կը նմանի, որ ամեն ագարակները և դաշտերը կ'ոռոգէ և կը զովացընէ և պտղաբերութեամբ կը զարդարէ զանոնք, իսկ շռայլի ոսկին՝ հեղեղներուն կը նմանի, որ մէկէն կը յորդի և ամեն բան իւր հոսանաց վեր 'ի վայր տապալելով կը քանդէ և կը տանի և յանկարծակի կը ցամաքի, որ փոխանակ օգտելու կը վնասէ։

Իսկ ագահի ոսկին կը նմանի տղմոտ և ճահճային ջուրերուն՝ որք իրենց անշարժութեամբ կը նեխին և տաղակութիւն կը պատճառեն ուրիշներուն։

ԴԱՍ ԼԳ

ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՌԱՏԱՁԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԵԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ

Առատաձեռնութիւնը, մեծագործութեան հետ շփոթելու չէ, առատաձեռն՝ սահմանաւոր եղանակաւ մը, իբրև պարգև՝ դրամը կ՚առատաձեռնէ մասնաւորներուն, որոց որ արժան է։

Իսկ մեծագործն արքայական վեհանձնութեամբ մը, յիշատակաց արժանի հրապարակական գործ մը երևան կը բերէ։ Առատաձեռն՝ իւր սրտի և ուրիշներու անձանց արժանաւորութեան կը նայի, իսկ մեծագործն, իւր պատւոյն և գործոյն մեծութեան կը նայի։

Առատաձեռն՝ մինչև իսկ գեղջկական տնակներու մէջ կրնայ մուտք գտնել, իսկ մեծագործն արքունի շքեղ պալատներու մէջ հազիւ կրնայ զիջանիլ մուտք առնելու։

Ամեն առատաձեռն կարող չէ մեծագործ լինել, բայց ամեն մեծագործ կարող է առատաձեռն լինել։

Արարչապետն Աստուած, երբ երկինք և երկիր բովանդակ տիեզերք սահմանեց և ստեղծեց, մեծագործութեան գործ գործեց։ Երբ արարածոց պէտքերը և կերակուրները նախախնամեց ու պատրաստեց, առատաձեռնութեան գործը գործեց։

ԴԱՍ ԼԴ

ՈՐՆ Է ԱՌԱՏԱՁԵՌՆ

Առատաձեռն կիրքերէն ազատ պէտք է լինի, վասն զի կիրքերը շատ անգամ իբրև քող միտքը կը պատէ, և չթողուր որ առա-

Digitized by Google

տաձեռն կարեւոր պարագաները տեսնէ, ինչպէս որ պէտք է, թէ տալոյն և թէ առնելոյն մէջ տեղը։

Այսպէս ալ ագահութիւն է, յոյսէն և երկիւղէն, վասն զի մին մայր է շռայլութեան և միւսն ագահութեան։

Շռայլն միշտ կը յուսայ հաւատալ թէ իրեն բան մը չպակսիր, իսկ ագահն երկիւղներով կը պաշարուի թէ մի գուցէ ունեցածս ձեռքէս երթայ։

Առատաձեռն իբրև միջասահման՝ ոչ իբրև անփորձ մանուկ՝ կը յուսայ, և ոչ իբրև բազմափորձ ծերունի երկիւղով կը պաշարուի այլ սա ոչ անփորձ և ոչ բազմափորձ, ձեռք կ'առնու բարեխառնութիւնը, և կը չափաւորէ յոյսը և երկիւղը, և այս խառնուածէն կը կազմակերպէ բարեխառնութեան առաքինութիւնը։

Աղէքսանդր իւր պատանեկութեան ժամանակը, երբ իւր առաջին պատերազմին կը պատրաստուէր, իւր հայրենի կալուածները և ժառանգութիւնները իւր զօրքերուն բաշխեց։

Պէրտիկկաս իմաստուն զօրապետն ըսաւ իրեն, Ամեն ունեցածդ բաժանեցիր, քեզ ինչ պահեցիր։ Պատասխանեց Աղէքսանդր թէ «Յոյսը»։

Եթէ Աղէքսանդրէն աւելի՝ անմիտ բաղդն չյաջողէր նորա շռայլ անմտութեան, այն յոյսն, որ աղքատացուց զԱղէքսանդրը պատերազմի գնացած ժամանակը, զինքը ծաղր ու ծանակ պիտի ընէր 'ի վերադարձին։

Ագահ հօր որդին՝ առատաձեռն կը լինի, շռայլ հօր որդին՝ ագահ կը լինի, վասն զի մին հօր դձձութեան կեղտ անունը ուրիշ բանով չկրնար վրայէն քերել, բայց միայն առատաձեռնութեան զուարթ պարծանօք։

Միւսն ալ՝ հօր շռայլութեան տուժի փոխարէն դարձեալ ագահութեամբ միայն կրնայ հաւասարեցընել, ամենէն աւելի շռայլ այն անձինք կը լինին, (առանց բացառութիւնը մէջ բերելու) որք առանց քրտանց և աշխատութեան շատ մը դիզուած հարստութիւն կը գտնեն։

Այսպէս ևս՝ աւելի ագահ այն անձինք կը լինին, որք չարաչար

աշխատութեամբ և քրտնաջան աշխատանօք ձեռք բերած են իրենց հարստութիւնը ։

Մին իւր աշխատութիւնը և հարստութիւնը իրարմէ անբաժանելի տեսած՝ սաստիկ կը սիրէ ։ Միւսն՝ երբ աչքը հարստութեան կը դարձունէ ոչ նորա ինչ լինելն, ուրկէ գալն գիտէ, և ոչ իւր աշխատութիւնը կը տեսնէ այն հարստութեան մէջ, ուստի զայն կ'անգոսնէ ։

Զաւակ չունեցողն ունեցողէն աւելի առատաձեռն կը լինի, թէպէտ առատաձեռն հայրենեաց հայր է, և իւր քաղաքացիներուն բարիք կ'ընէ, ինչպէս որ որդւոցը, բայց և այնպէս առաքինական իղձը բնական կարգ չբռնար ։

Ասոր համար իւր պարագաներէն զրկելը և օտարին պարգևելը՝ անիրաւութիւն է և ոչ թէ առատաձեռնութիւն ։

Եւ օտարներուն չտալը, իւր պարագաներուն պարգևելը՝ չէ թէ առատաձեռնութեան գործ է, այլ թէ արդարութեան պարտք է ։

Երկու Պտղոմէոս թագաւորները, մին Եգիպտացւոց և միւսն Կիպրացւոց, հօմանուն և միմեանց ազգակից էին, մին կ'ըսէր «Լաւ է ճոխացունել, քան թէ ճոխանալ» միւսն՝ ասոր հակառակն կ'ըսէր «Լաւ է վայելել, քան այլում պարգևել ։»

Առ այս մին պարգևելով, առատաձեռն Պտղոմէոս անուանեցաւ, միւսն գձձօրէն վարուելով, արծաթի կերի Պտղոմէոս անուանեցաւ ։

Առատաձեռն փառաւոր է գահերու վրայ, շքեղ է և վայելուչ գլխատաւորուած ժամանակը, նորա դէմք ղուարթ է, քաղցրաբոյ է իւր ճոխաձեմ գնացից մէջ ։

Նորա գործերը շնորհալի են, ինչպէս որ նորա խօսքերն ալա-զատ են և համարձակ, նորա առատաձեռնութիւնըազատ է և կամաւոր ։

Ինքը բոլորովին սերտ լինելով իւր սրտի գաղափարները չկըրնար պահել և ծածկել ։

Ինչպէս որ փորձաքարը, ոսկւոյ յարգ ցոյց կու տայ, այսպէս ևս ոսկին մարդկանց արժանիք կը յայտնէ ։

ԼԵ

ԱՌԱՏԱՁԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Առատաձեռնութեան ամէն առարկաները երախտաւորութիւնն է. բայց ամէն երախտաւորութիւն՝ առատաձեռնութեան առարկայ չէ։

Տարակուսեալ մարդու մը՝ փրկութեան խորհուրդ տալը առատաձեռնութիւն չէ, մարդասիրութիւն է։ Զօրաւոր մարդկանց գործով օգնելը՝ առատաձեռնութիւն չէ, ծառայութիւն մ'է։ Նեղելոց քաջալերութիւն տալը՝ առատաձեռնութիւն չէ, գթասիրութիւն է։ Հայրենեաց ազատութեան համար արիւն տալը առատաձեռնութիւն չէ՝ արիութիւն է, հայրենի սիրոյն համար։

Ուրեմն առատաձեռնութեան առարկաները՝ ինչք և բաղդի բարիքներն են, որք ոսկիով կը չափուին։

Եւ առատաձեռնութիւնը աւանցմով կրնայ մարդկային ախորժակը բարեկարգել։

Անձամբ փորձ առնող Հռովմայեցի Ճարտարախօսն կ'ըսէ «Երբ ժողովուրդ մրրկածուփ ալիքներու պէս կը յուզուի և կը խռովի, հոն ամէն բանէ աւելի առատաձեռնութիւնը կը հրաշագործէ։»

Միայն մատանի, մուսին ոսկի, զօրաւորաց շղթայ ոսկի որ պարուանդեալ կը կապէ նոցա մեծ զօրութիւնը և նոցա խռովեալ սիրտերը։

Աշտասպեայ Դարեհի յաջորդն, ոսկի շղթայով՝ խռովեալ ծովու ալիքները կապեց ըստ առասպելաց։

Կը յաջողի առատաձեռն խռովելոց սանձը կապել և չարիքն անհետացընել. վասն զի իւր առատաձեռնութիւնը չամփոփիր մասնաւորներուն, այլ սփռելով կը տարածի բոլոր իրեն դիմողներուն։

Ագահն հազարաւոր շղթաներով կը կապէ իւր տունը և գանձա-

Digitized by Google

տուններր, ուր մէկն անգամ մուտք չկրնար գտնել. ոչ ինք կը կը վայելէ և ոչ ուրիշներու վայելել կու տայ։

Իսկ առատաձեռն՝ կը պարգևէ մեծամեծ շէնքերուն հասարակաց զբօսավայրին, զուարճալի կալուածներուն, բարեհամ աղբիւրներուն, չքնաղ արձաններուն, զորս թէ ինքը կը վայելէ և թէ հասարակութիւնը. այնպէս որ ժողովուրդի վայելած ուրախութիւնը՝ առատաձեռն իրեն կը համարի, նոցա ուրախութեամբն, իւր ուրախութիւնը կատարեալ կը համարի։

Աթենացի Կիմոն իւր մանկութեան ժամանակը կատարեալ ապուշ մ՚էր. բայց երիտասարդութեան ժամանակը փոխուեցաւ և անուանի եղաւ, քաջամարտիկ և քաջ զօրավար, և արիութեան մեծ անուն ստացաւ։

Նա ժողովուրդին առատաձեռնութիւն մը ընել ուզելով՝ իւր սեփհական կալուած պարտէզներէն մէկի ցանկը քանդեց և զայն հասարակաց համար աքանչելի զբօսավայր մը դարձուց։

Ստոյգ է որ յետայնորիկ Կիմոն զօրապետը այն պարտէզէն այլ ևս պտուղ չքաղեց. սակայն հասարակաց հաճոյքը իրեն համար ամենէն արգասաւոր պտուղներն էին։

Առատաձեռն՝ ընդունելէն աւելի պարգևելու ժամանակ կ՚ուրախանայ։

Աղեքսանդր Սեւերոս՝ որպէս զի միշտ կարողանայ առատաձեռնել, ամեն օր հաւասարակշռութեան մէջ հաշիւը կը պահանջէր իւր գանձապետէն։

Այնպէս որ առատաձեռնածը և ընդունածը, միշտ հաւասարակշիռ պիտի լինէին։

Ագահն սաստիկ կը պահանջէ իւր պարտապաններէն. միայն՝ իւր պարտք վճարել չուզեր։

Իսկ առատաձեռն՝ իւր պարտքերը չվճարելն ագահութիւն կը համարի, իւր առնելեաց պահանջմանը գալով իւրև առատաձեռնութիւն՝ յանձն կ՚առնու ժամանակ մը զիջանել, իւր անխարութեան մէջ, որպէս թէ կը խաբուի։

Իւր հաշիւն բարուոք չկարգադրեց այն հաւուսուի շռայլ որդին,

որ հօր բոլոր հարստութիւնը շռայլաբար վատնեց, և իւր բնակութիւնն իսկ տուաւ ու ինքը մնաց առանց բնակութեան։

Յուսահատութիւնը զինքը կախաղան հանեց և անտի 'ի դժոխս իջեցոյց։ Եթէ բարւոք քննէր իւր ելք ու մուտք չպիտի հանդիպէր այս նախատելի վախճանին։

Այն առատաձեռնները՝ որք իրենց հարստութիւնը անարգ իրերուն կը նուիրեն, նոյա միտքը հիւանդանալ սկսած է, և այս մտային հիւանդութեան աղտը շատ առատաձեռն իշխաններու փառքերն աղաւաղեց։

Աթենացւոց երևելի բանաւոր Հիպպիասն, իւրաքանչիւր մեռելներու վրայ մէկ մէկ չափ գարի հարկ դրաւ. մեռելներու վրայ դրած այս հարկը կենդանիները սարսափեցոյց, անոր համար հալածեցին զինք այն թագաւորութենէն։

Ամփիթէատրոններով զհռոմն պսակող Վէսպասիանոսը, լուալեաց վրայ դրած զարշելի հարկովը, խոտելի ըրաւ իւր մեծագործութիւնը։

Իւր որդի Տիտոսէն յանդիմանեցաւ, և Տիտոսը այն զարշելի տուրքէն մէկ ոսկի մը ներկայացուց իւր հօր հոտոտելեաց, հայրը պատասխանեց թէ «Ի լուալեաց է այդ, և չէ ինչ ժահահոտ»։

Այսպէս պէտք էր ըսել, վասն զի ինք Վէսպասիանոսն ստորական մարդու մը որդի էր։ Բայց նորա որդին Տիտոսի համար ժահահոտ էր այն դրամն, վասն զի Տիտոսն ինքնակալի մը որդի էր։

Վերոյիշեալներէն յայտնի կը տեսնուի թէ երբեմն ագահութեամբ հիւանդացեալները ևս առատաձեռնութեան ասպարէզը կ'իջնան, սակայն ագահութեան կեղտ քողին տակ կը մոռցունեն իրենց անունը։

ԴԱՍ ԼԶ

ԱՌԱՏԱՁԵՌՆ ԻՆՉ ԲԱՆԻ ՀԱՄԱՐ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Ոսկին, ակունք, և ամեն պարգևուած բաները՝ իրենց արժողութեան չափը պարգևողի դիտաւորութենէ կ՚առնուն ։

Ինչպէս որ պարգևը պարգևողի աներևոյթ սրտի յայտնի նշանն է, այսպէս ևս չէ թէ ոսկին է երախտաւորութիւնը որ կը պարգևուի, այլ սիրտն է, որով կը պարգևուի ։

Կաղնւոյ, սիզոյ, դափնիի, և այլն խոտէ պսակները չնչին բաներ էին զորս կը նուիրէին յաղթական զօրաց և զօրապետաց, բայց և այնպէս պսակուողի կենդանի արեան գինն էին անոնք. թէպէտ նշան փոքր է, բայց պատւոյ յարգը մեծ է ։

Երբեմն Սամնիացիները Հռոմայեցւոց աղքատ Փաբրիկիոս զօրապետն որսալ ուզելով, անոր մեծամեծ և ձոխ պարգևներ մատուցին ։

Հարցուց իրենց թէ այս պարգևները իմ քաղաքացի ամեն Հռոմայեցի զօրաց կու տա՞ք, թէ միայն ինձ է այս առատաձեռնութիւնը. պատասխանեցին թէ այդ յարգանաց մասնաւոր նշան մ՚է զոր Սամնիացիք քու անձիդ կ՚ընծայեն ։

Ու այս պատասխանը, Հռոմայեցի զօրապետն մերժեց այն ընծան. վասն զի նա Սամնիացւոց ընծայէն աւելի նոցա սիրտը և դիտաւորութիւնը հասկընալ կ՚ուզէր, թէ արդեօք տուածնին պարգևն է, թէ որոգայթ ։

Կը մտածէր զօրապետը եթէ այն ընծայն ամեն զօրաց բաշխուէր առատաձեռնութիւն պիտի համարուէր, իբրև Հռոմայեցւոց հասարակապետութեան յարգելու մէկ նշանը, իսկ երբ միայն իրեն կը պարգևուէր, այն առատաձեռնութիւն չէր, այլ զօրապետի հա-

Digitized by Google

տարմութիւնը ծախու առնելու գինն էր։ Ուստի չզիջաւ իւր հաւատարմութիւնը կնոջ վաճառել, լաւ ընտրեց աղքատ ապրիլ քան թէ անպատիւ։

Պարզևի ոգին՝ պարգևողի սիրտն է. սիրտն է՝ որ ոսկին անարգ կ՚ընէ և միանգամայն մեծագին, պատուական կամ նախատելի, առատաձեռն կամ ժլատ։

Շռայլի պարգևատուութեան վախճանը՝ ունայնութիւն է։ Ագահի ընդունելութեան վախճանը արծաթասիրութիւնն է։ Իսկ առատաձեռնի ընդունելոյն և առատաձեռնելոյն վախճանը գործոյն համեստութիւնն է։

Նոյն ոսկին՝ եթէ պարգևուի այն անձանց, որոց որ պարտք էր, նոյն պարգևը՝ արդարութիւն կը լինի. եթէ բարերարի պարգևուի, կը լինի շնորհակալութիւն. եթէ ողորմելի մէկի մը տրուի՝ կը լինի ողորմութիւն. եթէ բարեկամի՝ կը լինի բարեկամութիւն, եթէ իշխանի՝ կը լինի կամակատար ծառայութիւն. եթէ Աստուծոյ նուիրուի՝ կը լինի կրօնասիրութիւն։

Առատաձեռնութիւնը ամեն առաքինութիւններէն աւելի գովելի է. առատաձեռն փառքն իրեն թոյն կը համարի և գովեստներէն կը հրաժարի։

Փառքն՝ երբ հայրենասէրն իւր արեամբ կը գնէ, ամենէն թանկագինն է և պատուական։ Երբ առատաձեռն զայն ոսկւով կը գնէ, նոյն փառքն ամեն բանէն աւելի անարգ կը լինի, վասն զի առատաձեռն՝ ոչ թէ փառաց համար կը պարգևէ, այլ թէ համեստ և օգտակար ու բարի վախճանի համար կ՚առատաձեռնէ։

Իրեն փոյթ չէ որ իւր անունը հռչակուի, նա գոհ կը լինի որ իւր առատաձեռնութիւնը առ բարին գործածուի։

Ապեղէս յետին չքաւորութեան մէջ հիւանդ պառկած ժամանակը, Արքէսիղայոսն փոքրիկ գիրք մը ՚ի ձեռին հիւանդին տնակը մտնելով՝ ըսաւ. «Ապեղէս, յանպատրաստից քեզ այցելութեան կու գամ և այս փոքր գիրքս քեզ կը նուիրեմ,» և հիւանդի պարանոցին խոնարհած ժամանակը, իւր յարգանաց հետ քսակ մը ոսկի սողոսկեց հիւանդի բարձին տակը, իւր մեկնելէն վերջ երբ

Digitized by Google

աղախինն զայն տեսաւ, զարմացաւ։ Եւ այս զարմացումն ըստ Ապեղէս թէ «Մի զարմանար, անտարակոյս հաւատա որ այդ Արքեսիղայոսի մէկ խաղն է, զոր շատերուն համար կատարած է»։

Այսպէս առատաձեռն՝ ոսկին պարգեւած ժամանակը, ձեռքը ծածուկ կը պահէ, եւ երախտիք ըրած ժամանակը ծխային գովեստներէն խոյս կու տայ։

Այն որ փառաց համար կը պարգեւէ, այն իւր պարգեւները ուրիշին չտար, այլ իրեն անձին։

Նա երախտիք կը վաճառէ, դրամ կը կորսնցունէ, եւ նախատինք կը գնէ։

ԴԱՍ ԼԵ

ԱՌԱՏԱՁԵՌՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿԸ

Ամեն մարդ կրնայ իւր ունեցած բարիքները, թէ 'ի չարն և թէ 'ի բարին 'ի գործ դնել։

Այն որ զէնք գործածելու եղանակը գիտէ, իւր ձեռք գտնուած զէնքով զինք կը պաշտպանէ և կը պահէ, և թշնամւոյն դէմ գործածելով՝ զայն կը խորտակէ։

Իսկ այն որ գործածելու եղանակը չգիտէ, աւելի իւր անձին վնաս կը հասցունէ, քան թէ թշնամւոյն։

Այն զէնք որ յօգուտ իւր և 'ի վնաս թշնամւոյն սահմանուած էր, չարաչար գործածութեամբ եղաւ 'ի վնաս իւր և յօգուտ թշնամւոյն։

Այն նիզակը՝ որ Հերակլէսի ձեռք Տրովացւոց մահաբեր շանթ մ'էր, նոյնն անփորձ Փիլոկտիտէի ձեռք մահահրաւէր եղաւ, իւր իսկ անձին, վասն զի վրիպելով իւր ոտքին զարկաւ և վերջին շունչը փչեց։

Digitized by Google

Ոսկին ալ երկաթի պէս պիտանի նիւթ մ՚է . այս նիւթը՝ ագահի ձեռք անպիտան է ։

Շռայլի ձեռք վտանգաւոր է, իսկ առատաձեռնի ձեռք թէ անվտանգ է և թէ պիտանի ։

Որովհետև նա քաջ գիտէ, անոր գործածելու համեստ եղանակը՝ թէ որո՛ւ տալու է, ո՛րչափ տալու է, ինչո՛ւ տալու է, և ի՛նչ եղանակաւ տալու է ։

Պարգևն համեմատելու է պարգևողի և ընդունողի արժանեաց հետ ։

Կիւնիկեան աղանդէն անուանարկ փիլիսոփայ մը՝ օր մը յանդգնաբար Անտիկոնոս Թագաւորէն վեց հարիւր դահեկան ուզեց, պատասխանեց Անտիկոնոսն թէ Կիւնիկեան աղանդաւորի մը համար ուզածդ շատ է, և չտուաւ ։

Ժամանակէ մը յետոյ կրկին ներկայանալով այս անգամին երկու դահեկան ուզեց, պատասխանեց Թագաւորը թէ, այդ ալ Թագաւորի մը կողմէ տրուելու պարգև լինելու համար շատ քիչ է, և զանց ըրաւ ։

Առաջնոյն մէջ պարգևն ընդունողի արժանիքէն աւելի էր . երկրորդի մէջ տուողի արժանիքէն նուազ էր ։

Ասոր հակառակ ալ օր մը սոսկական զինուոր մը, Աղէքսանդրին ներկայանալով, փոքր վարձ մը ուզեց, նա ալ քաղաք մը պարգևեց, երբ ազդարարեցին իրեն թէ սոսկական զինուորի մը քաղաք մը տալը շատ է, պատասխանեց թէ՝ Աղէքսանդրին համար ալ փոքր է ։

Երկու Թագաւորներն ալ, սուտ տրամաբանութեամբ առատաձեռնութիւնը աղաւաղեցին, մին՝ ագահութեամբ, միւսն՝ շռայլութեամբ ։

Անտիկոնոսը Կիւնիկեան աղանդաւորի և Թագաւորի մէջ խտրութիւն դրաւ, որ չպարգևէ ։

Աղէքսանդր՝ զօրքի և Թագաւորի մէջտեղը խտրութիւն դրաւ որպէս զի շատ պարգևէ ։

Անտիկոնոսը՝ փոխանակ երկու խնդրուածները միջասահմանը

՝դտնելով առատաձեռնելու՝ երկու ծայրայեղութիւնը մէջ բերելով՝ հրաժարեցաւ առատաձեռնութենէն, որ չէր վայելեր թագաւորի մը։

Աղեքսանդրն ալ, փոխանակ թագաւորի և զօրականի միջասահմանը գտնելով առատաձեռնելու, բանաւորութեան սահմանն անցնելով շռայլութեամբ, արդարութեան սահմանը կոխոտեց, վասն զի արդարութիւնը չէր ներեր որ շատերու արեամբն գնուած քաղաք մը պարգև լինէր մէկ սոսկական զինուորի։

Ինչպէս որ օրէն է մոլիներուն և վատանուններուն չառատաձեռնելը, այսպէս ալ օրէն է, անոնցմէ պարգև չընդունելը։

Առատաձեռն՝ մոլիներէն պարգև չընդունիր, որպէս զի կեղտ անուն չձգէ իր գանձի մէջ. այսպէս ալ մոլիներուն չպարգևեր, որպէս զի կեղտ անուն չձգէ իր պարգևներու մէջ։

Ոսկին, 'ի ձեռն բարեաց, առաքինութիւնը կ՚աւելցընէ, 'ի ձեռս չարեաց մոլութիւնը կ՚աւելցընէ, անոր համար առատաձեռն ալ երբ չարերու կը պարգևէ բարիքները կը նուազեցընէ։ Այսու ամենայնիւ ըսել չեմ ուզեր թէ թշուառութեան մէջ գտնուող մոլիներուն օգնելու չէ. իբրև մարդասիրական գթութիւն և բնական պարգև ողորմելու է, վասն զի թէև դէշ բայց մեր տեսակէն է։

Արիստոտէլ վատանուն մարդու մը փոքր նուէր մը տուած ժամանակը աշակերտները հարցուցին թէ Այդ մոլիին ինչու պարգև տուիր. պատասխանեց փիլիսոփան թէ՝ Ես բարիի մը չերախտաւորեցի, այլ մարդու մը երախտաւորեցի։

Նաև մեծամեծ հարստութիւն ունեցողներուն առատաձեռնելու չէ, վասն զի առատաձեռնութիւնը սահմանուած է օգնելու այն անձանց՝ որք պէտք ունին և անով առաքինութիւն մը առաջ կը բերեն։

Անկարօտին օգնելը կարօտելոց զրկողութիւն է, և առատաձեռնութեան առաքինութեան ջնջումն կը նշանակէ։

Առատաձեռնութիւն չէր այն իմաստասիրի ըրածը՝ որ երբ իմաստասիրութեան սկսեց, իր բոլոր գանձերը ծով նետեց. այս անձը, իր իմաստասիրութիւնը յիմարութենէն սկսեց։

Digitized by Google

Սորա յիմարութիւնը Քսերքսէսէն աւելի եղաւ, վասն զի Քսերքսէս կ՚ուզէր ոսկիով ծովը իրեն հնազանդեցընել, և ծառայեցընել. իսկ այս կ՚ուզէր ոսկիով ծովը հարստացընել որ արդէն իրմէն աւելի հարուստ էր։

Սա իմաստասէր անուանելէն աւելի առաքինապաշտաց անուանելի է, անոր համար որ իւր ոսկին փոխանակ առաքինիներու մէջ արդիւնաւորելու, ծովու ձկանց մէջ զայն խղդել տուաւ։

Բանաստեղծները՝ գովութեամբ կ՚ապրին, այն որ գովութեամբ կ՚ապրի, օդով կը սնանի, սոքա մեռելներուն կեանք կու տան, բայց իրենք սովէն կը մեռնին, եթէ առատաձեռներու ոսկին չանձրևէ նոցա վրայ։

Առատաձեռն եթէ ունի՝ շուտ մը կը շնորհէ, եթէ չունի դարձեալ շուտով կը հրաժարի, և այս երկուքն ալ երախտիք են, վասն զի տալով, յոյսը չխաբեր, չտալով ալ յուսացողը չտանջեր։

Ագահին քով որովհետև առատաձեռնութիւնը բռնական է, ուստի այնչափ կ՚աշխատցընէ պարգևառուն, որ գրեթէ այն պարգևը իւր աշխատութեան գին կամ վարձ կը լինի։ Որ շուտով տայ, կրկին կու տայ։ Կտտամահն կրկին մահ է։ Շուտով շնորհուած պարգև մը, ընդունողին կրկին երախտիք է։

Տիպերոսը երկուքի մէջն ալ Տիպերոս էր, դատապարտած ժամանակը, դահիճներուն պատուէր կու տար որ կտտամահ ընեն։

Պարգևելու խոստման մէջն ալ խիստ դանդաղ էր։

Շատերը տարակուսութեան մէջ կը մնային թէ ինչպէս կրնան յաջողիլ ոսկին ձեռք բերելու, ուրիշները մեծ հոգ կը տանէին զայն ապահով պահելու, ոմանք մեծապէս կը տրտմին զայն կորսնցուցած ժամանակը։ Իսկ առատաձեռնի սիրտը և միտքը՝ բնաւ չվարանիր վերոյիշեալ պատճառներէն։

Վասն զի ունեցածը կը պարգևէ, և պարգևելու համար ալ կ՚ստանայ, և պարգևածը՝ տոկոսով տուած և անկորուստ կը համարի։

Դեսպանները երբ Կիւրոսին հարցուցին թէ քու գանձդ ուր կը պահես, նա իւր ասպետները ցոյց տալով ըսաւ. Ասոնք են իմ գանձապահներս։ Հասկըցընել ուզեց թէ որչափ որ պարգևած է այնչափ պատրաստ և ապահով ունեցած կը համարի։

Digitized by Google

Արիստոտէլ կ՚ըսէ, ուրիշ առաքինութիւն մը այնչափ հաճելի և գովելի չէ ժողովրդեան աչքին որչափ որ առատաձեռնութիւնը. և մարդիկներէն և ոչ մէկը այնչափ յարգի և գովելի ու շքեղ չերևիր հասարակութեան, ինչպէս որ կ՚երևի առատաձեռն. վասն զի նա երախտեաց կենդանի աղբիւր մ՚է, անոր բարերարութեանց երախտապարտ է ժողովուրդը. բարերարեալ ժողովուրդէն (երկրաւոր այսպէս) երկրպագութիւն կ՚ընդունին. Նա աղքատաց շտեմարանն է, մեծատանց խնամակալուն, առաքինիներու վարձահատոյց, և հայր է հայրենեաց։

Ծերերը անոր նայելով կը զարմանան, տղայք անկէ կ՚ուսանին, չափահասները անոր օրինակէն ուսանելով, անոր կը նմանին։

Շռայլները և ագահները անկէ օրինակ առնելով կ՚ուղղուին և կը չափաւորուին։

Իսկ ուղղութեան չեկողներն ալ ամօթապարտ կը մնան։

Առատաձեռն նախանձորդներէն, չարանիւթներէն, և թշնամիներէն զերծ է։

Երբ նա, մինակ կը պարզէ և բան մը չստանար, ո՞վ կը նախանձի անոր։

Երբ նա ամենքը կը սիրէ, ո՞վ է որ զնա կ՚ատէ։

Երբ նա հայրենեաց օգտին, հասարակաց բարւոյն. և իւր իսկ անձին թշնամի չէ, ո՞վ է որ անոր թշնամի կը լինի։

Այս բարեմասնութեանց համար՝ նորա մեռած ժամանակը հասարակութիւնը կը տխրի և կու լայ, ամեն գէմք սուգ կ՚զգենու, ժողովուրդը կու լայ, արհեստաւորը կու լայ, որբ և անտէրունջ մնացողները կու լան։

Դառն կը համարին նորա մահուան մանգաղը, որ շատերուն կենդանութիւն տուողի կեանք հնձեց, և անարգար կը դատեն զբնութիւնը, որ այնպիսի երկնաւոր ոգիի մը հողեղէն մարմինը տուաւ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԼԸ

ՇՌԱՅԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Շռայլութիւնը և ագահութիւնը երկու թշնամիներ են առատաձեռնութեան, և առաւել ևս թշնամի են միմեանց․ մին՝ սաստիկ կը սիրէ, անոր համար կը պահէ․ միւսն՝ սաստիկ կ՚ատէ, անոր համար կը վատնէ։

Հեշտութեան համար եղած առաւելագանց ծախսը՝ շռայլութիւն չէ, հեշտութիւն է։

Այն որ փառասիրութեան համար կը վատնէ, շռայլ չէ, փառամոլ է։

Այն որ գանձ կը պահէ առուտուրի համար՝ ագահ չէ, վաճառական է։

Այն որ խաղերու համար կը պահէ, ագահ չէ, խաղամոլ է։

Այն միայն է շռայլ, որ մինակ պարգևելու ըղձիւ կը պարգևէ։ Ինչպէս որ ագահն ալ լոկ պահելու փափաքով կը պահէ։

Երկուքն ալ ուղիղ սահմանէն դուրս են։

Մոլութիւններն ալ իրենց զօրաւարներն ունին․ շռայլութիւնը երբեմն առատաձեռնութեան գոյն կ՚առնու, և ագահութիւնն ալ խնայողութեան պատկերը կ՚զգենու։

Երիտասարդները՝ շռայլութիւնը կը գովեն, իսկ ծերերը՝ ագահութիւնը․ (բացառութեան օրէնք յարգելով) շռայլութիւնը երիտասարդաց մոլութիւնն է, ագահութիւնը ծերոց։

Շռայլն իր գանձը վատնելէն զկնի, կ՚սկսի ուրիշներունն ալ յափշտակել, որպէս զի շռայլէ։

Ագահն՝ որպէս զի ուրիշները իր գանձը չվայելեն, և ինքն ալ չվայելեր այն մրջնառիւծներու պէս, որք Արիմասպեայ լեռներու

ոսկւոյ հանքերը կը պահպանէին․ չէ թէ իրենք ոսկւոյ պէտք ունէին, այլ թէ ուրիշները այն ոսկիները չվայելէին, անոր համար կը պահպանէին։

Շռայլն ըստ ինքեան մոլի չէ, այլ ըստ պատահման մոլի կը լինի, զի առատաձեռնութեան սահմանէն դուրս ոսկի ցանելն ամեն մոլութեանց սերմն ցանել է։

Իսկ ագահն ըստ ինքեան ամեն մոլութեանց ենթակայ է, թէև երբեմն ըստ պատահման առաքինի կ՚երևի․ զի շատ ծախս չընելու համար կերակուրներու մէջ զգուշաւոր կը մնայ։

Չկորսնցընելու համար խաղամոլութենէն հեռի կը մնայ․ հարուստ չերևնալու համար փառամոլութենէն կը փախչի․ տուժ կրելէ վախնալուն համար յանցանք չգործեր։

Սակայն միմիայն ագահութեան մոլութիւնը բաւական է վերոյիշեալները ամենքն ալ ջնջել։

Շռայլն կը սխալի վատահութեամբ, ագահն կը սխալի երկիւղով։

Երկուքն ալ անպիտան են, զի մին՝ իւր կեանքէն առաջ իւր գանձը կ՚սպառէ, թշուառ վիճակի մէջ մնալով։

Միւսն՝ թշուառութեան մէջ կեանք կը կորսնցընէ, գանձն անձեռն պահելով։

Մին՝ կը մեռնի աղքատ, միւսն՝ կ՚ապրի աղքատօրէն, որպէս զի ճոխ մեռնի։

Մին՝ ժառանգ կը ձգէ բարեկամները, բայց ոչ գանձերը և դրամները։

Միւսն՝ ժառանգ կը ձգէ դրամը և գանձը, բայց բարեկամ չձգեր։

Իսկ առատաձեռն՝ թէ դրամ կը ձգէ և թէ բարեկամ։

Digitized by Google

ԺԹ

ՄԵԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Մեծագործութիւնը մեր հոգւոյ այն առաքինութիւնն է՝ որ մեծամեծ ծախուց միջակէտին կը գտնէ, զայն համեստ պատճառի բարի վախճանի մը հասցնելու համար։

Մեծագործութեան տեսակէտն է գործոյն մեծութիւնը, գործողին մեծութիւնը և վախճանի մեծութիւնը. թէ ո՛վ է գործողը, ինչ կը գործէ, և ինչ վախճանի համար կը գործէ։

Գործոյն մեծութիւնը՝ իր քանակէն, գործողի մեծութիւն՝ իր աստիճանի դիրքէն, վախճանի մեծութիւնը՝ հասարակաց շահէն կը չափուի։

Եւ այս երեք չափը մէկ անուան տակ վայելչութիւն կը համարուի։

Առ այս՝ Արիստոտէլ խորհրդով ըսաւ, Մեծագործութիւն և մեծավայելչութիւն։ Գործոյն նիւթական մեծութեան նայելով, մեծագործութիւն ըսաւ. իսկ նորա վախճանին, գործողի անձին և վայելչութեան քանակին նայելով՝ մեծավայելչութիւն ըսաւ։

Ինչպէս որ փոքր փիղը մեծ գառէն մեծ է, այնպէս ալ մեծագործութիւնը առատաձեռնութենէն մեծ է։

Քաջն Մաքսիմոս իր ունեցած մէկ փոքրիկ կալուածն ծախելով նոյն դրամն Աննիպալին տուաւ, իւր մարդիկը բանտէն ազատեց և ինքը մնաց աղքատ։

Զօրապետն իր աղքատութիւնը հասարակապետութեան համար փոքր ամօթ համարեց, քան թէ իր զօրաց գերութիւնը։

Այն որ այս աշխարհիս մէջ ամեն ունեցածն կը պարգեւէ, բոլոր աշխարհ կը պարգեւէ։

Հռոմէական ժողովուրդն, Փոքր Ասիոյ թագաւորութիւնն առնելով Արտաղոս թագաւորին պարգևեց ժողովուրդն, թագաւորութիւնը ժառանգելէն աւելի թագաւորին պարգևելն պատիւ համարեց Հռոմէական վեհափառութեան ։

Գործին և ըղձին նայելով Մաքսիմոս շատ պարգևեց, վասն զի՛ ինչ որ ունէր տուաւ ։

Իսկ Հռոմէական ժողովուրդն քիչ տուաւ, վասն զի ունեցածին մէկ մասը տուաւ ։

Բայց ուղղութեան գծի մէջ՝ Մաքսիմոսի ըրածը առատաձեռնութիւն էր, և ոչ թէ մեծագործութիւն, այսպէս ալ Հռոմայեցւոց ըրածը, մեծագործութիւն էր և ոչ առատաձեռնութիւն ։

Որովհետև մեծագործութիւնը, կարողութեան և ըղձի հետ չչափուիր, այլ արդեանց և գործոյն մեծութեան հետ կը չափուի ։

ԴԱՍ Խ

ՈՐՈ՞ՆՔ ԵՆ ՄԵԾԱԳՈՐԾ ՄԱՐԴԻԿԸ

Ինչպէս որ գործը այսպէս ալ գործողը մեծ լինելու է, որպէս զի վայելուչ լինի գործոյն և գործողի համեմատութիւնը ։

Ոչխարէն առիւծ ծնելը այլանդակ է, անարգ մարդու մը մեծ գործ գործելը դարձեալ նոյնն է ։

Այն որ չկրնար մեծ գործին վրայ մեծ անուն դնել՝ արժանի չէ մեծագործ համարուելու, վասն զի անունն է որ զգործ կը մեծցընէ, և ո՛չ թէ գործը զանուն կը մեծցընէ, արհեստաւոր և սոսկական մարդկանց մեծագործութիւնը նախատանաց է արժանի և ո՛չ յարգանաց ։

Digitized by Google

Վասն զի մեծագործութիւնը հզօր և ինքնակալ կայսերաց և անպարտելի զօրապետաց է վերապահելի։

Ժողովրդական կարգէն, թէև հարուստ ու մեծատուն անձինք լինին, և այնպէս չվայելէր նոցա մեծագործութիւնը, նոցա արժանիքը՝ առատաձեռնութեան մէջ կրնայ օրինաւոր փայլիլ, որուն վախճանը յաճախ պատահած է, որ մեծագործութենէն աւելի գերազանց հանդիսացած է։

Վասն զի առատաձեռնութեամբ՝ հոգին և անունը 'ի միասին կը փառաւորի, իսկ մեծագործութեամբ մինակ անունը կը փառաւորի։

Առասպելեալ գորտը որ ուռելով եզան հաւասարիլ կ'ուզէր, իւր բաղձացած սահմանին չհասած պայթեցաւ։

Մեծահարուստ Բակտրակ և Սավրա ճարտարապետները իրենց ծախսով յանձն առին հոյակապ թատրոն մը շինել, իբրև մեծագործ, մինակ թէ թոյլտուութիւն լինի իրենց, որ իրենց անունները այն մեծ շէնքին ճակատը գրեն. սակայն թոյլտուութիւն չըրին, անոր համար՝ որպէս զի ռամիկ մարդկանց ոսկւով գործոյն մեծութիւնը չխանգարուի։

Հռովբէ գերի աղջիկը իւր գեղեցկութեամբն շատ թագաւորներ և իշխաններ յաղթեց, և այն ամօթալի գանձով մեծ ամբարտակ մը կանգնեցոյց իբրև մեծագործութիւն։

Սակայն այն գործը անգոսնելի եղաւ քան թէ գովելի, վասն զի այն գործով աւելի բացայայտ ցոյց տուաւ աշխարհին և եկնից, իւր և իւր մեղսակցաց նախատելի ամօթը, քան թէ մեծագործութիւնը։

Համեստութիւնը նախանձեցաւ այս լրբենի յաղթանակին վրայ, վասն զի հրատարակուած խայտառակութիւնը հրապարակաւ զարգեղաւ, այն ամբարտակն Եգիպտոսի միւս ամբարտակներու զարմանագործութիւնը ջնջեց։

Եւ աշխարհ թող չզարմանայ թէ Կղէոպայ թագաւորի ամբարտակի շինութեան այնչափ հազար գերիները կ'աշխատէին, մինչպէս չկրցան մէկ գերի աղջկան մը ամբարտակին հասցընել։

Այս թագաւորի ամբարտակին տակը հաւաքուած էին աշխատե-

Digitized by Google

լու անթիւ գերիները, սակայն գերի աղջկան ամբարտակի տակն ալ հաւաքուած էին շատ մը թագաւորաց և իշխանաց գանձերը։

Այս գործը սկսուեցաւ մեծագործութեան գիտաւորութեամբ, բայց պսակուեցաւ նախատական ամօթալի վախճանաւ մը։

Արդ՝ անոնք որ մեծ հարստութիւն ունին և միջակնին փոքր է, լաւ է որ իրենց հարստութիւնը առատաձեռնութեան բաշխեն, քան թէ մեծագործութեան մէջ կորսնցընեն։

Վասն զի կարելի է անոնց, պարզևատուի մը արդիւնքը վայելել, բայց անկարելի է մեծագործութեան անունը ժառանգել։

Մեծագործութիւնը անոր համար մեծամեծաց, իշխանաց և ինքնակալաց է, որ նոցա եկամուտները միշտ անպակաս կու գայ, քանի որ ժողովուրդ կայ և կը մնայ։

Նաև քանի որ իշխան և թագաւոր, ժողովրդեան ամեն գործոց գլխաւորն է, անոր պէտք է ընծայուիլ մեծագործութիւնը, որպէս զի համապատասխանէ ժողովրդեան անոր տուած մեծ տիտղոսին։

Իշխանը միշտ իբրև մեծագործ կարող չէ գործել, ինչպէս որ իբրև իշխան ալ միշտ չկրնար գործել։

Իշխանն իւր ժողովրդեան լուսատու արեգակ մ՚է, և արեգակն ալ իշխան է ամեն լուսաւորաց։ Արևու էական յատկութիւնն է ճառագայթել, իշխանի էական յատկութիւնն օգնել, եթէ արեը լոյս չտայ՝ արև չհամարուիր, եթէ իշխանը չօգնէ՝ իշխան չէ. եթէ արեգակն օր մը անլոյս անցընէ՝ այն օրը տիւ չհամարուիր, այլ մթին գիշեր, եթէ իշխանը առանց օգնելու օրը երեկոյ ընէ, այն օրը իրեն համար կորսուած կը համարուի, վասն զի անոր մէջ չկրցաւ իբրև իշխան գործել։

Իշխանը, եթէ ըստ մասնեայ երախտեօք հասարակաց ոմանց օգնէ՝ առատաձեռն կը համարուի, իսկ եթէ հրապարակին վրայ մեծ գործ մը գործէ, հանրութեան օգտին և զուարճութեան համար, այն ժամանակը առատաձեռնութենէն մեծագործութեան բարձր ասպարէզին մէջ կը մտնէ։

ԴԱՍ ԽԱ.

ՄԵԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ

Ամէն մեծամեծ ծախսերը կարող չեն մեծագործութիւն ծնանիլ. քիչերն են որ նորա վայելչութեան համեմատ գործելով այս փառաւոր յաղթանակը կ՚առնուն ։

Տեսակ մը թռչուններ կան, որք զեփիւռի շնչմանէն կը յղանան, բայց նոցա հաւկիթները հողմով կը լեցուին ։

Կան նաև մեծամեծ փքքերով ուռեցեալ կարգ մը մարդիկներ, որք փառամոլութեամբ բազմածախս վատնողութիւններ կ՚ընեն, բայց խոհականութենէ և վայելչութենէ զուրկ լինելով՝ գործ չարագործ կը դառնին քան թէ մեծագործ ։

Կարելի էր մեծագործութիւն համարել Եփեսոսի մէջ Արտեմեայ մեհեանը՝ (որ Ասիոյ հարիւր թագաւորներէն շինուեցաւ հարիւր սիւներու վրայ,) եթէ կրակի կայծ մը անոր յիշատակը չը ջնջէր ։

Մեծագործութիւն էր Բաբելոնի պարիսպը, որուն բարձրութիւնը՝ թռչնոց թռչելու սահմանը եղաւ, և լայնութեան ասպարէզին վրայ կառքերը կ՚արշաւէին. այս մեծագործութիւնը չէ թէ հարիւր թագաւորներէ, այլ միայն Շամիրամ թագուհիէն ծնաւ, և այն քիչ ժամանակի մէջ, յայտնելով թէ մեծագործութիւնը չէ թէ ժամանակի երկարութենէն այլ սրտի մեծութենէն կը ծնանի, և այնչափ թագաւորներու սիրտը, մէկ կնոջ մը մեծագործութեան մէջ ամփոփուեցաւ ։

Եգիպտոսի բուրգերն, բուրգէն աւելի պատուական քարերէ շինուած լեռներ էին, այն նպատակաւ, որ իրենց թագաւորաց մարմինը հոն թաղէին, սակայն իրենք իրենց թագաւորներէն առաջ իրենց գանձերը և հարստութիւնները հոն թաղեցին ։

Այս, մեծագործը պէտք է որ լինի մեծ, մեծածախս, զարմանալի և հասարակաց աչքին յարգի, բայց և այնպէս անկատար կը համարուին, եթէ օգտակար և մշտնջենաւոր չլինին։

Օգտակար, որպէս զի այնչափ ոսկին վայրապար ամուլ քարերու վրայ չցանուի. մշտնջենաւոր, որպէս զի ժամանակէ մը վերջ մեծ գործն իւր գործողի հետ չմեռնի։

Մեծ քանակութիւն չունեցող աղամանդը, թէև անգին լինի, շարժուն լինելուն համար՝ մեծագործութիւն չհամարուիր, զի շարժուն գանձը կրնայ գողցուիլ կամ կորսուիլ, այսպէս ալ անօգուտ է, վասն զի արկղի մէջ պահուած է, և ճշմարիտ արժէք մը չունի, զի իւր գինը ամբոխի կարծիքէն կախումն ունի։

Կարոլոսի մարգարիտն՝ Կարոլոսի քով անգին էր, բայց երբ գերմանացի սայլավարին ձեռքն անցաւ այն՝ իւր արժէք կորսնցուց. վասն զի զայն մինակ մէկ սափոր գինւոյ վաճառեց. և կարելի է որ սայլավարը ամեն ակնավաճառներէն աւելի ճիշտ գինը գտաւ, վասն զի ինքը քարէն աւելի գինիի պէտք ունէր։

Ինչպէս որ Եզովբոսի աքաղաղը աղբիւսի մէջ աղամանդ գտած ժամանակն ըսաւ. Երանի թէ գարիի մը հատ գտնէի, քան թէ այս քարը։

Այն անձը որ իւր գանձը կը վատնէ այն գործին, որ այնչափ արժէք չունի, նա նախատինք կը դնէ իւր գանձին։

Իսկական մեծագործութիւն կը համարուէր Կղոդիայ կայսեր 'ի Հռոմ բերած ջուրի ճանապարհը և Ֆուչէշի կիրճի բացումն, որք թէ գործը և թէ գործողները մեծ են, և թէ մեծամեծ և օգտակար բարիքներ կը բերեն և միշտ մնայուն են։

Կ'ըսէ Արիստոտէլ թէ ճշմարիտ մեծագործութիւն կը համարուի կենդանւոյն Աստուծոյ տաճար կանգնելը, ուր սքանչելիք կը փայլին և գործը հրաւիրակ կը լինի հասարակաց աստուածպաշտութեան, և աստուածպաշտութիւնը հրաւիրակ կը լինի մահկանացուներին խօսակից լինիլ ընդ անմահ բնութեան։

Հռոմայեցիք տաճարին կ'սկսէին պատերազմական շահատակութիւնը, և պատերազմի աւարներու կապուտ կողոպուտ տաճարին կը

բերէին․ տաճարէն կ՚առնէին մեծամեծ խորհուրդները և բարի վախճանի շնորհակալութիւնները տաճարին կը դարձընէին։

Ուրեմն մեծագործութեան գերակատար առարկան է, Ճշմարտին Աստուծոյ տաճար կանգնելը, զի մեծ է գեղոյ և արուեստի ընդունարանը, վախճան բարի՝ գործ հասարակած երախտաւորութեան արժանի է։

ԴԱՍ ԽԲ

Ի՞ՆՉՈՒ ՀԱՄԱՐ ԿԸ ԳՈՐԾԷ ՄԵԾԱԳՈՐԾՆ

Մեծագործութիւնը երկու տեսակ է, այսինքն նիւթական և տեսական։

Նիւթապէս անոնք են որ աչքով կը տեսնուին, ինչպէս տաճար․ թատրոն, բուրգեր, արձաններ, սքանչելի շէնքեր․ յաղթական կամարներ, մեծամեծ ջրիմներ և այլն։

Իսկ տեսականն՝ գործողի դիտաւորութեան մէջ թագուն պահուած է, որ կրնայ կեանք տալ առաքինի և կամ մոլի գործերու։

Կարգ մը մարդիկ երբ մեծագործներու գործերը կը տեսնեն, անոնց նմանելու համար՝ մեծագործութիւն մը առաջ կը բերեն, չկշռելով իրենց անյարմարութիւնը․ ասոնք մեծագործներ չեն, այլ մեծագործութեան ընդօրինակող կապիկներ են։

Փառամոլները՝ չէ թէ մեծագործութիւն կ՚ընեն, անոր համար իրենց անունները կը դրոշմեն այն մեծ գործերուն վրայ, այլ թէ իրենց անունները մեծագործութեան վրայ դրոշմելու համար մեծագործութիւն կ՚ընեն։

Այսպիսիներու վախճանը չէ թէ գործ մեծցունելն է, այլ իրենց անձը մեծցընել։

Digitized by Google

Ինչպէս որ նկարիչները ամէն չնչին նկարներու վրայ իրենց անունները կ'ստորագրեն, այնպէս ալ փառամոլները, ամէն չնչին գործերու վրայ, (այսինքն գերեզմանի, կամուրջի, սեղանի) կը դրոշմեն իրենց անունները. Նման այն թաւիղին որ ամէն որմերու հետ կռուելով նոյն երգը կը ծածկէ.

Մեծագործն չգիջանիր պատիւ մուրալու, իրեն համար գործոյն վայելչութիւնը շատ է.

Ղուկուղլոս՝ մեծագործութեան մեծ պարգևներով Սպարդացւոց դեսպանները մեծարեց, որոնք զարմացած սկսեցին իրենց երկրի սեփհական եղած համառօտ ոճով շնորհակալ լինել.

Ի փոխարէն պատասխանեց Ղուկուղլոսն թէ, Մասնաւորապէս 'ի շնորհս ձեր ըրի, իսկ ընդհանուր կերպով 'ի շնորհս Ղուկուղլոսին ըրի.

Ղուկուղլոսը հռոմէական մեծագործութեան վայելուչ ոճով պատասխանեց. քանզի եթէ այն մեծագործութեամբ ուզէր օտարները Հռոմէան հասարակապետութեան երախտապարտ կացուցանել, իւր ըրածը կը լինէր քաղաքական խոհեմութիւն. եթէ իւր սէրը յայտնէր, կը լինէր բարեկամութիւն. եթէ միայն իւր ճոխութիւնը ցոյց տալու մտօք ընծայէր՝ կը լինէր ունայնութիւն.

Մեծագործի գլխաւորութիւնն այն էր որ գործը իւր անձին արժանաւոր լինէր, թէև գործոյն նիւթական վախճանը հիւրասիրութիւն լինէր, բայց նորա տեսական վախճանը համեստութիւնն էր.

Մէկը կարող է հիւրասիրութիւն ընել առանց մեծագործութեան և մեծագործութիւն ընել առանց հիւրասիրութեան.

Մեծագործն իւր ըրած գործերու վրայ ո՛չ կը պարծի և ոչ ալ կը հպարտանայ, վասն զի պատւոյ համար չգործեր, այլ համեստութեան համար կը գործէ.

Նորա սիրտը միշտ իւր գործէն մեծ է, հետամուտ չլինիր որ ժողովուրդն իւր գործերը գովէ, գոհ կը լինի որ ինքը կը ճանչէ իւր գործոյն յարգը.

Չբաղձար իւր անունը դրոշմել այն գործերու վրայ, վասն զի կը խորհի թէ գործը փոքր է, իւր անունը հոն արձանագրելը իրեն պատիւ չբերեր, և գործը իւր անուան արժանի չէ.

Digitized by Google

Իսկ եթէ գործը մեծագործ է, կը մտածէ փոխանակ իմ անունս իւր տեսողները փնտռելու, գործ տեսողները թող հետամուտ լինին իմ անունս փնտռելու։

Իւր ժամանակի թագաւորաց մէջ մեծն Սողոմոն, մեծին Աստուծոյ մեծագործ տաճարը կանգնեց, և իւր անունը նորա վրայ դրոշմեց։

Բայց չէ թէ իւր անունը պայծառացընելու համար ըրաւ, այլ թէ իւր իմաստուն անուամբն, գործը աւելի պանծալի ցուցանելու համար։

Իմաստուն թագաւորի անունը, գործը կը վսեմացընէր, և այն սքանչելի գործը թագաւորի անունը կը փառաւորէր։

ԴԱՍ ԽԳ.

ՄԵԾԱԳՈՐԾՆ Ի՛ՆՉՊԷՍ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Մեծագործն գործոյն ամեն պարագաները ուշադրութեան առած պատշաճ և վայելուչ եղանակաւ մը կը գործէ, վախճանին պատշաճութեան, անձին զօրութեան, գործոյն յարմարութեան, հասարակաց օգտակարութեան, ուշադրութիւն ընելով։

Զափազանցն գործոյն պատշաճ վայելչութեան չնայիր, այլ գործոյն մեծութեան կը նայի։

Փոքր և վայելուչն ալ գործոյն վայելչութեան չնայիր, ծախուց նուազութեան կը նայի։

Մեծագործն իւր ըղձալի գործն չպիտի կարողանայ 'ի գլուխ հանել, եթէ նախ չմտածէ և նորա ամեն պարագաները նկատողութեան չառնու։

Digitized by Google

Եւ այս մտածմունքն է որ գործը վախճանին, և վախճանը գործոյն կը համակերպէ ։

Աղէքսանդր անուն մէկի մը մեծագործութիւնը ծաղրելի եղաւ, զի իւր ցլագլուխ երիվարի մեռած ժամանակը, նորա անուանը քաղաք մը նուիրեց, և այն քաղաքի մէջ նոյն կենդանւոյն արքայավայել գամբարան մը շինեց, և կենդանւոյն անունը դրոշմել տուաւ այն կենդանւոյն պատկեր շինուած արձանին վրայ ։ հաւատալով թէ իւր թագաւոր հօր հոգին այն երիվարին փոխուած է,

Այս գործը մեծագործութիւն չէ, այլ յիմար հոգեփոխութեան յայտարարութիւնն էր ։

Ալկերախս որդին կենդանւոյն պատուով իւր հայրն անպատուեց, զի այնչափ պատիւ ըրած չէր հօրը որչափ որ ըրաւ իւր անբան և անասուն երիվարին ։

Հոս ամեն մարդիկ տարակուսութեան մէջ մնացին, ստոյգն գիտնալու համար թէ երիվարն էր անմիտ, թէ զայն աշտանակող հեծեալն ։

Ասոր անմտութեան դասէն էր Աթենացի Կիմոնը, որ Ողիմպիական խաղերու մէջ յաղթանակ տանող երկու ձորիններուն, իւր շիրմին մօտ մէկ մէկ շիրիմներ կանգնեցոյց ։ որուն համար հասարակութիւնը վերջէն իրաւամբ ըսաւ «Այս տեղը թաղուած են, երեք անբան, այսինքն երկու ձորի և իրենց տէրը» ։

Անարժան է, անասուններրը մարդկանց և մարդիկ Աստուծոյ հետ համապատուելը, ինչպէս որ ըրաւ երբեմն Հռոմի մարզահան ծերակոյտն ։ զի Տիպերոսի յաղթութեան ժամանակը փոխանակ յաղթական կամարներ շինելու մեծակառոյց տաճար մը շինելով Տիպերիոսին նուիրեց և կ'ուզէր որ այն տաճարի մէջ Տիպերոսի անունը երկրպագութիւն ընդունի իբրև չաստուած ։

Այս գործը այնչափ նախատելի էր, որ Տիպերոսը իւր անզուսպ փառամոլութեամբ հանդերձ չմերժեցաւ զայն ընդունելու՛, և քաղաքական ախնածութեամբ մը ըսաւ «Ձեր սրտէ՛ն դուրս ուրիշ տաճար չեմ ընդունիր իմ անուանս նուիրել ։ Եւ ձեր յիշատակէն ՚ի զատ ուրիշ պատկեր չեմ ճանաչեր» ։

Digitized by Google

Խորհրդով մերժեց Տիպերիոսը այս գործը, վասն զի այն ծերակոյտն և ժողովուրդը, որք իրեն աստուածական պատիւ կու տային ժամանակէ մը վերջ սկսեցին զինք նախատել և հալածել ըսելով· «Տիպերոսն՝ 'ի Տիպերիս»։

Միևնոյն մեծագործութիւնը ամեն տեղ միևնոյն նշանակութիւնը չունի. զի մեծագործն ժողովրդեան հաճոյքին ալ դիտելու է։

Եգիպտոսի համար բուրգերը հաճոյական էին, Յունաստանի համար իմաստասիրաց համալսարանը, Սպարտացւոց համար զէնքերով զարդարուած հաստատութիւնները, Կրէտէին համար ջրմուղները և թատրոնները. վասն զի Կրէտացիք փափկակեաց էին, Յոյնք՝ գիտուն։

Երբ Հռոմայ ժողովուրդը ամէն կը ջարդուէր, այն նեղ ժամանակի մէջ Օգոստոսի տուած խրախճանական մեծագործութիւնը անգութ զեղծագործութեան պատկերն զգեցաւ 'ի նախատինս իմաստուն ինքնակալին։

Մեծագործն գործոյն վախճանին նայելու է, որ իւր եռանդն ապաշաւ չբերէ։

Ադրիանոս կայսրն Կեսոնիոս տղայ մը իրեն որդեգիր ըրած ժամանակը մեծամեծ հանդէսներ կատարեց և չափազանց գանձեր վատնեց, հանդէսներէն անմիջապէս ետք որդեգիրը մեռաւ, և կայսրն սկսաւ լալ ու ըսել «Վա՜յ ինձ, ո՜րքան ոսկի կորսնցուցի 'ի զուր, և շահեցայ ոչինչ»։

Կայսրը որդեգրի կորուստէն աւելի մեծ ցաւ իմացաւ գանձի կորստեան համար։

Վասն զի կարելի էր ուրիշ շատ մը որդեգիրներ առնել, սակայն անկարելի էր այնքան յումպէտս վատնեալ դրամները կրկին ձեռք բերել։

Մեծագործը կշռելու է, որ մի գուցէ փառասիրութեամբ սպառած գանձը, վերջէն ձեռնարկէ անիրաւութեամբ հաւաքելու։

Այնպէս սկսելու է, որ ոչ գործը թերի մնայ, որով գործողը նշաւակ լինի, և ոչ գործը աւարտելէն վերջ զօշաքաղութեամբ սկսի հաւաքել նոյն տեղէն, ուրկէ որ արժան չէ առնել։

Արիստոտէլ կ'ըսէ, մեծագործութեան վախճանը պէտք է լինի

Digitized by Google

համեստ․ բայց Եգիպտոսի Թագաւոր Կղովպէն, իր դասեր համեստութիւնն տոնէն չարաաքսելէն առաջ, չկարողացաւ իր մեծագործութիւնը 'ի գլուխ հանել։

Սոյն այս Թագաւորը Եգիպտոսի բուրգերէն միայն շինութեան ձեռնարկեց իբր մեծագործութիւն, և այնչափ հիանալի և սքանչելի եղաւ, որ նորա բարձրութիւնը միւսքերէն անհասանելի մնաց։

Բայց մեծագործի զանձը սպառելով՝ չկրցաւ գործն 'ի գլուխ հանել։

Եւ գործը թերակատար չթողլու համար՝ իր աղջկան սպառիւը վաճառի հանելով՝ գործը կատարելագործեց։

Կարողութիւն չչափելով մեծագործութեան ձեռնարկող յիմարն մեծագործէ մը աւելի համեստութեան դէմ վարուող ոճրագործ մը հանդիսացաւ։

Մեծագործն ինքն կ'սկսի և ինքն կ'աւարտէ իր գործը․ այն որ ինքը կ'սկսի և ծախուց անբաւականութեանն համար թերի կը թողու, նա նախատանաց է արժանի, վասն զի կ'ըսէ հասարակութիւնը «Այրս այս սկսաւ շինել, և ոչ կարաց աւարտ բերել»։ Եւ ուրիշը որ իր նախորդէն մնացած մեծագործութիւնը կը կատարելագործէ, մեծ տաղանդութիւն կ'զգայ։

Վասն զի չկրնար ախորժանօք նայիլ ուրիշի մնացծ ծննդի վրայ և իր զանձը վատնել ուրիշի խորհուրդները կատարելու։

Եւ այնպիսին կը նմանի այն հաւուն, որ թուխս կը նստի այն ձագուց վրայ, որոնք որ իւրը չէն։

Գեղեցիկ մեծագործ համարեցաւ Պօոս Եմիլիոսն, որ թէ խաղերը և թէ շինուածները իբրև մեծագործ կը ներկայացընէր․ և իր գործոց վրայ զարմացող Յունաց ըսաւ «Միևնոյն բանն է, քաջ պատերազմ կարգել զթշնամին ահաբեկ ընելու համար, և գեղեցիկ սեղան պատրաստել քաղաքացւոց սէրը անոր ձգելու համար։»

Ուրեմն մեծագործը պէտք է որ նկատողութեան առնու տեղը, ժամանակը, տեղւոյն ժողովրդեան հաճոյքը, իր կարողութիւնը, իր անուան մեծութիւնը, գործոյն մեծութիւնը, նորա օգտակարութիւնը և համեստ վախճանը։

Այս մանրական դիտողութիւններէն կը բաղկանայ այն ընդհանուր մեծ խորհուրդն որ կը ծնանի զվայելուչ մեծագործութիւնն։

ԴԱՍ ԽԴ

ՉԱՓԱԶԱՆՑ ՎԱՅԵԼՉՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՓՈՔՐ ՎԱՅԵԼՉՈՒԹԻՒՆԸ

Չափազանց վայելչութիւնը և փոքր վայելչութիւնը, որք մեծագործութեան երկու ծայրերն են, զմեծագործութիւնն կը խանգարեն. մին՝ աշխատութեան ծախուց խնայելով, միւսն՝ անպէտ և անօգուտ գործերը մեծագործութեան վրայ յաւելցընելով։

Ասոնց երկուքն ալ համեմատութեան և վայելչութեան սահմանէն դուրս կ'ելնեն, որով մեծագործութեան վրայ քող կը ձգեն։

Վայելչութեան մէջ չափազանցն թէպէտ կամաւ կը գործէ, բայց անմտաբար կը գործէ։

Փոքրավայելուչն խառն կը գործէ, այսինքն կամաւ և ակամայ։ Մէկ կողմէն փառասիրութիւնը զինք յառաջ կը մղէ, միւս կողմէն ագահութիւնը յետս կը կասեցընէ։

Մին՝ սաստիկ շուտափութութեամբ գործը կը խանգարէ, միւսն համր դանդաղանօք կը վնասէ։

Մին՝ ընձառիւծու կը նմանի, որ եթէ իր որսը շուտով ձեռք չձգէ, ձեռնթափ կը լինի և այլ ևս այն որսի ետևէն չերթար։

Միւսն կը նմանի այն լեռան, որ ծնած ժամանակը մեծ դղրդիւններով և շառաչիւններով ամենքը զարհուրեցոյց, բայց չնչին մուկ մը հազիւ ծնաւ։

Չափազանցներու գործոց մէջ արիական սրտի մեծ արարքները

կը աւանդուին, բայց միշտ անմտութեան հանգամանքները կը նշմարուին անոնց վրայ։

Փոքրավայելուչի գործոց մէջ այս, մեծագործութեան ձիգերը կը աւանդուին, բայց գծծութեան բծաւոր արատն ալ անոր երեսէն պակաս չէ։

Ներոնի չափազանց վայելչութիւնն անխորհուրդ էր, որ Հռոմ քաղաքն այրեց, անոր համար, որպէս զի զայն իւր անունով (Ներոնեայ) շքեղ և փառաւոր շինէ։

Անողորմ եղաւ անոր յիմարութիւնը, զի երբ հասարակութիւնը դառն տրտմութեան մէջ աղիողորմ կը տառապէր՝ ինքն Ներոն խնդալով Հոմերոսի զգեստն հագած ջութակ 'ի ձեռին Հռոմայ հրկիզեալ աւերակաց մէջ Տրովացւոց հրկիզութեան ողբը կ'երգէր։

Բայց Հռոմը չհանդուրժելով վրէժխնդիր եղաւ. վասն զի երգի փոխարէն լաց տուաւ անոր վարձը։

Նաև ծաղու արժանի էր Կալիկուլեայ փոքր վայելչութիւնը, որ մէկ յաղթութեան աւետիսը լսած ժամանակը, ամբարտաւանած գրեց Հռոմայ ծերակուտին թէ «Պատրաստեցէք մեծամեծ յաղթանակ փոքր ծախսով». այս համառօտ խօսքի մէջ գեր 'ի վերոյ մեծագործութիւն մը և նուաստ կծծութիւն մը կը տեսնուի, որ խառնածին հրէշի մը սահմանէն անդին չեն անցնիր։

Վերը գրուածներէն բացայայտ կը տեսնուի թէ մեծագործութիւնը՝ հազուագիւտ է աշխարհիս մէջ. վասն զի անոնք որ իբրև մեծագործ պարծիլ կ'ուզէին, անոնց շատերը, թերութիւններ ունեցան և եօթն հրաշալիքները իսկ չկրցան թերութենէն ազատ մնալ։

Մեծ էր Արտեմեայ տաճարը, սակայն մեծագործ չհամարուեցաւ. վասն զի այն մեծ շէնքը բանաստեղծեալ չաստուծոյ մը նուիրելը, յաչս իմաստնոց տղայամտութիւն պատուեցաւ. և այն անհանճար որ փոքր լուցկիով մը զայն ջնջեց՝ իմաստուն համարեցաւ քան զայն եօթն մեծագործ թագաւորները, որք ունայնութեան վրայ այն մեծ շէնք կանգնեցին և անթիւ գանձեր 'ի կորուստ մատնեցին։

Ու եթէ մեծագործութիւն ալ համարուէր՝ որի՞ տալու էր այն մեծ անունը, անո՞ր, որ հիմա ձգեց և չկատարեց թէ անոր որ կատարեց, և հիմա ինք չձգեց։

Երկուքն ալ թերի են, մէկն՝ չսկսելով, միւսն՝ չկատարելով։

Այս գործը մեծ էր, ըստ նիւթին և ըստ արհեստին և ըստ բարձրութեան. բայց վախճանը հասարակաց բարին չէր. ուստի չափազանց վայելչութիւն համարուեցաւ։

Այսպէս ևս Եգիպտական-բրգունքը, անպիտան վախճանի համար այնքան թագաւորները աղքատութեան մատնեցին։

Ուրեմն շատ զգուշութեամբ և հեռատեսութեամբ ամեն պարագաները 'ի նկատի առնելով սկսելու է մեծագործութեան, որպէս զի այս երկու չափազանց ծայրերէն զերծ մնայ և մեծագործութիւնը իր սահմանի մէջ պահուի։

ԽԵ

ՄԵԾԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Մեծանձնութիւնն այնչափ վսեմ է և նորա յատկութիւնները գեղեցիկ, որ շատերը զայն՝ արիութեան, այլք՝ մեծագործութեան, ոմանք՝ արդարութեան, ուրիշները իմաստութեան հետ շփոթեցին։

Ու իրաւացի էր. վասն զի արիի պէս ծանր դժուարութեանց դէմ կը առկայ, մեծագործի պէս մեծամեծ և սքանչելի կը գործէ. արդարութեան պէս՝ ուղղութենէն չշեղիր, իմաստութեան պէս՝ իբրև անսխալ հրամանատար կ'իշխէ ամեն դիպուածներուն։

Բայց որպէս զի մեծանձնութիւնը, իւր իսկական պատկերաւ մեզ ներկայանայ. Արիստոտէլ՝ առաքինութիւնները իրենց առարկա-

ներէն զատելով կ՚ըսէ. «Մեծանձնութիւնն է հոգւոյն այն առաքինութիւնը՝ որ մեծամեծ պատիւներու մէջ տեղը հաստատուած է համեստ վախճանի մը համար։

Մեծանձնութիւնը զգուշանալու է իր երկու վտանգաւոր ծայրերէն, այսինքն փոքրոգութենէն և փքացութենէն։

Փոքրոգութիւնը՝ թէև մեծամեծ առաքինութիւններ ունենայ, բայց և այնպէս կարելի չէ որ մեծ պատուոյ արժանանայ։

Փքացեալն՝ թէպէտև մեծամեծ առաքինութիւններ չունենայ, բայց և այնպէս մեծ պատուոյ կը ցանկայ։

Մեծանձն՝ երբ այս երկու ծայրերէն ազատ մնայ, իր իսկական պատկերաւ հրապարակ կու գայ։

Այն է մեծանձն, որ մեծամեծ առաքինութիւնները իր անձին վրայ ցոյց տալով մեծամեծ պատիւներու արժանի կը լինի։

ԴԱՍ ԽԶ

Ո՞Վ Է ՄԵԾԱՆՁՆ

Մեծանձնութիւնը ոչ տիրապէս արիութիւն է, ոչ մեծագործութիւն, ոչ արդարութիւն և ոչ իմաստութիւն, բայց և այնպէս մեծանձն մարդը՝ կը լինի արի, արդար, մեծագործ և իմաստուն։

Վասն զի կրից և կամաց ու մտաց բարեկարգող ամեն առաքինութիւնները իւր վրայ կեդրոնացուցած է։

Մեծանձնի սիրտը՝ համեստութեան սեղան է, նորա ախորժակը ամեն ցած և ստորին զեղծ ախորժակներէն տարբեր է և անոնցմէ ազատ։

Նորա խօսքերն, բանաւորութեան չափով կ՚արտասանուին։

Անոր խոհեմութիւնը, ճշմարտութեան ջահ և երկբայութեան մանդաղ է։ Նորա վսեմ միտք, առաքինութեան սանդուղ և օգտակար գործնական գիտութեանց դպրոց մ'է։

Նա լեզուաւ ճառելէն աւելի մտօք լռիկ աւելի կ'իմաստասիրէ։

Նորա մէկ ակնարկը ընդարձակ ճառերէն աւելի ազդու կը ներգործէ։

Վերջապէս մեծանձնութիւնը բոլոր առաքինութեանց ամփոփումն է. Նորա վրայ կեդրոնացեալ այս ամեն առաքինական յատկութիւնները, վսեմ, բարձր, և վեհ բարեմասնութիւնները հասարակաց յօժարութիւն և կամք դրաւեցին, առ 'ի տալ մեծանձին մեծանձնութեան 'ի փոխարէն մեծ պատիւ և յարգանք։ Եւ նորա մեծամեծ և օգտակար բարերարութեանց երախտապարտ ճանաչել իրենք զիրենք։ Եւ այն վսեմ հանճարաւորն, իրենց վրայ տէր և իշխան կարգել, իրենց ընթացից կանոնաւոր ուղղութիւն մը տալու համար։

Հոգւոյ առաքինութեամբ զարդարեալ մեծանձն ներքին կատարելութեան հետ, անձի մեծութիւնը ևս կ'ունենայ, ըստ ներհուն ճարտարապետի բնութեան վայելչակերպ կազմակերպութեան։

Նա մեծամարմին, մեծագլուխ, մեծակն, ծանրաքայլ, բարձրաձայն է, և գոյնը անփոփոխ է։

Մեծանձն իւր վեհ շարժմունքներով, անծանօթ բազմութեան մէջէն շուտով կը ճանաչուի զինք դիտողներէն, ինչպէս որ թռուցեալ մեղուներու թագաւորը իւր գնդի մէջէն իւր մեծութեամբն և վեհանձնութեամբն կը ճանաչուի։

Մեծանձն առաքինեաց մէջէն շուտով կը ճանաչուի, վասն զի տեսողը կրնայ գուշակել թէ այս մեծ տաճարի մէջ անշուշտ վերին մեծ զօրութիւն մը կայ պահուած։

Հոմերոս կ'ըսէ մեծանձին համար թէ, անոր երեսին շառաւիղները ուրիշներու վրայ կը փայլէ, ինչպէս սիրտը այնպէս ալ մարմինը մեծ և վայելուչ կը լինի և բարեձև։

Արիստոտէլ կ'ըսէ «Փոքրոգին կը լինի փոքրադէմ, մանրակնեայ, նուաղաձայն, կարճահասակ, և տեսնողը շուտով կրնայ վերահա-

սու լինիլ թէ այն փոքր տաղաւարի մէջ մեծ հոգի մը կարելի չէ որ բնակի ։

Փոքրոգի Լիկատիոս Կորնթացին թէպէտ մեծ զօրութիւն ունէր, բայց սիրտ տկար էր ։

ԴԱՍ ԽԷ

ՄԵԾԱՆՁՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Առաքինութիւնն է համեստութիւն, առաքինութեան էական յատկութիւնն է պատուաւոր լինելն ։

Ուրեմն պէտք է որ մենք մեծանձն առաքինւոյն նոյն պատիւն տամք զի անկէ մեծ բան մը չունիմք ։

Մենք գերագոյն արարչապետին պատիւ կու տամք․ և որովհետև առաքինութիւնները զմարդն աստուածանման կ՚ընեն, ուստի նոյն պատիւն նաև առաքինեաց կու տամք ։

Պատուաւոր բարիք, մարմնաւոր և օգտակար բարիքներէն աւելի առաւելութիւն մը ունի, ուստի զայն իբրև ամենէն աւելի թանկագին՝ Աստուծոյ կը նուիրեմք, հետևաբար առաքինիներուն կու տամք ։

Ուրեմն անոնք որ առաքինութեան ճանապարհէն շանցան, կարելի չէ որ կարողանան պատուոյ տաճարին մէջ մտնել․ վասն զի պատիւը միայն առաքինիներուն կը տրուի, և ոչ ուրիշի ։

Մողոսացւոց Այգոնէս թագաւորը իւր չքնաղ աղջիկը և իւր թագաւորութեան յաջորդութիւնը կ՚ուզէր տալ այն կտրիճ անձին որ կարող լինէր երեք գլուխ ունեցող Կերբերը շունը սպաննել, որ ըստ առասպելաց՝ նստած էր դժոխոց դրան վրայ, և ներս մտնող-

ներուն կը թոյլատրէր, և դուրս ելնողները կ'արգիլէր կը խածանէր, թող չէր տար :

Թագաւորութեան յաջորդութիւնը և չքնաղ աղջիկը մեծ բախտ էր, բայց Կերբերը շան սպանումն ալ մեծ վտանգ էր և դժուարութիւն :

Թագաւորութիւնը և չքնաղ աղջիկը, այն մեծ պատիւն է, զոր անոնք միայն կրնան առնուլ որք երեք գլխեայ գազանը, այսինքն բազմագլխեայ մոլութիւնները կը յաղթահարեն և յաղթական փառօք առաքինութեանց տաճարը կը մտնեն. իրենց ձեռքով կ'ըստանան առաքինական պսակները :

Այն որ իւր նախնիքներու առաքինութեամբն պատուել կ'ուզէ, կը նմանի այն անձանց որք օտար փոխատուներու փոխը կը պահանջեն, և իրենց մոլութեամբն, իրենց առաքինի նախնեաց անունը կ'արատաւորեն :

Այն մարդն որ ինք արժանաւորութիւն չունի և ուրիշներուն արժանաւորութեամբ իշխանութեան հասնելով պատիւ կը պահանջէ՝ կը նմանի այն գրաստին, որ երբ Իսիդեայ պատկերը իւր վրայ բարձած կը տանէին և մոլեռանդ ժողովուրդն այն պատկերին երկրպագութիւն ըրած ժամանակը խղճալի գրաստ կը կարծէր թէ իրեն կը մատուցանէին այն երկրպագութիւնը և ոչ թէ իւր վրայ բառնած պատկերին :

Մարդկային առաքինութեանց մէջ ամենէն աւելի մեծագոյն, գերագոյն, պանծագոյն և դիւցազնագոյնը, մեծանձն է. անոր համար մարդիկներուն ընծայուած պատիւներէն գերագոյնն ալ անոր կը նուիրուի :

Սխալ ըսաւ Սենեկան թէ՝ Մեծանձն փոքր պատուով կը բաւականանայ :

Մոլութիւն կը համարուի, երբ մէկը իւր արժանաւորութիւնը առաքինութեան հետ կը չափէ :

Հերակլէսի մեհենին մէջ ճանճերը մուտք չէին կրնար առնել, այսպէս ալ մեծանձնին սրտի մէջ ընչին պատուոյ հետամտութիւն տեղի չունենար :

Առիւծները ծաղիկներով պսակուած թատերական խաղերու մէջ տարած ժամանակը, երբ կենդանին նոյն պսակի ստուերը կը տեսնէր՝ բարկութեամբն զայն կը պատառէր, զի իրեն սրտի մեծութեան անարժան կը համարէր։

Իսկ անզէն և անզօր դառները, երբ նոյն պսակները և ուրիշ ծաղկեայ զարդերը իրենց վրայ կը տեսնէին, ուրախութեամբ և խայտալով կը դիմէին դէպ 'ի զոհարանը։

Միևնոյն պսակը զոր առիւծը կը մերժէր ոչխարը սիրով կ'ընդունէր, վասն զի ոչխարին համար շատ էր, բայց առիւծին համար քիչ։

Այսպէս են մեծանձն և փոքրոգին, փոքրոգին փոքր փառաքաշանքներէն կը խայտայ, և մեծ ուրախութիւն կ'զգայ, իսկ մեծանձն զայն կ'արհամարհէ և կը մերժէ և չգիջանիր զայն ընդունելու։

Մեծանձնութեան ճշմարիտ առարկան պատիւն է, որովհետև առաքինութեան ճշմարիտ վարձը այն է։

Մեծանձին մեծ իշխանութիւն պէտք է, որպէս զի կարողանայ գործել։

Ան որ բաղդին կ'իշխէ կարող է բաղդի բարիքն առ բարին 'ի գործ դնել, այն որ իւր անձին կը հրամայէ կրնայ նաև ուրիշներուն հրամայել։

Առանց իշխանութեան շատ անգամ անգործ կը մնայ մեծ խոհեմութիւնը։

Առանց հարստութեան անգործ կը մնայ մեծագործութիւնը, վասն զի այն մեծ սիրտը որ կրնար մեծ գործ առաջ բերել, հարստութիւն չունենալով չկարողացաւ առնել այն գործը որ իւր սրտի մէջ կերպաւորուած էր։

Մեծանձին աչքին ամենէն աւելի մեծ բանը առաքինութիւնն է, որովհետև առաքինութիւնը աշխարհի ինչերէն և բարիքներէն նախապատիւ է, վասն զի առաքինութիւնը մնայուն է և անմահ, իսկ միւսները անցաւոր են և մեր կենաց հետ կը վերջանան։

Մեծանձն գիտէ թէ արտաքին պատիւն, օտարի կարծեաց արտաքին նշանն է, գիտէ թէ բաղդի բարիքները բաղդի անիւէն աւելի շուտով կը հոլովուին և հաստատուն չեն. նաև գիտէ որ իշխանու-

Digitized by Google

կան գահերու գագաթը որչափ որ բարձր է, այնչափ ալ նորա կործանումն խոր է։

Նա գիտէ թէ մարմնոյ բարիքները մարմինէն աւելի առաւելութիւն մը չունին. մարմինը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մարդուս հողւոյն ծածկոյթը, և եթէ զայն պատուով չծածկես և չզարմանես, ինքն յինքինէ կը փտի։

Ասոր համար մեծամիտն թէև արժանաւոր այս բարեաց, սակայն կ՚արհամարհէ զանոնք, վասն զի գիտէ որ անոնք թէպէտ վարձք են, բայց իւր արժանաւորութեան համեմատ վարձ չեն։

Իրաւունք կը համարի զանոնք ունենալ, զի արժանի է անոնց և կը մերժէ զայն, զի իրեն արժանիքէն փոքր է։

Զունենալը անվայել կը համարի, բայց ունենալն ալ մեծ բան մը չհամարիր։

Առաքինութիւնը միայն իրեն վայելչական վարձ կը համարի, վասն զի անկէ աւելի մեծ արժանիք ունեցող բան մը չկայ իրեն համար։

ԴԱՍ ԽԸ

ՄԵԾԱՆՁԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ

Մեծամիտն իբրև փառամոլ, չբաղձար մեծ պատւոյ և ոչ ալ իբրև փոքրոգի զայն կը մերժէ։ Փառամոլ չէ, անոր համար վայելուչէն աւելի պատւոյ չփափագիր, և փոքրոգի չէ, վասն զի թէ մեծ սիրտ ունի, և թէ իւր վայելուչ պատւին անսխալ կը ճանաչէ։

Ասոր համար միայն պատշաճ համեստութեամբն է, որ երբեմն

կ՚ընդունի զպատիւը և երբեմն կը մերժէ, առանց ուրիշներու յորդորի:

Համեստն՝ միայն համեստ լինելու համար է որ կը սիրուի, և հասարակութիւնը անոր օգտակարութիւնը բերկրանք և փառաւորութիւնը տեսնելով և վայելելով զայն կը սիրէ: Համեստութիւն սիրելը անձը սիրել է:

Մեծամեծն չէ թէ անոր համար կը փափաքի մեծ պատուոյ, որպէս զի ուրիշներէն պատուուի, այլ իր առաքինութիւնն այնպէս կը պահանջէ, և եթէ չփափաքէր դսրովելի կը համարուէր:

Պատիւ ձեռք բերելու համար ուրիշներու հետ չկռուիր, պատիւ ունեցող մարդկանց վրայէն, նոյն պատիւն մերկացունել չուզեր, ինքը նոյն պատուով պատուելու համար, և իր բուռն ըղձի սահմանէն հանելու չափ ալ չփափաքիր:

Մեծութիւն մերժած ժամանակը, չէ թէ փոքրոգին պէս առ երկիւղի կը մերժէ, այլ թէ վայելչութիւնը մերժել կը պահանջէ, անոր համար կը մերժէ:

Եւ մեծութիւն ընդունած ժամանակ՝ փքացելոյն պէս եռանդն չկրնար զանոնք փնտռելու, այլ անոնք հետամուտ կը լինին զայն փնտռելու, գտնելու և գտնելէն վերջ զինք փնտռողներէն պատիւ ստանալէն աւելի զանոնք պատուելու կը յօժարի ազնուական վեհ սրտով. ըստ կեղծեաց՝ դատաւորաց նենգութիւնը երբ քաջին Աքիլլէսի վահանը արժանաւոր և վեհանձն Այասէն զլանալով անարժան և նենգամիտ Ոդիսևսին տալ հրամայեցին. անզգայ վահան որ դատաւորներէն աւելի զգաց իր անիրաւութիւնը. Ոդիսևսի ձեռքէն սահելով՝ ծովը ինկաւ. և բազմածուփ ալեաց հետ մրցելով գնաց իր արժանաւոր տէրը՝ այսինքն Այասը՝ գտաւ:

Մինչ անարժանը՝ զվահանն կը փնտռէր, վահան ինքն՝ անարժանէն հեռանալով՝ իրեն արժանաւոր տէրը փնտռելու եռանդն գնաց մինչև գտաւ. բայց աւաղ որ մեռած գտաւ:

Digitized by Google

ԴԱՍ ԽԹ

ՄԵԾԱՆՁՆ Ի՛ՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Բարոյական առաքինութեանց մէջ ամենէն մեծն է մեծանձն, բայց զինք չճանաչողներուն խիստ ատելի է. անոր համար որ բարձր լեռան գլուխ նստած կը դիտէ և ստորին կողմը տեսած մարդիկը իբրև զմրջիւն կը տեսնէ, նշանակութիւն չտար առանձնաւոր մարդկանց, թէև հարուստ, մեծատուն, ազնուական և հզօր լինին։

Իւր անձը աստիճանաւ այնչափ վեր կը դասէ մարդիկներէն առաքինական գործոց մասին, որչափ որ իւր գտնուած տեղւոյն դիրք, տարբերութիւն կը դնէ իրեն և ստորին կողմը գտնուող մարդկանց մէջտեղը։

Նա ինքն իւր մէջ զբաղած է, խիստ գոհ է իւր գերազանց վիճակէն, բնաւ փոյթ չէ իրեն իմանալ թէ ուրիշները ինչ կ՚ընեն և ոչ ալ կը փափաքի որ ուրիշները իմանան թէ ինքը ինչ կը գործէ, շատ է իրեն որ ինքը գիտէ թէ ինչ կը գործէ։

Նորա աչքին մեծամեծ առաքինութիւններէն աւելի ուրիշ որ և իցէ իր մը մեծ չհամարուիր, և այն առաքինութիւնները իւր անձին վրայ անսխալ կը ճանաչէ, ասոր համար չզարմանար իւր առաքինութեանց վրայ. որոց որ այլք ապշութեամբ կը զարմանան։

Նա՛ ոչ ոք չգովեր և ոչ կը պարսաւէ. վասն զի եթէ պարսաւէ՝ օտարաց գործերուն զննիչ պիտի համարուի, եթէ գովէ՝ զանոնք բան մը համարած կը լինի, մարդահաճութեան չզիջանիր, աւելի կ՚ընտրէ ճշմարտութեամբ յանդիմանել, քան թէ ստութեամբ հաճոյանալ։

Իրեն փոյթ չէ որ ինքը մարդիկներէն գովութիւն ընդունի, և կամ պարսաւ, վասն զի նշանակութիւն չտար այն գովեստներուն,

որոց տէրերը ինք կ'արհամարհէ. և անոնք որ չեն կրնար զինք պատուել, միթէ կրնա՞ն զայն արհամարհել։ Արհամարհոտ լինելն՝ մեծանձին յատուկ է։

Ասոր համար անուղիղ դատողները փոքրոգիին՝ պարկեշտ և մեծանձին՝ զոռոզ անուն կու տան. և թէև փոքրոգին աւելի կը սիրեն բայց մեծանձնէն ալ կ'ակնածին։

Ըսինք վերը թէ մեծանձն՝ ամենուր անհատները առանձին առանձին կ'արհամարհէ, բայց բազմութիւնը չարհամարհեր, խորհելով՝ թէ իւրաքանչիւր անհատի առաքինութիւնները իրեն ունեցած առաքինութիւններէն փոքր լինելով, այո, արհամարհելի է, բայց նոցա հաւաքական առաքինութիւնները իրենին հաւասար և թերևս աւելի և գերազանց գտնելով թէ կ'երկնչի և թէ կը պատկառի անոնցմէ։

Անձրևներու կաթիլները առանձին առանձին նշանակութիւն չունին, բայց անոնց միահաղոյն հաւաքական հոսումը, հեղեղները կը կազմէ, պատերը և շինութիւնները կը տապալէ, լեռները կը քանդէ, քաղաքները կ'ողողէ, և ամեն բան իւր հոսանքին կը զոհէ։

Ասոր համար ըսաւ եօթն իմաստասէրներէն մէկը թէ «Զգոյշ լեր 'ի բազմաց։»

Փոքրոգին մասնաւորները ևս մեծ կը համարի, իսկ փքացեալն, մասնաւորները և բազմութիւնն 'ի միասին առհասարակ կ'արհամարհէ։

Սակայն մեծանձն՝ մասնաւորները կ'արհամարհէ, վասն զի իր ունեցած առաքինութիւնը չունին. և բազմութիւնը կը յարգէ, վասն զի իրեն հաւասար և իրմէն աւելի առաքինութիւն ունին։

Մեծանձն՝ զժողովուրդը կը սիրէ, անոր ատենակալները և կանոնադրեանքը կը պատուէ իրենց օրինաւորութեանց համար։

Ժողովրդեան ուժով զօրացեալ իշխանները, և իմաստութեամբ պերճացեալ դատաւորները առաւելապէս կը յարգէ և կը պատուէ։

Մեծանձն՝ եթէ գտնէ իրեն պէս մեծանձն, իրեն զուգահաւասար անձինք, շատ կը սիրէ, զի ինչպէս որ նմանութիւնը կը ծնա-

Digitized by Google

նի զսէրը. այսպէս ալ զուգահաւասարութիւնն կը ծնանի փոխանձաւորութիւնը. սոյն նախանձաւորութիւնը երբեմն ֆամներու հետ ընծորդուած նախանձ կը բերէ, և նախանձն ալ մահու չափ ատելութիւն։

Միհրդատ՝ իւր շքեղ առատաձեռնութեամբ, մեծագործութեամբ և մեծանձնութեամբ արևելեան ազգաց մէջ մեծ հանդիսացաւ, այսպէս ալ Միհրդատին հաւասար նոյն ձիրքերով պերճացեալ էր Նաթան. այս երկու համազօր և համաձիր իշխանները Ասիոյ փրկաբարներն էին, և ամենուն սիրելի և պատուելի։

Բայց Նաթան խորհեցաւ թէ՝ «Քանի որ ինծի համահաւասար մէկը կայ, իմ պատիւս փոքր կը համարուի,» և խժդժաբար ուզեց որ իւր նմանն բառնայ աշխարհէս, որպէս զի ինքը միայն մնայ։

Տեսէք թէ նախանձը մեծանձնութեան վեհ բարձրութենէն երբեմն նուաստ փոքրկութեան վերջի աստիճանին կ՚իջեցունէ զմարդն։

Միհրդատը երբ Նաթանայ չար խորհուրդն իմացաւ, իւր թշնամին գոհացընելու համար ինքնակամ յօժարութեամբ յանձն առաւ իւր գլուխը տալ։

Միհրդատի այս մեծանձնութիւնը մարդկային ամեն մեծանձնութենէն գեր ՚ի վերոյ դատուեցաւ։

Այնպէս որ նոյն իսկ Նաթանը ապշեցաւ և զարմացաւ, այնչափ որ Նաթան Միհրդատայ ոտքին խոնարհելով՝ միշտ նորա հլու մնալու խոստումն տուաւ։

Փքացեալն՝ ոխերիմ թշնամի է մեծանձնին, սուտ մեծանձն լինելու համար՝ աքաղաղ իւր պատկեր ՚ի հայելւոյ տեսած ժամանակը բարկանալով՝ սկսաւ թևով կտուցով կռուիլ իւր թարմատար կեղծ պատկերի հետ։

Եւ որովհետև փքութիւնը մեծանձնութեան սուտ պատկերն է, մեծանձն կը խորշի անկէ, և միշտ զայն կը հալածէ։

Կատոն ճշմարիտ մեծանձն էր. վասն զի իւր հայրենեաց մէջ նորա առաքինութիւններէն և մեծ սրտէն, ոչ մեծ առաքինութիւն կար և ոչ մեծ սիրտ։

Ինքնակալութեան արժանի Կատոն՝ դէմ կեցաւ Կեսարոսի ինք-

նակալութեան համնելուն ։ բայց չէ թէ ինքն Կատոն ինքնակալ լինելու նպատակաւ, այլ թէ անոր համար որ Կեսարոն անարժան էր ինքնակալութեան. և կ'ուզէր Կատոն որ հայրենեաց բաղդը անարժան փքացեալ ինքնակալի մը ձեռք չմատնուի ։

Կատոն հասարակաց ազատութիւնը վտանգի հասած ժամանակը բոլոր ուժով զայն պաշտպանեց, բայց ազատութիւնը ինքն իր ձեռքովն ընտրեց իւր գերութիւնը և ազատասէրն Կատոն գերութեան չհասած ազատ մեռաւ, և ազատութեան գերութիւնը չտեսաւ ։

Մեծանձի առաջին պայմանն է ազատ լինել. կարելի է որ բոց և սուր իրարու հետ ընտրդուին, բայց անկարելի է մեծանձնութիւնը և ծառայութիւնը իրարու հետ առնչութիւն ունենան ։

Այն որ ծառայական կապերով կը կապուի, նա մեծանձն չէ ։

Այն որ ուրիշներուն հրամանի ներքև է, նա մեծ պատուոյ արժանի չէ, մեծանձն ըստ որում ազատ կամ իշխան է, և կամ արժանի է իշխան լինելու ։

Բնութիւնը զմարդն ազատ ըրաւ, բաղդի բերումն զայն ծառայ ըրաւ, իսկ բռնութիւն զայն գերի ըրաւ, բայց մեծանձն, իւր բանաւոր ազատութիւնն չկորսնցուց, որովհետև բռնութեամբ բան մը չգործեց, և ոչ ալ բաղդէն կը յաղթուի ։

Ի՞նչ է ազատութիւնը, բայց եթէ մէկը կարող լինի իւր կամաց ազատութեամբն գործել ։

Եւ ո՞վ կրնայ իւր կամաց ազատութեամբ գործել, եթէ ոչ այն որ իւր կամքը ուղիղ բանի հետ կը միացընէ ։

Որ և է օրէնքներ կարող չեն մեծանձնի ազատութիւնը բառնալ. վասն զի այն օրէնքները ուղիղ բանին վրայ հիմնուած են. և մեծանձն ալ ուղիղ բանի կամեցածը կը սիրէ ։

Նա օրինաց բռնադատութեամբ չգործեր, այլ իւր կամաց ուզելովը կը գործէ և իւր կամքը իրեն մէջ թէ օրէնք է և թէ օրէնսդիր, այսպէս է նաև քաղաքային և մարդկային օրինաց մասին եթէ օրէնքն արդար է և ըստ արժանւոյն ուղիղ բանին համաձայն. մեծանձնի կամք չբռնադատուիր, վասն զի արդէն ուղիղ բանի կամեցածն է մեծանձնի սիրածը ։

Իսկ եթէ օրէնքն անիրաւ է, եւ անարժան առաքինութեանց համար, առաքինիներէն եւ ոչ մէկը կ'ընդունի զայն, մանաւանդ մեծանձն որ ամենէն առաքինագոյնն է, իսպառ կը մերժէ զայն։

Եւ եթէ դէմ ելլէ մեծանձին աքսոր, սպառնալիք, բանտարկութիւն, համոզում, մահաբեր տանջանք եւ մահ իսկ չեն կրնար նորա կամք յեղաշրջել անարդար բան գործել տալու։

Կարելի է եւ շատ իսկ կը պատահի որ բաղդ եւ մեծամեծ եւ բարերար մեծանձինք բռնայաղթ թշնամիներու ձեռք կը ձգէ, ինչպէս որ ձգեց Հռեգուղոս մեծ յաղթական Վաղերիանոս ինքնակալն։

Սակայն մեծանձն այս թշուառութեան մէջն անգամ բաղդին կը յաղթանակէ եւ բարձր կ'երեւի։

Վասն զի նորա յաղթուած շղթայակապ մարմնոյ մէջ նորա մեծ սիրտը անյաղթելի եւ ազատ կը մնայ։

Իմիլիոսի ձեռք մատնուող Պէրսէոսն իւր մեծութիւնը կորսնցուց երբ տղայի պէս իւր յաղթողին ոտքն ինկած, ծունկը կրկնեց համբուրելով եւ լալով իբրեւ ողորմութիւն խնդրեց իւր կեանքը։

Առ որ պատասխանեց յաղթողն թէ Կ'ամաչեմ՝ որ քեզ պէս չնչին մարդու մը յաղթած եմ։

Պէրսէոսի սիրտը փոքրոգի եղաւ յաղթուած ժամանակը, անոր համար խիստ արժանի էր այն շղթային որ գործիք եղաւ փոքրոգւոյն նուաստ մահուան։

Մեծանձն չուզեր հրամայել, անոր համար ալ չսիրեր ծառայել։

Սենեկան կ'ըսէ «Մեծ իշխանութիւնը մեծ ծառայութիւն է, տաղտկալի է խուժանին հրամայել ինչպէս որ տաղտկալի է նաեւ անոնց ծառայել»։

Բժշկութիւնը երբ ընդհանուր սկզբունքներուն կը նայի՝ իմաստութիւն է. իսկ երբ մասնաւոր գործողութեանց կը մտնէ արհեստի կը փոխուի։

Այնպէս ալ երբ քաղաքականութիւնը հանրական ծառայութեանց մէջ կեցած է, գիտութեանց թագուհին է, իսկ երբ քաղաքական կառավարութեան մասնաւոր գործերու կը բաժնուի բազմազբաղ ծառայութիւն մը կը դառնայ։

Վասն զի մեծամեծ բեռները բառնալու դժուարութեանց հետ, հասարակաց մեծամեծ տրտունջները ևս կը լսէ ։

Ինքն անհանգիստ կը լինի, որպէս զի հասարակութիւնն հանգիստ մնայ, ականջը կը ձանձրանայ անախորժ և զզուելի խօսքերը լսելէ, աչք չուզեր տեսնել այն խաժամուժը որ ոչ խօսիլ գիտէ, և ոչ լսել, ոչ համոզել գիտէ և ոչ համոզուիլ, ոչ պարտք կը ճանաչէ և ոչ ուղիղ իրաւունք, այս խառնաշփոթ վիճակի մէջ երբեմն կեղծ չտեսնող կը ձևանայ, մերթ երկիւղներով սաստելու կը ճգնի, երբեմն թշնամին յաղթելու համար իւր կամաց հակառակ բռնութիւն կը ձեռնարկէ, երբեմն իրեններր զսպելու համար չարագործները կը պատժապարտէ, երբ գթութիւնը խստութենէն աւելի օգտակար կը տեսնէ, կ'ստիպուի իւր իսկ սիրելիներու արիւնը թափել, այս տաժանելի վարուողութիւնը երբեմն այնպէս կը ներգործէ իշխանաց և ինքնակալաց, որք կ'ստիպուին անիծանել այն օրը, յորում իրենք այն իշխանական պաշտօնն ստանձնեցին ։

Մինչ վայն 'ի ձեռս բերելու համար հազարաւոր միջոցներ 'ի գործ դրած էին և սրտի յօժարութեամբ իբրև փառք ընդունած էին ։

Այս ամենը լաւ կը ճանաչէ մեծանձն, ուստի չուզեր հրամայել, և ոչ ալ հրամայուիլ և հնազանդիլ ։

Միայն կը հրամայէ իւր անձին, որ սիրով կը հնազանդի, և կը հնազանդի անոր, որ գիտէ արժանապէս հրամայել, ինքը իւր մէջ կը հրամայէ և կը հրամայուի առանց բռնադատութեան, զի իւր կամաւն է թէ հրամայելը և թէ հրամայուիլը, որոց երկուքին մէջէն ալ ինքն ազատ է ։

Մեծանձին ամենէն երևելի բաղձանքը՝ ազատութիւնն է ։

Նա ճոխութիւն չսիրեր, և ոչ ալ անթիւ կալուածները բան մը կը համարի. ընդարձակ դաշտերը ; նորա աչքին նշանակութիւն չունին ։

Գեղեցկաշէն պալատները, փառաւոր դահերը, գեղեցիկ նկարները և քանդակները բնաւ նորա աչքի առաջ նշանակութիւն չունին, վասն զի գիտէ թէ անոնք բաղդի բարիքներ են և հաստատուն չեն ։

Ու առաւելն մինչև 'ի գերեզման կ'երթան. նա դիտէ որ սոցա կորուստը մեծ ցաւ կը բերէ, ասոր համար նշանակութիւն չտար:

Մեծամիտն կրնայ այս ամեն բարիքները բանաւոր ճանապարհաւ մը ստանալ, իբրև պիտանի միջոց մը իւր առաքինութեան:

Զանոնք կ'ստանայ բայց անոնցմէ չստացուիր, վասն զի ուրիշներուն կարևոր դատուածը, իրեն համար անկարևոր է և աւելորդ:

Այս բարեաց կորուստը որ ուրիշներուն մեծ հոգ է, մեծամտին բնաւ հոգ չէ:

Մեծամիտն իւր մարմնոյն չծառայեր, չգիտէ որ նա հոգւոյն ծառան է:

Այլոց քով, պարգևատուութեան և կոչունքներու մէջ պերճ, իսկ ինքն իւր քովը միջակ է, և ոչ պճնասէր: Խոշորասէր է, քան թէ փափկասէր. խստութեամբ կը վարուի իւր մարմնոյ հետ. նորա պէտքերը չկտրեր որ չտկարանայ. պէտքէն աւելի չմատակարարեր որ չլրբանայ:

Իւր կեանքին չծառայեր, գիտնալով թէ՝ ինքը ծնած է չէ թէ կեանք մշտնջենաւոր պահելու համար, այլ թէ զայն պատուաւոր վախճանի մը հասցնելու համար:

Նա կենաց երկարութեան չնայիր, այլ նորա մեծութեան կը նայի:

Նա առաքինութեամբ լի իբրև անկարօտ ոչ կը զիջանի իւր կեանքը գնել և ոչ կը խոնարհի զայն վաճառել:

Մեծամիտն համբաւոյ չծառայեր, վասն զի օտարի կարծեաց չը հետևիր, մի միայն ստուգութեան ճշմարտութիւն մը անհամար կարծիքներէն նախապատիւ է իրեն համար:

Մեծամիտն իւր առաքինական գործոց փորձովը ուղիղ վերահասութիւն ունի ճշմարտութեան, անոր համար իւր սեփհական գիտութիւնը ուրիշ մարդկանց ամեն կարծիքներէն վեր կը դասէ:

․․ այլ և ոչ սահմանեց միտ չդնելով պարսաւողներուն. սատով ․․․յ թէ՝ մեծամիտն միայն կը նայի որ բարի գործէ, փոյթ ․․ըն թէ այլք բարի չխօսին իրեն:

Մեծամիտն՝ այլք իւր դատաստանին արժանի չդատելու համար,

զանոնք չդատեր և այլոց չծառայելու համար նոցա դատաստանէն երկիւղ չունի. անոնց ըրած դատաստանի վրայ ծաղր կ՚ընէ, վասն զի անոնց ուղիղ կարծեցեալ դատաստաններն մեծանձանց ուղղութեան բովը մտած, իրենց վնասակար կողմն ցոյց տուած և մերժուած են իբրև սխալ և անպէտ:

Մեծանձին առաջնորդը ուղիղ բանաւորութիւնն է, անոր համար կրից չծառայեր. յաջողութեան մէջ՝ պարկեշտ է, ձախորդութեան մէջ՝ արի է, անտարբերութեան մէջ՝ միօրինակ և աներկիւղ է, զի բանն անոր մէջ զօրաւոր է. եթէ մէկը պատուհասէ՝ առանց ցասման կը պատուհասէ, զի բանին որոշմամբն է:

Ինչպէս որ երկինք երբեմն պարզ է, և կը փայլատակէ, այսպէս ալ մեծանձն սուր կը շողացընէ, բայց իւր սիրտը խաղաղութեան մէջ է:

Նա՝ այն բաղդին չծառայեր, որ չգիտեր թէ, նա զինք որ կողմ պիտի ձգէ, գիտնալով թէ բաղդը ոչ կրնայ իրեն առաքինութիւն տալ և ոչ կրնայ բառնալ. և նորա առուտուրը միայն արտաքին բարեաց սահմանի մէջն է:

Ուստի միշտ միօրինակ է ինքն բաղդի թէ տալոյն և թէ առնելոյն մէջ, և բնաւ չայլայլիր, յաջողութեան մէջ չվստահիր. ձախորդութեան մէջ չխռովիր:

Մեծանձն դեռ վտանգ չտեսած՝ ինքզինք կը պատրաստէ դիմակալելու:

Սոկրատայ դատախօսութեան ժամանակը իւր Սոփրոնիսկոս որդւոյն մահուան լուրը հաղորդեցին իրեն. նա փոխանակ գոյն փոխելու, սիրտը խռովելու, խօսքերը այլայլելու, ամենայն հանդարտութեամբ և անխռով սկսեալ դասն շարունակեց և աւարտեց, և ապա ըսաւ «Ո՜ն, երթիցուք տալ զպատիւ յուղարկաւորութեան Սոփրոնիսկոսի» աստ կը յաղթանակէ այն առածը թէ՝ «Իմաստունն է միայն ազատ, և ուրիշ ամենքը ծառայ են:

Մեծանձին և միանգամայն իմաստնոյն այս մեծ առաքինական սկզբունքները ՚ի գործ դրած ժամանակը գռեհիկ մարդիկ զանոնք մոլութիւն կը համարին, զի Սոկրատայ տոկուն վեհսրտութիւնը ռամկաց աչքին անգթութիւն համարուեցաւ:

Digitized by Google

Եւ այս է Սոկրատայ և ռամկաց մէջտեղը եղած տարբերութիւնը, որ Սոփրոնիսկոսն ծնած ժամանակը Սոկրատ գիտէր որ իւր որդին որևէ օր մը պիտի մեռնէր. ուստի իւր որդւոյն մահը նորա ծնած օրը հոգաց։

Իսկ ռամիկն Սոփրոնիսկոսի մեռնելէն վերջն զգաց անոր մահը և այն օրը սկսաւ նորա մահուան վրայ մտածել, մինչ Սոկրատն ծնած օրը մտածած էր այս անդիմադրելի հրաժեշտը։

Փոքրոգին ամեն մարդկանց կը հաւտայ և անոնց ետևէն կ՚երթայ։

Փքացեալն ոչ ոքի չհաւտար և մարդու ետևէն չերթար, թէև խոպառ անիրաւութեան մէջ գտնուի. իսկ մեծամիտն՝ ըստ որում բունի կը գործէ, հաստատուն կը մնայ իւր գործերու մէջ, այնչափ մինչև որ իւր խորհուրդէն աւելի զօրաւոր խորհուրդ մը իւր սրտի մէջ տեղի ունենայ և իւր խորհրդեանը յաղթէ։

Մեծամիտն ինչպէս որ ուրիշներէն աւելի իմաստուն է, այնպէս ալ չախորժիր այլոց խօսքերը իւրեն խօսքերէն վերադաս համարել։

Եւ եթէ սխալ ալ գործէ մէկը չհամարձակիր անոր ազդարարել, ինչպէս որ հանդիպեցաւ Օգոստոս կայսեր։

Օգոստոս կայսրն շնացեալները պատժելու օրէնք մը հրատարակեց, և իւր դուստրը այս յանցանքի մէջ գտնուելով անխտիր կերպով օրէնք ՚ի գործ դրաւ. իւր դուստրն աքսորելով բոլոր աշխարհին յայտնեց իւր տանը պակասութիւնը, մինչ կարելի էր իւր մէկ անկիւնը պատսպարելով ծածկել զայն, վասն զի յանցանքը հրապարակ ելած չէր։

Յանցաւորն իւր հօրմէն աքսորուելով ամօթն ալ իւր երեսէն աքսորեց. այն յանցանք որ գաղտագողի կը գործէր առ երկիւղի սկսեց յայտնի և հրապարակաւ գործել։

Ծածուկ շնացեալն հրապարակական պոռնիկ դարձաւ։

Եթէ Օգոստոսն առաջէն զգար որ առանց ինքզինք յայտնի խայտառակելու չպիտի կարողանար իւր յանցաւոր դուստրն պատուհասել, խոհեմութիւն պիտի համարէր զայն իւր տան մէկ անկիւնը ծածկել քան թէ աշխարհի յայտնել։

Digitized by Google

Երբ զգաց իւր անպատուութիւնը՝ սաստիկ բարկացաւ, աւելի իւր սխալման վրայ, քան թէ յանցաւորի յանցանացը։

Եւ յուսահատութեամբ աղաղակեց, հիմա կը ճանաչեմ թէ իմ բարի խորհրդականներս Ագրիպպասն և Մեկենասը կորսնցընելով՝ շատ մեծ կորուստ եմ ունեցեր։

Մեծանձն այլոց երախտիք կ'ընէ, բայց անոնցմէ երախտաւորութիւնը չսիրեր. անոր համար որ երախտիքը, շատ անգամ երախտապարտին ազատութիւնը կը կապեն, և եթէ երախտիք ընդունի ալ կը ցանկայ որ շուտով մը տոկոսով վճարէ, որպէս զի իւր երախտապարտութեան կապէն արձակուի, և իւր երախտաւորութեան կապովը կապէ այն անձը, ուրկէ քիչ մ'առաջ կապուած էր ինք։

Մեծանձն իւր արժանաւոր ընկերը կը փնտռէ որ մրցի հետը։

Փիլիպպոս իւր Աղէքսանդր որդւոյն հարցուց թէ Ոլիմպիական հանդիսի խաղերու մէջ արշաւահանդիսին պիտի ընթանա՞ս. պատասխանեց Աղէքսանդր թէ, Այո, պիտի ընթանամ, եթէ ինձ ընկերակից թագաւորներ գտնեմ. որ կարողանան ինձ ընթացակից լինիլ։

Մեծանձն ամեն մարդուն չդիմակալեր, եթէ դիմակալէ ամենայն սրտէ կը դիմակալէ. իւր հանգստութիւնը չկորսնցըներ, և ոչ ալ թշնամւոյն հանգստութիւն կու տայ։ Մեծանձն կամ իշխան է, կամ իշխանաց վրայ ահընկէց։

Նա զժողովուրդ կը սիրէ և իւր մեծամեծ առաքինութիւնները զինք ժողովրդին հաճելի կը ներկայացընեն։

Նա՝ ժողովրդական կառավարութեանց մէջ խորհրդարանական պատգամատու է, նա՝ հայրենեաց զարդ և զօրաց զինարան է, օտարներուն այնչափ անօգիւտ է, որ անկէ մեծ բան մը չեն կրնար ցոյց տալ։

Շատերը ծովային դժուար ճամբորդութիւնք յանձն կ'առնուին 'ի Կորնթոս գնալ, որպէս զի Ցիմոլէոն մեծանձն տեսնէին, որ ծերացած և աչքի տեսութիւն խանգարուած, իւր տան մէջ կը նստէր իբրև իւր քաղուքեան մնացորդ յիշատակ։

Շատ անգամ զայն իրենց թեւերուն վրայ բարձած թատրոն կը տանէին, և անկէ խորհուրդ կը հարցնէին։

Այս անձը իւր խորհրդատուութեան մէջ յայտնի ցոյց կու տար թէ իւր կոյր երկու աչքերը՝ քաղաքական և պատերազմական իրողութիւնները իւր քաղաքացւոց բոլոր առողջ և սրատես աչքերէն աւելի հզօրեղապէս կը տեսնէր։

ԴԱՍ Ծ

ՓՈՔՐՈԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՓՔԱՑՈՒՄՆ

Իշխանութեան և հրապարակական պատուոյ տենչը երկու հակառակ ներգործութիւններ կ՚ընեն մարդկանց վրայ։

Ոմանք թիթեռան պէս այնչափ կը մօտենան կրակին, որ թեւերնին կ՚այրեն և իրենք կը վնասուին, ասոնք են հպարտները և փքացեալները, ոմանք ալ իբրև չղջիկ՝ այսինքն կէճէ գուշու՝ այնչափ կը վախնան լուսոյ փայլատակմանէն, որք խաւարչտին ստուերներու մէջ պահուած կը մնան, և ասոնք են փոքրոգիները։

Փքացեալն թէպէտ չունի մեծամեծ առաքինութիւններ, բայց իւր անձը մեծ պատուոյ արժանի կը համարի, փոքրոգին թէև ունենայ մեծ առաքինութիւն, բայց իւր անձը մեծ պատուոյ ընդունակ չհամարիր։

Փքացելոյն սէրը առաքինութենէն թափուր է, մինակ սնափառութեան հողմերով կը սնանի։

Փոքրոգին առաքինութեամբ լեցուած սիրտ մը ունի, բայց չորտապնդիր զայն հասարակաց դէպքերու մէջ պայծառ կերպով երևան բերել. եթէ հարցուի թէ ինչպէս առաքինութեամբ լի է այն սիրտը

որ այն առաքինութիւնները 'ի գործ դնելու չափ քաջութիւն չունի ։ Եւ կամ թէ ինչպէս թափուր է միւս առաքինութիւններէն , որուն սիրտը փոքրոգւոյն սրտէն շատ մեծ է ․ կը պատասխանեմ թէ «Փոքրոգութեան մոլութիւնը , բարոյականէն աւելի բնական պակասութիւններէն կը ծնանի, որովհետեւ նորա խառնուածքը մեծանձին խառնուածքէն տարբեր է, անոր համար որքան մեծանձնի սիրտը ջերմ է , այնքան ալ փոքրոգւոյնը ցուրտ է ։

Եւ որովհետեւ հոգին կատարելութեան մասին մարմնոյ եռանէն կ'երթայ , այդ բանաւոր ցրտութիւնը անոր շատ մը դժուարութիւնները ցոյց կու տայ նորա վեհ իշխանութեան մէջ, անոր համար կը հրաժարի մեծամեծ պատիւններէն և փոքրով միայն կը բաւականանայ ։

Փքացեալն ալ անոր հակառակն՝ թէպէտ իւր անձին վրայ շատ առաքինութիւն չունի , և ոչ ալ մտաց մէջ շատ իմաստ , բայց որովհետեւ սրտի մէջ մեծանձնէն աւելի շատ մը ջերմութիւն ունի անոր համար խրոխտ վստահութեամբ վեհ իշխանութեան և մեծապատւոյ հետամուտ կը լինի , որուն որ ընդունակ չէ , ինչպէս որ մեծանձն ընդունակ է ։

Փոքրոգին կենաց վտանգէ չվախնար , բայց մարմնոյ պատուոյն վտանգէն սաստիկ կը վախնայ ։

Կեանք տալու համար ամեն քաջզօրականները իրենք զիրենք պատրաստ ցոյց կու տան, իսկ հասարակութեան կառավարութիւնը ստանձնելէ մինչև անգամ զգօնամիտները և քաջասիրտները հրաժարելով խոյս կու տան այն մեծամեծ փառքերէն և պատիւներէն ։

Լաւ կ'ընտրէն առանձին երկայնմտութեամբ կեանք վարել , քան թէ քաղաքական իրողութեանց մէջ հրապարակային ղեկն ձեռք առնել․ ըստ իմաստնոյն թէ «Սիրեա՛ց լինել անծանօթ ։

Փքացեալն ասոր հակառակ ամեն ջանք 'ի գործ կը դնէ , սոյն փառաց և պատւոյն հասնելու հանճարը չունենալով՝ չկրնար առաջիկայ կործանման վտանգները երևակայել ։

Փքացեալն ըստ երևութին նման է մեծանձին , իսկ ըստ էութեան , աննման է ․ փոքրոգութիւնն ևս ըստ էութեան նմանագոյն է , իսկ ըստ երևոյթին աննմանագոյն է ։

Փքացելոյն համարձակութիւնը, իւր արժանաւորութենէն աւելի է. փոքրոգւոյն արժանաւորութիւնն ալ իւր համարձակութենէն աւելի է։

Ինչպէս որ շռայլն առատաձեռնի կապիկն է, և յանդուգն ալ արիին կապիկն է, այսպէս ևս փքացեալն մեծանձին կապիկն է, զի սնափառութեամբ մեծանձն երևիլ կ'ուզէ, անոր համար մեծ պատուոյ արժանի կը համարի զինքը։

Փքացեալն՝ իւր նպատակին հասնելու համար կը բարկանայ, կ'սպառնայ, փոքրոգին իւր նպատակին հասնելու համար, կ'աղաչէ և կը խոնարհի։

Նա՝ փոքր պատւոյն համար մեծ վրէժխնդրութեան կը պատրաստուի. սա ինքը իւր մէջ կ'այրի և կը տոչորի, կը սառսափի առանց ուրիշի բան մը յայտնելու։

Փքացեալն այլոց մեծ գործերը կ'արհամարհէ. փոքրոգին՝ այլոց փոքր գործերը կը գովաբանէ և մեծ կը համարի։

Նա կ'ուզէ մեծանձնէն աւելի մեծ գործ գործել. սա՝ մեծանձնի գործոյն հասնելու և հաւասարելու չվստահիր։

Ինչ բանէ որ խորշիլ պէտք է՝ փքացեալն անոր կը ձեռնարկէ, ինչ բանի որ ձեռնարկել պէտք է՝ փոքրոգին կը խորշի անկէ։

Փոքրոգին լաւ է քան զփքացեալն, զի կարելի է որ փոքրոգին, մեծանձն լինի, իսկ փքացեալն՝ չէ կարելի, վասն զի փքացելոյն էութիւնը կը պակասի, իսկ փոքրոգւոյն միայն սրտի ջերմութիւնը կը պակասի։

Կարելի է ըսել՝ փոքրոգին է առաքինի ամէն երկչոտ, փքացեալն է մոլի ամէն խրոխտ։

Կարելի է փոքրոգւոյն սրտի ցրտութիւնը հայրենեաց սիրով ջեռուցանել, և կամ բուռն կիրքէն զայն առաջ մղել, այսպէս ալ բարեկամաց յորդորներէն զայն սթափեցընել, նաև կարելի է զայն շարժել իւր սիրելեաց աղաչանքներէն կամ բռնազբօսիչ հարկերէն և զինք քաջալերող իմաստուն խորհրդականներէն, ասոնցմէ շարժեալ կրնայ հասու լինիլ իւր մէջ թագուն պահուած զօրութեան, և յետ այնորիկ կ'սկսի ամէն դժուարութիւնները իւր

աչքին դիւրին երեւնալ, որով աստիճանաբար մեծանձնութեան բարձրութեան կը հասնի։

Իսկ փքացեալն՝ առանց առաքինութեան հանճարոյ կը բարձրանայ այն մեծ պատիւներուն, ուր ոսկի հաստատութեան տեղ չգըտնելով՝ այնպէս կը գահավիժի որ հասարակութիւնն ալ իւր հետ կը կործանէ։

ԴԱՍ ԾԱ

ՊԱՐԿԵՇՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՈՆԱՐՀՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս որ մեծամեծ ծախուց չափաւորութիւնը, մեծագործութիւն կը համարուի, և միջակային ծախուց չափաւորութիւնն առատաձեռնութիւն կը համարուի, այսպէս ալ մեծամեծ պատիւներու չափաւորութիւնն մեծանձնութիւն է, միջակային պատիւներու չափաւորութիւնն ալ պարկեշտութիւն է։

Այն որ միջակ առաքինութիւն մը ունի, իւր անձը միջին պատուոյ արժանի կը համարի, նա պարկեշտ է։

Այն որ փոքր առաքինութիւն ունի, և իւր անձը կ՚ուզէ միջին պատուոյ արժանի դատել, նա փառամոլ է։

Եւ այն որ միջակային առաքինութիւն ունի և իւր անձը միջին պատուոյ անգամ արժանի չդատեր, նա անհոգ է։

Պարկեշտութիւնը մեծանձնութեան փոքր տեսակն է. փառամոլութիւնն ալ փքացման փոքր տեսակն է, ինչպէս որ անհոգութիւնն ևս փոքրոգութեան փոքր տեսակն է։

Ամեն մեծանձն կրնայ պարկեշտ լինիլ, սակայն ամեն պարկեշտն չկրնար մեծանձն լինիլ։

Digitized by Google

Այն որ առաւելին ձեռնհաս է, նուազին ալ ձեռնհաս է, բայց այն որ նուազին ձեռնհաս է, չկրնար հետեւիլ թէ առաւելին ալ ձեռնհաս է։

Ուրեմն այն մեծանձն մարդիկ որք մեծ պատուոյ արժանաւորութենէն կը զիջանին միջակային իշխանութիւն մը վարելու հայրենեաց սիրոյն համար, նոքա մեծանձն լինելէ հրաժարած պարկեշտութեան սահմանի մէջ մնած կը համարուին։

Սակայն այն կարգի մարդիկ, որոնք որ մեծամեծ պատուոյ արժանաւոր էին, եւ իրենց արժանաւորութիւն չճանաչելով, միջակային պատուով գոհ կը լինին՝ նոքա ոչ մեծանձն եւ ոչ պարկեշտ են, այլ փոքրոգի, թէեւ ոմանց գիտութիւնը, զանոնք պարկեշտ կը համարի։

Շատ մոլութիւններ կան այսպէս, որոյ ներքին կողմն տգեղ են բայց արտաքին կողմն գեղեցիկ, այս պատրուակը հասարակաց դատաստանը կը սխալեցընէ, զի ինչպէս որ տեսնէ ումեկն՝ այնպէս կը դատէ։

Անոնք որ կարող չեն հասանել մեծ պատուոյ թող ջանան հասանել միջակային պատուոյ. անոնք որ կարող չեն հասանել 'ի պատիւ ինքնակալութեան, թող ջանան հասանել միջին պատուոյ խորհրդականութեան։

Անոնք որ մեծ կը գործեն՝ մեծ պատուոյ կը հասնին, անոնք որ միջին՝ միջին պատուոյ կը հասնին. այն որ կարող չեղաւ լինել մեծանձն՝ թող յանձն առնու լինիլ պարկեշտ, եւ արժանանայ միջակային պատուոյ։

Պարկեշտն իւր սահմանի մէջ վայելուչ կերպով կը մնայ, եւ իւր թեւերը իւր սահմանէն աւելի չտարածեր եւ ոչ ալ չափէն աւելի զայն կը կծկէ, գոհ կը լինի միջակային պատուով. եւ ոչ թէ փոքրոգւոյն պէս կործանմանէն վախնալով այլ համեստ վայելչական ընելու համար. պատիւն իւր արժանաւորութեան կը համեմատէ, եւ արժանաւորութիւնն ալ առաքինութեան։

Դու՝ պարկեշտին արքունի խոյր եւ իշխանութեան գաւազան ներկայացուր, նա համարձակ կ'ըսէ, Այդ իմս չէ, վասն զի իմ կա-

բողութեանս չափէն աւելի է, և ընծայեցէք ինծի աւելի արժանաւորին :

Իւր անձի կարողութեան ճանաչմամբ առաջ եկած այս հրաժեշտը՝ իբրև դիւցազնական առաքինութիւն կը գովաբանուի :

Ի՞նչ օգուտ է մեծ փառքէն շլանալ, կարողութեան սահմանէն դուրս՝ բարձր գործի ձեռնարկել, և վերջէն ամօթապարտ յանդուգն գլորիլ :

Շատերը միջակային իշխանութեան մէջ, կարող և ձեռնհաս են, բայց երբ մեծ իշխանութեան կը ձգտին բաղձանօք մեծամեծ պատուոյ հասնելու համար, իրենց անձեռնհասութեամբ առաջիններն ալ կը կորսնցընեն :

Աթէնքի մէջ Աթենասի արձանի գլուխը կայծակէն խորտակուած ժամանակ՝ նորա նորոգումն երկու անուանի քանդակագործներու այսինքն Փիդիոյ և Աղկամենէսոյ յանձնուեցաւ :

Այս երկու վարպետները մէկ մէկ գլուխ շինեցին և հրապարակ հանեցին․ Փիդիայի շինած գլուխը անհեդեթ խորտուբորտ կունտի մը կը նմանէր, տձև և անզարդ, իսկ միւսը՝ շքեղ, զարդարուն և վայելուչ էր, որ ամեն տեսնողներու ուշը իրեն կը գրաւէր :

Եւ սկսան գովասանք տալ վայելչին, և այպանել զտձևն և անոր շինողն, սակայն նա ծանրութեամբ մը ըսաւ «Մի դատէք ոչ մին և ոչ զմիւսն, մինչև որ իրենց տեղը դրուին»․ Երբ վայելուչ ձևով շինուած արձանի գլուխը իւր տեղը դրին, վարէն զայն տեսնողները անկերպարան և տձև գունտ մը կը կարծէին որ բնաւ գլխու նմանութիւն չունէր․

Երբ զայն վար առին և միւս անկերպարան գլուխը հանեցին արձանի գլուխը՝ այնպէս կատարեալ համեմատութեամբ մը յարմարեցաւ արձանին, որ ամենք զարմացան նորա բարեձև վայելչութեան վրայ․ այն ժողովուրդը՝ որ քիչ մը առաջ, նոյն գլուխը առ ոչինչ կը համարէր և շինողը իբրև անհմուտ կը նախատէր, գետնի վրայ անոր տձևութիւնները տեսնելով՝ նոյն ժողովուրդը, երբ զայն գլուխը բարձր արձանին վրայ բարեձև տեսաւ, իւր դատաստանք փոխեց և իւր արհամարհածը սկսաւ գովաբանել :

Իսկ ուղիղ տեսութիւնն երկու գլուխն ալ միապէս վայելուչ կը դատէ, վասն զի մին՝ իւր վայելչութիւնը խոնարհէն ցոյց տալու, միւսն՝ իւր բարեձև վայելչութիւնը բարձրէն ցոյց տալու։

Այսպէս ևս այն անձինք որք իրենց մեծանձնութիւնը բարձրէն ցոյց տալու չափ կարողութիւն չունին, թող ջանան գոնէ անկէ խոնարհ պարկեշտութեան մէջ ցոյց տալ իրենց վայելչութիւնը։

ԴԱՍ ԾԲ

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոնէական խոնարհութիւն է, աւետարանական առաքինութիւնը որ սերտ կապ ունի բարոյական մեծանձնութեան և պարկեշտութեան հետ։

Մեծանձն և պարկեշտն իրենց առաքինութեանց հետ պէտք է որ համեստ խոնարհութիւն մը ևս ունենան, թէև մեծանձնի արժանաւորութիւնը չներեր իրեն որ խոնարհի, բայց պարկեշտն շուտով կը մօտենայ, վասն զի պարկեշտն մեծ պատիւէն կը փախչի։

Խոնարհութիւնը արտաքին իմաստասիրաց դատաստանի առաջը պարկեշտութեան առաքինութենէն աւելի, անհոգութեան մոլութիւն դատուած է։

Վասն զի նոքա կ՚ըսէին, խոնարհն արժանաւորութիւն ունի, բայց պատիւ պահանջելու փոյթ չունի, ինչպէս որ փոյթ չունին փոքրոգին և անհոգն։

Սակայն մեծ տարբերութիւն կայ խոնարհի և փոքրոգւոյն մէջ տեղը։

Փոքրոգին պատիւէն կը հրաժարի, վասն զի իւր առաքինութիւն-

Digitized by Google

ները չճանաչեր, իսկ խոնարհն իւր առաքինութիւնները կը ճանաչէ, բայց և այնպէս պատիւէն կը հրաժարի. և իւր անձի վրայ խիստ լաւ տեղեկութիւն ունի, գիտէ թէ որոնք են իրենը և անոնք՝ որոնք չեն։

Խոնարհն՝ տեսակի մը վերաբերեալ խլուրդներուն չնմանիր, որք աչք չունենալով իրենց անձը չեն ճանաչեր։

Նա կը նմանի այն երկնային թռչնոց՝ որոնք Արգոսի պէս իրենց փետուրներու տակ ծածկուած հարիւրաւոր աչք ունին, որոց եթէ յիսունը գոց լինի, յիսունը բաց կը մնայ, որոցմով իրենց վրայ դարձած, իրենք զիրենք կը քննեն և կը զննեն։

Ուրեմն խոնարհն՝ թէ իւր կատարելութիւնները կը ճանաչէ և թէ իւր թերութիւնները։

Նա գիտէ թէ իւր վրայ գտնուած ամեն կատարելութիւնները արարչապետին շնորհքն է, անոր համար չպարծիր, նա կը ճանաչէ թէ ինքն է պատճառ իւր վրայ գտնուած ամեն անկատարութեանց, անոր համար կ՚ամաչէ և կը խոնարհի։

Գիտէ թէ առաքինութեանց ուսուցիչն՝ Աստուծոյ որդին է, և նոյն իսկ աստուածորդին խոնարհութեան այս օրէնք կը պահէր, վասն զի իւր աստուածային անձին վրայ բովանդակեալ մարդկայնովն, կը խոնարհէր հօր Աստուծոյ, ինչպէս որ առանց մարդկայնոյն իւր անձը հօր անձին հաւասար ցոյց կու տար։

Խոնարհն իւր գործնական դասը ՅԻՍՈՒՍԷն առաւ այն ժամանակ՝ երբ ոտքը ծառայէն, վարդապետը աշակերտին ոտքին խոնարհեցաւ։

Կը հաւատայ և գիտէ թէ ինք որչափ որ խոնարհի, այնչափ նորա բարձրանալոյն ուժը և զօրութիւնը կը շատնայ։

Ուրեմն աւետարանական խոնարհութիւնը բարոյական մեծանձնութենէն աւելի գերազանցութիւն մը ունի։

Վասն զի բարոյական մեծանձնութիւնը զմեծանձն մարդիկներէն գերագաս կը դատէ, իսկ աւետարանական խոնարհութիւնն զմարդն բարոյական մեծանձէն գերազանցելով՝ Յիսուսին կը նմանեցընէ։

Մեծանձն փոքր պատիւ կ՚արհամարհէ, մեծ պատիւ ստանալու

ետեւէն կ'երթայ. բայց խոնարհն ամեն երկրաւոր պատիւները կ'արհամարհէ և երկնայինն ստանալու կը ջանայ. այս է մեծանձնեայ խոնարհութիւնը։

Խոնարհն՝ եթէ ստիպուի մեծութեան պաշտօնը ստանձնել, որուն որ արժանի էր, բայց առ խոնարհութեան խոյս կու տայ, զան շքով և արիաբար կը կատարէ, թէպէտև այս միջոցին անգամ իւր անձը մեծ չհամարիր, բայց կը կամի որ իւր գիրք մեծ երևի։

Եւ ամեն մեծերէն աւելի նախանձախնդիր է իւր արժանաւոր պատիւն ստանալու։

Եթէ Արիստոտէլ հասած լինէր քրիստոնէական խոնարհութեան պիտի ստիպուէր ըսել թէ «Թէպէտ բարոյական մեծանձնութիւնը ամեն առաքինութիւններէն վեր է, բայց աւետարանական խոնարհութիւնը բարոյական մեծանձնութենէն գերազաս է։»

ԴԱՍ ԾԳ

ՀԵԶՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Երբ անիրաւ վնաս մը հասնի մեզ, մենք այն անիրաւութենէն գրգռեալ կը բարկանամք, և վրէժխնդրութեան կը պատրաստուիմք, բայց հեզութիւնը վրայ հասնելով, մեր բարկութիւնը կը մեղմացընէ, և վրէժխնդրութիւնը կը թուլացընէ, մինչև որ վերահաս լինի այն ամեն պարագաներուն, որք մեր բարկութեան և վրէժխնդրութեան տեղի տուած են։

Հեզ չէ այն որ իբրև քարէ արձան անիրաւութիւնը չզգար, և չզայրանար. և ոչ այն անձինք հեզ կը համարուին, որք վայրենի գազանի պէս, անիրաւութիւնը զգացած ժամանակ՝ չափէն աւելի կը բարկանան։

Այս երկուքն ալ մոլեկան ծայրեր են, մին՝ բարկութիւն, միւսն անզգայութիւն, մին՝ դէպ 'ի նուազն կը տանէ, միւսն դէպ 'ի առաւելն ։

Մին՝ ջուր է, միւսն կրակ ։

Ուրեմն այս երկու չափազանցութեանց մէջ տեղը հեզութիւն մը պէտք է, որ ոչ ջուրի մէջն ընկղմի և ոչ կրակէն այրի, այլ ուղղութեան օրէնքներով վարուելով անվնաս մնայ ։

Հեզն կ'զգայ անիրաւութիւնը որչափ որ արժան է, կը զայրանայ և վրէժխնդիր կը լինի այնչափ, որչափ որ կը վայելէ ։

ԴԱՍ ԾԴ

ԲԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Բարկութիւնը երկու տեսակ է, մին բարոյական, միւսն ֆիզիքական՝ այսինքն բնական ։

Բարոյական բարկութիւն է, այն մոլութիւնը որ ցասման և ըղձի վրայ ներգործելով վրէժխնդրութեան կը շարժի այն անձանց դէմ, որոնցմէ անիրաւութիւն կը ծնանի ։

Ցասումն բնական կիրք է, և բարկութիւնն անոր մոլեկան ուռճացութիւնն է, ցասումն շատ անգամ ոչ միայն կիրք, այլ և նոյն իսկ զայրացումն ալ կ'անուանի, և ինչպէս որ ամեն մարդ բնապէս զինք և իւրքն կը սիրէ, նոյնպէս ևս այն՝ որ կը վնասէ մեր մարմնոյն, ինչպէս հարուած և խոցուած, և այն որ կը վնասէ մեր համբաւոյն՝ ինչպէս անէծք և արհամարհանք և այն ամենքը որք կը վնասեն մեր ընչից, ինչպէս գողութիւն և յափշտակութիւն, և անոնք որ խոչընդոտ են մեր հաճոյական կամաց, ինչպէս ծարաւ մարդու աղբիւ-

եցելը որ չկայ և այլն համոզականները, զորս երևակայութիւնը իբրև անխռով առաջ կը բերէ, ասոնք են որ մեր ցասումն կարծրուցընեն վրէժխնդիր լինելու համար։

Իսկ ֆիզիքականը այսինքն բնական ցասումն՝ է այնպիսի բոց մը երևակայեալ վտանգէն առաջեկած՝ որ յանկարծակի արեան բոլորտիքը կը վառի և արիւնն կ'եռացընէ զգալի ցնցումով մը սիրտը վնասակարի դէմ կը յարուցանէ և արտաքին կարողութիւնները վրէժխնդրութիւն կը շարժէ։

Այս բնական գործը ամեն կատարեալ կենդանեաց քով ալ կայ, որք երբ իրենց վնասը կ'զգան, բոցով վառած, աչք կրակ կը կտրի, մազերը կը ցցուին, խօսքերը ընդվզած, իւր բնական զէնքերով կը պատրաստուի վնասակարին վրայ յարձակելու։

Այս բնական յարձակմանց մէջ մարդս անասուններէն տարբեր չէ, վասն զի այն բոցը որ զայրացեալ անասնոց սիրտը կը վառէ, նոյն բոցը միևնոյն եղանակաւ զայրացեալ մարդկանց սիրտն ալ կը բորբոքէ։

Այս սաստիկ բարկութիւնը երկաթի շանթի բորբոքումն կ'անուանի վասն զի նա դիմամարտութեամբ ջերմութիւնն 'ի մի ժողովելով իւր բոլորտիք գտնուածները կը ցրուացընէ, ասոր համար ցասուցեալին վրայ տեսակ տեսակ մրցումներ, հակառակ շարժումներ կը տեսնուին, մէկ կողմէն վառիլ միւս կողմէն սառիլ։

Նորա սիրտը ներքին բոցերէն կը վառի, և մորթի պատերէն մազերը կը գիզանան և կը ցցուին, նորա դէմք մերթ կը շառագնի, մերթ կը գալկանայ, կատաղութենէն աչքերը փայլատակելով հուր և ջուր կը հոսին, սաստիկ ցաւերէն կ'արտասուի, նորա ռնգունք այսինքն քիթը՝ ծուխ կ'արձակեն, շրթունքները կը դողան և կը դողդոջեն, նորա կուրծք բոցերով կը վառի, խօսքերը կը կապկապուին, իւր անձին վրայ ցաւագին ուրախութիւն մը և ուրախագին ցաւ մը կ'զգայ, քինու վնասն՝ յուսայ վրէժխնդրութեան հետ կը մրցի, և կը մաքառի։

Այս վիճակը մեզ կը ներկայացընեն այնպիսի մարդ մը, որ ամեն զազաններէ խառնուրդ ճիւաղ մ'է. վասն զի ցուլի պէս կը

Digitized by Google

քառաչէ, առիւծի պէս կը մռնչէ, վիշապի պէս կը շչէ, շան պէս կը խածանէ, արջի պէս ձիրան կ'արձակէ, ոտքը գետին կը զարնէ և երկնից դէմ սպառնալիք կ'որոտայ. իր թշնամին չգտնելէն առաջ ինքզինք կը խոշտանգէ և կը կոշկոճէ։

Այս գործողութիւնէն կրնաս հետեւցնել թէ՝ որչափ աղեղացած է նորա հոգին, որ իր մարմինը այսչափ չարաչար կ'այլանդակէ։

Ասոր համար Պղատոն՝ բարկացող մարդուն խրատ կու տայ, որ հայելիի մէջ նայի իր դէմք տեսնէ իր վիճակը հասկընալու և անկէ սթափելու համար.

Առասպելապատումները կ'ըսեն թէ՝ «Աթենաս աղբիւրի գլուխ նստած հովուական սրինգ հնչած ժամանակ՝ ջուրի մէջ նայելով իր ծնօտներու ուռիլը և իր դէմքի այլայլիլը տեսնելով ինքն իրմէ զարհուրած սրինգը ձեռքէն վար դրաւ։

Այսպէս ալ բարկացողն իր պատկերին նայելով իր ցասումներէն զզուելով կը սարսափի, ինքնիրմէն գժգոհելով կ'սկսի հանդարտիլ։

Բարկութեան բոցը աւելի շուտով կը բռնկի ջերմագոյն խառնուած անձերու վրայ. վասն զի շատ է կայծ մը կրակ քթանը վառելու համար, և քիչ է հրդեհ մը երկայնաքարի համար։

Նաև ուրիշ հայեցուածով մը հոն աւելի կը ներգործէ ուր որ զօրութիւնը քիչ է՝ վասն զի ուժը պակասած տեղը, յօժարութիւնը կը սաստկանայ։

Անկատար և անզօր կենդանիները՝ ինչպէս են իժը, կարիճը, պիծակը, ևայլն, միւս կատարելութիւն ունեցող կենդանիներէն աւելի պատրաստական են թունաւոր զէնք կրելու 'ի վրէժխնդրութիւն։

Այսպէս ալ բարկութիւնը աւելի հզօր կ'ազդէ տկարներու վրայ։

Բարկութիւնը ծերերուն աշխոյժ կ'ազդէ, կանանց առնացի կորով. ճանճն անգամ իր մաղձն ունի։

Ահա այս է բարկութիւնը, որու վրայ այսչափ խօսեցանք, և փոքր մոլեկան կը համարուի, անոր համար որ թէպէտ շուտ կը բորբոքի և սաստիկ կը զայրանայ, բայց շուտով ալ կը դիջանի։

Իմաստասէրները ըսած են այս բարկութեան համար «Սուղ ան-

մտութիւն, հարևանցեալ սրամտութիւն, հոգւոյ արբեցութիւն, առօրեայ բռնութիւն,» ասոր համար կարճատեւ է։

Իսկ ցասման միւս աստիճանը, որ աւելի մոլեկան, գազանական և անգթական է, Արիստոտէլ զայն «Ցասումն դժուարին և սեամաղձային» կ'անուանէ։ Որովհետև առաջինը արեան մէջ հաստատուած լինելով, շուտով կը բորբոքի և կ'եռայ և շուտով կը շիջանի, իսկ երկրորդն, որ ցրտագին և մածուցիկ հիւթ մ'է և սեամաղձներու մէջ կը բնակի, շատ դժուարաւ կը լուծուի, որչափ որ անյայտ է և չերևիր, այնչափ ալ զօրաւոր կը վնասէ։

Ինչպէս որ երկուքի պատճառները այլ և այլ են, այսպէս ևս նոցա հանգամանքները այլ և այլ են և տխուր գործերը այլ և այլ կը ներգործեն։

Նա կրակ կը ծաւալէ երեսին վրայ, իսկ սա ծուխ կը ծաւալէ. նա եռանդուն արիւն է, սա մօխրի մէջ ծածկուած այրող կրակ է. ասոր համար անոնք որ բարկութեան մէջ ունակացած են, նոքա արիւնըռուշտ կը լինին, իրենց գոյները յայտնի ցոյց կու տան նոցա բարքերը և վիճակները։

Մին՝ կ'աճապարէ խորհուրդներու մէջ և բուռն բերմամբ առաջ կը գործէ յետոյ կը խորհի, իսկ միւսն հանդարտ սրտով և առանց աճապարանաց իւր մտքի մէջ կը խորհի և խժգժական հնարքներ կ'ընտրէ և կամաց վնասողութեան վրայ արհեստները կ'աւելցնէ։

Մին՝ թէ բանիւ և թէ գործով իւր սիրտը կը յայտնէ և շանթէն առաջ սպառնալիքներ կ'որոտայ և շատ անգամ սնոտի փայլատակներու մէջ լուծուելով կ'անհետանայ առանց վնասելու։

Իսկ միւսն նենգամիտ, առանց վրդովման մրրիկներ կը պատրաստէ, կեղծ լռութեամբ միջոց կը պատրաստէ, և յանկարծակի դաւադրութեամբ մը իւր անզգոյշ ոսոխի վրայ կը յարձակի։

Մին՝ բարեկամներու յորդորմամբն իւր թոյնը կը մեղմէ, իսկ միւսն իժի պէս ականջ կը խցէ, որ բարեկամաց փրկաւէտ ձայնը չլսէ։

Մին՝ գործելէն վերջ կ'զղջանայ, և արտասուօք վիրաւորելոյն վէրքերը կը լուանայ, իսկ միւսն կատաղի վագրի պէս կը գիշատէ, և անոր բեկորներու վրայ իւր ցասման թոյնը կը թափէ։

Digitized by Google

կացողք աչքին մեծ նախատինք կը համարուի․ ծաղու առարկան կուռոյ առարկայ կը համարի։

Թաղէս մեծ փիլիսոփան, որ սաստիկ բարկացող էր, երբ աստղագիտական գործիքն 'ի ձեռին աստղերը կը զննէր, յանկարծ խորխորատի մը մէջ ինկաւ․ զուարճաբարոյ և ծաղրասէր աղախինը երբ այն խորխորատէն զինքը ազատելու համար օգնութեան ձեռնարկեց, ժպտելով ըսաւ․ «Կը դիտես ինչ որ երկինքն է, ինչո՞ւ չես դիտեր ինչ որ ոտքիդ տակն է»։

Թաղէս իբրև մեծ իմաստասէր կրնար աղախնոյն պատասխանել թէ, Աչքս 'ի գլուխս է և ոչ ոտքիս տակը։

Այսպէս չըսաւ, այլ ըստ որում բարկացող էր՝ թէև փիլիսոփայ, խորխորատէն ազատածին պէս, սկսաւ աքացի և բռնցի և ուռիի փայտով զաղախինը ծեծել և հարուածել, և կիսամեռ միճակին հասցնելով՝ իւր ազատիչն ձգեց՝ այն խորխորատի մէջ, ուրկէ ինքն ազատեցաւ աղախնոյն օգնութեամբն։

Տիպերոս բռնաւորն, երբ հարցուց Զենոնին թէ «Ի՞նչ լեզուաւ գրած ես այս ինչ ճառը․» Զենոն պատասխանեց թէ՝ Հռոդոսցւոց լեզուաւ։

Հռոդոս բառը յիշել տուաւ Տիպերոսին իւր Ռոդոս կղզին աքսորուիլը․ առ այս, Զենոնի միամիտ պատասխանը չարամտութեամբ մեկնելով՝ զայն սպաննեց, որպէս թէ այդ բառը յիշելով Տիպերոսի հոն աքսորուիլը ակնարկած լինէր։

Բարկացողի մէկ չափազանցութիւնն ալ այն է որ իւր անզուսպ կիրքերը 'ի գործ կը դնէ անոնց դէմ, ուր որ պէտք չէ․ վասն զի մեծաւորներու վրայ բարկանալը յանդգնութիւն է, որովհետև աւելի խոնարհութեամբ կրնաս զայն համոզել քան թէ յանդգնութեամբ, որով աւելի կը գրգռիս․ եթէ մինչև ցայն վայր փոքր նախատինք մը ըրած էր, յետայնորիկ այն նախատանաց աստիճանները կրնայ բազմապատկել։

Ստորին աստիճանի մարդկանց վրայ բարկանալն անմտութիւն է, որովհետև բարկութիւնը անոր համար տրուած է որ անով տկարը զօրանալով՝ կարողանայ իրմէն աւելի զօրաւորին հետ հաւասարակշռելու միջոցները ունենալ։

Եւ ուր որ զօրութիւն բարձր է՝ հոն բարկութիւն աւելորդ է։

Բարեկամաց վրայ բարկանալ ապերախտութիւն է, այն որ քեզ բարի կը կամի, դու ինչպէս անոր չար կը փոխարինես։

Այն չարը դու քեզ կը հասցընես աւելի. վասն զի բարերարիդ վրայ բարկանալով անկէ քեզ եկած բարիքներէն կը զրկուիս։

Անմեղներու վրայ բարկանալը անիրաւութիւն է, երբ նա անմեղ է, բարկութեան արժանի չէ, զի բարկութիւնը պատիժ մ'է յանցաւորին և ոչ անմեղին, այն որ անմեղ է ինչ իրաւամբ կը պատժես զինք իբրև յանցաւոր։

Բարկացողներու մտաց աչք կիրքերէն կուրցած ըլլալով բարձրն՝ խոնարհէն, խոնարհն՝ իր հաւասարէն, բարեկամն՝ թշնամիէն, պարտաւորն՝ անպարտէն չկրնար որոշել. ուստի յունական կրակի պէս ջուրերու մէջ անգամ կը վառուի նորա երևակայութիւնը կիրքերէն խանգարուելով, անբան անասունները բանաւոր մարդիկ համարելով, նոցա վրայ կը զայրանայ։

Տեսիփոնոսն՝ Ողոմպիական խաղերու մէջ հինգ յաղթութիւն առնելով՝ քաջայաղթ անուանեցաւ, երբ ջորին իրեն կից արձակեց ինքն ևս կատաղի բարկութեամբ կռնակը ջորիին կռնակին դարձընելով, ինքն ալ կենդանւոյն կից արձակեց։

Առ այս՝ Հանդիսականք նորանշան մրցումը տեսան, զի մարդն ընդ անասնոյն կը մարտնչէր. կը մտածէին թէ որն աւելի անբան է, անասունը թէ մարդն, որ անասնոյ հետ կը կռուէր։

Տեսիփոնոսն իւր բարկութեան մէջ անասունը բանաւոր կարծած ժամանակը՝ ինքն անբան անասուն հրատարակուեցաւ, և իւր հին յաղթութեան մրցանակները ջորին առաւ, վասն զի ինքը ջորիէն յաղթուեցաւ։

Ներոն ընթրեաց սեղան բազմած ճաշ ըրած ժամանակը լուր տուին թէ Գաղղիա ապստամբեցաւ։

Ներոն բարկանալով իւր սիրելի սեղանը կործանեց, և սպասները խորտակեց, այնպէս կարծեց Ներոն թէ, իւր առաջ կեցած սեղանը Գաղղիան է, ուրկէ ապստամբութեան վրէժ կը լուծէ։

Ասոր հակառակ Թրակացւոյ Կոտիս թագաւորն, երբ նուէր

Digitized by Google

Մին՝ մինակ զինք բարկացընողէն կ'առնու իւր վրէժը, իսկ միւսն նորա բոլոր զօրքը կը հալածէ։

Մին՝ անժուժկալ վրէժխնդրութեան բաղձանքով, միւսն՝ վրէժխնդրութեան մեքենաները մտածելով երկուքն ալ քունը կը խափանեն, և հանգիստն կը խռովեն, շատ անգամ մին 'ի միւսն փոխարկելով առաւել չար կը լինի։

Որովհետև հնացեալ բարկութիւնը յամառ ատելութեան կը փոխուի, ատելութիւնը բորբոքելով կատաղութեան կը դառնայ։

ԴԱՍ ԾԵ

ԲԱՐԿԱՑՈՂՆ Ի՞ՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Մինչև ցարդ գրուածներէն կարողացանք ըմբռնել թէ որո՞նք են բարկութեան խառնուածները, առարկաները, և տարբերութիւնները. այժմ կը մնայ մեզ յայտնել թէ ի՞նչ օրինակաւ բարկացողն չափէն աւելի առաջ երթալով սահմանը կ'եղծէ և միւս կողմն անցնելով իւր թոյնը կը թափէ։

Յայտնի բան է որ բարկութեան չափազանցութիւնը հաստատուած է բարկութեան առիթ տուող այն պատճառներու վրայ, որք բարկացընելու չափ պատճառ չեն։

Բարկութեան ճշմարիտ և բուն պատճառը՝ արհամարհութիւնն է, բայց մեր խօսքը մարդկանց բարկութեան համար է, չէ թէ անասնոց բուռն բերման բարկութեան համար։

Ամեն մարդ, թէև փոքր աստիճանի վերաբերի, իրեն դէմ եղած նախատինքը կ'զգայ, և այս նախատինքը իրաւամբ բարկանալու առիթ է։

Ամեն վնասները ցաւ կը պատճառեն, բայց ամեն ցաւերը բարկութիւն չեն պատճառեր։

Եթէ վնաս կրողը, վնաս հասցընողի սիրտը չար չդատէ, թէպէտ վնասն վնաս է և վնասուողն ալ վնասուող, բայց վնասողը վնասուողին նախատողիր չէ։

Չար սիրտերու վրայ արհամարհութիւնը վնասէն աւելի ազդեցութիւն կ՚ընէ։

Աքիլլէս երբ տեսաւ որ Ագամեմնոն թագաւորը իր սիրելի Բրիսէյան յափշտակեց, սաստիկ զայրացաւ, և այս զայրանալը չէ թէ իր սիրելիէն զրկուելուն համար էր, այլ թէ ինքն Աքիլլէս՝ թագաւորէն անարգուելուն համար էր։

Ուստի ըսաւ «Զիս մարդիկներու մէջ ամենէն չնչինը համարեց, և անարգ ու դերի գիւղացիի մը տեղ դնելով՝ առաւ ինձմէ այն, որ իմս էր»։

Գազանները որք ցաւերու ընդունակ են և կ՚զգան վնասները, բայց պատիւ չեն զգար և նախատինք չեն ճանաչեր, նոքա ցասմամբ կը բորբոքին և ոչ թէ ճշմարիտ բարկութեամբ։

Ասոր համար մարդկանց սեռի մէջ ցաւերու դէմ տոկալը արիութիւն համարուած է, բայց արհամարհանաց դէմ համբերելը անարգութիւն է։

Նախատանաց բժշկիչ դեղը նախատողի խոնարհիլն է. վասն զի միայն իր յարգանքներով կրնայ իր նախատանաց ծանրութիւնը բառնալ։

Պէտք է այնչափ մեծարանք փոխարինուի նախատուողին, որչափ որ արհամարհանքը բարձաւ անկէ վարկ և պատիւ։

Վնաս կրելը կարելի է, բայց նախատանաց տանիլը գրեթէ անկարելի է։

Այո, կարելի է նախատանաց տանիլ միայն այն ժամանակ երբ նախատինքը հրապարակական չէ ծածուկ է։

Երևակայութիւնը կրից եռէն կ՚երթայ, և կիրքերն իրենց տեսութիւնը մանր առարկաներու վրայ այնչափ կ՚ընդարձակեն՝ որ չքոտի լուն, փղի մեծութեան կը վերածեն։

Բարկացողն սաստիկ երևակայութիւն ունենալով՝ սխալմունքը կը մեծցընէ, վասն զի այնպէս կ՚երևակայէ. ամենափոքր վնասը բար-

Digitized by Google

բեցաւ չկրցաւ մեռնիլ. այն կեսարը որ չաստուածներու դէմ կ'ո-րոտար և չէր հանդուրժեր, անհանդուրժելի եղաւ շատերուն, որով ծնաւ՝ յաշխարհ եկաւ. որով մեռաւ յաշխարհէն գնաց։

ԴԱՍ ԾԶ

ԱՆԶԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

Անզգայութիւնը ոսոխականի մոլութիւնն է և վրէժխնդիր բարկութիւնն ալ պակասութիւնն է, այս մոլութիւնը բնական թմրութենէն կը ծնանի և անխրատութեան ծառայող անզգայութենէն, սա ոչ կը բարկանայ, և ոչ վրէժխնդիր կը լինի. այս մոլութիւնը սնափառութեան ազգակից է և բաժանորդ. անոր ըստ պատահման, սակայն ըստ էութեան տարբերոշ է. սնափառն չցանկար այն պատույն որ անոր արժանի է, անզգան ալ անարգանքներուն կը տանի. նա թերի է ցանկութեան մէջ ու ձերի բարկութեան մէջ։

Այն անասունները որոնք որ լեղի չունին, թէև զէնք ունենան բայց վրէժխնդրութեան չեն ցանկար, անզգան՝ թէև ոյժ ունի, բայց բարկութեան խթան չունենալու համար իւր զէնքերը 'ի գործ դնելու փոյթ չտանիր։

Դէմք անզգային միշտ անփոփոխ են, ոչ բարկութենէ կը բորբոքի և ոչ երկիւղէն կը թալկանայ, երկուքն ալ անոր վրայ ուրիշ տպաւորութիւն մը չեն ազդեր, վասն զի անխրատութիւնը չըմբռնած գայն կը մնանայ, երկիւղը չզգացած՝ նորա միտքը կ'զգայ, առաջին տմարդութեան վրէժը չլուծած՝ երկրորդն կ'ընդունի, կ'ատէ զանոնք որ զինք վրէժխնդիր լինել կը յորդորեն. ինչն կը պզտիկցընէ իւր կրած վնասները, զինք վնասողները յանցաւոր չդատեր,

մանաւանդ յինք նախ հաշտուիլ կ'ուզէ իրեն վնաս հասցնողին հետ, իմաստասիրական առակներով իւր յաղթութիւնը կը պատրաստէ. «Թշնամին յաղթելէն աւելի՝ բարկութեան յաղթելը մեծ յաղթութիւն է, կ'ըսէ, նախատինք արհամարհելը նախատանաց մեծ վրէժխնդրութիւն է, վեհ սիրտը ամեն վնասներուն կը ներէ։»

Նաև օրինակ կը բերէ, ըսելով թէ «Մենք զԱստուած բարկացուցած ժամանակ նա միշտ պատուհաս չձգեր մեր վրայ,» վերջապէս իւր ապիկարութիւնը հեզութեան կարգ կ'ուզէ դասել. բայց այս ալ ճշմարիտ է որ ինչպէս որ երկչոտն կրնայ արիանալ և փոքրոգին ալ սթափելով մեծանձն լինել, այսպէս ալ անզգամ նախատանաց անակնկալ պատճառներէն սթափելով կրնայ իւր բնութիւնը փոխել։

ԴԱՍ ԾԷ

ԱՆԶԳԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բարկութեան միջասահմանութիւնն է հեզութիւնը, վասն զի հեզութիւնն է առաքինութիւնը, բարկութիւնը ըստ ինքեան չար չէ, այլ բնութենէն պարգևուած կիրք մ'է որ արիութեան յեսան, երկիւղի խթան, հանճարներու հրահանգ, և դժուարին իրողութեանց յոյժ պիտանի գործիք մ'է. վասն զի ճարտարախօսն բարկանալով պերճ կ'ատենաբանէ։

Բանաստեղծը բարկանալով վսեմ և մտաւորագոյն կը դրէ, պատերազմողն բարկանալով արիագոյն կը կռուի. սակայն այս ամեն բարկութիւնները չափաւորութեան պէտք ունին, որպէս զի փոխանակ օգտակարին վնասակարը չգործեն։

Digitized by Google

ընդունեց սեղանի հաղուագիւտ սպասները, և Նուիրողին Թագաւորի մը վայելուչ հատուցումն ընելէն յետոյ, հրամայեց որ ամենքն ալ խորտակեն, որպէս զի մի՛ գուցէ ուրիշ ժամանակ զանոնք իւր սպասաւորաց ձեռքով դիպուածով խորտակուած տեսնելով բարկանայ ։

Ապստամբաց վրայ բարկացած Ներոնը սպասուց վրայ 'ի գործ դրաւ իւր բարկութիւնը ։

Կոտրեան սպասները կորսնցուց, որպէս զի իւր ընտանեաց վրայ բարկանալու առիթ չունենայ ։

Առաջնոյն գործը խժդժական էր, վերջնոյնը գթութիւն. առաջնոյն՝ մոլեգնութիւն էր, երկրորդին՝ յառաջատեսութիւն ։

Սակայն ուղիղ տեսութեամբ երկուքն ալ անկատար են, զի փոխանակ իրենց բարկութեան կիրքերը պատժելով չափաւորելու, անօթիները պատժեցին ։

Բայց ասոնցմէ աւելի մեծ յիմարութիւն է, երբ ոմանք իրենց անձին վրայ կը բարկանան ։

Վիրաւորեալ արջը իւր ցաւերուն չդիմանալով՝ մացառախիտ անտառներու, փուշերու և աւելի խոցոտիչ տեղերը կը մտնէ, սպեղանիք կը կարծէ այն բաները՝ որ իրեն վէրքերու վրայ աւելի դառն վէրքեր կը յաւելուն ։

Այս ընթացքով իրենց բժշկելի վէրքերը անբուժելի կ'ընեն ։

Այս կարգի կենդանեաց կը վերաբերի Եզելինոսն, որ սաստիկ վէրքեր ընդունած էր. երբ զգուշութեամբ և խնամօք սպեղանիները դնելով պատրաստեցին և յոյս կար առողջանալու ։ Նոյն միջոցին իւր զօրաց յաղթութիւնը լսեց, և որովհետև ձեռնհաս չէր թշնամւոյն վրայ բարկանալու և վրէժ լուծել. իւր անձին վրայ բարկացած, ակռաներով և ըղունկներով իւր վիրաց կապիչները լուծեց և պատռեց ու վէրքերը ճեղքելով իւր կեանք կորսնցուց, կարծեց թէ իւր կենաց կորստեամբն թշնամւոյն քինու վրէժը կրցաւ լուծել ։

Բարկացողը եղանակներու մէջ ևս կը չափազանցէ, տեղ կայ որ պէտք է բարկանալ, վասն զի բարկանալու պատճառ կայ, բայց չափէն աւելի բարկանալու պատճառ չկայ ։

Digitized by Google

Ամեն բնական արարող կը գործէ այնչափ՝ որչափ որ կարող է։

Բայց անձնիշխան արարողը այսինքն մարդն երբեմն իւր կարողութենէն աւելի կ'ուզէ գործել, և պատճառն այն է որ, (թէպէտ և բնական ազդեցութիւնն սահմանաւոր է,) իսկ ցանկութիւնն անսահման է։

Եւ այս անսահման ցանկութիւնն, շատ ժամանակ թշուառութեան սահմանի մէջ կը գլորէ զմեզ։

Ասոր օրինակ կրնայ համարուիլ մեզ Դուկիոս Սիղղայ։

Գրանիկոսը Դուկիոսին խոստումն տուաւ թէ այս ինչ ժամանակին իմ գաւառէս, քեզ այսչափ դրամ կը ղրկեմ. պայմանաժամն անցաւ և դրամն չեկաւ, հետևաբար Սիղղայ լրտամբ բարկացաւ, թէև յանցանքը Գրանիկոսինը չէր որ դրամը չղրկեց, այլ գաւառինն էր որ չվճարեց, բայց և այնպէս Գրանիկոսն կամ խոստանալու չէր, և եթէ խոստացաւ, ժամանակին վճարման փոյթ ընելու էր, մանաւանդ Սիղղայի պէս մարդու մը։

Առ այս զանցառութիւն, Սիղղայ զԳրանիկոսն իրեն կանչելով այնպէս բարկացաւ, որ Գրանիկոսի սրտի երակը կտրելով անկաւ մեռաւ։

Բռնաւորն իւր բարկութեան մէջ ասկէ աւելի յարմար պատուհաս չէր կրնար որոշել ինչ որ տուաւ։

Եթէ բարկութիւնն արեան եռանդն է, այն արեան եռանդն շիջուցանելու համար ուրիշ բան պէտք չէր, քանի որ հոն պատրաստ էր Գրանիկոսի արիւնը, որ շուտով մեղմացոյց և շիջոյց այն գազանական բարկութեան կիրքը։

Եթէ այսչափ դժնդակ է բարկութեան ամեն մէկ մասերը քանի՜ առաւել է նոյն ինքն բարկութիւնը. կարող ես զայն տեսանել աչքով և դիտել մաքով Յուլիոս Կեսարի վրայ, վասն զի բարկութեան վերաբերեալ ամեն հանդամանքները նորա վրայ կատարեալ կը տեսնուէր, և եթէ բարկութեան անունը փոխել պէտք լինէր Կեսարոս կոչելու էր, Կեսարոս սուր 'ի ձեռին կ'ըսուէր թէ մօր արգանդ չվիրաւորելէն առաջ չկրցաւ ծնիլ, և հայրենիք չվիրաւորելէն առա՛ջ չկրցաւ թագաւորել, մինչև իւր մարմինը չվիրաւո-

Digitized by Google

Հեզութիւնը ո՛չ սառնիկ ջերմութիւն է և ոչ սառնասառոյց թմրութիւն է. այլ ցասմնականին չափաւորութիւնն է, որ ընդունած նախատանաց համար ոչ կը ջերմանայ և ոչ կը ցրտանայ, այն այս զգացումները կ՚ունենայ, այն ժամանակը երբ պատճառը բանաւոր է, պէտքն կը պահանջէ, և թէ որո՛ւն դէմ պէտք է, և կամ որո՛վ օրինակաւ պէտք է, և այսչափ բարկութիւն պէտք է ամեն այն մարդկանց որոնք որ բանին ընդունակ են, վասն զի մնաց խիղճ հոգւոյն մէջէն կ՚աղաղակէ և քաջ ունկնդրին կը սորվեցընէ, առաւել և նուազ սահմաններու միջասահման եզրն։

Նա մեղանչող չհամարուիր որ չճանաչեր թէ մեղանչեց և չար ըրաւ. այն որ չարը կը ճանաչէ նաև բարին կը ճանաչէ։

Հեզն՝ ոչ կը բարկանայ և ոչ կը գիջանի, եթէ համեստ պատճառ մը չունենայ իւր գատաստանի առջևը. մարդկային կենցաղավարութեան մէջ պէտք է, այն որ կը վնասէ և անպատուութիւն կը հասցընէ, պէտք է որ տուժէ այն վնասը և անպատուութիւնը, այս փոխարինութեամբ կրնայ հասարակութեան հաւասարութիւնն պահուիլ։

Երբեմն մանաւորաց նախատինքը, հասարակայ դատ կը լինի։

Հեզն իրեն եղած վնասին համար, (թմրեալի պէս) անզգայ չէ, և փոխադարձի ալ չցանկար, բայց կը շարժի, չէ թէ բարկութեան թափէն, և ոչ ալ բարկացողներու պէս ուրիշներու վնասին վրայ ուրախանալէն), այլ վնասակարին պատիժ կը վայելէ, անոր համար կը շարժի։

Հեզն, գիջողութիւն ըրած ժամանակ, չէ թէ սրտի տկարութենէն կը գիջանի, այլ թէ մարդու մը համար տմարդի լինիլը անվայել է, մանաւանդ թէ մահկանացու սրտի մը անմեռ բարկութեամբ վառուիլը պատշած չէ։

Հեզն՝ որոց որ պիտի բարկանայ կամ գիջանի, նոցա անձին ալ կը նայի. շունը երբ դուան զարնուիլը կը լսէ, կը ղայրանայ և կը հաչէ, երբ կ՚իմանայ թէ իւր տէրն է, կ՚սկսի քծնիլ. այսպէս ալ հեզը նախատինք կրած ժամանակը կ՚զգայ, և նախատողին դէմ մէկէն կը զայրանայ եթէ անծանօթ է, բայց երբ կը ճանաչէ թէ

Digitized by Google

նա իր տէրն է, կամ իր սիրելի բարեկամն է, կամ անծանօթ մէկն է, և կամ անմիտ ոմն և գռեհիկ գեղջուկ մը, այն ժամանակ այլ օրինակաւ կը վարուի, եթէ իր տէրն է՝ չխոժոռիր, բայց իր իրաւունքը կ'զգացընէ անոր, եթէ բարեկամն է՝ կը դանդաղի բայց շուտով կը հաշտուի, եթէ անծանօթ է՝ վրէժխնդիր չլինիր և փոխարինելու կամք ցոյց կու տայ, եթէ անմիտ է՝ կ'ախտակցի, եթէ անարգ մէկն է՝ շուտով կը ներէ, վասն զի անկէ վրէժ առնելէն աւելի հեշտ բան չկայ։

Ըստ եղանակին հեզն՝ իր բարկութիւնն անդր քան զսահմանն չթողուր որ անցնի, երկուց ծայրից միջասահմանն կ'ընտրէ, և եթէ սահմանի որ մէկը կախել հարկ լինի, աւելի նուազն կ'ընտրէ քան թէ առաւելն։

Որովհետև բարկութիւնը շուտով չափաւորութեան կողմը կրնայ անցնիլ, ասոր համար հեզն բարկութիւնը սանձել կ'ուզէ, քան թէ գրգռել, և այսպէս վայելուչ է մարդու մը, այն որ նուազ բորբոքմամբ կը գործէ, աւելի խոհականութեամբ կը գործէ։

Պիւռոս կը սորվեցընէր իր ըմբշամարտ աշակերտաց որ իրենց բարկութիւնը սանձեն, վասն զի խռովեալ սիրտը իր անձը պաշտպանելէն աւելի ուրիշին վնասելու կ'աշխատի, անոր համար շուտով կը յաղթուի։

Հեզն գիտնալով թէ բարկութիւնը իրեն անհաւատարիմ խորհրդականն է, չանձապարեր, հանդարտութեամբ զայն կը բերէ վրէժխնդրութեան, որպէս զի բարկութեան գիջանելու ժամանակ գտնէ։

Աթենադորոս փիլիսոփայն Օգոստոսին այս խրատը տուաւ թէ, «Բարկացած ժամանակդ ոչ բան մը ըսէ և ոչ բան մը գործէ, մինչև որ բոլոր այբուբենն ամբողջապէս ցվերջ քաղես», բայց ինձ կը թուի թէ իր դուստրը պատժած ժամանակ մոռցաւ իմաստասէրի խրատը։

Արքիտաս Տարենտացին օր մը մէկին ստահակութեանը վրայ խոժոռելով ըսաւ «Եթէ բարկացած չլինէի, զքեզ կը պատժէի»։

Հեզն՝ յամր կը շարժի և շուտ կը գիջանի, երբ բանաւոր փոխարինութիւն մը հատուցուի իրեն, բայց չէ թէ որչափ որ ինք կը գտնէ՝ այլ թէ որչափ որ իր բարեկամները կը գտնեն. արժան համարածէն աւելի քիչով կը բաւականանայ, իր վաստըկին միտք չդներ:

Ինչպէս որ կիրը ջրով կը վառի և իւղով կը մարի, այնպէս ալ բարկութիւնը հեզութեան դիմադարձութեամբ կը վառի և խոնարհութեամբ ու ծառայական քաղցր խօսքերով կը մարի. հեզութիւնը ամենաձեռնեայ է, վասն զի ըմբոստին դէմ կը դնէ և խստասրտողին յանցանքը շուտով կը ներէ:

Ինչպէս որ գարնանային որոտումները շատ անգամ շանթ չեն ունենար, այնպէս ալ հեզ մարդուն սպառնալիքները առանց վրէժխնդրութեան կը թողու, նորա բարկութիւնը լռած ժամանակ ձայնին յիշատակն ալ կը լռէ:

ԴԱՍ ԾԸ

ՀԵԶՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐԵՆ ՆՄԱՆԵԱՑ ՄԷՋՏԵՂ ԵՂԱԾ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հեզութիւնը չորս պարագաներու կը նայի, «Նախատանաց ըմբռնումը, ըմբռնմանէն զրգռեալ բարկութիւնը, վրէժխնդրական բաղձանք, և չափաւորութիւն բարկութեան և վրէժխնդրութեան»:

Հեզութիւնը երկու ծայրերու, այսինքն՝ բարկութեան և անզգայութեան միջասահմանն է, անոր համար շատ անգամ մեր դատաստանը զայն այս կամ այն ծայր մոլութեանց մէջ կը սեպէ, քան թէ հեզութեան առաքինական սահմանի մէջ. երբ հեզն կը զայ-

րանայ, մենք զայն բարկացած կը նկատենք, և երբ չզայրանայ, անզգայ կը գտնենք։

Ասոր հակառակ՝ եթէ բարկացողն վրէժ խնդրէ, նախանձախնդիր կ'երեւի, և եթէ անզգայն վրէժ չխնդրէ՝ հեզ կ'երեւի։

Ասոր համար մարդիկ այնչափ դժուարաւ կրնան որոշել մոլութիւնները առաքինութիւններէն որչափ որ անփորձ ակնավաճառները դժուարաւ կ'որոշեն կեղծ քարերը անկեղծ գոհարներէն։ Ասոր համար Սոկրատայ ըսածին պէս մեր սրտին վրայ պատուհան մը պէտք էր որ անկէ կարողանայինք մտաց խիղճ տեսնել և անոնց միտքն ու խորհուրդը կշռել որպէս զի յանդգնաբար դատաստան չընէինք մեր չտեսած և չճանաչած բաներու վրայ։ Բայց այս կըշռադատութեան դատաստանը մենք պիտի ընենք նայելով այն երեք պարագաներուն, այսինքն՝ նախատանաց որպիսութեան, անձի վիճակին, վրէժխնդրութեան համեմատութեան։

ԴԱՍ ԾԹ

ՀԵԶՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳԹՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋՏԵՂԸ ԵՂԱԾ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հեզութիւնը՝ անձնական վնասներու ըմբռնումը կը գոյացընէ, և այն ըմբռնումն բնականաբար մեր բարկութիւնը կը դրդուէ անհատին վրէժխնդիր ըլլալու։

Գթութիւնն ալ օրինաց վնասոյն և հասարակաց արդարութեան ըմբռնումը կը կազմէ, որ մարդոյն նախանձախնդրութիւնը կը շարժէ զվնասողն պատժելու։

[illegible] շարժումն է՝ որ շատ անգամ բանին կը հրամայէ, նախանձախնդրութիւնն ալ բանին մէկ շարժումն է, որ

փոխադարձ համախոհութեամբ շատ անգամ կիրքերը կը շարժէ. և կարելի է ըսել թէ՝ բարկութիւնն ակամայ է, իսկ նախանձախնդրութիւնը կամաւոր, վասն զի մտքէն լուսաւորուած կամքէ շարժուած է, և եթէ նախանձախնդրութիւնը վրիպակ մը մտքէն հեռանայ, անընտրողական կը համարուի ։

Ինչպէս որ հեզութիւնը՝ բարկութեան և անզգայութեան միջասահմանն է, այնպէս ևս գթութիւնը՝ սաստկապահանջութեան և չափազանց ներողութեան միջասահմանն է, ասոր համար գթութիւնը բարձր աստիճաններուն և իշխաններուն կը վերաբերի, և որ հեզութիւնն ալ մասնաւոր անձանց կը վերաբերի ։

Հեզութիւնը գթութեան հետ կը խառնուի, այն ժամանակը երբ իշխանի մը անձնական վնասը հասարակաց վնասոյն հետ կը լծորդուի ։

Տիգրան զՄիհրդատ պաշտպանելով՝ Հռոմայ հասարակութեան թշնամի համարուեցաւ. և Պոմպէոսի անձը նախատելու համար, Պոմպէոսին ալ առանձին թշնամի եղաւ ։ Բայց երբ բաղդի ձախորդութեամբ յաղթուեցաւ Պոմպէոսէն, Պոմպէոս ասոր փոխանակ իւր և հասարակաց վրէժը լուծելու, հեզութեամբ իւր դէմ եղած թշնամանաց ներեց, գթութեամբ՝ հասարակաց թշնամանաց ներեց ։

ԴԱՍ Կ

ՀԵԶՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԵՂԱԾ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ռամկաց քով ողորմութիւնը հեզութեան նման է, բայց իմաստասէրները՝ ողորմութիւնը առաքինութեանց դասը չեն դասեր, ինչպէս որ հեզութիւնը կը դասեն ։

Digitized by Google

Վասն զի հեզութիւնը բանիւ կիրքերը կը չափաւորէ, իսկ ողորմութիւնը կիրքերու մէկ տեսակ տկարութիւնն է, որ խորհրդաւոր համակրութեամբ մը ուրիշին թշուառութիւնը իրեն համարելով կ'ողորմի և նորա չարչարանաց կարեկից լինելով կ'արտասուէ։

Ասիկա աւելի կը ներգործէ երկչոտներու, տկարաց, կանանց տղոցին և զառամեալներուն, որք իրենց սրտի գործքերէն փղձկեալ լացողին հետ կու լան, և չարագործներու արժանաւոր պատիժ կրած ժամանակն անգամ կը գթան, կը կարեկցին և կ'ողբան։

Այս կարգի անձինք միայն ճշմարիտ իրաց վրայ չէ որ կ'ողբան, այլ նաև կեղծ ձևակերպութեանց վրայ ալ կու լան և կ'ողբան, գիտնալով հանդերձ թէ իրենց տեսածը իրական բան մը չէ, այլ կեղծիք մ'է։

Այս համակրական տկարութիւնը՝ արիութեան և արդարութեան թշնամի է, անոր համար Աթենացւոց ծերակոյտի մէջ արգիլուած էր ատենաբաններուն ողոքալի խօսքերով դատաւորները ողորմութեան և ախտակցութեան շարժելու։

Յայտնի է այնպէս կարելի է որ այս՝ մոլութեան ալ վերածուի առաքինութեան ալ. օրինակի համար երբ մէկը հակառակ ուղիղ բանի կը կարեկցի և կ'ախտակցի այն անձանց, որոնք ճշմարտապէս վնասակար են և իրենց վնասոյն պատիժը իրաւամբ պիտի կրեն, այս ախտակցութիւնը և կարեկցութիւնը մոլութիւն է, և ոչ թէ առաքինութիւն, իսկ երբ մէկը բաղդէն կամ դէպքերէն և կամ անիրաւութիւններէ և բռնութիւններէ վնասուած է, նորա թշուառութեան կարեկցիլը և ախտակցիլը առաքինութիւն է և ոչ մոլութիւն, զի նա արժանի չէ ախտակցութեան, իսկ սա արժանի է։

Նա ինքն կամաւ ընտրեց իւր պատիժը, սա ակամայ հանդիպեցաւ այն պատժոյն, ուրկէ կը վախնար և կը փախչէր, բայց իւր կամքէն դուրս պարագան զինք այն որոգայթին մէջ ձգեց։

ԴԱՍ ԿԱ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՀԵԶՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ՀԵԶՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բարոյական հեզութիւնը բնութեան վիճակը կը կազմէ որ թոյլտուութիւն կ՚ընէ, որպէս զի ուղղութեան ճանապարհաւ վնասողի վրէժը պահանջուի նոյն իսկ վնասուողի ձեռքով. որ կը լինի փոխարէն հատուցման, կամ՝ զոր ինչ առնէ ոք, զնոյնն և կրեսցէ. իսկ աւետարանական հեզութիւնը՝ շնորհաց վիճակը կը կազմէ, որուն մէջ խորհուրդն յաւիտենականութեան բանին նայելով, (այսինքն Յիսուսի հաւատացելոց, երեն նմանիլ պէտք է), վրէժխնդրութիւնը կ՚արգիլէ. և զայն Աստուածային անսչութեան կը յանձնէ այն սկզբան համաձայն թէ «իմ է վրէժխնդրութիւնը և ես հատուցից»:

Փիլիսոփայական հեզութիւնը՝ իւր բարկութիւնը բարոյական առիթներով կը չափաւորէ, իսկ աւետարանական հեզութիւնը, իւր բարկութիւնը գերբնական առիթներով կը չափաւորէ:

Մէկին վախճանն է, ժամանակաւոր երանութիւնը, միւսին վախճանն է յաւիտենական երանութիւնը. ինչպէս որ վնաս մը անդատապարտ մնացած ժամանակը աւետարանը վրէժխնդիր չլինիր անիրաւութեան թէ ինչու չդատապարտեցիր, այնպէս ալ երբ արդարութիւնը յանցաւորը կը պատժէ այս երկրի վրայ, անոր ալ չարգիլեր, մինակ թէ կը կամի որ պատիժը բորբոքած բարկութենէ մը առաջ եկած չլինի, հապա արդար նախանձախնդրութենէ մը առաջ եկած լինի:

Կը թոյլատրէ աւետարան այս պատիժ տալու, չէ թէ վրէժխնդրութիւնը կը սիրէ, այլ յանցաւորին ուղղութիւնը կը սիրէ, չէ թէ

յանցաւորի պատժուիլը կը սիրէ, ապա հասարակաց օգուտը կը սիրէ. միայն թէ դատաւորն արդար լինելու է, վասն զի աւետարանի հեղինակն արդար է, և արդարութիւն կը կամի. Թէ բարոյական հեզութիւնը և թէ աւետարանական հեզութիւնը. երկուքն ալ ուղղութեան ճանապարհէն դուրս չեն։

Սակայն երբ բարկութիւնը սաստիկ կը շարժի, բարոյական հեզութիւնը բնութեան բերմամբ շատ դժուարաւ կրնայ բարկութեան առաջն առնել, իսկ աւետարանական հեզութիւնը գերբնական շնորհօք շատ շուտ կ'առնու զայդ յաղթութիւնը։

ԴԱՍ ԿԲ

ՔԱՂՑՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՃՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Կենդանիներէն ոմանք ընկեր չունին առանձին են, ինչպէս են յափշտակող թռչունները. ոմանք ընկերական և ընտանեկան են, ինչպէս մեղուները, առաջինները անհատապէս մինակ իրենց համար կը հոգան և մինակ իրենք զիրենք կը սիրեն իսկ. երկրորդները հասարակութեան մէջ ապրելով իրենք զիրենք և իրենց տեսակը կը սիրեն։

Մարդիկ ամէն շնչաւորներէն աւելի ընկերական են, վասն զի սոքա իրարմէ կ'ուսանին, իրարու պէտք ունին, անոր համար հարկ է որ ընկերական կեանք սիրեն, այսպէս ալ իրենց տեսակի շարունակութեան պահպանութիւնը։

Վերին տեսչութիւնը մարդկանց խօսք, գիտութիւն և արհեստ

Digitized by Google

տուաւ, վասն զի մօտէն, բերան առ բերան խօսին, իսկ իրենց ձայն չհասած տեղն ալ արհեստական գրով հասկըցընեն և հասկընան իրարու միտք և պէտք։

Ուրեմն քաղաքական ընկերութեան կենցաղավարութիւնք սիրել պէտք է, ամեն անհատ ընկերութեան հաւաքական միութեան մէկ անդամն է, իսկ անոնք որ ընկերութենէն բաժնուած առանձին կը մնան, ըստ Արիստոտէլի կամ աստուած են, և կամ գազան, որովհետև, ամենազօր Աստուածն միայնակ է ինքն յինքենէ և յինքեան, յափշտակող գազաններն ալ ընկերութիւնը չեն սիրեր։

Երեք բան կայ, որ քաղաքական կենցաղավարութիւնը ուրախական կ'ընեն, որոց երկուքը ստոյգ և ճշմարիտ են, իսկ մին խաղի և կատակի կերպարանն ունի։

Ստոյգներու մէջ ուրիշներու ըսածներուն և իմաստներուն գովեստ, հաւանութիւն տուած ժամանակը բերկրութիւն մը կու տամք անոնց. և երբ մենք մեր իմացածները ուրիշին կը հաղորդեմք, անոնցմէ բերկրութիւն կ'ըստանամք։

Իսկ խաղ և կատակ ծաղու եղանակաւ տալու և առնելու ժամանակ երկուստէք փոխադարձաբար խնդամտութիւն և ծիծաղական հաճոյքներ կ'զգամք և կը յայտնեմք. այս ալ պէտք է, վասն զի բնաւ չխնդալով մարդիկ կը սաղտկանան։

Արիստոտէլ՝ այս երեք պարագաներէն քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ երեք ազնուական առաքինութիւն կ'որոշէ։

Որոյ առաջինն է, ուրիշին իմաստը գովել, այս քաղցրախօսութիւն կամ հաճոյականութիւն, կամ սիրողութիւն կը կոչուի։ Երկրորդ՝ մեր իմաստը ուրիշին հաղորդել, այս ալ ճշմարտախօսութիւն կը կոչուի։ Երրորդ՝ զուարթարար խօսքերով, խաղով, կատակով զբօսցընել, այս ալ զուարճախօսութիւն կը կոչուի։

Ահա այս երեք առաքինութեանց վրայ պիտի խօսիմք առանձին առանձին։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԿԴ

ՔԱՂՑՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՀԱՃՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քաղցրախօսութիւնը և հաճոյականութիւնը, ուրիշի մը հաճոյանալու և հակառակելու մէջ տեղ գտնուած առաքինութիւնն է։

Մէկը ուրիշին հաճոյանալու ժամանակը երբ սահմանը կ'անցը-նէ նա մարդահաճոյ կը համարուի, այն որ հակառակած ժամանա-կը գարձեալ սահմանն կ'անցընէ, նա ալ հակառակախօս կը հա-մարուի։

Այն որ հաճոյանալու և հակառակելու միջասահմանն կը պահէ՝ այն քաղցրախօս կը համարուի. սակայն այս առաքինութիւնը (հե-զութեան պէս) իւր անունէն լաւ չճանաչուիր, վասն զի նա երկու այլ և այլ պաշտօն ունի, այսինքն հաճոյանալու և հակառակելու, ա-նոր համար հաճոյական անունը համաչափ անուն մը չէ իրեն հա-մար, որովհետև իւր սահմանին մէկ մասը միայն կը տեսնուի։

Եւ այնչափ չփոթ է իւր երկու ծայրերու հետ որ հաճոյացած ժամանակը մարդահաճոյ կ'երևայ, հակառակած ժամանակը, իբրև կռուող կ'երևայ, առոր հակառակ՝ երբեմն մարդահաճոյն, հա-ճոյական կ'երևի, հակառակասէրն՝ հակառակող. ասոնք այնչափ մօտ են իրարու և չփոթ որ իրենց խսկ սահմանէն անգամ կարելի չէ ճանաչել թէ այս առաքինութիւնը հաճոյակա՞ն է, թէ անհաճո-յական, կը խայթէ՞ թէ կը փայփայէ, կը խածնէ՞ թէ կը համբուրէ։

Ուրեմն նախ նորա երկու ծայրերը ճանաչել պէտք է և ապա նորա միջասահմանը՝ որ շատ դժուար է և չփոթ։

ԴԱՍ ԿԴ

ՄԱՐԴԱՀԱՃՈՒԹԻՒՆ

Մեր քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ, երբ ՚ուրիշներու գործերուն և իմաստներուն հաճութիւն կու տամք և զանոնք կը սիրեմք, այս հաճոյականութեան և սիրոյն չափազանցութիւնը մարդահաճութեան մոլութիւնն է։

Այս մոլութեան վրայ երեք բան կը մտածուի. նախ գիտնալ պէտք է թէ մարդահաճութիւնը ընդունողները որոնք են, երկրորդ թէ մարդահաճութիւնը ընողը ինչ վախճանի համար կ'ընէ, երրորդ թէ մարդահաճութիւն ըրած ժամանակը ինչ եղանակաւ կը վարուի։

Ըստ առաջնոյն, յայտնի է թէ ամէն մարդ գովութիւն ընդունելու բաղձանք մը ունի. և այս իղձը ըստ ինքեան մոլեկան չէ, մանաւանդ թէ մեծանձնութեան գովելի մէկ յատկութիւնն է։

Բնութիւնը առաքինութեան խթան ըլլալու համար գովութիւնը ստանալու սէրը տուաւ մարդկանց. մոլութիւնը սանձահարելու համար ալ, պարսաւանաց երկիւղը տուաւ. այն որ գովեստ չսիրեր, նա պարսաւանքէն ալ չվախնար, այն որ պարսաւէն չվախնար, նա ամօթ ալ չզգար, և այն որ ամօթ չզգար, տրամադիր է չարիք գործելու։

Թեմիստոկղէս երբ երգեցողներու խումբի մէջ նստած կը լսէր, հարցուցին իրեն թէ՝ Ո՞ր երգիչ լաւ երգեց. պատասխանեց թէ՝ Այն երգիչը որ իմ գովեստս երգը երգեց։ Թեմիստոկղէս իրաւի գովութեան արժանի էր, բայց կան այնպիսի անձինք՝ որք առանց արժանաւորութեան՝ գովութիւնը կը սիրեն, և ասոնք են մարդահաճութեան առարկաները։

Դրախտահաւն և գետնառիւծն երկուքն ալ օդով կը սնանին, բայց մին՝ գետնի խոռոչներու մէջ ապականեալ օդով, միւսն՝ օդի մէջ բարձրացած մաքուր և յստակ ըմփիւռներով. այսպէս ալ առաքինին և փառամոլը երկուքն ալ գովեստ կը սիրեն, բայց մէկն կը զուարճանայ առաքինութեան ճշմարիտ գովեստներով, և միւսն՝ սուտ և ապականեալ մարդահաճութեան գովեստներով։

Արժանաւորութեան աստիճանները այնչափ մօտ են իրարու, որ շատ անգամ ստորինը միջակայնոյն հետ կը խառնուի, միջակայինն ալ վերնագոյնին հետ, ասոր համար, դուրսի չափազանց կարծիքները մեր չափազանցութեան հետ խառնուելով՝ կարծել կու տան մեզ թէ մեր գտնուած դիրքէն աւելի բարձր դիրքի մը կը վերաբերինք, ինչպէս որ Հռոմէական կայսրները շողոքորթ մարդահաճոյ ծերակոյտէն աստուածական պատիւ ընդունած ժամանակնին, առաջ կ՚ամաչէին, յետոյ կը կասկածէին և ՚ի վերջոյ կը հաւատային, վասն զի փառամոլութիւնը հետզհետէ աստիճանաբար բարձրանալով կը հաւատացընէր իրենց թէ քանի որ այսչափ մարդիկ կը պնդեն. կարելի է որ ստոյգ լինի իրենց ըլլալը։

Այս տեսակ մարդահաճութիւնները փոխանակ յարգանքներ աւելցընելու, աւելի ճշմարիտ գովեստից պատշաճութիւնն ալ կը կորսնցընեն, զի ճշմարիտն՝ անթիւ սուտերու մէջ թաղուած կը պահուի։

Ուրեմն լաւ է որ մէկը իւր իսկական արժանիքով ներկայանայ, և աւելորդները ու չափազանցները իբրև պատուող շողոքորթութեան մերժէ։

Ինչպէս որ Աղեքսանդրն ըրաւ, երբ Արիստոբուղոս՝ Աղեքսանդրի քաջագործութիւնները ներբողած էր, զայն շողոքորթելու համար չափազանցապէս պատմելով, որպէս թէ Աղեքսանդր պատերազմի մը մէջ նետով փիղ մը մեռուցած լինի, և որովհետև Աղեքսանդր գիտէր թէ ինչպէս որ ճանճը պողպատը չկրնար ծակել, այսպէս ալ որևէ նետ այնչափ զօրութիւն չունի որ փիղի կարծր կաշին ծակէ, ուստի վերահասու լինելով թէ այն մէկ մարդահաճութեան սխալը կրնայ իւր ամէն քաջագործութիւնները կասկա-

ծելի համարել տալ լսողներուն, ուստի այն ներբողը Հիպաստ գե֊տը նետելէն զկնի նաև հեղինակը ևս կ՚ուզէր նոյն պատժով պատ֊ժել, իբրև իւր անուան նախատադիր քան թէ ներբողող։

Երանի թէ Աղեքսանդր՝ Զամոնիոս քուրմն ալ նոյն գետը նե֊տէր, երբ իրեն մարդահաճութիւն ըրաւ թէ՝, «Դու Արամազդայ որդին ես» և ինքն ընդունեց այն առասպելեալ տդեղ անունը, և անոր առթիւ իւր ամենասիրելի բարեկամն կորսնցուց։

Ինչպէս որ հակառակաքանի ճշմարտութիւնը՝ ատելութիւն կը ծնի, այսպէս ալ գովաբանի ստութիւնը սէր կը ծնի՝, ինչպէս որ մէկն ըսած է մարդահաճոյին թէ «Գիտեմ որ ըրածդ մարդահա֊ճութիւն է, բայց և այնպէս սիրով կ՚ընդունիմ զի ինձ հաճոյ է»

Մարդահաճոյն գովաբանէն որոշելը շատ դժուարին է, ասկէ ա֊ւելի դժուարին է որոշել թէ՝ մարդահաճութիւնը սիրողն ով է և զայն մերժողն ով է. վասն զի կան այնպիսի մարդիկ որք հա֊ւատայընել կ՚ուզեն թէ իրենք մարդահաճութիւնը չեն ընդունիր, բայց իրենց գործոց մէջ յայտնի ցոյց կու տան որ կ՚ընդունին, մանաւանդ կը բարկանան իսկ երբ մարդահաճութիւն չընես՝ իրենց։

Աքայաբ հարցուց Միքիայ մարգարէին թէ առանց զիս շողոքոր֊թելու ճշմարիտն ըսէ, եթէ պատերազմի ելլեմ կը յաղթեմ թէ կը յաղթուիմ. պատասխանեց թէ պիտի սպաննուիս եթէ պատե֊րազմի ելլես։ Թագաւորը զմարգարէն բանտ դրաւ թէ ինչու իրեն նպաստաւոր չխօսեցաւ, մինչ մէկ կողմէն առանց շողոքորթութեան ճշմարիտն ըսելու կ՚ստիպէր, միւս կողմէն ալ չշողոքորթելուն հա֊մար բանտը դրաւ։

Բայց մարգարէի մարգարէութիւնը կատարուեցաւ, վասն զի Ա֊քայաբն սպաննուեցաւ։

ԴԱՍ ԿԵ

ՄԱՐԴԱՀԱՃՈՅԻ ՎԱԽՃԱՆԸ

Գովասանք և մարդահաճութիւն, որոց միոյն՝ մոլութիւն և միւսն առաքինութիւն է, նմանութեամբ շատ մօտ են իրարու, բայց վախճանաւ տարբեր են։ Գովասանն կը գովէ պատուելու համար, իսկ շողոքորթն կը մարդահաճէ միայն իր օգտի համար, ասոր համար մարդահաճները կեղծ և վատ անունը կ'ստանան, սոցա համար Կոստանդիանոսն ըսաւ «Մարդահաճները պալատական մուկեր են։» Անքսենդայոս զասոնք քսակի ցեց կ'անուանէ. Դիոգինէս, նոցա արքունի շուներ են կ'ըսէ, ուրիշ մը՝ Իթովլական կապիկ, այլք կ'ըսեն, նոցա սեղաններու պատառաքոյծներ, պարգև որսացողներ և սովեալ աղուէսներ են։

Աղուէսն ագռաւու բերան միսը տեսած ժամանակը, սկսեց զայն շողոքորթել թէ քու ձայնդ սոխակի ձայնէն աւելի գեղեցիկ և զուարճացուցիչ է, խեղճ ագռաւն հաւատաց և երգել ուզած ժամանակը միսը բերանէն վար ընկաւ, խորամանկ աղուէսն վրայ հասնելով միսն յափշտակեց, խոյս տուաւ, որովհետև աղուէսը մսի սիրահարն էր, չէ ագռաւու ձայնին։ Մարդահաճները ևս այս պաշտօն կը կատարեն։

Այս մոլութիւնը առաւել կը թագաւորէ ծոյլ և աշխատութիւն չսիրող մարդկանց վրայ, որք գեղեցիկ աշխատութենէն փախչելով կ'սկսին սուտ գովաբանութեան արհեստն ունիլ և անարգաբար ալ ծախել։ Վաճառականութիւն մը՝ որ թէ ծախողը և թէ գնողը հաւասարապէս նախատելի և անտանելի կ'ընէ առողջմտքերու դատաստանի առջև։

Ասոնք ամէն դժնութեան կը դիջանին, ամէն նախատանաց սիրով

կը տանին ,. անարգանքները իրենց փառք կը համարին , միայն թէ իրենց շահ ձեռք բերելու յաջողին ։

ԴԱՍ ԿԶ

Ի՞ՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ՎԱՐՈՒԻ ՄԱՐԴԱՀԱՃՆ

Մարդահաճոյի առաջին պէտքական պայմանն է ուրիշներուն բնաւորութիւնը ճանաչել, որպէս զի իւրաքանչիւր բնաւորութեան համեմատ իւր ստորին արհեստն 'ի գործ դնէ , թէ գործով և թէ բանիւ ։

Քաղցրն կ'ստիպէ զմարդահաճոյն քաջ մտավարժութիւն ունենալ, որպէս զի կարողանայ իւր կապկական կեղծիքը , բարեկամական ստոյգ գոյնով ներկայացընել ։ Այնչափ կը համակերպի մարդահաճոյն որ կարծես թէ մէկ հոգի միայն է որ նոյն երկու մարմնոյն մէջ միապէս կը ներգործէ ։

Մարդահաճոյն թէպէտ զքեզ չսիրեր, բայց ստուերի պէս քեզմէ չբաժնուիր , ուր երթաս ետևէդ կու գայ . այն ամեն բանը որ դու կ'ընես և կը սիրես , նա ալ կ'ընէ և կը սիրէ , թէև իւր կամաց հակառակ լինի 'ի ներքուստ ։

Պղատոն կորաքամակ լինելուն համար իւր աշակերտները կոր կ'ընթանային , կ'ըսուի թէ Փակոնի Փիլիպպոսի մարդահաճոյն իւր մէկ աչք կամովին բրեց , Փիլիպպոսին նմանելու համար ։ Կըպատմուի թէ իշխանին մէկը երբ մարդահաճներով իւր բոլորտիքը շարուած սեղան նստած էր՝ ըսաւ , Կերակուրներու մէջ ամենէն փառաւորը ձուկն է , շողոքորթները ևս միաբերան ստորասեցին թէ՝ այո, ձուկը փառաւոր կերակուր է ։ Ժամանակէ մը յետոյ երբ

Digitized by Google

իշխանը ուզեց գործնականապէս հաստատել նոցա շողոքորթութիւնը կամ մարդահաճութիւնը և ըսաւ ։ Ստոյգ խօսելով ձկան կերակուրը ամենէն օգտակար կերակուրն է. դարձեալ մարդահաճները կրկնեցին, այո, օգտակար և շատ օգտակար է ձկան կերակուրները. առ այս իշխանը չհանդուրժելով նոցա նմանողութիւնը յիշած ժամանակը պատասխանեցին թէ մենք «կերակուրներուս օգտակար կամ վնասակար լինելուն դատաւոր չեմք, հապա բարեկամն ենք, ուստի նորա վնասակարը մեզ ալ վնասակար է, ինչպէս որ օգտակարն ալ մեզ օգտակար է ։

Վերջապէս երբ լաս, քեզ հետ կու լայ մարդահաճը, խնդաս կը խնդայ, ծիծաղիս՝ նա ալ կը ծիծաղի, այո ըսես՝ այո կ'ըսէ, քու գովածդ նա ալ կը գովէ և անարգածդ կ'անարգէ, տրտմութեանդ ժամանակ քեզ հետ կը տրտմի և չուզեր զքեզ մխիթարել, որպէս զի քու դէմքդ հակառակող չլինի. այլ տրտմութեանդ ժամանակը ցոյց կու տայ թէ ինքը ևս քու ցաւերուդ մէջ անմխիթար է և ցաւակից քեզ. բայց կեղծ է ։

Եթէ յանդուգն ես՝ արի կ'անուանէ զքեզ, եթէ երկչոտ ես՝ խոհական կ'անուանէ, եթէ փառասէր՝ մեծանձն կը կոչէ զքեզ, ասանցմէ էր Եւդէմնիկ, որ երբ ամպերու որոտալը լսեց, Աղեքսանդրին դառնալով ըսաւ, «Դո՞ւ էիր որոտայողը, թէ Արամազդայ որդին»։

Մարդահաճները ամեն հնարք 'ի գործ կը դնեն, որպէս զի իրենց կեղծ սէրը, անկեղծ սիրոյ կերպարան առնու և մարդահաճութիւն ընդունողը չզգայ իրենց կեղծիք և չշառագնի, կամ իմանայ և չընդունի, փոխանակ վարձատրելոյ պատժապարտէ ։

Մարդահաճները շատ անգամ իրենց եղած հրամանները մերժելով ևս աւելի աննշմարելի կ'ընեն իրենց կեղծ մարդահաճութիւնը, ինչպէս որ աղախնոյն մէկն ըրաւ իւր տիկնոջը երբ ջուր ուզեց ձեռք լուանալու. պատասխանեց աղախինը թէ «Քու ձեռքդ ջուրէն մաքրուելու պէտք չունի, ջուրը քու ձեռքէդ մաքրուելու պէտք ունի ։

Այս կարգէն էր Սինկղիտոսի անդամներէն մէկը, որ ծերակուտի

Digitized by Google

ժողովին մէջ զՏիպերոսն մարդահաճելու համար ըսաւ , ժամանակն եկաւ որ համարձակ պիտի խօսիմ հասարակաց օգտի համար առանց շողոքորթութեան, յաւելցոյց թէ «Ով կայսր , դու մեծ անիրաւութիւն կը գործես , և այն անիրաւութիւնը պախարակելի կը դատուի ծերակոյտի ժողովէս , բայց ոչ ոք չհամարձակիր քեզ յայտնելու :» Առ այս ծերակոյտ և կայսր վարանման մէջ մնային թէ ինչ է արդեօք , մի գուցէ նոր և անլսելի դաւադրութիւն մը կայ, շարունակեց մարդահաճոյն թէ «Տիպերէ , դու մեզ վայելել կու տաս , դու չես վայելեր , դու անքուն կը մնաս՝ որպէս զի մենք հանգիստ քնանամք , դու շարունակ կ'աշխատիս մենք հանգիստ կը վայելեմք , ահիկա յայտնի անիրաւութիւն է , մանաւանդ մեծ վնաս է թէ հասարակապետութեան և թէ քու ինքնակալութեանդ , վասն զի մեր ամենուս կեանքը քու կեանքէդ կախումն ունի , և մենք չենք կրնար կեանք ունենալ երբ դու կեանքդ արհամարհես» . այս մարդահաճութիւնը Տիպերոսի կործանման առիթ եղաւ , վասն զի հաւտաց և անոնց փափկութիւն տուաւ , և զեղխութիւններու մէջ թաւղուեցաւ :

Այս մարդահաճը իւր օգտի նպատակին հասաւ , բայց Տիպերոս և Հռոմ յետ այնորիկ երբեք ձեռք խաղալիկ դարձան , զի Տիպերոս Հռոմայ իշխել սկսեց , Հռոմն ալ Տիպերոսին :

ԴԱՍ ԿԷ

ԿՈՂԻԱՍԷՐ ԿԱՄ ՀԱԿԱՌԱԿԱՍԷՐԸ

Մարդահաճութիւնն առաւելազանցութիւնն է , իսկ հակառակասիրութիւնն նորա հակառակն է , պակասութիւնը քաղաքական

կենցաղավարութեան մէջ մարդահաճութիւն գովելով որքան հաճոյք կը բերէ, հակառակասիրութիւնն ալ այնչափ կը բառնայ հակառակելով։

Բնականաբար ամէն մարդ ինքզինք և իւր ունեցածը ու կարծիքները կը սիրէ, բայց երբ հակառակասէրը հեգնութեամբ կը խծբծէ, այն ատեն հոգւով չափ կը վշտանայ և կը դառնանայ։

Մարդահաճութիւնը՝ ըստ երևութին՝ հակառակասիրութեան հակառակն է, վասն զի մարդահաճն զուարթագոյն, քաղցրաբան, շնորհաշուք, շողոմող և քծնող է, իսկ կռուասէրն, ընդհակառակը, տխուր, սևամաղձոտ, սոպռ, գիսախռիւ, անպաճոյճ, յանդուգն և արհամարհոտ է, միոյն պաշտօնն է հաճոյանալ, միւսոյնը անհաճոյ լինիլ։ Ասոնց գործերը և ձայնի հնչումները այլ և այլ են, ինչպէս որ քծնող և խածանող շուներուն։

Մարդահաճն ցանկականէն կը շարժի, կռուասէրն՝ ցասմնականէն, ցանկականը և ցասմնականը, երկուքն ալ իրարու հակառակ կիրքեր են։

Մարդահաճոյի լեզուի վրայ մեղր կը տեսնուի, իսկ հակառակասէրն ատամներու մէջտեղէն թոյն դուրս կու գայ։

Մարդահաճը եթէ խոցէ քաղցրութեամբ կը վիրաւորէ, իսկ հակառակասէրը դառնապէս կը խածնէ, կը վիրաւորէ և կը պիշատէ. ատոր համար երևելի անուններ տուած են անոնց «Ցաղտակալի շուն, զզուելի ժահահոտութիւն, կենակցութեան ժանտախտ»։

Ամէն մարդ կ՚ատէ զասոնք, և ասոնցմէ կը խորշի, ասոնցմէ մէկ հատ մը, բաւական է ուրախութեան ամբողջ ժողով մը տխրեցընել։

Նուագարանի մէկ թելի անհամաձայնութիւնը, ամբողջ թելերու կանոնաւոր ձայնից խանգարման համար բաւական է, երբ Դիոգինէսին հարցուցին թէ «Ո՞ր գազանն աւելի կը խածատէ», պատասխանեց. «Ընտանիներու մէջ՝ մարդահաճոյն, իսկ վայրենիներու մէջ՝ չարախօսն»։

Digitized by Google

ԴԱՍ ՃԿԸ

ՀԱԿԱՌԱԿԱՍԻՐԻ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Մարդկային խօսակցութիւնները՝ առաջարկութենէ և պատասխանատուութենէ կը կազմուի, որոց ոմանք տեսական և ոմանք գործնական են․ ոմանք ընդհանուր և ոմանք մասնաւոր տեսական է, օրինակի համար, լուսինն երկրէն փոքր է․ գործնական՝ իշխանը պէտք է որ աւելի գթած լինի․ ընդհանուր գեղեցկութիւնը՝ հոգւոյն պարգն է․ մասնաւոր՝ Աքիլլէսը ամենէն կտրիճ մարդն էր։ Ամեն առաջարկութիւններ թէ սուտ լինին և թէ ճշմարիտ մեր քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ կրնան տեղի ունենալ և հակառակասէրներին առարկայ լինիլ, բայց նորա պաշտօնը միշտ հակառակելն է, թէ սուտ լինի ըսածդ, թէ ճշմարիտ, եթէ գովես նա կը պարսաւէ, եթէ պարսաւես՝ նա կը գովէ, եթէ ստորասես նա կը բացասէ, եթէ բացասես՝ նա կ՚ստորասէ․ եթէ դու խրատես մէկի մը այս ինչ գործը մի ըներ՝ նա կը խրատէ թէ ըրէ․ եթէ ըսես ըրէ՝ նա կ՚ըսէ մի ըներ․ երբ դու ըսես հայրենեաց համար մեռնիլ պէտք է, նա անմիջապէս կը պատասխանէ թէ հայրենեաց համար ապրելը աւելի պէտք է․ եայլն։

Չէ թէ մինակ խօսքին՝ այլ և գործերուն մէջ ալ կը հակառակի, ըրածդ կ՚արհամարհէ, շարժմունքներուդ վրայ կը խնդայ, եթէ հասարակ զգեստ հագնիս՝ զքեզ հնասէր կ՚անուանէ, եթէ նոր և լաւ հագնիս՝ նորասէր կապիկ կ՚անուանէ զքեզ․ եթէ առատաձեռն ես՝ շռայլ և անառակ կ՚ըսէ, եթէ խնայողութեամբ ապրիս, ժլատ և ագահ կ՚անուանէ զքեզ։

Վերջապէս նա ուրախ է և միանգամայն տխուր, յամր և արագ, երկչոտ և յանդուգն, շռայլ և ագահ, ինչպէս որ մարդահաճոյն բոլորովին նմանիլ կ՚ուզէ․ հակառակախօսն ալ իսպառ հակառակիլ կ՚ուզէ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԿԹ

ՀԱԿԱՌԱԿԱՍԻՐԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Հակառակասէրն փաստաբաններու պէս վարձ մը ստանալու համար չհակառակիր. և ոչ ալ ճշմարտութիւն մը յայտնելու միտօք հպարտին պէս համբաւներ ստանալու համար ալ չհակառակիր, հապա միայն իւր ընդաբոյս հակառակութեան ոգիէն շարժեալ կը հակառակի։

Ամբարտաւանութիւնն սուր ատելութեան հետ կապ ունի, հակառակասիրութիւնը իւր բաղձանքն է որ իւր կարծիքը միշտ ուրիշներու կարծեաց յաղթանակէ։

Զօյիլը, օրինակ է հակառակութեան և գիտունք կատաղի շուն անուանեցին զայն, երբ հարցուցին իրեն թէ ինչու կը հակառակիս Հոմերոսի և Պղատոնի այն սքանչելի գրուածոց դէմ, պատասխանեց թէ՝ Որբ գրուածոց հեղինակաց չար չեմ կրնար հասցընել գոնէ նոցա գրածները խծբծեմ։

ԴԱՍ Հ

Ի՞ՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ԳՈՐԾԷ ՀԱԿԱՌԱԿԱՍԷՐՆ

Հակառակասէրն արևու ճշմարիտ լոյսն անգամ կը ճգնի աղօտ ցոյց տալ իւր ստապատիր հակառակասիրութեամբ. ըստ ուղիղ բա-

Digitized by Google

նի , ամէն մարդուն միայն առարկան ճշմարտութիւնն է , բայց հակառակասէրն կուսակից կը լինի ստութեան ։

Ինչպէս որ ձեռնածուները (աչքակապ) ձեռքի արագութեամբ մեր աչքին տեսութիւնը կը խաբեն՝ այսպէս ալ հակառակախօսները իմաստակ , ստապատիր և ճարպիկ պատճառաբանութեամբ անզգոյշ միտքերը կրնան յեղափոխել ։

Տենդը՝ մարդուս մարմնոյն ամենէ աւելի թշուառացուցիչն է , այսպէս ալ խելացնորութիւնը հոգւոյն մահացուցիչ թոյն , սակայն և այնպէս Փաւրոնիոս զտենդը , և Երասմոս զխելացնորութիւնը ստապատիր տրամաբանութեամբ մը գովեցին . և երկուքն ալ իրենց ներբողածները վերջէն իբրև վարձ ընդունեցին իրենց իսկ անձին վրայ ։

Նորա նպատակն է դքեզ զայրացընել , հոգ չըներ թէ ըսածները սուտ են և իրեն նախատինք կը բերեն . բանաւորութիւնը մեզ կ'ուսուցանէ չարերու մէջէն բարին ընտրել , իսկ հակառակախօսները բարիներու մէջէն չարերը կ'ընտրեն . մենք գէշ գիրքերը կը կարդամք . անոնցմէ աղէկ և իմաստալի կտորները կ'ընտրեմք միտք պահելու . իսկ հակառակասէրները աղէկ գիրքերը կը կարդան , գէշ իմաստները և իմաստակ կտորները կ'ընտրեն իրենց միտք պահելու որպէս զի ճշմարտութեան դէմ հակառակած ժամանակ՝ պատրաստի փաստ ունենան ձեռքերնին , և հակառակութեան ժամանակ՝ շախանակ իրենց ձեռը փոփոխեն , խօսքէն գործի ձեռնարկեն , բանակռուէն սրտաշարժութեան անցնին . եթէ մէկին մէջ չյաջողին , կը ձեռնարկեն միւսով յաղթել ։

Ասոնց աւելի թունալի և վտանգաւոր վնասող ձեռնարկութիւնն այն է որ պարսաւանօք չեն սկսիր , հապա գովութեամբ կ'սկսին , կը գովեն մի քանի մարդոց յատկութիւնները կամ գործոյն մի քանի պարագաները , յանկարծակի (բայց) վրայ բերելով , այս անիծեալ բայցով ամեն բան վեր 'ի վայր կը տապալեն , առաւաջին գովածնին բոլորը կ'աղարտեն . երկնայինն՝ երկրային , արքայութիւնն՝ դժոխային , բարին՝ չարի մէջ կը դնեն , ասոնք կը նմանին այն մեղուներուն որք մեղրն իրենց բերանի մէջ և թոյնը իրենց պոչի ծայր կը պահեն ։

Digitized by Google

Երբեմն դու մէկը գոված ժամանակ նա գործնական հեգնութեամբ մը կը նախատէ. կամ թէ դու այս ինչ մարդը լաւ է ըսած ժամանակդ նա ուրիշ մը առաջ կը բերէ, ամենալաւն այս է ըսելով։

Ասոնք ուրիշներուն տրամութեան վրայ կ՚ուրախանան, ուրախութեան վրայ կը տրտմին, կոչունքներու մէջ պժտութեան խնձոր մը կը գլորեն սեղանի վրայ բազմականաց միաբանութիւնը խռովելու համար։

ԴԱՍ ՀԱ

ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐՈՒ ՄԻՋԵՏԵՂ ԵՂԱԾ ՄԻՋԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երկու մոլեկան ծայրերու տգեղութենէն առաքինութեան միջասահման՝ քաղցրախօսութեան գեղեցկութիւնը յայտնապէս կը տեսնուի։

Քաղցրախօսութիւնը երկու ներհակ բարեխառնեալ գործողութիւններ կը պարունակէ իր մէջ, այն է համոյականութիւնը և հակառակութիւնը. համոյականութիւնը չմարդահաճիր, հակառակութիւնն ալ չդառնացըներ, ասոր համար մեր քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ բարեկամութիւնը քանդելէն աւելի կը պահեն և կը հաստատեն. կը համոյանայ որչափ որ պէտք է, նաև կը հակառակի երբ որ պէտք է, սակայն երկուքի մէջն ալ իր չափաւոր դիրքն ունի։

Քաղցրախօսն ոչ մարդահաճոյի պէս իր օգուտէն, և ոչ հակառակասէրի պէս իր տգեղ բնաւորութենէն կը շարժի, հապա համեստ և պատշաճ առարկաներէն կը շարժի, որ արդարութեան կարողական մասն է, և կը գործէ այնպէս ինչպէս որ կը պահանջէ իր քաղցրախօս առաքինութիւնը։

Digitized by Google

Քաղցրախօսը ամենուն հաճելի է, թէև այլ և այլ օրինակաւ, ինչպէս բարեկամին հետ մտերիմ է, իրմէ փոքր աստիճանի մարդկանց հետ քաղցր է, իրմէ մեծերուն հլու է, ուղղութեան առաջնորդութեամբ ծերերուն հետ ծանրակեաց է, երիտասարդաց հետ զուարթ է, տղայոց հետ գգուող է։

Ագեսեղայոս արքայն ամօթ չէր համարեր իւր տղայոց հետ խաղալ, երբ իրեն զգացուցին թէ թագաւորի մը չվայելէր տղայոց հետ խաղալ, պատասխանեց թէ «Որբեմն հայր լինելը ինչ է, չէք գիտեր։» Քաղցրախօսը, իւր թշնամիներուն ալ հաճոյական կը լինի, վասն զի քաղցրութեան բռնութենէն աւելի սիրոյ քաղցրութեամբ կը ցրէ նոցա ատելութիւնը և կը յաղթէ ու կը զիջուցանէ նոցա խռովեալ սիրտերը։ Անհաւոր բանակները չէին կարող Սիփակի սիրտը մեղացընելու Հռոմայեցւոց հետ հաշտուելու համար, բայց Շիպիոնի քաղցրախօսութիւնը ամեն բռնութենէն զօրաւոր կրցաւ զայն զիջուցանել և հաշտութեան բերել։

Քաղցրախօսն կը սիրէ, և կ'ուզէ որ փոխարէն սիրուի, նոյնպէս վիճաբանութեան մէջ թէ կը հակառակի և թէ հակառակութիւնը կ'ընդունի, վայելչութեան սահմանը ձեռքէն չթողուր։

Նա զովութիւնը կը սիրէ, հաճութիւնը բնաւ չսիրեր, վասն զի վարձուոր զովիչէ մը զովասանք ընդունիլը իւր արժանապատուութեան դէմ կը համարի, և ոճիր կը սեպէ իրեն համար, երբ ականջ զուարճանալու համար ճշմարտութիւն մը մեռած կը տեսնէ։ Մարդահաճութիւնը մերժելու համար բաւական է որ վարձ չվճարես։

Մարդահաճոյին մէկը երբ չափէն աւելի գովասանքներով ներբող մը նուիրեց Էմմանուէլ դքսին, հրաման ըրաւ որ յիսուն ղրշ. վարձ տան, և յայտնեց թէ այդ վարձը որ ընդունեցիր չէ թէ անոր համար կ'ընդունիս որ իմ ունեցածներս գովաբանեցիր, (վասն զի ես ձեր ներբողած յատկութիւնները չունիմ) այլ թէ անոր համար ընդունեցիր որ ես այսօրուընէ 'կ'սկսիմ հետզհետէ այդ յատկութիւնները ունենալ, որպէս զի դուք գիս շողոքորթողներէն մէկը չհամարուիք։

Դիոնէսիոսի մարդահաճոյ փիլիսոփան որ մարդահաճութեամբ

փարթամացած էր, երբ տեսաւ որ Դիոգինէսն ջուրի մը եզերք նստած բանջարեղէն կը լուար իւր կերակուրը պատրաստելու համար, ըսաւ շողոքորթն Դիոգինէսին «Եթէ դու ևս մարդահաճոյ էիր Դիոնէսիոսին՝ ինձ պէս խորտիկներ պիտի ուտէիր և ոչ բանջարեղէն» պատասխանեց Դիոգինէս «Եթէ դու ալ այսպիսի բանջարեղէններ ուտէիր, չպիտի զիջանէիր մարդահաճել Դիոնէսիոսին։»

Սակայն աւելի աղէկ է այսպիսիներու հետ հաշուի չմտնել որպէս զի կայծը մարելու ձեռնարկելով հրդեհը չբորբոքեմք 'ի վնաս մեզ։

Զենոն երբ խնջոյքի մը մէջ հակառակախօսի մը հանդիպեցաւ, հարցուց նա Զենոնին թէ «Առաքինութիւնը բարի՞ է» Զենոն գիտնալով որ հակառակախօսն իրեն հետ վէճի բռնուիլ կ'ուզէ, խոժոռ դէմքով մը պատասխան տուաւ թէ «Ոչ» և ետ դարձաւ։

Քաղցրախօսին մէկը հակառակախօսին հանդիպած ժամանակը, հարցուց հակառակախօսը թէ մարդոյս ա՞ջ աչքը թէ ձախը աւելի հեռատես է, պատասխանեց ժպտելով զուարճաբանն թէ Այն աչքն աւելի հեռատես է որ քեզ հաճելի է։

Արիստոտէլ մեզ խրատ կու տայ որ հեռի մնամք անոնցմէ, վասն զի երբ մենք նոցա հետ վէճի բռնուիմք, անոնց նմանող կը լինիմք։

ԴԱՍ ՀԲ

ՈՐՆ Է ՄԱՐԴԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդավարութիւնը սահմանէն աւելի գործադրութեամբ կը յայտնուի, այս առաքինութիւնն է որ մեզ ազնուական և ազնուազգի ցոյց կու տայ։ Բարոյական առաքինութիւնները հասարակ օ-

Digitized by Google

ընկերներով կ'ստացուին 'ի ձեռն դաստիարակութեան, և յետոյ գործով և սովորութեամբ իրենց կատարելութեան կը հասնէին. ինչպէս որ միւս առաքինական ունակութիւնները այսպէս ևս այս հանրական անուամբ քաղ մարդավարութիւն և բարեբարոյութիւն անուանեցաւ ։

Բայց որովհետև ասիկայ ազնուական մասնաւոր սովորութիւն մ'է որ ռամիկ ու գեղջուկ մարդկանց և գործաւոր գեղերու մէջ ոչ կ'ուսանին և ո՛չ 'ի գործ կը դնեն, այլ միայն ազնուական քաղաքներու և քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ գտնուողներուն հետ գտնուելու համար, քաղաքավարութիւն կամ քաղաքականութիւն կ'ըսուի. և աւելի բարձրանալով յատուկ անուամբ բարեձև ազնուաբարոյութեան և պալատականութեան իսկ անուն կ'առնու ազնուականաց մէջ։

Անոր հակառակն այս առաքինութիւններէն հեռացողներն ալ թէև ազնուական կամ պալատական լինին՝ հետևեալ վատ անունները կը ժառանգեն, ամարդի, անքաղաքավար, ռամիկ և ռամկաբարոյ ։

Մարդավարութիւն սիրողը պէտք է որ զգուշի ամեն գեղջուկ և անքաղաքավար գործերէն յարգելի անձանց քով մազերը սանտրել և յասկել, եղունգները կտրել, ատամները մաքրել, ասոնք ընելու է անոնց չներկայանալէն առաջ, և այն՝ առանձնութեան մէջ, նաև արհամարհելի է ատամնաբաց և բարձրաձայն ծիծաղիլը, ևայլն, սոցա պէս անվայելուչն ճանաչելով 'ի գործ դնելու չէ ։

Սիրաքի այն խօսքը լաւ ըմբռնելու է մեր շարժմանց մասին, որ կ'ըսէ «Մարմնոյ զգեստ, ատամներու ծաղր և մարդուն ընթացք իրեն համար կը պատմեն թէ ի՛նչ և ի՛նչ տեսակ մարդ է ։

Քաղ մարդավարութիւնը և քաղաքականութիւնը հաճոյականութեան, քաղցրախօսութեան և սիրողութեան մէջ կը կայանայ, վասն զի անոնցմով աւելի կրնամք մեզ հետ կենցաղավարողներուն հաճոյանալ ։

Սիրելի է հաւանիլ և գովել քաղցրախօսութեամբ և հաճոյականութեամբ, քան թէ գեղջկօրէն հակառակելով և անարգաբար մարդահաճելով հակառակիլ և վատաբանել ։

Քաջ մարդավարութիւնն և քաղցրախօսութիւնն է որ քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ անկատակ, չափաբերեալ, կիրթ և հրահանգ խօսքերով և ըստ պահանջման վայելուչ գործքերով ուրիշին հաճոյանալու միջոցները 'ի գործ դնելն է։ Ազնուաբարոյութեան պակասութիւնը յանցանք չհամարուիր, անոր համար որ չարութենէն և տգիտութենէն չծնանիր, և ուրեմն չէ թէ պատուհասի, հապա զղջման և արհամարհանաց արժանի է։ Եւ որովհետև այս ինչ երկրի և ազգի մէջ անքաղաքավարութիւն դատուած ձևերը և գործողութիւնները, ուրիշ երկրի մը համար քաղաքավարութիւն համարուած է, ուստի քաղաքավարութիւնը յատուկ դաս մը չէ, հապա իւրաքանչիւր երկրի ժողովրդեան պատուոյ և սովորական արարողութեանց նայելով ըստ այնմ վարուելու է։

Բայց և այնպէս կան այնպիսի շարժումներ որ ամեն երկրի և անձի համար միևնոյն տհաճութեան տեղի կու տան, ոմանց շարժումները աչքի զզուելի են. ոմանք արտաքին զգայութեանց անհաճոյ են, ոմանք զգայութեանց կրից և երևակայութեան. ոմանք մտաց բանին և կամաց։ Զգուշանալու է տգեղ առարկաները ուրիշին աչքին չներկայացընելու, վասն զի այնպիսի առարկաներ են որ ազնուական աչք չտեսնել կ'ուզէ քան թէ տեսնել. գնալու ժամանակ թևերու շարժում, զգեստուց տձևութիւն, անպատշաճ միակողմանի նստուած, խօսած ժամանակը գլխոյ չափազանց շարժում, և այլն, և այլն։

Առարկաներ ալ կան որ ուրիշին լսելեաց անհաճոյ են, ինչպէս սուլել, շչել, կարկաչաձայն խնդալ, ատամներու կրճտել, ուրիշի խօսած կամ քնացած միջոցին բարձր ձայն հանել կամ բան մը դղրդեցընել, և այլն։

Կան առարկաներ ալ որ հոտոտելեաց անհաճոյ են, ինչպէս նեխեալ և հոտած բան հոտեցընելը, փչելով ճրագ մարելը, երկու մարդոց խօսած ժամանակ նոցա քթի տակը մտնել կամ բարեկամին սաստիկ մօտենալ, փորոտիքներէն շունչ 'ի վեր բերել սոխ կամ սխտոր կերած ժամանակը, նաև աւելորդ է հոտաւէտ մուշկ և բուրիէն և այլն 'ի ծոց կրել միշտ, նաև ճաշակելեաց անհաճոյ է

երբ կ'ատիպես զուրիշը թէ ուտելու և թէ ըմպելու չափազանցու-
թեան և այս պախարակելի սովորութիւնը Հայաստանի մէջ յաճախ
'ի գործ կը դնեն, այնպէս ալ անելորդ է մէկը իւր պատառաքաղով
կերակուր առնել իւր սեղանակցին տալը, զի այս՝ բաները զզուելի
են ։

Նաև գնալու ժամանակ ուրիշին չզարնուելու զգուշութիւն պէտք
է. կրից և երևակայութեանց չափազանց միասակար են՝ անհաճոյ,
ամօթալի և նողկալի պատմութիւնները և նկարագրութիւնները,
մանաւանդ զգուշանալու է պատմութիւն մը ըրած ժամանակը, որ-
պէս զի անքաղաքավարութեամբ դիմացի մարդուն սիրտը չխռովի,
զի մարդ մը երբ մասնաւոր պակասութեան մը կամ անարգութեան
մը մէջ գտնուի, երբ դու ժամանակէ մը յետոյ նոյն անցք ուրիշի
մը վրայ պատմես, նոյն անցք կրողը սաստիկ կը վշտանայ, թէ իւր
կրածը յիշելով, և թէ կը կասկածի թէ դու իրեն պակասաւոր
ըլլալը կ'ուզես յայտնել, ինչպէս որ սաստիկ կը զայրանար Տիպե-
րոս երբ Ռատոս կղզւոյն անունը յիշէին, ուր որ զինք աքսորած
էին երբեմն ։ Զգայական մասին ուրիշի մը ուրախութիւնը յանկար-
ծակի խրեցընելը տմարդութիւն է, այնպէս ալ տմարդութիւն է,
երբ մէկը ցաւոց մէջ է, դու փոխանակ նորա ցաւոց ցաւակից ըլ-
լալու, զուարթութեամբ կը խօսիս նորա հետ իբր ցաւ չունեցողի
մը հետ ։ Անքաղաքավարութիւն է և անհաճոյ մտաց և կամաց երբ
խօսողին զրոյցը կը խափանես կամ նորա խօսած ժամանակը կը քնա-
նաս, զի առով հասկցընել կ'ուզես թէ չես հաճիր նորա խօսքե-
րը լսել, առանց օգտի՝ միայն գեղջկականութիւնը 'ի գործ դնելով
ուրիշին կամաց հակառակիլը անքաղաքավարութիւն է, ինչպէս որ
Վանայ առանց գիւղի աղայք ըստ նախնական սովորութեան՝ վարժու-
թիւն ունին դէմ դնել կամաց քաղաքացւոց, որպէս զի իրենց դե-
ղէն երկու, առատաւոր հեռու գտնուած ծովու եզերքէն ծով մանե-
լով չլուացուին, որպէս թէ ծովն իրենց սեփհականութիւնը լինէր
կամ լուացուելով՝ ծովու ջուրը պակասէր ։

Ըստ արժանւոյն զայլս չմեծարելը մեծ գեղջկականութիւն է,
այնպէս ալ հրաւիրած տեղը իւր պատուոյ արժանիքէն վեր նստիլը ։

Digitized by Google

Չափազանց քաղաքավարութիւնը և գեղջուկ անքաղաքավարութիւնք, մոլեկան ծայրեր են, իսկ քաղաքավարութիւնը է միջասահմանութիւնը, որ կ'ուսուցանէ մեզ թէ ինչպէս և ինչ եղանակաւ վարուելու ենք մարդկանց հետ և թէ զգուշանալու ենք որ ոչ նուազութեամբ գեղջուկ համարուինք, և ո՛չ առաւելութեամբ տգէտ և միջասահմանը չճանաչող, ո՛չ վնասեմք և ո՛չ վնասուիմք, ոչ արհամարեմք և ո՛չ արհամարհուիմք, ո՛չ տաղտկացընեմք և ոչ զուեցընեմք, և ոչ չափազանցութեամբ հրապարակէն խոյս տամք գեղջկական պակասութեամբ։

Թէսաւրոս երկար խօսած է ծխախոտի գործածութեան անքաղաքավարութեանը և վնասակարութեանը վրայ, բայց մենք տեսնելով որ այդ հիւանդութիւնը համատարած ախտ մը եղած է և բոլոր երկրագունտիս երեսը սփռուած թէ յարս թէ 'ի կանայս և ցաւալի է ասել մինչև ցհինգամեայ տղայս, ուստի աւելորդ համարեցինք նորա վնասոյն և անքաղաքավարութեան վրայ խօսիլ, զի ամեն մարդ իւր անձին վրայ նորա վնասակարութեան փորձը տեսած է., բայց չկրնար ետ մնալ, ինչպէս որ ոգելից ըմպելիներէ ալ, վասն զի բազմաժամանակեայ սովորութիւնը երկրորդական բնութիւն մը կը դառնայ, ուստի մենք ըստ կամս կը թողումք կամ իրենց փորձառական վնասներէն համոզուելու ետ մնան, կամ իրենց ձեռքով իրենց գերեզմանը փորեն, մանաւանդ անոնք որ ոգելից ըմպելիները ջրոյ տեղ 'ի գործ կ'ածեն. ամեն մարդ կ'աշխատի իւր բանաւորութեան ուղղութիւն տալու, սոքա կ'արբենան իրենց բանաւորութեան ուղղութիւնը կորսնցունելու։

Ասոնք սահմանուեցան իբրև դեղ մարմնոյ բժշկութեան, մենք չափազանցութեամբ փոխեցինք զանոնք դեղ ըղեղի հիւանդութեան։

ԴԱՍ ՀԳ

ՃՇՄԱՐՏԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐԵՆ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Անկէ առաջ յիշած առաքինութիւնը, աւելի ուրիշներուն մեզ հաղորդած խորհուրդներուն կը վերաբերէր, իսկ ճշմարտախօսութիւնը մեր խորհուրդներուն կը վերաբերի զորս մենք ուրիշներուն կը հաղորդենք։

Ասոր համար այն հաճոյականութիւն կը պահանջէր, իսկ այս ճշմարտութիւն կը պահանջէ, ինչպէս որ մենք ուրիշի ճշմարիտ խօսքերն կը հաւնինք եւ սուտերն չենք հաւնիր, այնպէս ալ ուրիշները չպիտի հաւնին մեր խօսքերն եթէ սուտ ըլլան, վասն զի մեր սուտը նոցա տհաճութեան առիթ կու տայ, ուրեմն ճշմարիտ խօսիլ պէտք է որ հաւնին եւ իրաւունք տան մեր ասացուածոց, եւ զմեզ յարգեն իբրեւ ուղղախօս։

Սակայն գիտնալ պէտք է որ մենք այս տեղ կենցաղավարութեան ճշմարտութեան վրայ պիտի խօսինք, եւ չէ թէ դաշնագրութեան վերաբերեալ ճշմարտութեանց վրայ, այն մեր խօսուածներու հետ կապ ունեցող գործոց համաձայնութիւնն է, իսկ սա մեր խօսքերու, մեր գործառնութեանց հետ ունեցած այն համաձայնութիւնն է, զորս կամաւ կը հաղորդենք մեզ հետ խօսողներուն։

Այն արդարութեան էական մասն է, որ իւրաքանչիւրին իրեն արդար բաժինը կու տայ, իսկ այս մեր խօսակցութեանց մէջ բերկրութիւն մը տալու կամ ընդունելու բարեխառնութեան կարողական մէկ մասնիկն է։

Արդ մեր խօսքին նիւթ եղած ճշմարտախօսութիւնը հոգւոյ առաքինական մէկ ունակութիւնն է, որ հաստատուած է ճշմարտութեանց միջասահմանին վրայ եւ զայն մեր կենցաղավարութեան

Digitized by Google

մէջ կը հաղորդեմք ուրիշներուն, աւելի այն պարագաներու մէջ որ մեր գովեստները առաջ կը բերեն։

Ասոր առաւելագանցութիւնը, ճառատանք է, իսկ նուազութիւնն և կամ՝ պակասութիւններն ալ կեղծաւորութիւն է. որոյ միջասահմանն ալ ճշմարտախօսութիւնն է։

ԴԱՍ ՀԴ.

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԱՒԱՐԿԱՆԵՐԸ

Ամեն ընկերական մարդ բնականապէս կ՚ախորժի իւր խորհուրդները իւր ընկերոջը հաղորդել, մանաւանդ խօսողի յարգանքները և լսողի հաճոյքները, ինչպէս գաղտնի վիշտերը և գաղտնի մխիթարութիւնները զմարդն կը նեղեն, եթէ որ ուրիշին չյայտնէ իսկ, երբ բարեկամներուն կը յայտնէ վիշտերը կը նուազին, և մխիթարութիւնները կ՚աւելնան։

Ամեն մարդ կը ցանկայ իւր գիտութեան և իւր առաքինութեան, քաջութեան, ազգատոհմին, ընչից և ստացուածոց վրայ խօսիլ, նաև իւր զաւակաց և յարգի բարեկամաց ընդունած շնորհաց և պարգևած շնորհաց և իւր բնաւորութեան բարեմասնութեան և կրած անցքերուն վրայ խօսիլը հաճոյ է իրեն, այսպէս ալ ուրիշէն լսելու յօժարական է, վասն զի միապէս կը կամի, թէ իւրը պատմել և թէ ուրիշներունը լսել։

Հետաքրքրութիւնը կ՚ստիպէ զմարդն որ իւր հաւատարիմ լրտեսները, այսինքն աչք և ականջը միշտ չորս կողմն դարձընէ և հաւքէ տեսածներն և լսածներն և այս չէ թէ միայն [illegible] բարեկամնե-

Digitized by Google

րուն, այլ և օտարներուն, անծանօթներուն, և մեռելոց ու անցելոց իսկ ամենուն վրահասու լինելը կը ցանկայ, կը հաւքէ նա հին պատմութիւններէն, արձանագրութիւններէն, յիշատակարաններէն, օտար և մերձակայ ազգերէն. և անոնց մէջէն կ'ուզէ ճանաչել ինչ որ ճշմարիտ է, վասն զի սուտ գիտնալը գիտութիւն չէ, ճշմարիտ գիտնալն է գիտութիւնը. եթէ այս ճշմարտութիւնները գտնել մեզ հաճոյական է, ուրեմն քանի առաւել հաճոյական է երբ մեր բարեկամաց մէջ անկեղծ ճշմարիտ բարեկամն կարողանամք ճանաչել։

Մեր գործերը ուրիշին պատմել չկրնար հաճոյական համարուիլ, եթէ ճշմարտութիւնը անոր ընթացակից չլինի. վասն զի պատմութեան ոգին ճշմարտութիւնն է։

Ճշմարտախօսութիւնը նաև մեր գործերով ալ պէտք է երևան բերեմք այսպէս ալ գրով, և այլն ամեն շարժումներով։

Կան ոմանք որ իբր թէ չարիք մը խափանելու, և կամ իրեն յառաջագոյն խոստումն կատարելու համար չեն ուզեր ճշմարիտն խօսիլ, բայց գործով և շարժմամբ ցոյց կու տան իրեն ճշմարտութիւնը։

Փիլոկտէտ Հերակլէսին մահուան ժամանակը (ըստ խնդրանաց Հերակլէսի) ուխտեց որ նորա գերեզմանը ամենևին մէկի մը չյայտնէ, բայց երբ յոյները զինքը ստիպեցին որ յայտնէ նորա թաղուած տեղը, յայնժամ Փիլոկտէտ բարձր ձայնով մը աղաղակեց թէ Չիմ գիտեր ուր է, միւս կողմէն ալ ոտք նորա թաղուած տեղը գետինը զարնելով, ձայնով սուտը, ոտքով ճշմարտեց։ Սակայն առիկա աւելի մատնութիւն է քան ճշմարտախօսութիւն։

ԴԱՍ ՀԵ

ՃՇՄԱՐՏԱԽՕՍՆ Օ՛ՒՐԿԷ ԿԸ ՅԱՐԳԱՐԱՒԻ

Ոմանք փառամոլութեան համար ճշմարիտն կը խօսին, սակայն նոքա ճշմարտախօս չեն, այլ փառամոլ են, ոմանք շողոքորթութեան համար, նոքա մլաղաւ են, ոմանք առ երկիւղի կը խօսին, անոնք ալ երկչոտ են. ոմանք իրենց խոստմանց պարտաւորութենէն ստիպեալ կը խօսին, նոքա ալ արդար են, և ոչ ճշմարտախօս։

Ուրեմն ճշմարտախօսի իսկական յորդորիչը նոյն իսկ ճշմարտախօսութիւնն է, այսինքն այս առաքինութեան ունակութիւնն է, որ կը յօժարեցընէ մեր միտք, որպէս զի մեր խօսքերը մեր սրտի հետ համաձայնեցընէ, և սիրան ալ ճշմարտութեան հետ համաձայնեցընէ, և այս աւելի իւր գործողութեանց մէջ. համեստութիւնը և բանն զմեզ այսպէս ընել կը հարկադրեն, և ասոր հակառակն ալ գեղջկական ազեղութիւն է։ Անոնք որ ուրիշին յորդորներով ճշմարիտն կը խօսին, այնչափ կը տևէ նոցա ճշմարտախօսութիւնը որչափ որ առ իրենք եղած յորդորը կը տևէ, իսկ անոնք որ ճշմարտախօսութեան ունակութիւնն ունին, նոքա միշտ ճշմարտախօս են, վասն զի ունակութիւնը՝ հիմնական կերպով հաստատած է հոգւոյն մէջ, և հոգին պատշաճ եղած ժամանակը այն ունակութիւնը յօժարամտութեամբ 'ի գործ կը դնէ։

Ճշմարտախօսն անաչառ է քաղաքական կամ ծերակուտական խորհրդականաց ընտրութեան ժամանակ, ազգութենէն աւելի ճշմարտութիւնը կը յարգէ, իւր հայրենեաց հզօր 'թշնամւոյն համարձակապէս կը պատասխանէ, դատաստանական իրողութեանց մէջ, իւր վկայութեան հաւատարմութիւնը ճիշդ կը պահէ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ՀԶ

ՃՇՄԱՐՏԱԽՕՍՆ Ի՞ՆՉՊԷՍ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Ինչպէս որ միւս առաքինութիւնները, այնպէս ալ ճշմարտախօսութիւնը, տեղւոյն, ժամանակին, որպէս, ուր և որքան արժան է, ասոնց պատշաճողութիւնը կը պահէ։ Խօսելու և լռելու ժամանակները աղէկ կը չափէ, թէպէտ իրեն պաշտօնէն դուրս է սուտ խօսիլը, բայց և այնպէս ամեն պարագայի մէջն ալ ճշմարտութիւնը չխօսիր։ Նա ինչ որ խօսի, պէտք է որ ճշմարիտ ըլլի, բայց չէ թէ ինչ որ ճշմարիտ է միշտ պէտք է որ խօսի։

Վասն զի շատ բան կայ որ չգիտնալ ձևացընելը գիտնալէն լաւ է և անոնց համար լռելը խօսելէն օգտակար է։

Ըստ աւանդելոյ, միևնոյն մեհենի մէջ երկու կուռք որոց մին՝ գաղտնիք կը յայտնէր, միւսն՝ ճշմարիտն կը խօսէր, երբ քաղաքացի մէկն գողութիւն ընելու կ'երթար, կռատուն մտնելով գաղտնիք յայտնողի թևը խորտակելով յերկիր կործանեց որ իւր գողութեան գաղտնիքը չյայտնէ և ճշմարտախօսն այս գործողութիւնը տեսաւ և լռեց։ Միւս օրը իւր ապրանք դարձընել տուողն աճապարեց կռատուն մտնել և գաղտնիք յայտնող կուռքէն տեղեկանալ թէ իւր գողն ո՞վ է, զայն խորտակուած տեսաւ և դիմեց ճշմարտախօսին հարցընելով թէ՝ ճշմարիտն ըսէ, մեր գողն ո՞վ է. պատասխանեց ճշմարտախօսն թէ՝ Գաղտնիք յայտնող կուռքի վիճակն զիս կը բռնադատէ որ ես այժմ ճշմարիտն չխօսիմ. վասն զի միջոցը վտանգաւոր է։

Այն ճշմարտութիւնը որ կրնամք միայն մեր բարեկամին յայտնել զայն մեր ամեն ընկերներուն յայտնելու հարկ չկայ, զի մեծ տարբերութիւն կայ բարեկամի և ընկերոջ մէջտեղ. մանաւանդ զգու-

շանալու է թէ մեր և թէ ուրիշներուն ընտանեկան ամօթալի գործերը իբրև ճշմարտութիւն խօսիլ ուրիշներուն, որպէս զի ոչ ըսողն փոխանակ ճշմարիտ երևնալու վատանուն երևի և լսողն ալ դայթակղի։ Թէպէտ ճշմարտախօսութիւնը կը պահանջէ որ ճշմարտախօսը անկեղծութեամբ յայտնէ թէ իւր պակասութիւնները և թէ առաւելութիւնները, բայց որովհետև կան մեր ընկերական վիճակի մէջ այնպիսի անձինք որ նախանձ են՝ քան թէ պարզ, ոխացող՝ քան թէ հաճութիւն տուող, այսպիսի չարազգածներու մէջ, գովեստները նոցա մտաց մէջ փառասիրութեան կասկածներ կ՚արթնցընեն. և նոքա մեր պակասութիւնները, իրենց իսկական վիճակէն շատ աւելի կը համարին. և ասոր համար ճշմարտախօսն իւր խոստովանութեամբն փոխանակ սիրոյ, արգահատանք կ՚ընդունի անոնցմէ։

Ճշմարտախօսն կեղծին հետ կեղծ, անկեղծին հետ անկեղծ, միջակայնոյն հետ միջակային վարուելով ճշմարտախօս ըլլալէ չդադրիր, վասն զի ճշմարտախօսութեան առաքինութիւնը՝ արդարութեան առաքինութիւնը չէ, և ոչ ալ դատաստանական եղելութեան խոստովանութիւնն է, հապա մեր կամքէն կախուած ունեցող մեր մտաց մէկ հաղորդութիւնն է, զոր միշտ ամեն պարագայի մէջ յայտնելու պէտք չկայ։

Ճշմարտախօսն զինք գովելու մտօք չխօսիր, և ոչ ալ ուրիշները զինք գովելու համար կը խօսի, հապա կը խօսի անոնք, որ գովութեան արժանաւոր են, երբ ուրիշները կը խօսին ճշմարտախօսին համար, այն գովեստները որ ճշմարիտ չեն, իսկոյն ինքը կը լինի իրեն դատաւոր, վասն զի ճշմարտութիւնը գովեստէն նախամեծար է իւր քով։

Ճշմարտախօսի դէմքն ալ ճշմարտախօս է, վասն զի ոչ մտախոհ նենգութեամբ այլ ընդ այլոյ կ՚երևի, և ոչ արհամարհոտ ամբարտաւան կը հանդիսանայ, այլ զուարթ, հեղահամբոյր, անկեղծ, նորա վսեմ խորհուրդները պարզ ճակատին վրայ յայտնի կը տեսնուին, նաև նորա աչաց մէջ իւր սիրտը կը տեսնուի։

Նա ճշմարտախօս է իւր անձի խնամատարութեան մէջ, թէ քե-

Digitized by Google

ղեցիկ է՝ հայելի չպաշտեր, եթէ ադեղ է՝ ներկերէն կը խորշի, և կը ջանայ մարմնոյ ադեղութիւնը հոգւոյն գեղեցկութեամբ զարդարել։

Ճշմարտախօսը ուժի կողմէն կը համարձակի կատարել այն ամէն բանը ինչ որ կարող է՝ իրենց վայելուչ սահմանի մէջ պահելով կատարել. Ինչ բանի որ անձեռնհաս է՝ իւր անկարողութիւնն ճշմարտապէս խոստովանելով ետ կը մնայ։

Եթէ յաղթէ չպարծիր, եթէ յաղթուի չամաչեր, անայլայլելի դիմօք զովեստ կ'ընդունի երբ կը յաղթէ, և զովեստ կու տայ յաղթողին՝ երբ յաղթուի։

Իւր տոհմի ծագման մասին ճշմարիտն կը խօսի, եթէ ազնուական է՝ իւր նախնեաց գեղեցիկ նկարագրութիւնները կ'ընէ, և եթէ փոքր ընտանիքէ է՝ դարձեալ չպատրուակելով նոցա կեանք և գործերը կը նկարագրէ, և նոցա յիշատակները իւր աչքին առաջը պահել կ'ուզէ։

Ճշմարտախօս է իւր ախորժակի մէջ, նորա սէրը և ատելութիւնը անպատրուակ են և յայտնի, մերժածին չըղձար, ըղձացածն ալ չմերժեր, ազատ դէմքով պատուոյն ետևէն կ'երթայ, երբ զինք արժանի գտնէ այն պատուոյն, և կը հրաժարի այն պատիւներէն, որոց անարժան է։

Նա աննախանձ զովեստ կ'ուզէ, որովհետև իւր արդիւնքն անփառասէր է։ Նա իւր առաքինութիւնը յայտնած ժամանակ ինչ զովութիւն որ կ'ընդունի, նոյն զովութիւնը կ'ընդունի դարձեալ իւր պակասութիւնները յայտնած ժամանակը, վասն զի երկուքն ալ մի և նոյն անկեղծ ճշմարտախօսութեան աղբիւրէն կ'առնուն իրենց ծնունդը։ Այն որ գովելի է, նաև սիրելի է։

Digitized by Google

նի ։ Եթէ դու արեգական ճառագայթներով նոցա աչքը խաւարէիր, նորա դարձեալ կը կասկածէին թէ գուցէ արեգակը լուսաւոր չէ ։

Ճառատողն իւր բնական անուղիղ յօժարութենէն կը յորդորուի ճշմարտէն աւելի մեծցընել և այս չափազանցութիւնը չէ թէ միայն իւր գովեստներու մէջ 'ի գործ կը դնէ, այլ և իւր ամեն պատմութեան մէջ նոյն միթոտով կը վարուի ։

Նաև ատոր հակառակ յօժարութենէն մղուելով կեղծողն կը փոքրացընէ ամեն պատմածները ․ այս մոլեկան գործը երկուքին ալ հաճ և հաւան է, և կամաւոր և ոչ բռնի ։

Մինչև ցարդ խօսածներէն յայտնի կը տեսնուի թէ այս երկու ախտակութիւնները թէպէտ մոլեկան են, (վասն զի առաքինական միջասահմանութենէն կը խոտորին) սակայն ըստ ինքեան չարաչար չեն համարուիր վասն զի չար վախճան մը չունին, թէպէտ հաճոյական չեն, բայց վնասակար ալ չեն ։ Մանաւանդ որ իրենց վնասները իրենց կը պատկանին և ոչ ուրիշին ։

Սակայն և այնպէս երբեմն ուրիշ ունակութեանց հետ ընդորդուելով մեծամեծ չարիքներ և վնասներ առաջ կը բերեն, ինչպէս որ ճշմարտախօսութեան ունակութիւնը ուրիշ առաքինական ունակութեանց հետ ընդորդուած մեծամեծ բարիքներ կրնայ առաջ բերել ։

Տիպերիոսը Թագաւորութեան յաջորդ Ագրիպպասը մեռցընելով, ինքը կայսր եղաւ, բայց Ագրիպպասի ծառայներէն մէկը որ շատ նման էր իւր տիրոջ կեղծեց թէ ինքն է կայսերաժառանգ Ագրիպպասը և շատ կուսակիցներ գտնելով կայսերութեան վիճակը խռովեցուց, սակայն վերջէն բռնելով Տիպերիոսին տարին և հարցուց Տիպերիոս թէ՝ Դու ինչպէ՞ս եղար Ագրիպպաս․ պատասխանեց թէ՝ Դու ինչպէս եղար կայսր ։ Կեղծեալ Ագրիպպասը կրցաւ կայսերական վիճակ մը խռովել, ուստի զգուշութիւն պէտք է ։

Անկէ մեծ անարգութիւն չկայ մարդկային ընկերութեան՝ երբ կեղծիքն կը ընդորդուի խոստման դրժողութեան հետ․ Մարկոս Ատտիլիոս ծերակուտի ատենին մէջ պարծեցաւ թէ՝ Ես յանկարծակի խաղաղութեան դաշինք խոստանալով, Ցունաց յաղթեցի․ երիտասարդ Սինկղիտոսները զայն գովեցին թէ յունաց խորամանկութիւնը

Digitized by Google

Հռոմայեցւոց խորամանկութենէն յաղթուեցան և ամօթապարտ եղան. իսկ ծեր և փորձառու Սինկղիտոսները զայն նախատելով անարգեցին, ըսելով թէ Հռոմայեցւոց նշանաբանն էր քաջութեամբ յաղթել և ոչ նենգ և խորամանկ խաբէութեամբ. մանաւանդ թէ թշնամւոյն պատրաստ լինելու ազդարարութիւնը կ'ընէին:

Նաև վտանգաւոր է կեղծիք երբ կեղծաւորութեան հետ կը լծորդուի, զի կեղծաւորն իւր դէմք կը փոփոխէ, այլ ոմն է և յանկարծակի այլ ոմն կ'երևի, խօսք և խորհուրդ միևնոյն չեն, բերանը բարի կը խօսի, սիրտը չարութիւն կը տածէ, զգեստն ոչխարի է, բայց գիշատութեան խորհուրդը գայլու է:

Նաև զգուշանալու է որ ճշմարտախօսութեան հակառակ կեղծիք, խոհեմութեան հակառակ խորամանկութեան հետ չշփոթի, և ոչ ալ զուարճախօսութեան խաղերու վերաբերող հեգնութեան հետ շփոթելու է:

ԴԱՍ ՀԸ

ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐԵՆ ԾԱՅՐԵՐԸ

Զուարճախօսութեան օգտակարութիւնը մեծ է, մեր տրամութեան և ցաւերու մէջ զուարճաբանը եթէ համեստ կերպով սկսի իւր պաշտօնը՝ մինչև իսկ մահուան վտանգներէն կ'ազատէ ցաւոց և տրտմութեանց ենթակայները:

Զուարճախօսութիւնը նոր կեանք կու տայ այն թախծեալ սիրտերուն և մտքերուն, որ գիտութեանց և ուսմանց խորերու մէջ ընդ երկար թափառելով և իրենց նպատակին չհասնելով, կամ վարանման մէջ մնալով կեանքերնին կ'սկսի հիւծիլ, բայց զուարճախօ-

ատութիւնը վրայ գալով տառապանքներու հետ սրտի և մտաց տրտմութիւններն ալ քաղցրութեան, ուրախութեան և խնդութեան կը փոխէ :

Լրջութեան հետեւորդ տրտմութիւնը սիրտերը կը սեղմէ, կենսական ոգին կը կաշկանդէ, երեսը կը կնճռոտէ, ձայնին շնչահանը կը գոցէ, ասոր համար շատ հոգ ունեցողները սակաւախօս են, ասոր հակառակ զուարճախօսութեան հետեւորդ ծիծաղն ալ սիրտ կ'ընդարձակէ, ճնշեալ հոգին ազատութեան կը բերէ, կուրծք կը ջեռուցանէ, ճակատը կը պարզէ, շնչոյ ատուրեւորութիւն կ'ընդարձակէ, ինչպէս որ դատարկութիւնը մարմնոյ հանգիստն է, այսպէս ալ զուարճախօսութիւնը սրտի հանգիստն է :

Բայց գիտնալ պէտք է որ այս միջոցի մէջն ալ միտքը դարձեալ կը գործէ, վասն զի միտք հոգւոյ կարողութիւնը և նորա մասն լինելով եթէ քնով կապուած չէ՝ իւր ազատ կամաւ կը գործէ : Լուրջ խօսակցութեանց մէջ հանդարտութիւնը և խոհականութիւնը կ'աւելնայ, իսկ զուարճախօսութեան մէջ սրամտութիւնը, վասն զի անոնք իրաց ճշմարտութենէն ծագումն կ'առնուն, իսկ ասոնք բեղմնաւոր միտքերէն, ինչպէս որ տրամութեան ախտը իբրև հիւանդութիւն կը փոխադրուի մերձակայներուն, այսպէս ալ զուարճախօսութիւնը, ուրախութիւնը ամենուն սիրտը ուրախ և զուարթ կ'ընէ, անոր համար զուարճախօսն, իւր խօսակցին սիրտը կը շահի :

Մեր քաղաքական կենցաղավարութեան մէջ զուարճախօսութիւնը մեծ հաճոյք կը բերէ մեզ ճեմելու, խաղի, խնջոյքներու, կոչունքներու և այլն պարագաներուն մէջ, միայն խօսած ժամանակը, միւսն կը լռէ. նա իւր քաղցրութեան նետը կը ձգէ, սա քաղցր դիմօք և ուրախ սրտիւ օրրով կ'ընդունի և նա կը դարձնէ, միւսն կ'ընդունի. կը կռուին իրարու հետ և հաշտ են, կը զրկախառնին և զիրար կը խածատեն, սակայն բնաւ չեն վիրաւորեր զիրար :

Զուարճախօսին երկու բան պէտք է, այսինքն նիւթ և տեսակ :

ԴԱՍ ՀԹ

ՏԵՍԱԿ ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏԱՐՓԵՐՈՒԹԻՒՆ

Տեսակք զուարճախօսութեան այլ և այլ են, փոխաբերական, հեգնական, ծաղու փոխանակութեան ևայլն, շատ մը ձևերու տակ կրնայ խօսուիլ, որոց վրայ ընդարձակ կը խօսի Թէսաւրոս, բայց մեր նպատակը համառօտութիւն պահելն ըլլալով՝ զանց կ'ընեմք, առաջնորդելով հետաքրքիր ընթերցողները որ ընդարձակութեան դիմեն իրենց հետաքրքրութիւնը գոհացընելու համար։

Մինակ մի քանի օրինակ հոս դնելը բաւական կը համարինք.

Անախաթենէս յայտնել ուզելով թէ իւր ծառան մինչև որ չծեծուի, իւր ծառայական պաշտօնը չպիտի ըստ արժանւոյն վարէ, ըսաւ «Իմ ծառաս խունկ է, մինչև որ լաւ մը չծեծուի հոտ դուրս չտար», Միափիղոս կը պարծէր թէ ինքը Ագաւոն անուն մեծ հռետորի մը աշակերտ է, Կիկերոն պատասխանեց իրեն թէ, Այն Ագաւոնը քեզ թաչիլ սորվեցուց, բայց խօսիլ չսորվեցուց։

Լաւիմաքոսն չափազանցութեամբ ըսաւ Պասիթէս դեսպանին «Ինծի կու գան Բուզանդացիք, այն ժամանակ՝ երբ իմ քաղաքս յերկինս հասած է», Պասիդէս երեսը իրեններուն դարձընելով ըսաւ, «Այս պարագային քանի որ սորա քաղաքը երկինքը մեր վրայ փլուցած չէ, զմեզ ջախջախելու համար։

Սպարտացիք Փիլիպպոսի երկար հրովարտակին լակոնական ոճով մը պատասխանեցին «Դիոնէսիոս 'ի Կորնթոս» որով ըսել կ'ուզէին թէ Դիոնէսիոսն ալ քեզ պէս խրոխտաց, բայց հալածուելով փախաւ 'ի Կորնթոս։

Բիաս ներհակիւ համոզել կ'ուզէր պատանի մը որ չամուսնանայ ըսելով «Եթէ տգեղ կին մը առնես քեզ հանոյ չպիտի երևայ,

Digitized by Google

իսկ եթէ գեղեցիկ կին մը առնես ուրիշներուն հաճոյ պիտի երեւնայ» և պատանին անդրադարձընելով պատասխանեց «Եթէ գեղեցիկն առնեմ ինծ հաճոյ կը լինի, եթէ տգեղն առնեմ ուրիշներուն հաճոյ չպիտի երևնայ։

ԴԱՍ Զ

ՆԻՒԹ ԵՒ ԵՆԹԱԿԱՅ ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

Զուարճախօսութիւնը երբեմն ծանր, երբեմն ծիծաղաշարժ կը լինի։

Ծանր զուարճախօսութիւն է ըսել թէ «Աստղերը Աստուծոյ եթերական տաճարի կանթեղներն են.» գեղեցիկ է երբ ըսես «Աստղերը աշխարհիս վրանի ականակապ աղնագործութիւններն են»։ Ուրախ կը լինի երբ ըսես թէ «Աստղերը երանաւէտ դրախտի փթթեալ ծաղկունքն են», գիտնական կը լինին երբ ըսես «Աստղերը երկնային Արգոսի աչքերն են որք գիշերը մարդկանց վրայ կը հսկեն»։ Տխուր կը լինի եթէ ըսես «Աստղերը արևու յուղարկաւորութեան սգաւոր ջահերն են»։

Ծիծաղաշարժ կը լինի երբ ըսես «Աստղերը չաստուածոց լապտերներն են երբ գիշերը կը շրջին նոքա» և կամ ըսես «Աստղերը առկայծեալ պատրոյգներն են, որք արևու մոմակալէն կը թափին»։

Ոմանք իրենց զուարճախօսութեան նիւթ՝ անգթութիւնը կ'ընտրեն որ յոյժ տգեղ է, ինչպէս որ Աղեքսանդր Սեւերոսն իբրև կատակ զուարճութեան իւր սիրելիներէն մէկն տանջանաց մատնելով և ծխով խեղդեց զայն ըսելով «Որ ծուխ վաճառէ, ծխով կորնչի» որպէս թէ յիշեալն արքունի աւագութիւնները ուրիշներուն կը վա-

Digitized by Google

Ճառէր ։ Մարտիալէս հասկըցնելու համար թէ բաղանիքը ցուրտ էր, այլաբանութեամբ մը ըսաւ, «Եթէ ձուկեր պահել կ'ուզես, ձգէ քու բաղանեացդ մէջ։»

Զուարճախօսութիւն կայ որ խօսքով է, զուարճախօսութիւն կայ որ գործով կը կատարուի ։

Զուարճախօսը իւր ընդունած կծու առաջարկութեանց զուարճաբանութեամբ կծու պատասխան մը կու տայ, ինչպէս որ այն նիհար պատանին ըրաւ իւր ընկերոջ, երբ ընկերութիւն մը 'ի մի հաւաքուած էին անոնցմէ մէկին որ շատ նիհար էր, վերջէն եկաւ, նոյն ընկերութենէն մէկն նորա նիհարութիւննցոյց տալու մտօք ըսաւ «Բարի եկար հողի անմարմին», նա պատասխանեց «Բարեաւ գտար զիս մարմին անհոգի»։

Ծերունի մը ճանապարհէն գնացած ժամանակ երեք երիտասարդի հանդիպելով, երիտասարդի մին ըսաւ՝ Բարև հայր Աբրահամ, երկրորդն կրկնեց՝ Բարև Իսահակ նահապետ, անդէն երրորդն ըսաւ՝ Բարեաւ Յակոբ նահապետ, ծերունին պատասխանեց խայթելով մը թէ՝ Ես ոչ Աբրահամ, ոչ Իսահակ և ոչ Յակոբ նահապետներն եմ, այլ թէ Սաւուղ Կիսեանն եմ որ հօրս տան երեք էշերը կորսուած լինելով զանոնք փնտռելու ելած էի և գտայ ։

Ննջեցեալ մը թաղելու տարած ժամանակը մէջկատակ մը նորա դագաղին մօտեցած որպէս թէ ննջեցելոյն ականջին բան մը ըսաւ ։ Տիպերոս որ հոն ներկայ էր, իրեն կանչեց զմէջկատակը և հարցուց թէ ի՞նչ ըրիր, պատասխանեց թէ՝ Ըսի իրեն որ երթայ անդին աշխարհ և ձեր նախորդին ըսէ որ իւր յաջորդ Տիպերիոսը իրեն կտակները չկատարեր ։ Թէև Տիպերոս առաջին անգամ խնդաց, բայց զայն մեռցընել տալու ըսելով, փոխանակ ուրիշին յանձնարարելու, դու անձամբ անկէ առաջ գնա խօսէ ։ ուրեմն մեծ զգուշութիւն պէտք է այսպիսի խաղերու մէջ ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ՁԱ.

ՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՃԱՐՏԱՐԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆ

Ճարտարախօսութեան ունակութիւնը հոգւոյն մէջ տաղանդական յատկութիւնն է, որով վայելչութեամբ կը խօսինք և կը ըսենք զուարճանալու համար. և անոր մէկ ծայրը գեղջկականութիւնը կամ գռեհկութիւնն է, միւս ծայրն ալ խեղկատակութիւնը կամ ծաղրածութիւնն է:

Կ'ըսէ Արիստոտէլ «Սրամտի և զուարճախօս զրոյցները, մարդուս հանճարէն և վարժութենէն առաջ կու գան»: զուարճախօսութիւն մը տաղանդական և վայելչական ընտիր քաղաքավարութիւնն է, զուարճախօսի խառնուածք արիւնոտ և սևամաղձոտ խառնուած է, գէթ ծանր և զուարթէն խառնուած է, աչքն արթուն է, բայց ծիծաղկոտ չէ, վասն զի արիւնայինը զուարթութեան կ'օգնէ, սևամաղձայինն ալ սրամտութեան կ'օգնէ. առանց իրարու չափաւորիչ են: Այս յատկութիւնն ունէր Հռոմայեցի Կրասոս ատենաբանն որ իր ծանր և հանդիսական բնաւորութեամբ այնպիսի զուարճաբանութիւններ կը բերէր իր խօսքերու մէջ, որ ամեն ունկնդիրները կը խնդային, սակայն ինքը չէր խնդար.

ԴԱՍ ՁԲ

ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍԻ ՎԱՐՃԱՆԸ

Զուարճախօսի նպատակը իւր զուարճախօսութեամբն համեստ ուրախութիւն մը տալ բերելն է, ընկերական խումբերուն և միաբանութեանց մէջ, սակայն ինչպէս որ կու տայ զուարճախօսը, այնպէս ալ ընդունիլ պէտք է, որ կը խայթէ և խայթուիլ չուզեր նա պղծուկ է և ոչ զուարճախօս, վասն զի պիծակք և կարիճներն են որ կը խայթեն, և չեն ուզեր խայթուիլ։

Նաև զեղծուկ է այն զուարճախօսութիւնը որ փոխանակ զբօսեցնելու կը տրտմեցնէ կամ կը բարկացնէ։

Զուարճախօսութիւնք երբեմն առանց իրենց տէրանց փափաքելու մտահանը կը փախին, և աւելի ատենաբանները զայս իրենց օգնական կ'առնուն, երբ յանցաւորը ամաչեցընել կ'ուզեն, ինչպէս որ խաղով ածուած սլաք խարազան կը ներգործէ, այնպէս ալ նախատինքը զուարճախօսութեամբ քաղցրացեալ աղէօք կը ներգործէ։

Կիկերոն օրինաց անիրաւութեան պաշտպանները ծիծաղաշարժ սրամտութեամբ աւելի կը խոցէր քան թէ հաստատուն փաստերով։

Պատերազմի առաջնորդն ևս իրեն զինուորները քաջալերելու համար զուարճախօսութիւնք 'ի գործ դնելով երբեմն մեծապէս կը շահին, ինչպէս որ Լէոնիդասն ըրաւ երբ իւր զօրքերը թշնամեաց բազմութենէն զարհուրած ըսին «Այնչափ շատ են թշնամեաց զէնքերը որ արեգական երեսը ծածկելով զայն կը մթացընեն» ծիծաղելով պատասխանեց անոնց «Աւելի աղէկ, զի շուքի տակ պիտի պատերազմինք» այս զուարճալի խօսքերով թէ զօրքն ամաչեցոյց, և թէ երկիւղն անոնցմէ բարձաւ։

ԴԱՍ ԶԴ

ԶՈՒԱՐՃԱԽՕՍՆ Ի՞ՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ԳՈՐԾԷ

Օրէնսդիրները երբեմն կծանող զուարճախօսութիւնները և անհամեստ վարմունքները արգիլեցին, անոր համար որ մին կը գառնացնէր և միւսն կը զզուեցնէր։ Բաց աստի որ կարելի չէ ու միջին ճանապարհ գտնելը, հարկ եղաւ կամ ազատ թողուլ և կամ իսպառ բառնալ և որովհետև իսպառ բառնալն ալ տրտմելոյ և տխրելոյ մեծ վնաս է, ուստի զուարճախօսի դատաստանին յանձնուեցաւ ոչ առաւելութեան և ոչ նուազման յարգ տալ, հապա միջին ճանապարհաւ իւր և իւր ընկերոջ տրամութեան մէջ ըստ տեղւոյն և ժամանակին զայն զուարճացընելու դերը կատարէ։

Այլ է տխուր ժամանակի զուարճախօսութիւնը, այլ է ուրախ ժամանակի, այլ է հարսանեաց, այլ խրախճանաց, այլ յանդիմանութեան, այլ սիրողութեան. Երբեմն այս ամէն զուարճախօսութիւնը եթէ վարն ընես յոռի կամ խելագար կը համարուիս։

Թովմաս Մոռոս երբ մահուան դատապարտուեցաւ, կառափնատի սանդուխէն վեր ելած ժամանակը զուարճախօսութեամբ և ծիծաղելով ըսաւ սպասաւորաց մէկին, կ'աղաչեմ որ վեր ելած ժամանակս ինծի օգնես, զի վար իջած ժամանակս ոչ ոքէ օգնութիւն խնդրելու պէտք ունիմ։ Անոնք կու լային զայն, բայց ինք արիութեամբ կը զուարճացնէր։

Ըստ աւանդելոց՝ էշը տեսնելով որ Սկունդ (շունը) իւր տիրոջ քծնելով պարգևներ կ'ընդունի, ինքն ալ յօժարեցաւ՝ նոյն խաղը կատարել և պարգև ընդունիլ. բայց երբ առաջի ոտքերը վերցընելով տիրոջ կուրծքին տալով՝ յերկիր կործանեց զայն իւր

աթոռով, փոխանակ պարգև առնելու՝ մահու վճիռ տուաւ։ Այս դատէն կրնան օգուտ քաղել անփորձ զուարճախօսները։ Մետասաներորդ Լուդովիկոսն Թագաւորելէն առաջ աքսորուեցաւ, և իր աքսորանաց տեղը, աղքատիկ զուարճախօսի մը հետ ստէպ կը տեսնուէր և իբրև պատիւ շողգամը կ՚ընդունէր և կ՚ուտէր, երբ Լուդովիկոսն վերադարձաւ և Թագաւորեց. զուարճախօսն տեսութեան երթալով մեծ շողգամ մը ընծայ տարաւ Թագաւորին, և սիրով ընդունեց ու պահեց և մեծամեծ պարգևներ տուաւ ու արձակեց։ Զայս տեսնելով Թագաւորի ասպետն իշխան մեծ պարգև ընդունելու յուսով ձի մը ընծայեց Թագաւորին, և փոխարէնը գիւղացւոյ շողգամն ընդունեց, այս անպատուութեան վրայ, ասպետն արտունջ Թագաւորին ականջ հասաւ, որուն պատասխանեց Թագաւորն թէ՝ Այն շողգամն իմ քովս հազար դահեկանի արժէք ունէր, բայց իր ընծայած ձին ալ մէկ շողգամի արժէք ունէր իմ քովս զոր փոխարինեցի իրեն։

Օգոստոս կայսրն կծանող կատակ մը գրեց իմաստասէր Պողլիոնի ընդդէմ, որպէս զի նորա սրամիտ հանճարը գրգռէ. բայց Պողլիոն չպատասխանեց, ըսելով թէ՝ «Չեմ. կրնար ընդդէմ գրել այն մարդուն որ կարող է զիս տապալել»։

Սպանիայւոց Հանրիկոս Թագաւորն այնչափ պարզամիտ էր՝ որ պարզամիտներն անգամ զայն պակասամիտ կը դատէին, և շատերը նորա փառաց մեծութիւնը կ՚արհամարհէին, և խնդալով զայն կը հեգնէին. բայց նա հետզհետէ սթափելով ըսաւ «Ոմանք այնչափ կը շատախօսեն որ նոցա ձայնը զանգակի հնչիւն կը համարուի»։ Առ այս հրապարակին վրայ զանգակ մը երևցաւ, և զինք ծաղրող շատ մը մեծամեծաց գլուխները նոյն զանգակի բոլորտիքը շարած, նաև գրած էր այն զանգակին վրայ թէ «Ոչ գիտէր աղիւսակն այն ընդ ում խաղայր». այս զանգակը ամեն զանգակներու ձայնը մարեց, ոմանք մահուամբ, ոմանք աքսորութեամբ այս զուարճագործութիւնը և ամեն զուարճախօսութիւնները լռեցոյց։

ԴԱՍ ՁԴ.

ԳԵՂՋԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԽԵՂԿԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Գեղջկութիւնն է պակասութիւն զուարճախօսութեան, իսկ խեղկատակութիւնն է առաւելազանցութիւն։

Գեղջկութիւնը երկու այլ և այլ պատճառներէ առաջ կու գայ, մին՝ մտաւոր պակասութենէն, վասն զի խորհրդաւոր միտք չունի որ կարողանայ ճանաչել զուարճածոյ նրբութիւնը, և կարգաւ ու ձեւերով խօսի, ուստի Յաճախ եղերգներով հազիւ կրնայ գեղջկօրէն անհեթեթ և վնասակար քանի մը դռեհկական խօսք արտասանել, անոր համար աւելի կ'ընտրեն խոյս տալ ընկերական ասպարէզէն և առանձնանալ խորին սեղուանք քան թէ քաղաքական հաղորդակցութեանց մէջ գտնուիլ. առոնց պակասութիւնը մոլեկան չհամարուիր, վասն զի միայն պակասութիւն է. Թէև կայ ուրիշ գեղջկականութիւն մը որ մոլեկան կը համարուի. անոր համար որ միայն պակասութենէն չէ, հապա կամաց չկամութենէն և չափազանց լրջութենէն է. ինչպէս երբեմն ազնուական մտաւորութիւնները այնչափ կը բարձրանան լուրջ զբաղմանց ուսման մէջ, որ զուարճախօսութիւնը իրենց բնաւ քաղցրութիւն չտալէն զինքն առելակութիւն կը պատճառէ իրենց։

Այս կարգէն էր Քսենոկրատէսը, զոր Փիլիպպոս չհրաւիրեց իր մեծ կոչունքին յայտնելով թէ նա իր ծանրութեամբն մեր ուրախութիւնը կը տրտմեցնէ։

Իսկ միւս մոլեկան գեղջկութիւնը որ խորշիլ կու տայ ընկերական կեանքէն, այն բնութեան անուղղութեան արդիւնքն է, զոր կատարեալ կը տեսնուէր մարդատեաց Տիմոնի վրայ. վասն զի Տիմոն մարդատեացը հրապարակ ելնելով՝ բարձրաձայն կ'աղաղակէր

թէ՝ իմ պարտէզիս մէջի թզենին պիտի կտրեմ, չկտրած՝ ով որ իւր անձը կախաղան հանել կ'ուզէ թող փութայ, վասն զի վերջէն ալ չպիտի տեսնէ այնպիսի յարմար կախաղան մը։ Նաև կ'ըսուի այս փիլիսոփային համար թէ իւր տապանաքարի վրայ հայհոյանք գրած էր այն անձանց դէմ, որք իւր տապանագիրը կարդալ կ'ուզեն. այսպիսի մարդկանց դառնութեամբ լեցուած բերանէն կարելի չէ քաղցրութիւն բղխել յուսալ, եթէ իրենք լաւն չար կը խորհին, եթէ ուրիշները լաւն՝ կը կասկածին, եթէ խօսին՝ կը խայթեն, եթէ ուրիշները խօսին՝ որքան որ քաղցր խօսին, դարձեալ չար հետևանք կը հանեն, իրենց վատաբարոյութեամբն։

Զուարճախօսութեան մէջ խեղկատակութեան տեսակները երկու են։ Մին՝ բանական շատախօսութենէն, միւսն շատակերութեան ցանկութենէն առաջ կու գան։

Առաջինն աղտոտ ճոռոմախօսներուն յատուկ է, վերջինն՝ ցածոգի ծաղրածուաց յատուկ է, ասոր համար զուարճախօսութեան մէջ, մէկն՝ անլրջաբանութեամբ անխտիր կ'առաւելու 'ի քանակն, միւսն՝ ցոփութեամբ կը յաւելու 'ի որակն։

Մասնաւոր մարդկանց խելք պակասած ժամանակը, իրենց իմացմունքները չեն կրնար զսպել, հետևաբար կը լինին շատախօս։ Ուրիշներն ալ ծիծաղելիներով՝ երբ կը յաջողին իրենց շահը առաջ բերել, խոյսա իրենց ուշադրութիւնը կը վերցնեն պարկեշտութեան և համեստութեան խօսքերու և գործոց վրայէն իրենց պատիւը յուսոյն հետ փոխարինելով, հետևաբար իրենք կը մնան միօնակ պորտաբոյծ։

Այս երկու շաղակրատութիւնն ալ նոյնպէս կը պատճառեն, մին՝ շատախօսութեամբ և խօսքերու կցկցմամբ և անհեթեթութեամբ, միւսն սուր կծանօք և համարձակութեամբ, ամեն որ համարձակ լեզուէն կը փախնայ, մարդու համար իրեն փախնելու առիթ տալով առարկան միշտ իրեն համար տաելի է,

Գեղջուկին սևամաղձն շատ է, անոր համար միայնութիւնը կը սիրէ և տխուր է։ Խեղկատակին արիւնայինը ու մաղձայինը շատ է, որ զայն զուարթ և ընկերական ցոյց կու տայ։ Գեղջուկին դէմք-

տրտում, ճակատ՝ կնճռոտ, աչք՝ տխուր, գոյն՝ սևորակ, ձայնը թանձրադանդաղ է։ Իսկ խեղկատակին աչք՝ ծիծաղկոտ, երեսն՝ աներես, գոյն՝ շառագոյն, ձայն՝ սրաձայն է։

Մին զգեստուց մասին անփոյթ է, և մօրուքը չյարդարեր, միւսն՝ այս պարագաներու մէջ շատ զգուշաւոր է, մին՝ կը փախչի ընկերութենէն, միւսն՝ դուրս ելնել չուզեր ընկերութենէն, գեղջուկն ճիշդ է 'ի խօսս, քծնող է քան թէ անհամեստ, խեղկատակն ճոխ է 'ի խօսս, անհամեստ է քան թէ համեստ. զի նա խորամանկ է, այս պարզամիտ։

Ասոնց կենդանի պատկերը կը տեսնուի Երակլիտոսի և Դիմոկրիտոսի վրայ, որոց առաջինը ամեն խաղարկութիւնները ողբական լացի կը փոխէր, երկրորդն ամեն ողբական լացերը ծիծաղի կը փոխէր։

Տխուրը կու լար զուարթի ծիծաղման վրայ, և զուարթն կը ծիծաղէր տխրելոյն լալուն վրայ. մին՝ ծիծաղելով տխուր էր, միւսն՝ լալով կը մաշէր։

ԴԱՍ ՁԵ

ԱՄՕԹԽԱԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Մեր զգայական բաղձանաց մէջ բնութիւնը երկու սաստիկ կիրքեր դրաւ, մին՝ թէև պատուաւոր, բայց ցաւագին առարկաներէն փախչելու համար. միւսը՝ թէև բերկրական, բայց ամօթալի գործերէն փախչելու համար. և այս երկու կիրքերն են՝ վեհերոտութիւնը և ամօթխածութիւնը։ Եւ այս երկու կիրքերը ցասմնականէն առաջ եկած երկիւղի վրդովումներն են։

Վեհերոտութիւնը՝ անարգ և ծառայական երկիւղն է. իսկ ամօթխածութիւնը ազնուական և ազատական երկիւղն է. զի որչափ որ պարսաւելի է այն՝ որ պատուաւոր վտանգէն կը փախնայ, այնչափ գովելի է, այն՝ որ վատանուն գործերէն կը խորշի։

Երկու երկիւղներն ալ մտքերը խռովելով, երեսի գէմքերը կը փոխեն, մին՝ մոխրի, միւսն՝ կրակի. նա կը դեղնեցընէ, սա կը շառագնէ. երբ մարդ մը կ՚ախտակրի, բնութիւնը արիւն կը ղրկէ ախտացեալ տեղոյն օգնելու։

Մահուան երկիւղներու մէջ սիրտը՝ որ կենաց աղբիւրն է, կ՚ախտակրի. և ամօթոյ երկիւղներու մէջ երեսները՝ որք պատուոյ տեսարաններն են, կ՚ախտակրին։ Ասոր համար մահուան երկիւղի ժամանակը արիւնը երեսը թող տալով, դէպ 'ի սիրտը կը վազէ, և ամօթոյ երկիւղի ժամանակը, սիրտը թող տալով, յերեսս կը վազէ։ Կեանք մարդու համար ներքին բարիք մ՚է, արիւնը նորա պաշտպանութեան համար մակերևոյթէն 'ի կեդրոն (այսինքն երեսէն 'ի սիրտը) կը հաւաքուի։

Պատիւն մարդուս համար արտաքին բարիք մ՚է, զայն ունենալու համար արիւնը սրտէն, այսինքն կեդրոնէն դէպ 'ի մակերևոյթի երեսը կը վազէ։

Ամօթխածութեան ժամանակը արիւնը դէպ 'ի աչք կը վազէ, զանոնք պահպանելու համար, որովհետև աչքը պատուոյ և անարգողի դէտն (պէքչին) է։ Բնութիւնը օգնութիւններ կը ղրկէ աչաց, որպէս զի ծիրանեգոյն քողով ծածկեն աչքերը և ձեռքերը անոր երեսը ծածկելու կը ծառայեն, որպէս զի չտեսնեն և չտեսնուին, եթէ նային, յանցաւոր լինիլը պիտի խոստովանին, եթէ ուրիշները իրենց նային, այն ալ գառն է իրենց։

Ասոր համար Պղատոն և Արիստոտէլ ըսին, «Ամօթը աչքի մէջ կը բնակի», կամ թէ այն որ աչք չունի, ամօթ չկրեր։

Ասոր համար՝ եթէ սիրան վրահասու է յանցանաց, նորա աչք յերկիր խոնարհած կը նայի, այնպէս որ իւր յանցանք երկրի տակ ծածկել կը կամի, որպէս զի չտեսնուի. վասն զի ազնուական և պատուաւոր սրտի մը ախորժելի է մեռանիլ, քան թէ վատանունութիւն յանձն առնուլ։

Կիրքերը առաքինութիւններ չեն, այլ բնաւորական բերմունքներ են, որովհետև անձնիշխան ներգործութեամբ չեն ստացուիր, և մարդկանց տրամաբանութենէն առաջ կ'անցնին. և չէ թէ հոգին կը կատարելագործեն, այլ և սիրտը կը խռովեն և երբեմն կ'այլայլեն, այս պատճառաւ կարելի չէ որ ամօթխածութեան՝ առաքինութեան անուն տամք, թէպէտ նորա պտուղները բարի են, բայց պատճառն չար է, և որովհետև ամօթխածութեան արմատը անարժան գործի վրայ հաստատուած է կարելի չէ որ չար պատճառի պտուղը, բացարձակ բարի կոչուի։

Ամօթխածութիւնը ունակութիւն մը չէ, բայց իր պտուղը բարենշան է. նա կատարելութիւն չէ, բայց բաղձալի անկատարութիւն է։ Եթէ առաքինութիւն չէ, շատ է որ մոլութեան ապաշաւն է. ասոր համար գովելի է։

Եւ անոնք որ թէ արդեամբ և թէ առանձնաշնորհութեամբ գովելի են, անոնք բարոյական առաքինութեան շարքի մէջ դասուած կը համարուին։

Այս կիրք երկու տեսակի կը բաժնուի, այսինքն ամօթխածութիւն և ամօթ, մէկն՝ միւսէն կ'առնու իր ծագումն. մին՝ միւսէն աւելի անկատար է։

Ամօթխածութիւնը ամօթական գործէն առաջ է, իսկ ամօթը գործոյն գործուելէն վերջ կու գայ. ամօթխածութիւնը իբրև դաստիարակ, զմեզ ետ կը քաշէ անարժան գործերէն, իսկ ամօթը գործելէն վերջ վրայ կը հասնի և մեր հոգին ու սիրտը կը վիրաւորէ։

Արիստոտէլ կ'ըսէ Ամօթխածութիւնը վատանունութեան երկիւղն է, զի անկէ առաջ է, իսկ ամօթն վատանունութեան ցաւն է, զի նորա հետևորդն է։ Ինչպէս որ երկիւղի սխալանաց և երկիւղի պատժոյ մէջտեղը տարբերութիւն կայ, այնպէս ալ ամօթխածութեան և ամօթի մէջտեղը տարբերութիւն կայ. ամօթխածութիւնը համեստ օրիորդներու երեսը պարկեշտ կարմրութեամբ մը կը ներկէ, իսկ ամօթն շառագունութեամբ կը ներկէ ամեն զղջացողներու երեսները։

Արիստոտէլի դուստր Պիւթիա օրիորդին երբ հարցուցին թէ

Գոյներու մէջ ո՞ր գոյն աւելի հաճելի է քեզ, պատասխանեց թէ «Ամէն գոյնէն աւելի ամօթխածութեան գոյնն է ընտրելի ինձ համար»։

Ամօթոյ շառագունութիւնը ամօթխածութեան կարմրութեան քով զզուելի տգեղութիւն մ՚է, անոր համար որ սա յանցանքի անմեղ երկիւղ մ՚է միայն, իսկ նա յանցանաց վերահասու եղած պատկառանաց գոյնը վատանունութեան ցաւերու հետ խառնելով կը տառապի իւր արժանաւոր պատիժներու մէջ։

Բայց և այնպէս ամօթն ալ գովելի է, անոր համար որ ամօթահարը իւր պակասութիւն ճանաչելով գոնէ յետ այնորիկ կ՚ըզգուշանայ պակասութեան մէջ չգտնուիլ և այս բարիքէն զուրկ են անոնք, որք պակասութիւն կ՚ունենան, և ամօթ չեն ունենար։

Դիոգինէս երբ յանցաւոր պատանի մը շառագունեալ տեսաւ ըսաւ իրեն «Որդի, քաջալերուէ, ես քու երեսիդ վրայ առաքինութեան գոյն կը տեսնեմ։»

Մրրիկէն վերջ երբ ամպերը կը շառագունին՝ յայտնի նշան է թէ օրը պարզ կը լինի. վատթար գործ մը գործելէն վերջ երբ գործողի երեսը կը շառագունի, այն ուղղութեան աւետաւոր նշանն է։

Ասոր հակառակն երբ մէկը յանցանք կ՚ունենայ և չշառագունիր անկէ բնաւ ուղղութիւն սպասելու չէ։

Չափազանց ամօթահարութիւնն ալ մոլութիւն կը համարուի, ինչպէս անոտի կարծիքներով սիրտ խռովելը և շփոթելը կամ անպատուութենէն վախնալը՝ ուր որ անպատուութեան առիթ չկայ, կամ երկիւղ չեղած տեղը ամօթանաց երկիւղէն պաշարուած հրապարակէն և շքեղ գործերէն խոյս տալ, և պահուիլ այն պահուն երբ երևնալը պէտք էր, ասոնք և ասոնց պէս անոտի պատճառներէն կասկածելով խոյս տալը մեղադրելի մոլութիւն է։

Մինչև ցարդ գրուածներէն վերահասու եղանք թէ ո՞րն է ամօթխածութիւնը, և ո՞րոնք են նորա ծայրերը. այն որ ամօթէն չվախնար՝ անամօթ է, այն որ չափազանց կը վախնայ երկչոտ է, այս երկու ծայրերն ալ մեղադրելի են, զի մին է պակասութիւն, միւսն է առաւելազանցութիւն. բայց այն որ ըստ պատշաճի կը վախնայ վա-

Digitized by Google

անունութենէն՝ նա ամօթխած է . ամօթխածութիւնը թէև բացարձակ առաքինութիւն չէ , բայց առաքինութեններէն ոչ նուազ օգտամատոյց է մեզ :

ԴԱՍ 22

ԱՄՕԹԽԱԾՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Ամօթխածութեան և ճշմարիտ առաքինութեանց մէջ տեղ մեծ տարբերութիւն կայ , վասն զի նոցա պատճառն է համեստութիւնը , իսկ ամօթխածութեան պատճառներն են զզուելիները , որովհետև ամօթխածութիւնը եղած կամ լինելի տգեղ գործերէն կը ծնանի :

Մեծ առանձնաշնորհութիւն է մարդկան որ կարող է ամաչել , զի մարդ միայն է որ պատուոյ զգացումն ունի . անասունները , որոնք որ հեշտութեան համար միայն կը գործեն , ու չէ թէ պատուոյ համար , նոքա մինակ երկիւղը կ՚զգան , ամօթ չեն զգար :

Մարդկային սեռի մէջ երկու կարգ մարդիկ կան որք ամօթոյ խռովութիւնը և վրդովումն չեն զգար , և անոնք են մեծապէս առաքինին և ծայրագոյն մոլին , որովհետև մեծապէս առաքինին ամաչելու պատճառ մը չունի , իսկ ծայրագոյն մոլին իւր ամօթը ծախած կամ կորուսած է :

Նա ըստ որում չմեղանչէր , իւր պատիւ կորսնցընելէն ալ չվախնար :

Իսկ սա չամաչելով կը մեղանչէ , վասն զի պատիւը առ ոչինչ համարելով չվախնար կորսնցընել այն պատիւը զոր արդէն չունի :

Ամօթխածութիւնը վատանունութեամբ կոշտացեալ սրտերու վրայ ներգործութիւն չկրնար ազդել և ուր որ մեռած է ամօթխածու-

Digitized by Google

թիւնը հոն ծնունդ առած է լրբութիւնը. ամօթխածութիւնը՝ աւե-լի դեռահասներուն կը պատկանի քան թէ ծերերուն, որովհե-տեւ դեռահասակներու մէջ մարմնոյն փափկութիւնը ծիրանափայլ-արեան ներքութիւնը շուտով կարմրութիւն կը ծաւալեն երեսին վրայ։

Մանաւանդ թէ դեռահասակները մոլութեանց մէջ ունակացած չեն, իսկ ծերերու թէ երեսնին խորշոմեալ է և ցուրտ, և թէ ունա-կացեալ են առաքինութեան մէջ, անոր համար ամօթխածութիւնը իրենց շրջանէն դուրս է։

Նաև անոր համար ամօթխածութիւնը դեռահասակներու մէջ գո-վելի է և ծերերու մէջ ոչ, զի ծերերու մէջ առաքինութեան յոյս ծաղկած է, իսկ դեռահասակներու և մանկամարդոց մէջ տակաւին մոլութեանց կասկածները կը գուշակուին լռելեայն։

Դեռահասակներու համար երեք բանի կը բաղձար Սոկրատ, այ-սինքն՝ սրտի պարզութեան, բերանի լռութեան, երեսի ամօթխա-ծութեան. և երեք բան ալ ծերերուն կը կամէր, այսինքն՝ երեսի ծանրութիւն, խօսքի քաղցրութիւն, սրտի խոհեմութիւն։

Օտարոտի այլափոխութիւն եղաւ, երկու համանուն Կատոնե-րու յեղափոխութիւնը, որք առոյգ հասակի մէջ երկուքն ալ վարքերու բարի օրինակ և առաքինութեան հայելի էին. բայց ծե-րութեան ժամանակի իրենց անձերը մին արբեցութեան, և միւսն գիշերային տռփանաց մատնելով. այն մանկամարդեր որք յառա-ջագոյն խստիւ կը խրատուէին Կատոնէն, նոքա նորա վերջին գոր-ծոց վրայ կը գայթակղէին. Կատոնէն յառաջագոյն սրբութեամբ սնեալ մանկունք նորա վերջին գործերէն կ՚ամաչէին. Կատոնի օ-րինակէն նորոգուած Հռոմայեցիները կը զարմանային։

Պլուտարքոս հետևեալ եղանակաւ կը լուծէ այս խնդիրը ըսե-լով թէ «Վատատակարեկ հասակը, և մտաց լուրջ զբաղմունքնե-րէն նեղուողը զգայական հեշտութիւններով զօրանալ կը խնդրէ։»

Անոր համար այն որ դեռահասակներու մէջ ամօթալի էր, ի-րենք ամօթ չէին համարեր, և որովհետև յառաջագոյն հասարա-կաց օգտակար գործերով իրենց պատիւները շտեմարանած էին,

Digitized by Google

զայն կորսնցընելու կասկած չունէին, թէև Հասարակաց՝ վնաս մը չէին հասցըներ։

Նաև Արիստոտէլ կ'ըսէ «Ամօթխածութիւնը մանկանց յատուկ է ու չէ թէ ծերերուն, զի փառասէր մանկութիւնը, պատիւը գիտութենէն նախամեծար կ'ընտրէ, իսկ երախտաւոր ծերը գիտութիւնը նախամեծար կը համարի քան զպատիւ։

Նաև գիտնալու է թէ ամեն շատախօսող ամօթխած չէ, այլ և այլ կիրքերն ալ շատախօսութիւն կը բերեն, մանաւանդ բարկութիւնը։

Զի. Ցիղղայի և Ներոնի շատախօսութիւնները, կատաղածի նշաններ էին և ոչ ամօթխածութեան, արիւնըռուշտ դէմք կը ծնանէր արիւնհեղութիւն։

~

ԴԱՍ ԶԻ

ԱՄՕԹԽԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԸ

Ամօթխածութեան եղանակը ամաչելոյն վրայ հաստատուած է, այսինքն ամաչել այն անձերէն՝ որոցմէ պէտք է ամաչել և այն ալ այնչափ որչափ՝ որ պէտք է։

Ցանկաւորը թէպէտ իւր յանցանաց համար քարէն, փայտէն, անասուններէն չամաչեր և չվախնար, որոց առջև որ կը մեղանչէ. բայց մտաց խիղճը այն անշունչ քարերու, փայտերու և անասուններու կարծես թէ մէկ մէկ բանական հոգի տալով՝ զանոնք դատաւոր կը կացուցանէ իւր անվայել գործերուն։

Թէոտորիկոս Սիմմաքոսի գլուխը կտրելով մեռցուց. երբ ինքը սեղանի վրայ նստած, ձկան գլուխ մը բերին նոյն սեղանի վրայ.

կարծեց թէ Սիմաքոսի գլուխն էր այն, ուրկէ սաստիկ վախնալով մեռաւ։

Այն երևակայական զօրութիւնը որ Սիմաքոսի անմեղութեան մէջ յանցանք տեսաւ, նոյն երևակայութիւնն խորտիկներու մէջ Թէոտորիկոսին մահը տեսաւ։

Ամեն մարդ կ'ամաչէ այն բաներէն որոնցմէ որ կը վախնայ, ինչպէս ծնողներէն, ուսուցիչներէն և իշխաններէն. նաև կը վախնայ անոնցմէ, որոց աչքին ինքը պատուաւոր երևնալ կը սիրէ, և անոնցմէ, զորս ինք կը յարգէ, ինչպէս են ժողովուրդը, օտարները, առաքինիները։ Նաև կը վախնայ անոնցմէ որք կարող են զինք վատահամբաւել, ինչպէս են թշնամախօսները, աղայք, նախանձողները և ծաղրածուները. այս ամենէն զերծ մնալու համար, զգուշացուցիչ ներհուն փորձառու պաշտպան մը պէտք է, այն է չար գործած ժամանակը ամաչել յանձնէ։ Աթենացիք պատկառանաց տաճար մը կանգնեցին, ըսելով՝ եթէ աշխարհէս աստուածավախ երկիւղածութիւնը պակասի, գոնէ թող ուղիղ մնայ խղճի ամօթխածութիւնը միայն, աստուածավախ երկիւղածութեան տեղը բռնելու համար։

Գոցուած սենեկի մէջ, լեռան այրերու և գետնի խորերու մէջ փակուած մնացին, զինք տեսնելով իւր չար գործերը կ'առէ։

Այն որ ուրիշներէն կ'ամաչէ և իւր անձէն չամաչեր, նա երկիւղ կ'ունենայ, բայց ամօթ չունենար. որովհետև պատժոյն կը նայի բայց յանցանաց աչք կը գոցէ։ Աղեքսանդրի մայր Ողիմպիան երբ գոռող Կասանդրոսի սուրէն խոցուեցաւ, և վէրքերէն հոգին քաղուած ժամանակը համեստ զգուշութեամբ, իւր հանդերձներով զինք ծածկեց որ մարմինը չտեսնուի. ամօթոյ երկիւղը մահուան երկիւղին յաղթեց։

Այսպէս ալ Յուլիոս կեսար քաններեք մահացուցիչ վէրք ընդունելով ինկած ժամանակը միայն այս ըսաւ. «Իմ երկայն զգեստովս զիս փաթթուեցէք որ պարկեշտօրէն մեռնիմ։»

Այս երկու դէպքի մէջ, Աղեքսանդրի մայր կայսրուհին, առնական արիութիւն մը ցոյց տուաւ, իսկ զօրավարն Յուլիոս բամ-

Digitized by Google

բշական համեստութիւն մը ցոյց տուաւ. Երկուքի գործն ալ իրենց ամօթխածութեան վկայականն են, մինչև իսկ վերջին ճգնաժամերու՝ մէջ աւելի խնամ տարին պատուոյ քան թէ կենաց, ՚ի գործ դրին իրենց ձեռքերը, չէ թէ ուրիշներուն կառկառելով աղերսելու, և ոչ ալ իրենց պաշտպանութեան համար, և ոչ իսկ իրենց վնասողները վնասելու համար, հապա միայն իրենց անձի ամօթը պահելու համար, նոքա զիրենք սպաննող սուրերէն աւելի իրենց մերկութիւնը տեսնելու աչքերէն վախցան. այս պարկեշտութիւնը սպաննուողներու դառը շքեղացոյց և սպաննողաց անգթութիւնը նախատեց:

Իմաստուն մարդիկները իրենց յանցանաց վրայ թէ կը վշտագնին և թէ կ'ամաչեն, իսկ ուրիշին յանցանաց վրայ միայն կը վշտագնին բայց չեն ամաչեր, զի վիշտը բնական ախտակցութեան ծնունդ լինելով թէպէտ ուրիշին ցաւը իբրև իւրը կ'զգայ, բայց ամօթն՝ որովհետև ուրիշի կամաւոր չարի նախատինքն է, անոր համար իրեն մեղադրանք չհամարիր, վասն զի ինք չէ յանցաւորը. Երբ Սիմոնիդէսին ըսին «Քու դուստրդ իւր խառնակ գնացիւք զքեզ ամօթապարտ կ'ընէ», պատասխանեց, «Խաբիս, անհնար է նմա այնպէս անպատուութիւն արկանել զինև իւրովք մոլութեամբք, որպէս ես պատիւ եմ նորա իմովք առաքինութեամբք»:

Մեծ անմտութիւն է մոլար կարծիքով առաքինական գործերը ամօթալի համարել, ինչպէս որ ըրաւ Սպարդացի Օթրիադէսն, իւր մեծ պատերազմի մէջ, երբ երեք հարիւր Սպարդացի և երեք հարիւր Յոյն քաջութեամբ մեռցուց և պատերազմական դաշտին վրայ ինք միայն մնաց դաշտին տէրը և պատերազմին ու մահուան յաղթող, ամօթ համարեց իրեն թէ ինչու ինքն ևս չմեռաւ իւր պատերազմող ընկերներու հետ, ուստի ինքզինք մեռցուց, երկնից դատաստանի տակ չմտաւ որ նոր այս մարդու կեանք անմահ պահեց այն կոտորածէն:

Ուրախութենէն զուարթանալու պատրաստուող աչք, ամօթէն շառագունելով (ըստ հայրենի յաղթութեան) յաղթականն սպաննեց, և իւր թանկագին արիւնովը անմտաբար իւր յաղթութիւնը աղարտեց:

Վատասիրտ ոմանք երեւակայութեան չկրնալով յաղթել երբ խուժանի դատաստանին կամ հրապարակական բեմին վրայ զիրենք կը տեսնեն, կ'ապշին եւ ամօթահար լինելով իրենք զիրենք կը կորսնցընեն, եւ շատերն ալ կը մարին կամ բեմէն վար կ'իջնան առանց խօսք մը արտասանելու։

Մեծն այն Պոմպէոս որ աշխարհ եւ ամէն թագաւորները կը դողացընէր, երբ հրապարակախօսութիւն ընել կ'ուզէր, միշտ կը շառագնէր եւ ռամիկները տեսած ժամանակ կը վախնար։

Կիկերոն, կ'ըսուի թէ առաջին անգամ, քանի անգամ որ ատեան կ'ելնէր խօսելու, կ'սկսէր դողդոջել եւ երկիւղէն պաշարուած կը ցնցուէր եւ կը դողար, մինչեւ որ քիչ քիչ առաջ գնաց, որ կ'ըսուի թէ նա իւր ատենաբանութիւնը նապաստակօրէն կ'ընէր, ու հետզհետէ կ'առիւծանար։

ԴԱՍ ԶԸ

ԱՆԱՄՕԹ ԵՒ ԵՐԿՉՈՏ

Անամօթութիւն է պակասութիւն եւ երկչոտութիւն է ամօթխածութեան չափազանցութիւնը, այս երկու մոլութեանց առարկաներն ալ նոյն են, այսինքն պատուաւոր կամ ամօթական գործեր. բայց՝ հակառակ տեսութեամբ՝ երկչոտն առաւելն կ'ըմբռնէ, իսկ անամօթն՝ խիստ նուազն։ Ասոր համար անամօթն մոլութենէն չամաչէր, իսկ երկչոտն՝ առաքինութիւններէն անգամ կ'երկնչի։

Երկչոտն սուտ երկիւղներէն պաշարուած, պատուաւոր գործերէն կը փախչի, անամօթն՝ վատանունութիւնը մերժելով, ամէն տգեղ գործերուն ձեռնամուխ կը լինի։

Digitized by Google

Ասոր համար անամօթն, մոլութեանց մէջ մասն կ'ունենայ, վասն զի մոլութեանց սանձ, այսինքն՝ ամօթ չունի։ Երկչոտն անխտիր ամէն գովելի գործերէն փախուստ կու տայ, վասն զի հասարակաց դատաստանէն կը վախնայ։

Ուրիշին կարծիքներուն ակնածութիւն չընելը ազատի գործ է, իսկ բնաւ չամաչել, անմիտ անասունի գործ է։

Երկչոտութիւնը թէ ամբարտաւան է և թէ անարգ, վասն զի անձին յարգը կը սիրէ, բայց զայն ստանալու սիրտ չունի. մէկին ապաստանարանը առանձնութիւնն է, միւսինը անիրաւութիւն։ Ասոր համար մէկին պատիժը ցաւէն աւելի ամօթն է, միւսինը ամօթէն աւելի ցաւն է։

Չկրնալ մեղանչել՝ Աստուածային երջանկութիւն է. վասն ամօթոյ մեղանչելէն ժուժկալելն մարդկային ազատութիւնն է. մեղանչելէն վերջ ամաչելն գովելի ապերջանկութիւն մ'է. ամօթական գործերէն չամաչելը անասնական աներեսութիւն է, յանցանաց վրայ պարծիլը դիւական յամառութիւն է։

Որեւէ ուղղութենէն չխոտորելու համար ամօթխածութիւն պէտք է չմեղանչելէն առաջ. եթէ այս համեստութենէն զրկուիմք, ամօթ համարիմք և ամաչեմք գոնէ մեղանչելէն վերջ, որ ուղղութեան սկիզբն ըրած կը լինիմք, մանաւանդ այն ժամանակ երբ բարի խրատները, բարի և առաքինի մարդկանց կենդանի օրինակներ, մեզ օրինակ և առաջնորդ առնեմք. և անամօթ ու անպատկառ մարդկանց գործերէն զզուելով տեղի տամք և մարդուն վեհ նշանաբանը ճանաչելու փոյթն ունենամք և ամօթխածութիւնը մեզմէ չտարագրեմք։

ԴԱՍ ՁԹ

ՍՐՏՄՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Սրտմտութիւնը արդարութեան կշիռ 'ի ձեռին ունելով թշնամի է այն անձանց, որոնք որ իրենց արժանաւորութիւնը չչափելով, իրենց իսկական արժանիքէն աւելի բարձր պաշտօնի և պատուոյ կը բարձրանան:

Այս ևս բնական կիրք է քան թէ կամաւոր առաքինութիւն, բայց և այնպէս իւր յատուկ գեղեցկութեամբն արժանաւորեցաւ բարոյական առաքինութեանց դասը դասուիլ. ասոր համար արժան է ասոր ըսել քաղաքական և պատուաւոր վրդովումն:

Այս կիսամասնեայ առաքինութեան գեղեցկութիւնը իւր երկու ծայրերու տգեղութենէն կը ճանաչուի, որոնք որ չարակամութիւն և նախանձաբեկութիւն կ'անուանին:

Նախանձաբեկութիւնն է այն անարգ կիրքը, որ ուրիշին բարեաց վրայ կը խոժոռի, թէև արժանաւոր իսկ լինին նոքա այն բարեաց:

Նոյնպէս չարակամութիւն է այն անարգ կիրքը, որ այլոց պատահած չարեաց վրայ կ'ուրախանայ, թէև նոքա այն չարեաց արժանի չլինին:

Իսկ ասոցա միջասահման սրտմտութիւնը, այնպէս կանոնաւորեալ՝ բարեձև կիրք մ'է, որ կ'ուրախանայ բարի մարդկանց բարեաց, և չար մարդկանց չարեաց վրայ, այսպէս ալ խոժոռ կը նայի չարեաց բարիներու, և բարիներու չարեաց վրայ. և այս պաշտօնը ուղիղ բանի առաջնորդութեամբն կը կատարէ, եթէ մէկը առ երկիւղի անպատուութեան կը խոժոռի, չէ թէ սրտմտութիւն այլ ամօթ է. այն որ ուրիշէն նախատինք կ'ընդունի և անոր համար կը խոժոռի, այն բարկութիւն է, և ոչ սրտմտութիւն. եթէ մէկը իրեն վնասոյ երկիւղին համար կը խոժոռի, այն երկիւղ է և ոչ սրտմտութիւն:

Digitized by Google

ԴԱՍ Ղ.

ՍՐՏՄՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Սրտմտութեան, նախանձու և չարակամութեան առարկաները, բարիք կամ չարիքներն են, որ կը պատահին մարդկանց։ Բայց սրտմտութիւնը կը նայի թէ պատահած բարիք կամ չարիք պատշաճապէս վայելո՞ւչ են այն անձանց, որոնց հանդիպեցաւ, թէ ոչ։

Սրտմտութեան առաջին առարկաները կը համարուին, հարստութիւն, ճոխութիւն, անբաւ կալուածներ, մեծահարուստ ժառանգութիւններ և գանձեր։ Ասոր հակառակ առարկաներն են՝ չքաւորութիւնը, նուաքեկութիւնը, անարգ կարասիք, ծխամած խրճիթ, անանկութիւն որք անարժանապէս կը հանդիպին բարի, առաքինի և քաջ մարդկանց. ինչպէս որ միւս բարիքներն ալ կը հանդիպին անարժան մարդկանց։ Մին՝ բաղդի ձախորդութենէն, միւսն՝ յաջողութենէն։ Նաև սրտմտութիւնը կը շարժի երբեմն մարմնոյ՝ բարեաց և չարեաց վրայ երբ գեղեցիկ մարմնոյ մէջ տգեղ հոգի, և չարամիտ հոգւոյն վայելուչ մարմին կը հանդիպի։

ԴԱՍ ՂԱ.

ԱՌԻԹ ՍՐՏՄՏՈՒԹԵԱՆ

Բարեկիրթ և մտացի մարդիկ քաջ գիտեն որ բարեգործներուն վարձ, իսկ չարագործներուն ալ պատիժ պէտք է, և նախախնա-

Digitized by Google

մութեան կողմէն իսկ հաստատուած է այս սկզբունքը. բայց երբ կը տեսնեն որ վերնախնամ տեսչութեան դրած այս կարգը վեր ՚ի վայր կը դառնայ, կը խանգարուի, ազէտ մտքերէն, չարաժիտ մարդերէն, նախանձու ատելութենէն, անձնական շահադիտութենէն, քծնի շողոքորթութենէն որ Աստուծոյ դրած ուղիղ սահմանին թշնամադիր գործաւ, չարիք կու տան բարեաց, բարիք կու տան չարեաց, փառք կու տան անարժանից, անարգանք կու տան առաքինի, քաջ և բարի անձանց.

Կոյր բաղդն ալ ասոնց ընթացակից կը լինի շատ պարագաներու մէջ. Ահա այս Նախախնամութեան և ուղիղ բանի Ճշմարտութեան հակառակ եղած գործերը և եղելութիւններն են, որք սրտմտութեան իրաւացի առիթ կը համարուին.

Հեթանոսութեան մէջ շատերը այս անարդար բաշխման առիթը միմիայն բաղդ կը համարէին և կը դայթակղէին թէ ուրեմն վերնախնամ ուղիղ տեսչութիւն չկայ, որ այս հողագնտիս վրայ ամեն բան խառն ՚ի խուռն և անարդար ու անուղիղ կը կառավարուի.

Այս անձինքներէն մէկը՝ այսինքն Կղոդիանոսն երբ արևելեան իշխանութիւնը ապիկար և անարժան մարդու մը ձեռք անցած տեսաւ, սրտմտելով հետևեալ խօսքերն բսաւ.

Տեսեալ ՚ի օտարին, խառնակ ամբոխայն, ըմբէնակ մարդկայէն, յաւերժ ՚ի մեռան,
Զմտաց խոյտաբել, և ըղձայց խոկան, կրծեր ՚ի սրտէս, անկանէն խորշան,
Եւ յաւէտ էայ խորհուրդք, Թէ աշխարհ ամայն, վերեղակա վարէ, անհուն
ծարական,
Եւ Թէ չէր բնամ տարառաձեղեռական, կամ Թէ ըղանէ փոյթ, նա այս մեր բնամ.

Բայց Արիստոտէլ և ուրիշ իմաստասէրներ վերահասու լինելով թէ այս անարժան բաշխումն, ապիտութեան, շահասիրութեան, քծնութեան և այլն առիթներու արդիւնքն է, և Աստուած իսկ համ չէ ընդ այս, անոր համար բարեաց վարձ, չարեաց պատիժ խոստացած է, այս գիտելով սահմանեցին սրտմտութեան կիրք, որ ոչ բարիներու չարեաց դէմ կրնայ հանդուրժել և ոչ չարեաց պա-

հած բարիներու դէմ կրնայ հանդուրժել, անոր համար աստուածային արդար ցասմամբ լցեալ վրէժխնդիր կը լինի Աստուծոյ արդարութեան:

Սրտմտութիւնը արդարութիւն չէ, բայց սրտմտութիւն չունեցողը չկրնար ըստ արժանւոյն արդարութիւնը երեւան բերել. սրտմտութիւնն է որ արդարութիւնը գթութենէն կը բաժանէ:

ԴԱՍ ՂԲ

ԻՆՉ ՕՐԻՆԱԿԱՒ ԿԸ ԳՈՐԾԷ ՍՐՏՄՏԵԱԼՆ

Խուժանը ապակի մատանի մը ազնուականի ձեռք տեսած ժամանակ, զայն անգին ադամանդ կը կարծէ, և ադամանդը աղքատին ձեռք տեսնելով, ապակի կը կարծէ. այս եղանակաւ, և դատաստանաւ մեծամեծներու շատ մը մոլութիւնները իբրև առաքինութիւններ կը պատուին հասարակութենէն:

Այսպէս ալ աղքատաց և ստորին վիճակի անձանց առաքինութիւններէն շատերը իբրև մոլութիւն կ'արհամարհուին և կը նախատուին:

Բայց կէս առաքինութեան սահման ունեցող սրտմտութիւնը ճշմարտի և առ երևոյթի մէջ տեղը ուղղութեամբ որոշելով իւրաքանչիւրի արժանեաց համեմատ կը խոժոռի և կ'ուրախանայ այնչափ, որչափ որ վայելուչ է:

Չարագործներու չարութիւնը որքան մեծ է, այնչափ ալ մեծ է սրտմտութեան ցասումն նոցա անարժան բարեաց վրայ, այսպէս ալ առաքինւոյն առաքինութիւնը որչափ մեծ է՝ այնչափ կ'աւելցընէ նա իր ցասումն նորա հասած անարժան չարեաց վրայ:

Digitized by Google

Սրտմտութիւնը աւելի առաջ կը վազէ այն ժամանակ, երբ չարեաց յաջողութիւնը բարիքներուն վնաս կը բերէ։

Սրտմտութեան ցասումը կը շարժի, երբ անարժանը՝ արժանաւորին, անարգն՝ ազնուականին, մոլին՝ առաքինւոյն հետ հաւասար պատիւ կը պահանջէ։

Սրտմտութիւնը կը բորբոքի, երբ վատթարները բարիներուն կը հրամայեն, անարժան ծառաները արժանաւոր ազատներուն. Պղատոն կ՚ըսէր «Պէտք է որ առաքինիները կառավարեն զհասարակութիւնը, որպէս զի իրենք անարժան մարդիկներէն չկառավարուին։

Կրետացիները իրենց ծառաները դպրոց չէին ղրկեր, որ ուսմունք չուսանին, և չէին թոյլատրեր անոնց որ զէնք առնեն, որպէս զի չկարողանան հրամայել. (ըստ իս անիրաւութիւն է, մարդկութեան դէմ Կրետացւոց այս զրկողութիւնը։)

Սրտմտեալն կ՚ուրախանայ բարիներու յաջողութեան վրայ, անոր համար որ ինքն ալ բարի լինելով եթէ արդարութեամբ բաշխուի ամեն բան՝ ինքը եւս մասն կ՚ունենայ. մանաւանդ կ՚ուրախանայ որ արժանաւորութեան չափով կը բաշխուի չէ թէ բաղդի անտեղի կամքով։

Կ՚ուրախանայ չարերու տանջանաց վրայ, անոր համար որ արդարութիւնը չհարուածուիր, և թէ ուրիշ չարերը պատժապարտ չարէն զգուշանալու օրինակ կ՚առնուն, և թէ իւր արարմանց փոխարէն կ՚ընդունին. Նա միայն անարժան մարդկան վրայ չսրտմտիր, վասն զի չարիքներէն մէկը սիրելով ամեն բարիքներու ատելութիւնը իւր անձին վրայ ցոյց կու տայ. կը սրտմտի նաև անոնց վրայ որք անարժանութեամբ իշխանութեան հասածները իբրև այն իշխանութեան արժանաւորը կը գովեն, պարգեւները խաբելու համար։

Digitized by Google

ԴԱՍ ՂԳ

ՉԱՐԱԿԱՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆԱԽԱՆՁԸ

Չարակամութիւն է բնական ախտ մը, որ այլոց չարեաց վրայ կը խնդայ ։ Նախանձն է դարձեալ այն բնական ախտը որ ուրիշին բարեաց վրայ կը տրտմի ։

Չարակամութիւնը անասնական կիրք մ՚է, որ ամենքը չար կը կարծէ, և չարեաց արժանի կը համարի ամեն մարդիկը ։ Նախանձը կարճատես կիրք մ՚է, որ ուրիշին ուժի, գեղեցկութեան, հարստութեան, պատուոյ, արհեստի, գիտութեան կը նախանձի թէ ինչու ունին ։

Չարակամն՝ անձերը կ՚ատէ, իսկ նախանձը անձանց առաքինական գործերը կ՚ատէ ։ Նախանձն չուզեր որ մէկը իրեն հաւասարի, իսկ չարակամն չուզեր որ մէկը մնայ ՚ի վերայ աշխարհի ։

Այս երկու կիրքերը բարիք մը ունին որ ուրիշին չար չեն հասցըներ, միմիայն իրենց անձանց կը հասցընեն այն չարերը զորս ուրիշներուն կը կամէին, վասն զի ներքին չար ախտն տենդի պէս իւր ունողը կը տանջէ ։

Չարակամի երեսը ծիծաղկոտ է, բայց պժնեայ և ժանտ, վասն զի այլոց չարեաց վրայ ուրախանալը թոյն խմել է ։

Նախանձի աչք արիւնըռուշտ է, երեսք դունաթափ և հիւծեալ, վասն զի այլոց բարեաց վրայ վշտագնիլը՝ մէկը իւր սիրտ կրծել է ։

Պօպղիոս Սիրոս՝ երբ նախանձալլուկ Մուտիոսը տխուր և վշտալի տեսաւ, ըսաւ «Կամ Մուտիոսին չարիք մը պատահած է կամ ուրիշներուն բարիք»։ Չարակամութիւնը երբեմն առնացի կիրք կը համարուի, իսկ նախանձը միշտ անարգ կիրք է, վասն զի չարակամութիւնը՝ ուրիշին պակասութիւնը կ՚ատէ, նախանձը՝ այլոց կա-

Digitized by Google

տարելութիւնը կ'առէ. լաւ է լինիլ նախանձելի, քան առարկայ չարամտի։

Այն որ ամենք կ'ատէ՝ արժան է որ նա ամենուն ատելի լինի, ամարդի մէկի մը պէս. այն որ ուրիշին կը նախանձի՝ (իբրև փոքրոգի) բնաւ արժանի չէ որ ուրիշէ մը նախանձելի գտուի։

Ճճիները զօրութիւն չունին, բայց խայթոց ունին, չարակամն ձեռնհաս չէ գործով վնասել, բայց լեզուաւ կը խայթէ և կը վնասէ։

Կեսարոս Կատոնի համբաւոյն վրայ նախանձելով նորա պատւոյն դէմ գրեց։ Անոնք որ առ նախանձու դէմ կը գրեն և կը խօսին, աւելի նոցա պատիւը կը բարձրացընեն և իրենց պատիւը կը նսեմացընեն։ Զարախօսները աղտեղի թանաքաւ ուրիշը աղտեղելու փորձ փորձած ժամանակը իրենք զիրենք կ'ապականեն և չեն զգար։

Մարդատեաց Տիմոնը միմիայն մէկ երիտասարդ մը կը սիրէր բոլոր աշխարհի մէջ, երբ իրեն հարցուցին թէ «Այդ մէկն ինչու կը սիրես». պատասխանեց թէ «Գիտեմ որ դա միայն կրնայ մեր հայրենիք կործանել», նաև կ'ըսէր իմ կեանքս իսկ միմիայն անոր համար կը սիրեմ որ ուրիշներու մահուան և կորստեան վրայ ուրախանամ։

Յուլիոսի անգթական իղձը իւր հայրենակիցները մէկիկ մէկիկ գլխատելով չյագեցաւ, վերջէն յաւելցուց թէ «Երանի թէ բոլոր հասարակութիւնը միայն մէկ գլուխ ունենար, որպէս զի մէկէն զայն կտրէր և իւր անգութ փափաք թերևս կարողանար գոհացընել»։

Սոկրատէսին հարցուցին թէ ինչպէս կարելի է ազատ մնալ նախանձուէ, պատասխանեց «Եթէ կեցցես ըստ Մարգեսեայ»։ Մարգէտէսը յունական զօրաց մէջ ամենէն վերջին և տկարամիտն էր. սակայն այս դեղը հիւանդութենէն աւելի չարագոյն է։

Ըստ Թեսաւրոսի՝ չարակամութեան և նախանձու դէմ եղած դեղը միմիայն այս է, այսինքն դիւցազնութեան քաջ և առաքինի գործերով այնչափ վեհ աստիճանի մը բարձրանալու է որ նախանձ և չարութիւն՝ բաղձան ու չկարողանան մինչև այն բարձրութեան աստիճանը ելնել և քեզ վնասել. մանաւանդ թէ աշխարհին յայտնուած ճշմարիտ լոյսին կ'ամաչէ խաւար ըսել, վասն զի գիտէ որ

ամենեցուն աւելի պիտի լինի ։ Բարեկամութիւնը չարակամութեան դեղթափն է, խոնարհութիւնն ալ նախանձու բոցոյն շիջուցիչն է, որ՝ ամբարտաւանութեամբ կը բորբոքի ։

Հիւրբիտաս նախանձելով Դիմագենէսի պերճախօսութեան հակառակիլ ուզեց, բայց հոն չհասած պայթեցաւ ։

Ուրեմն չարակամն իւր պաշտօնի մէջ առանց այլոց չարիք մը հասցընելու, թող իւր չարութեան պտուղները վայելէ. նախանձն իւր պաշտօնի մէջ թող հալի ու մաշի առանց առաքինւոյն առաքինութեան վնաս մը հասցնելու ։

ԴԱՍ ՂԴ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐԵՆ ԾԱՅՐԵՐԸ

Նախնի հեթանոս իմաստասէրները կ՚ըսէին. Դիոս չաստուած երբ տեսաւ որ երկաթի դարուն մէջ մարդիկ անիրաւութեան սրով անգթաբար զիրար կը սատակէին, զանոնք փրկելու համար երկու զօրութիւն ղրկեց յերկիր, և այն զօրութիւններն են ամօթխածութիւնը և արդարութիւնը, զի անոնք որ իրենց անձը ամօթխածութեան ազնիւ երկիւղով չզգեցին, թող պատժոյ ծառայական երկիւղէն սանձահարուին ։ Արդարութեան զօրութիւնը քաջ է և ահաւոր, միշտ կը սիրուի և միշտ կ՚ատուի, բարեացակամներուն բարի է, վնասակարներուն վնասակար. նա կոյր է՝ աչառ չընդունիր. խուլ է, աղերսանք չլսեր, միայն ուղղութեան իւր ձեւք առած՝ կը կշռէ յանցանքները և կը պատուհասէ, ու ամեն առաքինութեանց դշխոյն է. վասն զի նորա անձնական օգուտներուն կը նային, իսկ սա հասարակաց օգտին կը նայի ։

Արիստոտէլ կը սահմանէ արդարութիւնը այսպէս «Արդարութիւնը այն ունակութիւնն է, որով մարդս առ արդար իրերը կը յօժարի, թէ գործելու համար և թէ կամելու համար՝ որ գործէ։»

Արդարութիւնը (միւս առաքինութեանց պէս՝ որք անհատներու օգտին համար կարգուած են) կիրքերը ուղղելու, այնպիսի ունակութիւն չէ. հապա արդարութեան կամքերը կ'ուղղէ դէպ 'ի արտաքին գործերը՝ որք ուրիշներու օգտին կը նային։

Միւս առաքինութեանց մէջ մարդն նախ կը մտածէ թէ ինչպէս ըմբռնած է; և ապա կը մտածէ թէ ինչպէս պիտի գործէ։

Իսկ արդարութեան մէջ, մարդ կը մտածէ նախ թէ ինչպէս պիտի գործէ, և ապա կը մտածէ թէ ինչպէս ըմբռնած է. զի գործողութիւնները ներքին տրամադրութենէն կը ծնանին։ Կամաց ուղղութիւնը, մտաց գործնական ուղղութիւն ունենալը կը հաստատէ, զի առանց մտաց, կամք առանց առաջնորդի կոյր դշխոյ մ'է. կամք շատ անգամ ուղիղ խորհուրդն իսկ կրնայ մերժել, բայց առանց մտաց ուղիղ խորհրդոց չկրնար ուղիղ գործել։

Թէպէտ միտք կը ճանաչէ արդարն ու անիրաւն, և կամքն ազատ է երկուքի մէջն ալ, սակայն և այնպէս արդարութեան ունակութիւնը դէպ 'ի արդար գործերը միայն կը յօժարեցընէ, և անիրաւութիւնն ալ առ անիրաւն կը յօժարեցընէ։

Ճանաչումն երկու ներհակին ալ կը ծառայէ, իսկ ունակութիւնն միայն մէկին կը վերաբերի։

Արդար լինելու համար արդարութեան ունակութիւնն ունենալ բաւական է. բայց արդարութիւնն ուսուցանելու համար, պէտք է ճանաչեցունել թէ ինչ է անիրաւութիւնը։

Արդարութիւնը երկուք է, մին է արդարութիւն ընդհանուր օրինական է որ օրինական անիրաւութեան դէմ կ'ելնէ. և միւսն մասնաւոր արդարութիւն, որ անուղղութեան դէմ կ'ելնէ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԴԵ

ՀԱՆՐԱԿԱՆ ԿԱՄ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Օրէնք հասարակութեան երջանկութեան համար սահմանուած քաղաքական, գրական և հրապարակական կանոններն են։

Որովհետև հասարակաց երջանկութիւնը առաքինութիւններէն կը բղխի, անոր համար օրինաց նիւթերը պէտք է որ առաքինութիւններէն կազմուի, որպէս զի կարող լինի հասարակաց երջանկութիւնը աղարտող մոլութիւնները վանել։

Վերցուր մոլութիւնը և ահա վերցուցիր օրինաց պէտքը։

Լիկուրկոս Սպարտացւոց գրաւոր օրէնք չտուաւ, վասն զի փոխանակ օրինաց, 'ի բնէ իրենց կուրծքի վրայ գրուած բարի բարքեր ունէին. ոսկեղէն դարու մէջ օրէնք չկար, վասն զի անիրաւութիւն չկար։

Այն ժամանակ ծնաւ իրաւախոհութիւնը՝ երբ ծնունդ առաւ անիրաւութիւնը։ Ինչպէս որ հիւանդութիւնները սկզբնապատճառ եղան բժշկութեան արհեստին, այսպէս ալ մոլութիւնները եղան սկզբնապատճառ գեղեցիկ առաքինութեանց։

Օրինաց վախճանը արդար լինելու համար՝ օրէնքն ալ արդար է. եթէ օրէնք արդար չլինի, օրէնք ըլլալէ դադրած կը համարուի; վասն զի այն օրէնք որ արդար չէ, այն հասարակաց աղետութեան մահացուցիչն է ու չէ թէ օրէնք։ Օրէնք մասնաւորէն սկսելով մինչև ընդհանուրն, ամենքն ալ կը պարտաւորէ որ առաքինի լինին։ Եւ առաքինութիւնները կը հարկադրեն զմարդն՝ որ մոլութիւններէն խորշի։ Բայց երբ կամք ուղիղ բանին հակառակելով՝ օրինաց սահմանն անցած առաքինութիւնը կ'աղարտէ, հոն օրէնք իւր պատժական խստութիւնն 'ի գործ կը դնէ։

Օրինական արդարութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նոյն ինքն առաքինութիւնն է երկու տեսութեամբ, այն բանը որ իւր ինքնական բարի կ՚ընէ, այն՝ առաքինական ունակութիւն կը կոչուի. և որովհետև հասարակաց օգտին կը նայի՝ արդարութիւն կը կոչուի։

Մարդիկներէն շատերը հասարակաց համար օգտակար են, բայց իրենց անձին անօգուտ. ոմանք ալ իրենց անձին օգտակար են հասարակաց անօգուտ։

Պիաս ըսաւ «Իշխանութիւնը կը յայտնէ թէ ինչպէս է մարդն»։

Անհատ և անձնական առաքինութեամբ Ծոխացեալ Հաւաքինոսն, առաջին աստիճանի բարի մարդ մը լինելով՝ թագաւոր ղըին. բայց հասարակաց հրամայելու այնչափ անընդունակ և ապիկար եղաւ, որ ընտրեց միայն իւր անձին հրամայել, նորա վրայ թագաւորել իւր անձնակի մէջ։

Ասոր հակառակ Պատրիկոս և Տրեբոնիանոս՝ ամէն մոլութեանց մէջ շաղախուած մարդիկ էին, բայց ապէտ կայսերութեան օրով անոնք քաղաքական իրաւանց մեծամեծ ճարտարապետները եղան։

Արիստոտէլ կ՚ըսէ. «Օրինական արդարութիւնը ամէն առաքինութեանց թագուհին է, երկու պատճառի համար. մէկը՝ որ ամէն առաքինութիւնները իրեն տակը կը զետեղէ, երկրորդ՝ զի հասարակաց օգտին կը նայի»։

Օրէնք պէտք է որ արդար լինի, այսպէս ալ օրէնսդիրը և արդարութեան դատաւորը պէտք է որ շրջահայեցութեամբ քննէ, որպէս զի արդարութեան սահմանով ուղղէ ամէն անուղղութիւնները։

Երբեմն մոլութիւնները իրենց թոյն կերպար փոխ կու տան, մոլութեան մը տակ ուրիշ մոլութիւն մը կը գործուի. զի երբ մէկը գողութիւն կ՚ընէ շնանալու համար, նա աւելի շնացեալ է քան թէ գող, և այն որ կը շնանայ գողնալու համար, նա գող է քան թէ շնացող։

Առ այս գործուած զեղծմանց վախճանին նպատակին դիտելու է օրինաց դատաւորը։

Մետեղա Աթենացւոց օրէնքը՝ Հռովմայեցւոց օրինաց փոխեց,

շառաջմը արդար օրինաց անլոգրութեամբ. Աթենացիք Դրակոնի օրէնքը Սողոնի օրինաց վերածեցին։

Բայց այս օրէնք վիշապի կը վայելէր քան թէ մարդու. աւելի արիւնով գրուած էր, քան թէ մելանու. որովհետև ամենափոքր յանցանաց դէմ անտանելի պատիժ դրած էր, այս օրէնք արդարութեան թշնամի էր քան թէ բարեկամ։

Հռովմայեցիք տասներկու տախտակներու համառօտ օրէնքները չջնջեցին, միայն թէ զանոնք ընդարձակեցին և մեկնեցին, ատոր համար անոնց խրատախօսները նորոգիչ չըսուեցան, այլ օրինաց թարգմանիչներ ըսուեցան։

Չարութիւնը օրինապահութենէն աւելի ազատութիւն կը սիրէ, անոր համար օրէնքները գթութենէն աւելի ահարկու լինելու են, բայց օրինաց դատաւորը իբրև քննող միջնորդ երկու կողման ուղղութիւնը պահելու համար՝ օրէնսդրի խօսքէն աւելի օրինաց մտաց կը հետևի, և երբեմն պատշաճ կը դատէ հրապարակական օրէնքէն զարտուղիլ, զի ուղղութիւնը որ նմանող է բնութեան, պատուհասէն աւելի պաշտպանութեան կը նայի։

Կրէոն՝ Թէբէացւոց կառավարածի ժամանակ, նոյն թագաւորութեան գահը բարձրացաւ, և օրէնք դրաւ որ «Ո՛վ որ այն կռուած մարդկանց մարմինը թաղէ՝ ինք ալ ողջամբ պիտի թաղուի ՚ի պատիժ իր անհնազանդութեան»։ Անտիգոնէ գթած կին մը այս օրինաց չհնազանդելով իր մեռած եղբօր մարմինը թաղեց։

Երբ Կրէոնի դատաստանին կանչուեցաւ թէ «Ինչո՞ւ օրինաց դէմ գործեցիր», համարձակութեամբ պատասխանեց թէ «Ես հնազանդ եմ Կրէոնէն դրուած օրինաց. բայց չէ թէ այն օրինաց որ երէկ գրիր Թէբացւոց վրայ, այլ այն օրինաց որ ՚ի յաւիտենից դրուած է ամեն ժողովրդեան վրայ, և այս է բնութեան օրէնք զոր մրջիւններն անգամ կը պահեն.» բարի կինը Կրէոնէն դրուած օրէնքը Կրէոնէն աւելի ողջմտութեամբ մեկնեց. այն օրէնք չէր կրնար կաշկանդել մեռելոյն քոյրը, քանի որ բնազարձակեալս իրաւանց կը հակառակէր։

Արդարութիւնը պէտք է որ դրուող օրինաց խստութիւնը ուղղէ-

Digitized by Google

թեամբ չափաւորէ . զի ծայրագոյն խստութիւնը ծայրագոյն անիրաւութիւն է . նաև պէտք է որ արդարութիւնը՝ օրինաց համաձայնութիւնը մեկնութեամբ կատարելագործէ :

Հասարակութիւն մը կառավարելու համար օրինաց շատութիւնը վնասակար է , քան թէ օգտակար , զի որքան արգելքները շատնան , այնքան ալ յանցանքները կը բազմապատկուին : Երբեմն երկու օրէնք իրարու դէմ կ'ըլլեն , որոց մին ջնջել պէտք է յօգուտ հասարակութեան :

Աթենացիք օրէնք ունէին որ պանդուխտներէն մէկը չըլլէ իրենց քաղաքին պարսպաց վրայ . և ուրիշ օրէնք մը ևս ունէին որ պատերազմի փողը հնչած ժամանակ առհասարակ ամէնքն ալ պարսպին վրայ ելլեն :

Երբ Աթէնք պաշարուեցաւ և պատերազմական փողը փչուեցաւ , պանդուխտ Սեմպրոնիոսն պարսպին վրայ ելլելով , հոն յաղթութիւն կանգնեցընել ուզող թշնամին վար նետեց և քաղաքն ազատեց . քաղաքին ազատիչ և թշնամւոյն յաղթողը յանցապարտ գտնուեցաւ պանդխտութեան օրինաց դէմ , և միւս օրէնքէն ալ կը ջատագովուէր իբրև օրինապահ հասարակաց թշնամւոյն դէմ :

Օրէնք՝ օրինաց դէմ կը մարտնչէր , մին՝ ընդհանրութեամբ մասնաւորը կը ջնջէր , միւսն մասնաւորութեամբ ընդհանուրն կը ջրէր . ողորմելի պանդուխտ , որ նոյն է քաջ յաղթական , կուանի և սալի , յաղթութեան և պատուհասի մէջտեղը տարակուսած կը մնար :

Ուրեմն հոս գերարդարութիւն մը պէտք է , որ երկու օրինաց վախճանը բացատրէ , որպէս զի յաղթականը Աթենայիններէն չպատապարտուի , և Աթենայիք վատանուն չհամարուին , ըսել տալով թէ յաղթականն սպաննեն անոր վարձ չհատուցանելու համար :

Այս դէպքէն կրնամք հետեւցընել թէ օրինական արդարութիւնը հասարակաց օգտին կը նայի , իսկ մասնաւոր արդարութիւնը , անձնական օգուտներու կը նայի :

Մին՝ քաղաքականին կը վերաբերի օրէնսդիրները քաջ ընելու համար , միւսն բարոյականին կը վերաբերի քաղաքացիները քաջ ընելու համար :

Digitized by Google

Մեծութիւն բաշխելու համար երկու զգուշութիւն պէտք է, առաջին այն է որ անընդունակները գնով չգնեն զայն. երկրորդ՝ աղքատացեալները արդարութիւն չվաճառեն որ յաճախ տեղի կ'ունենայ ժողովրդապետական իշխանութեան մէջ։

Այն իշխան միայն գիտէ իւր հասարակապետութիւնը ծաղկեցունել, որ դատաւորութիւնը՝ գիտուններուն, զէնքը՝ քաջերուն և զօրավարներուն. գանձը՝ հաւատարիմներուն, քննութիւնը՝ արդարներուն և ուղղադատներուն, կառավարութիւնը՝ խոհեմներուն, աշխատութիւնը՝ զօրաւորներուն կը բաշխէ։

Կառավարութեան բաշխը և պահանջը պէտք է որ հաւասար լինի և ոչ թէ մէկ մասի բեռը միւսին, և մէկ մասի իրաւունքը միւսին տրուի, այն բեռը որ հասարակաց է թէև դժուարակիր լինի, սիրով կը տարուի, իսկ անհամաձայնը տրտունջ կը ծնանի. Հրէից տրտունջ որ առ Հռոմայեցիս, չէ թէ բեռան ծանրութեան համար էր, այլ տուրքի անհաւասարութեան համար, վասն զի ինչ որ կը պահանջէին Ճոխ Ասորեստանէն՝ նոյնը կը պահանջէին նաև աղքատ Հրէաստանէն։ Մեծատան հարկը անզգալի է, իսկ աղքատինը անտանելի։

Արգիլուած էր էշը եզան հետ լծելու, վասն զի էշը եզէն խոնարհ լինելով՝ լծոյն ծանրութիւնը իշու կողմը սահելով ալ անկարելի կը լինէր իրեն լուծ տանել։ Ուղղութեան և արդարութեան հակառակ վարուեցաւ Օգոստոսը, որ քաղաքի բոլոր ժողովրդեան անունը միայն գրեց իւր հարկի տումարի մէջ. Նոցա ընչից և ստացուածոց գինը չգրեց։ Նոյնն էր արքունի տուրք աղքատին և հարուստին։ Ասիկա անարդարանալի ոճիր մ'էր, զոր իրմէ ետք իւր յաջորդները սրբագրեցին։

Իշխանը երբ մէկին առատաձեռնել կ'ուզէ, լաւ է որ անձամբ տայ և ոչ ուրիշի ձեռօք։ Գաղբա՝ Ոթոնին դրամ տուաւ, որ զօրքերուն բաշխէ, Ոթոն այն դրամն առնելով Գաղբայի պահապանները կաշառեց, և զԳաղբան մեռցունել տուաւ։

Իշխանն նախանձախնդիր լինելու է իւր պարգևին, վասն զի ժողովուրդը կ'ուզէ համբուրել այն ձեռք, ուրկէ որ պարգևն ընդունեց։

ԴԱՍ ԴՁ

ՓՈԽԱՐԻՆԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բանտէն ազատուող ոսկին ոսկեղէն դարն չաքսորելէն առաջ, ամեն սակարկութիւնները փոխարինութեամբ կը լինէին ։ Կու տային ուրիշներուն այն ամեն բաները զորս իրենց քով պէտքէն աւելի կար, և նորա փոխարէն կ՚առնէին ուրիշներէն այն բաները որոց որ իրենք պէտք ունէին ։

Բրուտը իւր շինած ամանները՝ ցորենի, երկրագործն իւր ցորենը զգեստի ևայլն փոխարինութեամբ հանդիստ և երջանիկ կ՚ապրէին, և այս գեղեցիկ փոխարինութիւնը՝ փոխարինական արդարութիւն հռչակուեցաւ. վասն զի ամեն բանի արժէքը ըստ արդարութեան կը չափուէր ։

Վերջէն եկամուտ ոսկին այնչափ շլացոյց իւր փայլունութեամբ մարդկանց սիրտը, որք ամեն բանէն նախադաս համարելով ամեն բանի արժէքը սկսեցին անով չափել ։ Ետ այնորիկ իշխանները և բռնաւորները սկսան իրենց գերիները, կենդանւոյն իբրև զմեռեալ՝ գետնի տակը սողեցուցանել, բերել դուրս հանել այն պիտանի և անպիտան, պիտանի և վնասակար հրահալելի նիւթն. հնարագիտութիւնն զայն աւելի պաշտելի ընելու համար Թագաւորաց և կայսերաց պատկերը տպաւորեց ՚ի նա ։

Դատաւորը իրաւանց միջնորդն է. բնութիւնն անոր երկու ականջ տուած է որ երկու կողմին ալ հաւասարութեամբ լսէ և ուղղութեամբ նոցա իրաւունք վճռէ ։ Այն որ մէկ կողմն աւելի կը պաշտպանէ՝ նա դատաւոր չէ, կուսակից է. երբեմն դատաւորները կը տարակուսին բուն արդարութիւնը գտնելու. օրինակի համար, մեր հակոտնեաները իրաւամբ կը կարծեն թէ մենք գլխիվայր նոցա ոտ-

քերէն կախուած եմք. նոյնն դարձեալ մենք լսելու իրաւունք ունիմք, վասն զի մենք ալ զանոնք գլխիվայր մեր ոտքէն կախուած կը տեսնեմք. այսպիսի խնդիրներու մէջ ինչ կրնայ ընել դատաւորը երբ բնութիւնը զլացած է նորա սկիզբն յայտնել մարդկանց. ահա հոս է որ դատաւորը կը լռէ և զէնք կը գործածէ ու վճիռ կու տայ, թէև անարդարութեամբ.

Ուրեմն փոխարինական արդարութիւն է, երբ զրկողէն կը վերցընես զրկեալին իրաւունքը և իրեն դարձընես կը յանձնես.

Նաև այն է փոխարինական արդարութիւնը, որ ինչ որ ուրիշին տաս յայտնեալ գնով՝ փոխադարձն ընդունիս դարձեալ յայտնեալ գնով. պէտք է մէջտեղի տարբերութիւնը առաւելէն վերցընել, նուազին հատուցանելով հաւասարութեան քան սահմանը պահել, մէկը միւսէն ոչ աւելի և ոչ պակաս, այս է օրէնք արդարութեան.

ԴԱՍ ԴԷ

ՓՈԽԱԴԱՐՁ ՏՈՒԺԻ

Փոխադարձ տուժն է որ երբ մէկը ուրիշին կը վնասէ, ինքն ալ վնասուիլ պէտք է, փոխարէնն հատուցանելու համար.

Լիգուրկոսի օրէնքը, գողը գողութիւն ըրած ժամանակը եթէ չբռնուէր՝ զայն չէր պատժեր և ոչ յանցանքը կը պատժէր, այլ յանցաւորին անհոգութիւնը կը պատժէր թէ ինչու յայտնել տուաւ.

Ասոր հակառակ ալ Դրակոնի օրէնք ամէն թեթև գողութիւնն անգամ սպանութեամբ կը պատժէր. փոքր վնասը կենաց կորստեամբ կը վճարէր.

Անանց երկուքն ալ անիրաւ էին, ուղիղն այն է՝ որ մէկը ինչ որ ըրաւ, նոյնը պէտք է որ կրէ, ինչպէս որ կ'ուսուցանէ Հին օրէնք «Ակն ընդ ական, և ատամն ընդ ատաման.» կեանք բարձող թող կեանք տուժէ, աչք բարձող՝ թող աչք տուժէ, դրամ գողցող՝ թող դրամ տուժէ, ահա այս է փոխադարձ տուժը։

Ցանկայն գիտնալու է որ, վատահամբաւութիւնը, շնութիւնը, գեղջկականութիւնը, ստութիւնը, այս անհամեստութիւնները միևնոյն պէս չեն, այլ սորա համեմատութեան փոխարինութեամբ պէտք է տուժեն։

Առաջի ժամանակ այն որ գեղջկութեամբ ուրիշի պատիւը կ'աղարտէր, զայն մեղրով կ'օծանէին և դաշտի մէջ պիծակներու առաջ մերկ կը կանգնեցընէին արևու տաք ժամանակը, որչափ որ նա իւր լեզուով խայթած էր, այնչափ խայթ կը կրէր այն թունաւոր զեռնոց կտուցներէն։

Սուտ երդում ընողի լեզուն կը կտրէին թէ ինչու սուտ խօսեցաւ. սուտ կամ նենգ գիր գրողի ձեռք կը կտրէին. շնացողին աչք կը հանէին որ սիրոյ առարկան չտեսնէ. շնացեալոյն քիթը կը կտրէին որ իւր հրապուրիչ գեղեցկութիւնը կորսնցընէ։

Շատ արդար էր և միանգամայն շատ խիստ Հռադամանտին սահմանաց փոխարինական տուժը. զի բնաւ ընտրութեան տեղի չէր տար ոչ անձանց, ոչ հանգամանաց և ոչ ընտրութեան, ամենքն ալ անխտրաբար միևնոյն դատաստանի տակ կը ձգէր, թէ ազնուական լինէր թէ գռեհիկ, թէ մեծատուն թէ մուրացող, թէ գիտուն և թէ տգէտ, թէ հասարակաց բարերար և թէ չարարար, հոգին մարմինէն հանելէն վերջ նոյն հոգին 'ի դժոխս իսկ դատել և պատժել կ'ուզէր. գործոյն միայն կը նայէր, և ոչ գործողին, այս օրէնք երկաթէն խիստ էր, այս օրինաց դատաւորը օրէնքէն խիստ էր, գթութիւնը այս ատեանէն հալածուած էր։

Զալեւկոս օրէնսդիրը օրէնք հրատարակեց թէ՝ շնացողի աչք բրեն. ժամանակէ մը վերջ իւր մէկ հատիկ զաւակը այս պակասութեան մէջ գտնուեցաւ, ամեն ծերակոյտն աղաչեցին Զալեւկոսին որ որդւոյն ներէ և աչք չբրէ, վասն զի թագաւորութեան յա-

ջորդն էր։ Օրէնսդիրը գիտնալով թէ դատաւորի անձը հօր անուանէն բարձր է, գիտնալով թէ օրէնք արդարութեան աչքն է, ուստի լաւ համարեց որդւոյն աչքը հանել քան թէ օրինաց։

Սակայն ծերակոյտն պնդեց թէ քու յաջորդիդ կուրութեամբն թագաւորութիւնը կոյր չթողելու համար պէտք է որ ներես․ շատ մը խորհելէն վերջ ըսաւ «Ժողովրդեան սէրը և օրինաց պահանջը երկուքն ալ մեծ և պաշտելի են և որովհետև հայր և որդին մէկ անձն կը համարին, ուրեմն բրեցէք մէկ աչք իմս և մէկ աչք որդւոյս, որպէս զի ոչ օրէնք լուծուի, և ոչ յանցաւորն առանց աչաց մնայ։

Թող օրինակ առնուն այժմեան օրէնսդիրները։

ԴԱՍ ՂԲ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Զաստուած պաշտելը աստուածային իրաւունք է, իր ամբաւ բարեաց, ծայրագոյն վսեմութեան համար կեանք պաշտպանելը բնական իրաւունք է, որովհետև բնութիւնը ամեն կենդանեաց ուսոյց զայս․ դաշանց մէջ հաստատութիւն պահել քաղաքային և ազգային իրաւունք է, քանի լուսաւորեալ մարդիկ սորվեցան զայս քաղաքական ընկերութենէն։

Արիստոտէլ օրէնքը երկուքի կը բաժանէ այսինքն գրաւոր օրէնք, բնական օրէնք․ բնական օրէնք մարդկանց և կենդանեաց հասարակ է, իսկ գրաւոր օրէնք մարդուս միայն սեփհական է 'ի պատճառ բանականի բնութեան, թէև իւր ծագումն բնականէն առնուած է։

Բնական օրէնք ամեն կենդանեաց վրայ միևնոյն ներգործութիւն

չըներ ։ Մէկին այլ տեսակ, միւսին ուրիշ տեսակ կը ներգործէ. Օրինակի համար ամուսնութեան մասին տատրակի վրայ աւելի կատարեալ ներգործութիւն կ'ընէ քան թէ ճնճղկան, զաւակ սնուցանելու եղանակի մէջ ճնճղուկներու աւելի կը ներգործէ՝ քան թէ արծիւներուն ։ տնտեսական հոգաբարձութեան մէջ մրջիւններուն աւելի կը ներգործէ, քան թէ ճանճերուն. կառավարութեան կարգադրութեան մէջ մեղուներուն աւելի կատարեալ կը ներգործէ, քան թէ մրջիւններուն. սակայն ասոնց ամենքն ալ մարդկանց վրայ աւելի կատարեալ կը տեսնուին. վասն զի ոչ միայն բնութենէն, այլ և օրէնքէն ալ կ'առնուն իրենց կարգադրութեան եղանակը ; քաղաքականութեան շնորհիւ փորձառութիւնները մեզ կ'ուսուցանեն յոռիները մերժել և աղէկ և օգտակարները 'ի մի հաւաքելով հանրական օրէնք կարգել յօգուտ մեր ընկերութեան ։

Եւ այս օրէնք այնչափ ընդարձակ է որչափ ընդարձակ է իշխանի իշխանութիւնը և կարողութիւնը. այնչափ է իշխանի իշխանութիւնը որչափ որ կը տարածի գրաւոր օրինաց սահմանը, մին՝ միւսով կենդանի է, և գործն ։ Օրինաց և իշխանի պաշտօնն է, ժողովրդեան ազատութիւնը և հաւասարութիւնը պահել և բաժանորդ ընել նոցա բարեաց և չարեաց ։

Արդար իշխանը իրեն համար չապրիր այլ իւր ժողովրդեան համար կ'ապրի, ժողովրդեան համար կը թագաւորէ չէ թէ իրեն անձին համար ։ արդար՝ իշխանի վարձը ժողովրդեան տուած արժանաւոր փառք և պատիւն է, իսկ անոնք որ ժողովրդին տուած արժանաւոր փառքով գոհ չեն լինիր և նորա վաստակոյն բաժանորդ գրուիլ կ'ուզեն աւելի, նոցա ժողովրդեան իշխանները չեն այլ բռնաւորներն են, զի իրենք իսկ իրենց անհաստատութեան վրայ կը տարակուսին ժողովուրդէն շատ առաջ ; իրենց զօշաքաղ գործերէն սոսկալով ։

Հայրական իրաւունք ; քաղաքական իրաւունք չհամարուիր. վասն զի որդին հօր հաւասար լինելու իրաւունք չունի, ինչպէս որ հայրն իւր զաւկի պէտքերը հոգալու փոխադարձը չունի որդիէն, օրէնսդէտները հօր վրայ քաղաքական օրէնք չդրին, անոր համար որ մարդ

Digitized by Google

մը իւր անձի վնասը չուզեր, հայր մը իւր զաւակին վնասը կամեցած ժամանակը իւր իսկ անձին կը կամի։

Հօր մը սէրը օրինաց երկիւղէն աւելի կ'ազդէ զաւակին։

Հրէշ էր Մանլիոս՝ որ իւր որդւոյն սպաննեց. սորա հակառակ՝ հրէշ էր և ոչ մարդ Պաղոմէոս՝ որ իւր հայրն սպաննեց, սորա բնական օրէնքէն դուրս բացառիկ վիժմունքներ են և ոչ մարդ։ Անստոյգ մնաց այս երկուքի չարեաց մեծութիւնը. թէ ո՞րն արդեօք շատ մեղանչեց առ բնութիւնն, հայրասպանն՞ որ երաբձ այն կեանք յորմէ ինք կեանք առած էր, թէ որդեսպանը որ բարձաւ կեանքն անկէ որուն որ ինք տուած էր այն կեանքը։

Հայրասպանն ապերախտ է, որդեսպանն անգութ։

Բնութիւնը որդւոց պարտաւորութիւն տուաւ, հարց սէր։

Հեթանոսական օրէնքը հայրասպան որդւոց խիստ պատիժ կու տար, իսկ որդեսպան հարց պատիժ չկար, բայց Եգիպտացիք օրէնք սահմանեցին. որդեսպան հայրը երեք օր իրմէ սպաննուած որդւոյն անթաղ մարմնոյն քով պիտի նստէր՝ ի տես ժողովրդեան պատիժ մը՛ որ մէկ կողմէն պատիժ չէ միւս կողմէն անտանելի պատիժ է։

Ասկէ անտանելի պատիժ մը չկրնար ըլլալ հրապարակական. տեսարան մը ուր ունկնդիր է բոլոր ժողովուրդը, վկայ են ամէն աչքերը որք կը տեսնեն գործուած եղեռն, ամբաստանողն է հօրմէն սպաննուող մեռեալ դիակը, դատաւորն է միայն խիղճը, երկու դահիճներն են սէրն և կսկիծ. ողորմելի խայտառակութիւն, երբ նեխեալ մարմինէն ժահահոտութիւն կը բուրէր, հայրն աղէկատուր կը մաշէր և կը թալկանար, զազիր որդունք մեռելոյն մարմինը կը կրծէին, կենդանի հօր սիրտը և ոգին, անբարբառ դիակ որդւոյն լռելեան կը կշտամբէր հօր անգթութիւնը, մեռելը իւր անշարժ վիճակի մէջէն անտանելի տանջանօք իւր որդեսպան հայրը կը չարչարէր։

ԴԱՍ ՂԹ

ՏԵՐՈՒՋԻ ՄԸ ԾԱՌԱՅԻ ՎՐԱՅ ՕՐԻՆԵՑԱԾ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

Թէպէտև բնութիւնը՝ մին ծառայ, միւսն ազատ չըրաւ, ամենքն ալ հաւասար ըրաւ, բայց այլ և այլ շարժումներ, ածանցմունքներ, տեղերու դիպքեր և այլն զորս յառաջագոյն ալ յիշած եմք՝ մարդկանց մին քան զմիւսն զօրաւոր և հանճարեղ կ'ընէ, զի ոմանք ծնած են այնպէս զգօնամիտ և կատարեալ, որոնք գիտես թէ հրամայելու համար ծնած են, ոմանք ալ այնպէս տխմար և խեղաթեաց որք ծառայելէն աւելի բան չեն գիտեր. այն որ հանճար չունի պէտք է ուրիշին հանճարով առաջնորդուի։

Այս եղանակաւ թէ անհասները և թէ ժողովուրդները որք յարմարութիւն չունին զայնս ծառայեցընելու, և իրենց պէտքերը հոգալու համար ծառայելու յօժարութիւն ցոյց կու տան՝ անոնք պէտք է ուրիշին ծառայեն դաշինքով մը և անկէ հոգան իրենց պէտքերը։

Սպարտացիները և Լիւրիկեցիները վայրենի գազանաց հետ կը բանակէին և իբրև զվայրենի գազան կ'ապրէին. Հռոմայեցիները ատոնց զթալով թէև բռնութեամբ սպրուկ ըրին, բայց հեզահեշտ կրթելով այն վայրենիները մարդկանց շարքի մէջն առին։

Արժանի է ազատութեան այն որ բնաւ չգիտեր թէ ինչ է ծառայութիւնը, արժանի է գթութեան այն որ զայն չար պատահարի մը ձեռքով կորսնցուց. արժանի է ծառայելոյ այն որ զայն փողով վաճառեց. բայց գիտնալու է որ ծառայութիւնը չկրնար ընկերութեան շարքի մէջ մտնել, հետևաբար զուրկ է քաղաքական իրաւունքէ։

Այն որ ազատութեան կը բաղձայ, չկրնար ծառայութիւնը սի-

Digitized by Google

րել, այն որ ծառայութիւնը կ'առէ, կարելի չէ որ իր տէրը սիրէ. ուրեմն վայ այն տէրերուն որ իրենց ծառաները կը չարացընեն ։

Վանդակի մէջ փակուած թռչունը՝ թէև շատ լաւ խնամուի և արքունի պալատներու և զարդարեալ պարտէզներու մէջ բնակի, սակայն միշտ հնարք կը փնտռէ, որ վանդակի ծակերու մէկէն կարողանայ դուրս ելնել և ինքզինքը ազատել։

Ծառան աւելի կ'ընտրէ ազատ մուրացող ըլլալ քան թէ փարթամ ծառայ մնալ։ Ծառան իր տէրը տեսած ժամանակ զգայ թէ իր դահիճն է այն ։

Սակայն այս ծառաներու և այն ծառաներու մէջտեղը մեծ տարբերութիւն կայ, որք պայմանի մը տակ չէ թէ իրենց անձը, այլ իրենց աշխատութիւնը կը ծախեն ծառայելու ժամանակաւոր և վարձուց փոխարինութեամբ, այս կամաւոր ծառայութիւնը ազատութիւն կը համարուի, վասն զի իր ընդունած թոշակը ջնջած ժամանակը, ծառայութիւնն ալ հետը կը ջնջէ և ազատ կը մնայ։ Այս շրջանի մէջ ոչ տէրերը առանց ծառայի կը մնան, և ոչ ծառաները առանց տիրոջ. և այս կարգի ծառաները քաղաքական իրաւունքներէն զրկուած չեն, ինչպէս որ պարտաւոր ալ բռնադատեն, վասն զի իրենց անձը ազատ է և քաղաքացիութեան անդամ. մինակ աշխատութիւնը ծախած է, և այն մէկին կամ մասնաւորին, իսկ ընդհանրութեան մէջ ազատ է. ասոնք հասարակին սպասաւորներ են իրենց տէրերուն և ոչ թշնամիք, զի ազատ են իրենք զիրենք արձակել ուզած ժամանակնին ։

ԴԱՍ Ճ

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Ընկերական կենաց մէջ ամուսնութիւնն է փոխադարձ պարտուց և իրաւանց այն դաշինքը՝ զորս ըստ ազգաց սովորութեանց այլ և այլ եղանակի տակ կը կապեն երկու ամուսնացեալները, և եկեղեցւոյ վկայութիւնը զայն կը վաւերացնէ օրհնութեան մը հաւաքերպութեամբ։

Ու յետ այնորիկ կամաւոր յանձնառական պարտաւորութիւնք և իրաւունքներն կը միացնեն միանգամայն երկու ընտանիքները։

Ստոյգ է որ երկու ընտանեաց միաբանութիւնն, է ամուսնութեան մայր, բայց այս ալ ճշմարիտ է որ նոյն ամուսնութիւնն է միաբանութեան հայր։

Վասն զի մէկ կողմէն սէրը՝ ամուսնութեան ջահը կը վառէ, միւս կողմէն տևողութիւնն վրայ հասնելով զայն կը շիջուցանէ։ Կը տեսնես որ քիչ ժամանակի մէջ փոփոխական հաւանութեանց նուէրն կու գայ համր ապաշաւ մը, և ուրախ հաղորդակցութեան կը հետևի տխուր կռիւը։ Այս փորձը հետևեալ խօսքն արդարացնել տուաւ մէկին թէ «Կինը երկու օր միայն երջանկութիւն ցոյց կու տայ իւր էրկան, այն է հարսանեաց և թաղման օրը»։

Իսկ արդարութեան մասին անկէ աւելի մեծ ծառայութիւն չկայ երբ երկու արդար անձինք, իրենց արդար կամաւ անձնատուր կը լինին միաբանող ընկերութեան։...

Անանք որ կամաւորութեամբ խոնարհեցան այն լուծի տակ, կ'սկսին ակամայ կամաց տանել զայն։ Վայրկենական կամք կը լինի նոցա մշտնջենաւոր հարկ։

Ինչ զարմանալի է նոցա տառապալի բաժանումը, որ այս կեա

այնորիկ ծառայ չէ, բայց ազատ ալ չէ․ ոչ իւր ընկերոջն է և ոչ ալ ինքն իւրն է, ազատ չէ ուրիշի մը երթալ․ յետ այնորիկ ծառայութիւնը ստրկութեան շղթայ դառնալով՝ պէտք քաշէ զքեզ մինչև գերեզմանի դուռը։

Բնութիւնը անասնոց ևս զաւակի սէր տուաւ, բայց չկապեց զանոնք մէկ անհատի հետ։

Նաև կանանց մէջ այնչափ տարբեր յատկութիւններ կան որ համեստութեան չքնաղ դէմքի տակ պահուած են, ինչպէս որ թունաւոր օձերը գեղեցիկ ծաղիկներու տակ կը պահուին․ առաջին անգամ չեն նմանչուիր, վերջէն ճանաչելն ալ այլ ևս օգուտ չունի, երբոր բանն միայն կը մնայ լռել․ կամ յարատև համբերութեամբ տանիլ, կամ ձգել փախչիլ։

Անհատական մոլութիւններէն զատ, ուրիշ կնոջական սեռի յատկանիշ եղած պակասութիւններ ևս կան․ Կին մը եթէ անպարկեշտ է, որչափ ամօթ և նախատինք է․ եթէ ամբարտաւան՝ որքան զզուելի հպարտութիւն․ եթէ շռայլ է՝ քանի՛ վայրապար ծախսեր կը ընէ․ եթէ հարբեցող՝ որքան կը խռովէ․ եթէ ամուլ է՝ որչափ վէճ և կռիւ․ եթէ բազմածին է՝ որքան թշնամիներ և թշնամանքներ․ եթէ մանկամոլ է՝ որքան անհանգստութիւններ կ'ազդէ․ եթէ հանդիսասէր է՝ որքան նախանձախնդիր է․ եթէ տգեղ է՝ անհաճոյ է իւր ընկերին․ եթէ գեղեցիկ է՝ նաև հաճոյ է ուրիշանաց, որոյ որ չէ իւրն։

Այն որ շատերուն հաճոյ է, նորա պահելը շատ դժուար է։

Պրոտագորաս մեծ փիլիսոփան, իւր ամենամեծ թշնամիին մեծ չարիք մը հասցնելու համար՝ իւր աղջիկը անոր կնութեան տուաւ։

Այս աւետութեամբ անմահական իրաւունք որքան որ հեռի ըլլայ ամեն օրէնքներէն, սակայն ուրիշ աւետութեամբ մը շատ մօտ է Աստուածային օրինաց և իրաւանց․ վասն զի Աստուած կը պատուիրէ զմարդիկ իւր հրամանաւը որ աճին, զօրանան ու երկիրը լեցնեն, Աստուծոյ փառք յայտնելու համար․ և մէկ մարդու մէկ կին միայն տուաւ, և այն՝ նորա կողէն առնելով՝ նոյա սէրը միշտ վառ պահելու համար, թէ իրենց ընկերին և թէ իրենց զաւակաց

քերթէ իրենց մեռեալները և ազգերը. կինը մարդոյն կողէն առնելով յայտնեց Աստուած թէ ոչ գլխոյն պէս բարձր է և ոչ ոտքին պէս ստորին. այլ միջասահման կողէն որ կը նշանակէ հաւասարութիւն և հաւասար օգնականութիւն, թէ 'ի չարիս և թէ 'ի բարիս։

Նաև ամուսնութեան իրաւունքը քաղաքական դաշինքով կը նուիրագործուի, որով իրաւունք ունենան միմեանց ընչից և ստացուածոց վրայ, մին միւսին ժառանգութեան գնելով, զիրար պաշտպանելով և խնամելով այն աստուածահաճոյ յաջորդական շարունակութեան կապը չխզելու համար զոր Աստուծոյ կամքով կը շարունակէին առանց շղթայի օղը կտրելու մինչև յաւիտեանն Աստուծոյ հրամանին։

Սպարտացիները Թեատրոնի մէջ ամուրի մարդկանց տեղ չէին տար, առաջ բերելով թէ՝ այն որ քաղաքացիներու թիւը չկրնար աւելցնել, ինչպէս կրնայ 'ի շարս քաղաքացւոց դասուիլ։ Աստուածային, բնական, քաղաքական, ազգային օրէնքները և իրաւունքները կը պարտաւորեն ամեն անհատ ամուսնանալու, աստուածային հրամանը, բնութեան օրէնքը, ազգաց իրաւունքը լեցունելու համար, եթէ չլինէր ամուսնութեան սէրը բնութեան հրաշալի կերպուածները մարդոյն համար անհանգիստ տեղի միայն, ինչպէս որ Աստուծոյ ամենազօրութիւնը միայն թեատրոն պիտի մնար։ Այլ խնդիր է որ բնութեան օրէնք տեղի տուաւ ընդհանուր օրինաց առջևէն, և ծննդականութիւնը կուսութեանը։

Քաղցր է ամուսնական ընկերութիւն երբ համաձայնութիւն և դաշանց հաւատարմութիւն կայ, վասն զի մին զէն 'ի ձեռքին հայրենիք կը պաշտպանէ, միւսն 'ի տան զաւակները կը խնամէ և հայրենեաց պաշտպանին յաջորդ կը հոգայ։

Մին կ'աշխատի և տքնելով կը բերէ կ'ըշտեմարանէ ամեն պէտքերը, միւսն խնայողական տնտեսագիտութեամբ 'ի կշիռ դնելով՝ վաստակաւորի աշխատութեան ծանրութիւնը և իւրեանց և իրենց զաւակաց առօրեայ պէտքերը, այնպէս խնայողութեամբ և չափով կը տնտեսէ որ բնութեան հեղինակին խոկ կ'ուրախանայ իր

զարդեալ բարեաց յարգանօք պահուելան և արժանաւորութեամբ անանուելոյն վրայ ։ Մին՝ կերակուր կը բերէ անոնց և անօթութեան՝, միւսն կը յարգարէ և կը պատրաստէ ։ Ինչ վայելուչ է երբ այրք՝ իր արտաքին վաստակաբերութեանն, կին՝ ներքին ընտանեկան զբաղմունքներէն, զաւակները իրենց դաստիարակութեան վայրերէն պայմանաւոր ժամանակին 'ի հանգիստ 'ի սեղան կը հրաւիրուին և երամովին կը վայելեն 'նախախնամութեան պարգև իւրենց աշխատութեան արդիւնք փառք տալով 'նախախնամութեան ։

Ո՛վ կենաց կնոջմէն աւելի իր երկան ցաւերուն ցաւակից և ուրախութեանը ուրախակից լինել, որ միաձայնակից է նորա միաձայնին; ով քան զայն աւելի երկայնամիտ է իր ընկերոջ հիւանդութեան ժամանակին, կնոջմէն աւելի ով կրնայ անձնուէր լինել երկանը վերահաս վտանգներու մէջ, ով անկէ աւելի մխիթարիչ է երկան վիշտերու մէջ, ով անկէ աւելի հաստատամիտ է խորհուրդներու մէջ ։

Ուրեմն խորհրդով ամուսնոյ ընտրութեան հեղինակ ամուսնական կեանք, որպէս զի մի զուգէ անսանձից այլ խառնակցութեամբ աւելի բաժանուելով, զաւակն աւելի վէճեր ծնանէին, և զաւակն աւելի խնչք և սատացուած արիէին ։

Իսկ կանանց պարկեշտութեան մասին՝ Թերևս զգուշալի է որ մի զուգէ որոնց պարկեշտութիւններէն փոխ առնուն կանայք իրենց թերութիւնը ։ Կինն աւելի բան մը չէ եթէ ոչ անկատար մարդ, ուրեմն իրական կատարելութիւնն է որ զայն ուղղութեան մէջ պահել պահէ ։

Բնութիւնը ոմանց կենդանեաց Թոյն տուաւ, կանանց ալ չարութիւն, զիրենք պաշտպանելու համար ։ Որոնց պէտք է հեռահեռուէ զանոնք իրենց պէս կատարելագործել ։

Կանանց մնլութիւնը որոնց աստուածութեան պատուելու չափ այժ չունի ։

Քաղցր է ամուսնութիւնը, կ'ըսէ Ոսկեբերան, վասն զի նաւահանգիստ է, բայց եթէ անհամաձայնութիւնք ներքին տանեաց՝ ալեկոծեալ խռովեալ ալեկոծութենէն աւելի զառն և անտանելի է ։

Digitized by Google

Ուրեմն ոչ խոյս տալու է և ոչ կոյր զկուրայն ընտրելու է իւր այն ընկերը, որուն հետ մինչև 'ի գերեզման անքաժանելի կը կապուի։ Պատուոր մարդու մը համար կարելի է առանց փուշի վարդ մը ձեռք բերել, քան թէ գեղեցիկ, ազնուական, հարուստ, պարկեշտ, իմաստուն և համդարտ կին մը ընտրել. ամենէն դժուարինն ալ այն է՝ գիտնալ որ այնպիսի կին մը ո՞ւր կը գտնուի, որ թէ երջանիկ լինի ինքը և թէ երջանիկ ընէ իւր ընկերը։

Ընտանիքը վարսով և օրէնք քողով կը ծածկեն կնոջ գլուխը, վասն զի իւր էրկան կամքէն 'ի զատ ուրիշ գլուխ չունի։

Թագաւորութիւն մը մշտնջենաւոր 'պահելու' համար 'թագաւորին թագուհի պէտք է. տուն մը տնականութիւնը 'պահելու համար հայր և մայր պէտք է։ Հայր միայն բաւական չէ առանց մօր, մայրը ոչ աղախին է, և ոչ իւր էրկան տէրը, այլ ընկեր. ամուսնական մատանին գերութեան 'շղթայ չէ, այլ ընկերութեան կապ է։

Երբ տիկինը տունէն դուրս կ'ելնէ, անկարգութիւնները ներս կը մտնեն։ Այր մը եթէ կը կամի որ իւր կինը պարկեշտ լինի, նախ ինքն թող պարկեշտ մնայ։

Կինը իւր էրկան պատիւը պահելով իւր պատիւը կը պահէ, զի մի են. և իւր պատիւը պահած ժամանակը էրկան պատիւը պահած կը լինի որ իրմէ անմեկնելի է։

Կնոջ զգեստ վայելուչ պէտք է, և ոչ պճնազարդ, զի այն որ աղաւնոցը կը զարդարէ, օտար աղաւնիներ կը հրաւիրէ։

Կինը ոչ միամիտ պէտք է լինել և ոչ խորագէտ, զի միամիտն ծառաներու չարութիւնը չիմանար, խորագէտն կ՚ուզէ մարդկանց խոհեմութեան սահմանէն միւս կողմն անցնիլ։

Այս երկու ծայրն ալ վտանգաւոր են, բայց լաւ է միամիտն քան 'զխորագէտն, զի միամիտն կրնայ լինիլ աշակերտ, 'իսկ խորագէտն կը լինի ժպիրհ. Չարալի և Չոռոմ լինիլ առաւել պատշաճ է սիրուհւոյ քան թէ տիրուհւոյ։

Գաղղիոյ գրողը յայտնի կնակած կը ծնանի. և եթէ [illegible] կածի իւր կերպն, [illegible]։

ԴԱՍ ԾԲ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԸ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ

Աստուածաբանները կը սահմանեն թէ «Արդարութիւն է չարէն հեռանալ և բարի գործել»․ իմաստասէրներէն ոմանք ըսին «Արդարութիւն է, չցանկալ այլոց ընչից և ստացուածոց։»

Իսկ Արիստոտէլ օրինական արդարութիւնը մասնաւոր արդարութենէն որոշելով ուղիղ սահմանեց թէ «Արդարութիւնն է այն առաքինութիւնը որով կամքը կը յօժարի ուղիղ դատաստանաւ և արդարապէս բաշխել թէ իրեն անձին և թէ այլոց, և այն՝ համեմատական հաւասարութեամբ, ինչպէս որ պէտք է, թէ բաշխելու և թէ փոխարինելու մէջ։»

Իսկ արդարութեան մոլեկան ծայրն է՝ անարդարութիւնը կամ անհաւասարութիւնը, և այս՝ այն մոլեկան ունակութիւնն է, որով մարդ կը յօժարի կամաւ անարդար գործել, չպահելով համեմատական համեստ միջասահմանը ոչ փոխարինելու և ոչ բաշխելու մէջ։

Արդարն առաքինական ունակութենէն առաջնորդուած կը գործէ ամեն բանի մէջ արդարապէս և ուղղապէս, իսկ սորա հակառակ՝ անարդարն մոլեկան ունակութենէն թելադրեալ ամեն բանի մէջ անուղիղ, անարդար և անիրաւ կը գործէ, կ'ուրախանայ իւր անհաւասար գործերուն վրայ, վասն զի տգեղ ունակութիւնն իրեն երկրորդական բնութիւն եղած է։

Արդարն կ'ատէ ամեն անիրաւութիւնները և անարդարութիւնները, իսկ անարդարն կ'ատէ ամեն արդարութիւնները, և կը սիրէ իւր գործերը։

Արդարն բաշխելու ժամանակ անձանց արժանութեան համեմատ

կը բաշխէ . իսկ անարդարի արժանաւորութեան չափը իւր նպաստն է . ասոր համար արդարն՝ առաքինիները հզօրներէն վերադաս կը համարի, իսկ անարդարը մոլիները վերադաս կը համարի քան զառաքինիս . և այս շատ ստոյգ է, վասն զի երբ մոլին զմոլին կը վարձատրէ ; հարկաւ իւր մոլի անձին ալ վարձահատոյց կը լինի :

Արդարն իրաւացին օգուտէն վերադաս կը համարի, թէ գնէ և թէ վաճառէ արժանէն աւելի բան մը չըներ :

Իսկ անարդարն՝ օգուտն իրաւունքէն աւելի նախապատիւ կը համարի, եթէ վաճառէ՝ կը խաբէ, եթէ գնէ՝ կը գողանայ . և շահասիրի հետ ունեցած սակարկութիւնը վէճով կ'աւարտի :

Արդարոյն ձեռաց աւանդ յանձնէ, ամենէ թանկագին և հազուագիւտ ապրանքներդ անվտանգ ու անվնաս կ'առնես ուզած ժամանակդ :

Իսկ անարդարին յանձնածդ ովկիանոսի խորերուն տակը կ'ընկղմի, հնարք մտածէ որ կարողանաս դուրս հանել :

Ցանձնէ նոցա երկուքի ալ արքունի իշխանութեան կշիռը, արդարոյն կշիռքի մէջ աղքատի և հարուստի յանցանքը հաւասար է, իսկ անարդարւոյն կշռոց մէջ աղքատի յանցանք մեծ է միշտ, մեծատանց յանցանք փոքր է, և այս կարի իրաւամբ է, վասն զի հարուստէն ընդունածը . . . աղքատի յանցանաց վրայ բարդելով բնականաբար պիտի ծանրանայ աղքատի յանցանք :

Օրէնք արդարւոյն ձեռք հաւասար արդարութեան կշիռ է, իսկ անարդարի ձեռք իւր սիրելիներու համար սարդի ուռկան է, ուրկէ շուտով կրնայ միւս կողմն ճողոպրիլ : Իսկ իւր ատելիներու և թշնամիներու համար Հեփեստեայ ադամանդէ հիւսած ցանցն է, որու մէջ բռնուողը կարելի չէ որ ազատուի, թէև աստուածներու չափ զօրաւոր լինի :

Անարդարն տնտեսական իրաւանց մէջ ուղղութիւն չպահեր, իւր ընկերի հետ անհամ և անախորժ կը վարուի, իւր զաւակաց հետ իբրև ծառայի հետ կը վարուի, և ծառաները անասնոց տեղ կը դնէ . իսկ արդարն ծառաներու հետ գթութեամբ կը վարուի,

որդւոց հետ սիրով, ամուսնոյն հետ հաւատարմութեամբ, բոլոր մարդկանց հետ մարդասիրութեամբ ։

Արդարն՝ զինք սիրողի փոխարէն կը սիրէ, անարդարն միայն իւր անձ կը սիրէ ։

Արդարն՝ իբրև միապետ, իւր կիրքերը կամաց կը հնազանդեցընէ, և կամքն ալ բանին կը հպատակեցընէ, իսկ անարդարն իւր անձի և հասարակութեան առաջնորդութիւնն վեր 'ի վայր կը շրջէ, բանը կիրքերուն և կիրքերը արտաքին զգայութեանց կը հնազանդեցընէ ։

Արդարն՝ տուած ժամանակը, փոքրերուն քաղցրութիւն կու տայ, հաւասարներուն՝ հաւատարմութիւն, մեծամեծներուն՝ յարգութիւն, իշխաններուն՝ հնազանդութիւն, և Աստուծոյ՝ երկիւղածութիւն ։

Իսկ անարդարը՝ ոչ քաղցրութիւն, ոչ հաւատարմութիւն, ոչ մեծարանք, ոչ երկիւղածութիւն կու տայ, վասն զի միտքն անուղիղ է և ամէն իրաւունքներ խռովելով կը շփոթէ, թէ աստուածային, թէ բնական, թէ քաղաքային, թէ ազգային և թէ մարդկային ։

ԴԱՍ ԾԴ

ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՒՐ ԵՐԿՈՒ ԾԱՅՐԵՐԸ

Ուղիղ բանը՝ որ մինչ ցարդ ստէպ յիշեցինք, սորա վրայ հաստատուած է առաքինութեանց միջասահմանները, և ասկէ կախուած ունին ամէն իմաստուն ընտրութիւնները, և մինակ ասով է որ մարդն կ'որոշուի միւս անասուններէն ։

Եւ ուղիղ բանն ալ խոհեմութիւն ըսել է, որ կարկինով դիտաւորութիւնը ուղղութեան հետ, և միջոցը նպատակի հետ վայելչապէս կը չափէ, անոր համար առաքինութեանց մէջ խոհեմու-

թիւնն ամենուն մայրն է, վասն զի նորա ճանաչումն՝ ուղղագործութիւն առաջ կը բերէ ։

Ինչպէս որ միտք հոգւոյ ամեն կարողութենէն ազնիւ է, այսպէս ալ խոհեմութիւնը ամեն առաքինութիւններէն ազնիւ և վսեմ է, վասն զի խոհեմութեան ունակութիւնը իմացական կարողութեան մէջ կը բնակի. կարգադրել, խորհուրդ տալ, ուղղել և պատճառներ առաջ բերել, յառաջատես մտաց գործն է և չէ թէ կոյր կամաց, կամ անբան կրից և խաբեբայ բաղձանաց.

Առաքինական այս ունակութիւնները՝ որոնք որ իմացական կարողութիւնները կը կատարելագործեն, անոնք իմացական առաքինութիւն կը կոչուին, իսկ անոնք որ բաղձողական կարողութիւնները կը կատարելագործեն, անոնք ալ բարոյական առաքինութիւն կը կոչուին ։

Մենք արդէն բարոյական առաքինութեան վրայ խօսեցանք փոքր 'ի շատէ, մեզ կը մնայ այժմ խօսիլ իմացական առաքինութեան վրայ, որք մեր հայեցողական և ընդհանուր կամ գործնական և մասնաւոր միտքերը կը կատարելագործեն ։

Հայեցողական առաքինութիւնները երբ մեր միտքերը կը կատարելագործեն հանրական սկզբունքները ճանաչելու, այն ժամանակ ունակութիւն մտաց և կամ հանճար կը կոչուի. բայց եթէ մեր միտքը կը կատարելագործեն հայեցողական եզրակացութիւնները ճանաչելու, այն ժամանակ գիտութեան առաքինութիւն կը կոչուի ։

Գործնական ունակութիւնները երբ մեր գործնական միտք կը պատրաստեն արտաքին գործերուն, անկէ կը ծնանի արհեստ ։

Իսկ եթէ զայն կատարելագործեն մարդկային ներգործութիւնները կարգադրելու համար, կը ծնանի խոհեմութիւն, որու վրայ պիտի խօսիմք ։

ԴԱՍ ԾԴ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ահա վսեմ առարկայ մը՝ որուն ետեւէն գնալ կ՚ուզեն կայսր և թագաւոր, իշխան և դատաւոր, զօրապետ և զօրական, հարուստ և սոսկական, վասն զի այս է որ ամենք կը փառաւորէ, կը գեղեցկացընէ և կը վսեմացընէ հոգին, այնպէս որ ալ չփտիր և չոչնչանար և մարդուս հետ մինչև գերեզմանի դուռը կ՚երթայ. և անկէ վերջն ալ հոգիէն չբաժնուիր. գիտութիւնք որքան որ փափաքելի և պէտք է, այնչափ ալ դժուարին և անսպառ է, կիրքերով վարակուած և տգէտ իշխանաց համար. անոր համար Լիկինոս կայսրը՝ չգիտութիւնը իշխանաց թոյն և ժանտախտ կ՚անուանէր. և զարմանք չէր, վասն զի թէև ինքն կայսր՝ սակայն հրովարտակները ներքև իւր անունն անգամ ստորագրել չէր գիտեր:

Նա կ՚աղարտէր գրագիտութիւնը, որպէս զի իւր անգրագիտութեան վրայ անունը չլսէր. կ՚արհամարհէր այն գիտութիւնը, որ կրնար դեղթափ լինել իւր անգիտութեան:

Վէսպիանոս չկրցաւ լինել գիտուն, սակայն կը յարգէր գիտութիւնը և կը սիրէր գիտունները. գիտունները միշտ իւր քովը պահելով՝ չյայտնուեցաւ իւր տգիտութիւնը:

Այն երկիրը երջանիկ է որուն իշխանը և իշխեցեալը առհասարակ գիտուն են:

Պերիկլէս՝ Յունաստանի մէջ, Պտղոմէոս՝ Եգիպտոս, Օգոստոս ՚ի Հռոմ երջանիկ էին, վասն զի կ՚ուսուցանէին ինչ որ գիտէին, կ՚ուսանէին՝ ինչ որ չէին գիտեր. ասոնք իրենց գիտութիւնները տոկոսով կ՚աւելցունէին: Անկէ աւելի զուարճալի և շահեկան տարկառութիւն չկայ, երբ մէկը իւր ունեցածը կու տայ առանց ան-

կէ բան մը պակսեցնելու․ ուրիշի ունեցածը նորա յօժարութեամբ կ'առնու, առանց նորա գին մը վճարելու։

Գիտութիւնները երկու են, ոմանք գործնական և ոմանք հայեցողական։

Գործնական գիտութիւններէն ոմանք բաղձանաց վերաբերեալ ներքին ներգործութիւնները կը կանոնաւորեն, զորս կ'ըսուին բարոյական գիտութիւն․ ոմանք ալ մտաց ներքին գործողութիւնները կը կանոնաւորեն խօսելու համար, զորոնք ալ կ'ըսուին գրուցականք, ուրկէ կը բղխի պատմութիւնը, ճարտարախօսութիւնը, տրամաբանութիւնը, քննադատողութիւնը, ուղղախօսութեան կանոնները ևն։

Իսկ հայեցողական գիտութիւնն է, որ ճշմարիտն ճանաչել կուտայ մեզ, նաև ոմանք կը նպաստեն մեզ այլ և այլ տեսական գիտութիւններ ուսանելու, այսինքն՝ բնական, բժշկական, թուաբանական, երկրաչափական, երաժշտական, երկրագործական, աստեղագիտական և այլն․ տակայն տեսականն միայն ուսուցանելու կը նպաստեն և գործնականն նիւթին․ և ոմանք ալ մեզ կը նպաստեն աստուածային բնազանցական բարձր առարկաներու գիտութեան որք Աստուծոյ յայտնութենէն մեզ կը հասնին իբրև աստուածաբանական խնդիր։

Գիտնալու է թէ այլ է գիտութիւնը որ շատ վսեմ է, այլ է արհեստ որ գիտութենէն ստորին կը համարուի․ գիտութիւնը մտաց ներքին գործողութիւնն է, իսկ արհեստն արտաքին նիւթերով կ'ըլլայ, և զգալի ու տեսանելի գործերով ձեռք կը բերուի։

Քերթողութիւնը որ գիտութեանց մէջ յետինն է նախամեծար կը համարուի արհեստներու մէջ առաջին համարուած՝ պատկերահանութենէն․ քերթուածն է՝ գրուցական, պատկերահանութիւնն է՝ գործողական, մին ներքին խօսք կը կանոնաւորէ, միւսն արտաքին գործը կը կանոնաւորէ։

Անասունները կ'զգան, բայց չեն գիտեր, գիտութիւնը իւր պատճառներէն կը ճանաչուի, և այս մտաց արդիւնքն է․ փոփոխական առարկաներու մէջ ճշմարիտ գիտութիւնը չեմք կրնար տեսնել, զի իրաց փոփոխութեանց հետ գիտութիւնն ալ պիտի փոխուի․ և

եթէ չփոխենք սուտ ընդ ճշմարտին զխօսք փոխենք. անփոփոխ առարկաներու վրայ միայն կրնանք ճշմարիտ գիտութիւն ունենալ:

Հակառակորդի ստութիւն յանդիմանելը ճշմարիտ գիտութիւն չէ. ուրիշի ագիտութիւնը ցոյց տալ՝ ճշմարտութիւն ցոյց տալ չէ. Ճշմարիտ գիտութիւնն է անվրէպ և յայտնի ճանաչումն հայեցողական գործերուն, որք ընդհանուր և հարկաւոր նախադասութիւններէն հառաջաբանութեամբ մը կ'ապացուցուի, և անընդմիջական պատճառն ալ մէջը կը բովանդակուի. օրինակի համար ապացուցեալ ճշմարտութիւն է երբ ըսես «Շնչաւորներու մէջ մարդն ուսման ընդունակ է, վասն զի բանին ընդունակ է մարդն»:

Գիտութեան մոլեկան ծայրն է անգիտութիւնը, բայց անգիտութիւնը երկուք է, և մին՝ բացարձակ անգէտ որ հեշտ է բժշկել, իսկ միւսն թիւր տրամաբանութենէն, սուտ ուսմունքէն, սխալութենէն, չարութենէն առաջ կու գայ, ուստի դժուար է զայն բժշկել, վասն զի նախ նորա գիտցած սխալները և ստերը պէտք մոռցնել տալ, յետոյ պէտք սկսիլ ճշմարիտն ուսուցանել:

ԴԱՍ ԾԸ.

ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Առաքինութեան մէջ իմաստութիւնն աւելի բարձր և վսեմ է, վասն զի մնաց այս առաքինութիւնք մեր կիրքերը կը կանոնաւորէ և անոնց վրայ իբրև բացարձակ տէր կ'իշխէ:

Հոգին գոյացութիւն է, իմաստութիւնը պատահումն է, սակայն իմաստութիւնը, հոգւոյն աւելի գերազանց է և ազնուագոյն. վասն զի հոգին առանց գիտութեան և իմաստութեան լոյս չունեցող մար-

Digitized by Google

վին մ'է , իմաստասիրութիւնն է որ զհոգին արեգական պէս պայծառ ցոյց կու տայ ։

Իմաստութիւնը գիտութենէն վսեմագոյն է իւր երկու գերազանցութեամբն, այսինքն մտաց սրատեսութեամբն, և առարկայի բարձրութեամբն. ամէն գիտութիւնները իմաստութենէն կը պաշտպանուին, իսկ իմաստութիւնը ինքն է իւր պաշտպանը, զի երբ նա անյաղթելի ապացուցութեամբ կը զինուորի, մտաց սուր տեսութիւնք ամէն բան որոշ և բացայայտ առաջ կը բերէ, ո՞վ է որ յետ այնորիկ զայն յաղթելու փորձ փորձել կը յանդգնի ։ Տիպերոս գիշեր ժամանակ կը տեսնէր այնչափ, որչափ որ աչքի մը զօրութիւնը կրնար ներգործել, և շատերը վախնալով ետ կը մնային իրենց գիշերային վնասակար գործերէն թէ մի գուցէ Տիպերոս տեսնէ. իսկ իմաստութիւնը՝ մինչ մինչև յերկին յարեգակն և՚ի լուսին, յաստեղս կը վերածէ և կը քննէ ու կ'իմանայ, նաև յական թօթափել երկրագունտի մէկ ծայրէն միւս ծայրը եղածները կը տեսնէ և կը քննէ ։ Տիպերոսէն քանի՞ առաւել պէտք վախնալու են իմաստութեան հակառակորդները և պակասամիտները, որ երբեմն կը յանդգնին նորա դէմն ելնել և զայն յաղթելու անամօթաբար յաղթուիլ ։

ԴԱՍ ՃՁ

ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Հռոմէական հրապարակի վրայ մեծ նշան մը երևցաւ, երբ մեծ վիհ մը բացուեցաւ, և որքան նիւթ լեցուցին կլլեց և չյագեցաւ. բայց ասկէ աւելի զարմանալի նշան մը բնութիւնը ըրաւ,

զի մարդկային միտք բացու անյատակ և անհուն, այնչափ շատ է մարդոյն, գիտնալու խղճը որ բնաւ բաւականութիւն չունի, և որքան ուսանի, այնքան աղքատ կը համարի զինքը։

Հարստութիւնը շատցած ժամանակը աչք կը կշտանայ ոչինչ կը համարի, Միդաս ոսկւով լցփացած ժամանակ աղաղակացու իր խղճէն. փափկութեանց չափազանցն զզուանք կը բերեն. վերջապէս ամէն հեշտութիւն, ապաշաւ կամ դառն հետևանք կը բերէ։

Պատիւ և փառք որչափ մեծ են այնչափ ալ տաղտկալի և ծանր, վասն զի շատերը որք մեծ փափաքով կը ցանկային իշխանութեան, ցանկանալով ցանկացան առանձնաւոր կենաց մենակեցութեան. անոնք որ մահուանէ փախչելու հնարք կը մտածէին, անոնցմէ շատերը իրենց կեանքէն զզուելով կամովին մահուան դիմեցին։

Այս ամէն բարիքները, այո՛ վիհեր են, բայց անյագ չեն, կը լիանան. մինակ մարդուս միտքն է յատակ չունեցող անյագ վիհը, որ որչափ որ ճարակ ընդունի, այնչափ առաւել սոված կը համարի զինք, որչափ որ շատ գիտնայ՝ առաւել կը փափաքի ուսանելու. որովհետև ամէն բարիքները կու գան և կը գնան, բայց գիտութիւնը և իմաստութիւնը մահուանէն վերջն ալ չեն մոռացուիր, զգալի առարկաները սահմանաւոր են, իսկ իմանալի առարկաները անսահման է։

Որքան որ միտքն անհագ է գիտութեան և իմաստութեան, սակայն կան միտքեր ալ որք բոլորովին հակառակ՝ ագիտութեամբ կամ անասնական ցած կենցաղավարութեամբ կը բաւականանան բնաւ փոյթ չտանելով գիտութեան և իմաստութեան. ասոնց համար Թեսաւրոս զանգատելով կ'ըսէ, «Ինչու՞ բնութիւնն ասոնց անասուններու ուղեղ չտուաւ որ անասնոց պէս յերկիր նայէին միշտ. ասոնց արժան էր խոտ ճարակել քան թէ հաց ուտել։»

Ոմանք ալ իմաստութեան ուղիղ ճանապարհ թող տալով անյայտ առարկաներու քննութեան կը ձեռնարկեն վայրապար, ինչպէս որ ըրաւ Դիոնէոս, որ իւր հանճարը թէև իմաստութեան յեսանով սրեց, բայց զայն անմեղ տրամաբանութեան ոճին համեմատ չկազմակերպեց, անոր համար օտարոտի առարկաներու հետամուտ

լինելով Կովկասին միւս կողմն անցաւ Հնդկաց փիլիսոփաներու դիւ-
թական պաշտամունքները հետազօտելու, արեւելեան ծածկագնա-
ցութեամբ Եթովպիոյ մերկ իմաստասէրներու կախարդական սնո-
պաշտութեանց վերահասու լինիլ կ'ըղձայր. երկնից գաղտնեաց մէջ
մտնել ուզելով կը բաղձայր թռչնոց լեզուն գիտնալ. սա անհնա-
րին գիտութիւն և իմաստութիւն ձեռք ձգելու աշխատած ժամանակը
իւր գիտցած ճշմարիտ գիտութիւնը և իմաստութիւնը վրայ տուաւ։

Մարդկանց կեանք կարճ է, աւելորդաց ճանապարհն շատ եր-
կայն է և ընդարձակ. ճանապարհ երկայն է սակայն ժամանակն
սուղ։ Անոնք որք իմաստութեան հասնիլ կ'ուզեն, նախ բնաւ
ընդունայն գրօսանքի համար կորսնցընելու ժամանակ չունին, զի
այն ընդունայն գրօսանքն է գիտութեանց յետինն. շատ բաներ
կան որ լաւ է որ մեր աչքեր զայն չտեսնեն քան թէ տեսնեն,
այնպէս ալ շատ բաներ կան որ մեր միտք չգիտնայ լաւ է քան
թէ գիտնայ, ինչպէս են Տիպէրոսի անբնականութիւնը, Դիդիմոսի
դժպատեհութիւնը, Դիոնէոսի անպարկշտութիւնը։

Իմաստութիւնը կ'ուղղէ, կը սահմանէ, կ'որոշէ, և կը դասէ
ամեն գիտութիւնները և արուեստները, նաև կը ցանկայ իմաստունն
գիտել ամեն արհեստները թէ մեքենայական և թէ ոչ մեքենա-
յական, իմաստունն այն գիտութիւններու վրայ կը պարծի
երբ համալսարաններու մէջ իւր մտաց առարկայ են. իսկ երբ ան-
կէ ելնելով խանութներուն կը բաժնուին իմաստնոյն պարծանքը
հոն չմնար զկայ կ'առնու։

Իմաստունը քանդակել և նկարել չգիտէ, բայց նկարչութեան և
քանդակագործութեան մէջ տեղ եղած վէճը նա կ'որոշէ ըստ զար-
ծոյն ճարտարութեան և օրինաւորութեան։

Իմաստութիւնը գիտութեանց թագուհին է, շատ է որ իշխանը
կարողանայ իմանալ թէ որու կը հրամայէ, իմաստութիւնն իրեն
ուղղութեան դարման, յաջորդաբար ամեն գիտութեանց և ար-
հեստից մէջ իւր լոյսը կը փայլեցընէ. և չէ թէ միայն գիտու-
թեանց ունակութիւնն կը կատարելագործէ այլ և կը պաշտպանէ
զնոսա. և այն միտքերը որոնք որ առարկաներու ճշմարտութիւնը
ճանաչած չեն, անոնց հիւանդութիւնները կը բժշկէ։

Digitized by Google

Սխալ էր Օգոստինոսի և Լակտանտիոսի կարծիքները, որք կ'ը-
սէին թէ երկիրս միայն կիսագունտ մ'է, անհնար դատեցին նոքա
թէ մեր ոտքի տակ կախուած բնակիչներ կան որք կը շարժին և կը
գործեն առանց անկանելոյ. սակայն վերջէն գտնուեցան Քինէացիք,
որք ճիշդ մեր ոտքի տակ գլխի վայր կախուած կը գործէին առանց
վար իյնալու. և ինչ, կարելի էր որ այն փիլիսոփաները կարողանա-
յին ճանաչել երկինքը մինչդեռ իրենց ոտքի տակ գտնուող երկիրը
չէին կրնար ճանաչել։

Որևէ իմաստութեան ինքնաբուն և գլխաւորագոյն առարկան,
(է էակն) այսինքն իրաց սօսկ էութիւնները, մշտնջենաւոր, ան-
այլայլակ և անվրէպ. ասոր համար այս գիտութիւնը բնութենէն
վեր կը դասուի՝ իբր աստուածային, զի բնականէն գեր 'ի վեր է։

Իմաստասէն նուրբ հայեցողութեամբ աննիւթականն նիւթակա-
նէն, անզգալին՝ զգալիէն, գոյացութիւնը՝ պատահմունքէն, տե-
սակն՝ անհատէն, սեռը՝ տեսակէն, իրարու հետ խառնուած սե-
ռերու սեռականագոյն սեռերը՝ ընդհանրական սկզբունքներ շինելով՝
ամէն գիտութեանց ճշմարտութիւնները կը քննէ։

Նաև արտաքիններով չշատանալով՝ կը ճանաչէ զինքը և կը բա-
ժանէ միշտ կենդանի հոգին՝ մահկանացու մարմինէն, և կ'սկսի զայն
քննել թէ արդեօք հիւլէից կուտակութիւն է թէ հուր կամ օդ,
ջուր թէ արիւն. նա կը քննէ թէ հոգին է անմահական, բայց
ինչպէս կ'իմանայ, ինչպէս կ'զգայ, որպէս կը գործէ, կամ ան-
դամները ինչպէս կը կերպարանէ, և մարմինէն հրաժարած ժա-
մանակը ինչ զօրութիւն կը ներգործէ. կը քննէ իմաստութիւնը
և աշխարհիս սքանչելարուեստ լինելը, և կը հետևցնէ թէ այս սքան-
չելարուեստ շէնքն առանց ամենակարող Արուեստապետի չէ։

Իմաստութիւնը հանգիստ չունի, մինչև որ արարիչն գտնէ,
իսկ այդէոն, արարիչը՝ արարածոց մէջ կը փնտռէ, և անցաւոր
բարեաց մէջ անանցանելի բարին կ'որոնէ։

Վերը ըսածներէն յայտնի կը տեսնուի թէ «իմաստութիւնն է
ամէն գիտութեանց ուղղիչ. և այն գիտութեանց որք նիւթէն վեր-
ցուած են և բարձր առարկաներ են, ինչպէս է Էակը, հոգեղէն

և աստուածեղէն գոյացութիւնները․ և իմաստութեան մոլի ծայրն է ազնուութիւնը, որ այս ամէն բարձր տուարկաներու ճանաչումէն զուրկ կը գտնուի ։

ԴԱՍ ՃԻ.

ԱՐՀԵՍՏ

Բնութիւնը զարմանալի կերպով ուսոյց անասնոց բնական արհեստներ իրենց պէտքերը հոգալու համար, սակայն մարդկանց տուաւ այն հանճարը, որով կարողացան անասուններէն այն ամէն արհեստներէն ուսանիլ և բնութեան իրենց տուածին վրայ յաւելուլ և զարծածել յօգուտ իրենց և ուրիշներուն․ մարդիկ զարմանքէն և հարկէն սորվեցան, չերամէն ուսան պատուական հիւսուածներ և թելեր մանել, ծիծեռնակէն ուսան՝ պաշտելի պալատներու յօրինումն, մեղուներէն ճարտարապետութիւն, սոխակներէն՝ երաժշտութիւն, արջէն՝ բրտութիւն, կարապներէն՝ նաւարկութիւն, ագռաւներէն՝ նետաձգութիւն, նապաստակներէն՝ ականահատութիւն, հիւանդ անասուններէն՝ բժշկականութիւն ։

Մարդիկ երբ զարմանքով տեսան անասնոց այս բնական արհեստները իրենց զարմանալի հանճարով ուսան և 'ի գործ դրին ։

Երբեմն դէպք տալը զարմանալի կը ներգործէ արհեստաւորին արհեստին, ինչպէս որ պատահեցաւ Նէակլէսին որ անհնարին ձիու մը փրփուրը նկարած ժամանակը չյաջողեցաւ, երբ սպունգով զայն նկարը սրբել ուզեց, սպունգն այնպէս սքանչելի փրփուր մը ձևակերպեց նոյն սրբելու միջոցին, որ ամէն արհեստաւորները զարմացան այն նկարի վրայ ։

ԴԱՍ ԾԸ.

ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ

Խոհեմութիւնն է մտաց առաքինական ունակութիւնը որ մարդկան արարքները ուղիղ բանի առաջնորդութեամբ կը կարգադրէ, բարոյապէս բարի կամ բարոյապէս չար գործելու։

Ուրիշ բարոյական առաքինութիւններ մեր բաղձանքները կը կանոնաւորեն, իսկ խոհեմութիւնը մեր միտք կը կանոնաւորէ։

Նաև խոհեմութիւնը պէտք չէ շփոթել ուրիշ իմացական առաքինութեանց հետ, որք ուղիղ ճշմարտութիւնը ցոյց կու տան. վերջինը խոհեմութեան գործերը կը կանոնաւորէ, անոր համար այն առաքինութիւնները զմարդն գիտուն կ՚ընեն, իսկ առաջինը բարի կ՚ընէ։

Խոհեմութիւնը կարծիքէն և կասկածանքէն ազատ է, ոչ խաբել կը կամի և ոչ խաբուիլ գիտէ, արհեստը մեր գործը բարի կ՚ընէ, իսկ խոհեմութիւնը՝ գործողը բարի կ՚ընէ. խոհեմութիւնը ունակականը ներգործականէն, ստացականը բնականէն, մարդկայինը անբանականէն կ՚որոշէ, խոհեմութեան վերաբերեալ օրէնքները գիտնալ բաւական չէ խոհեմ ընել տալու, այլ զայն ներգործաբար 'ի գործ դնելն է որ կնիք կը դնէ խոհեմութեան։

Տղայոց մէջ ժամանակ ժամանակ խոհեմ գործեր կը տեսնուի, բայց նա խակ կը համարուի, վասն զի ունակութեամբ հաստատուած չէ։

Երբեմն անասնոց մէջ ևս խոհեմ գործերը կը տեսնուի, բայց ճշմարիտ խոհեմութիւն չէ այն, վասն զի ուղիղ բան չկայ անոնց մէջ, հետևաբար իրենց խոհեմ կարծած գործերուն պատճառ չեն կրնար տալ. ուրեմն բնութիւնն է, որ այնպէս կը գործէ 'ի նոսա։

Թէպէտ անասուններէն ոմանք մարդկային ուսմանց ընդունակ են և կը գործեն, սակայն հարկն է որ նոցա գործել կու տայ, և

ոչ թէ մարդկանց պէս կամաւ և ազատութեամբ կը գործեն ; և նոքա միօրինակ կը գործեն առանց ընտրելու կարողութիւն ունենալու, իսկ մարդիկ կ՚ընտրեն, կը քննեն, կը բաղդատեն, կը փոփոխեն. տեղը, ժամանակը, օգտակարը, կամ վնասակարը կ՚որոշեն, իսկ անասունք զուրկ են այս մեծ բարիքէն, վասն զի բանի ընդունակ չեն ։

Բարոյապէս առաքինի չեղող մարդ մը, կրնայ հայեցողապէս խոհեմ ըլլալ. բայց խոհեմ չեղող մարդ մը չկրնար բարոյապէս առաքինի ըլլալ ։

Երբ թագաւոր մը կը հրամայէ և ժողովուրդ չլսեր, այն թագաւորը՝ թագաւոր չէ, այսպէս ալ խոհեմութիւնը չկրնար բարոյական առաքինութեանց դշխոյ համարուիլ, եթէ բնական բաղձանք բանին չլսէ. ինչ օգուտ է խոհեմին լաւ խորհիլ. քաջ դատել և ազդու հրամայել, երբ իւր խուժան կիրքերը չէ կրցեր սանձահարել որ իրեն դէմ կ՚ապստամբին ։

Վեր 'ի վայր կը լինի ամեն բան երբ օրինաւոր ուղիղ հրամայողը ծառայի կարգ կ՚իջնայ. և անիրաւ ծառան հրամայելու աստիճանին կը բարձրանայ. խոհեմութիւնը երբ ինքզինք հրամայելէն ազատ է, բարոյական առաքինութեան ամեն ձիւղերուն մէջն ալ պաշտօն ունի կատարելու. մանաւանդ քաղաքական, տնտեսական և անձնական գործերու մէջ որոց օգուտն է հասարակաց բարիք ։

Օրէնքները՝ ըստ որում մեզ հնազանդիլ կը հարկադրեն իշխաններ, ըստ որում հրամանաց հպատակութեան կը դատապարտեն. մեզ անհաճոյ են և դաժան, բայց ժողովրդեան օգուտն այս դառնութիւնները քաղցրութեան կը փոխէ, և իւրաքանչիւր անհատ երջանիկ կը համարի օրինաց հարկը և իշխանի հրամանը՝ երբ հրամայողի և հրամայուողի մէջ համաձայն ներդաշնակութիւն լինի ։

Բնական է որ ամեն մարդ իւր ունեցածը կը սիրէ, նաև անոր պահապան օրէնքն ալ կը սիրէ. այս սէրն է որ օրինաց և հրամանի հպատակութիւնը իրեն կամովը կ՚ընէ ։

Թէև ազատութիւնը կը սիրէ, բայց կամաւ կը յանձնուի օրինաց և իշխանին՝ որ իւր ունեցածը պաշտպանեն և ընտանիքն ու անիրաւի ձեռքէն առնեն ։

Ուր հպարտութիւն կայ՝ հոն հարկ կայ, և հարկն զցաւ կը ծնանի, բայց ինչպէս որ հիւանդն իւր ծանր ցաւերէն ազատելու համար դեղերու փոքր ցաւերուն սիրով կը տանի, այսպէս ալ հարկն սիրով կը տարուի մեծ չարիքներէ և վնասներէ ազատ մնալու համար։

Օրէնք և իշխանութիւն՝ երբեմն զմարդիկ բռնի առաքինի կ՚ընեն, վասն զի այն որ երկնային սաստէն չվախնալով առաքինութեան սահմանին մէջ մնալ չուզեր, օրինաց սաստը և իշխանական հրամանը զայն շուտով կը խոնարհեցընեն այն լուծը բառնալու, խոհեմութիւնը միայն օրէնք դնելով պէտք չէ որ բաւականանայ, այլ և զայն գործադրել տալու ուժն է որ առաքինութիւնը կը պսակէ։

Արիլին կը նախատուի օրէնք, երբ իբրև անպէտ և անգործ քաղաքի պարսպէն կախուած կը նախատուի, ուր՝ օրինաց նախատչին արժան է կախուիլ. սակայն օրէնսդիրն ալ նախ պէտք է որ ինքը յարգէ և կատարէ իւր դրած օրէնքները, յետոյ ուրիշին կատարել հրամայէ՝։

Օրէնսդիրը պէտք է որ իւր վարուց անարատութիւնը, պատիւը, մեծափառութիւնը, ծանրախօսութիւնը պահէ. այնպէս որ իւր դրած օրէնքները իւր մարմնոյ պատկերին վրայ դրոշմուած տեսնէ և կարդայ հասարակութիւնը։

Օրէնսդիրը պէտք չէ որ շարունակ տեսնուի և յաճախ խօսի. արեգակն մոլորակաց մէջ ամենէն պերճագանցն է, բայց ամեն օր երևնալուն համար մեր մտադրութիւնը իրեն դարձնելու փոյթ չենք տանիր, իսկ գիսաւոր աստղերը, որք սակաւ նշանակութիւն ունեցող վիժմունքներ են, բայց և այնպէս քիչ երևնալուն համար մեր ուշադրութիւնը իրենց կը գրաւեն դիտելու համար։

Տեսափոխութեանց երևոյթները հեռուէն մեծ պալատ, թատրոն, տաճար, աշտարակ, ծով, անտառ և այլն կ՚երևին, սակայն հետզհետէ մօտենալով կը տեսնես որ փայտի կոյտ մը, հնոտի կապերտներ, չնչին թուղթի կտորներ և այլն են. ըստ առասպելաց գորտերը իրենց թագաւոր խնդրեցին, և Դիոս չաստուած գերան մը նետեց նոցա բնակած ճահիճներու մէջ, յառաջագոյն սոսկացին

նորա մեծ ձայնէն, մարմնոյ մեծութենէն, և նորատես ձևէն ապշելով յարգեցին զայն, բայց երբ տակաւ տակաւ երկիւղները մէկ կողմն դնելով մօտեցան և շօշափեցին, և տեսան թէ անզգայ փայտ մ'է, սկսան նորա վրայ ելնելով իրենց խաղալիկ ընել։

Սակայն օրինաց գործադիրը և իշխանը պէտք է որ ունենայ, շնորհք, պսակ 'ի ձեռին, և վրէժխնդրութիւն՝ սուր 'ի ձեռին, պէտք է երախտաւորութիւն և արդարութիւն, վարձ և պատիժ, վարձը պէտք է օրինապահները երախտաւորելու, և պատիժը օրինազանցները պատուհասելու. Երախտաւորութիւնը սիրելի է, իսկ արդարութիւնը պիտանի է։

Երբեմն բարեգործով մայրեր չար զաւակաց ծնունդներ կ'ունենան, շատ անգամ արդարութիւնը զատելութիւն կը ծնանի, ինչպէս որ երախտագիտութիւնն ալ զնախանձ։

Արդարութիւնը ատելի է, երբ ազատը կը թողու, աղաւնին կը պատժէ, կամ կը բարկանայ անմեղին, և թոյլ կու տայ մեղապարտին։

Երախտաւորութիւնը նախանձելի կը լինի՝ երբ շնորհս 'ի վերայ շնորհաց կը լինի, իսկ երբ յորդ անձրևի պէս ամենուն վրայ հաւասարապէս կը տեղայ, առաքինութեան պսակը կ'առնու։

Ուրիշի նախանձ յինքն չձգելու համար, իշխանը իւր սրտի մէջ այնպէս խորհրդոց սենեակ մը պէտք է շինել, որպէս թէ խորհրդարանի պէտք չունի, և այնպիսի խորհրդականներ ընտրել որպէս թէ ինքը խորհուրդ չունի։

Ասոր հակառակ խորհրդականները, այնչափ խոհեմ լինելու են որ կարող լինին նաև իշխան լինել. սակայն այնչափ հանդարտ, որ իշխանը իրենց վրայ չնախանձի, գիտնալով թէ եկամուտ են, և ոչ գլխաւոր, հպատակ են՝ և ոչ ընկեր, խորհրդական են՝ և ոչ ուսուցիչ դասատու։

Ըստ տեղւոյն պէտք է որ ծածուկ պահէ իւր միտք՝ սրտի մէջ, ինչպէս որ սնդիկ՝ քիմէականներու մէջ կ'ոչնչանայ, այնպէս ալ ամեն բանի մէջ խորհուրդ յայտնել լաւ չէ, կարևոր ժամանակին պահելու է զայն։

Digitized by Google

- Վստահելի և ոչ վստահելի անձանց մէջ ընտրութիւն ընելու է, խորհուրդ հարցուած ժամանակ։

ԴԱՍ ԾԹ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ

Այն որ իր տունը կառավարելու եղանակը չգիտէր, անկէ յուսալի չէ որ կարող լինի թագաւորութիւն մը կառավարել, այլ խնդիր է որ իշխանաւորները երբեմն հասարակաց հոգերով զբաղելով իրենց անձական հոգերը զանց կ'ընեն։

Օգոստոս կայսր շատ զգուշաւոր էր քաղաքական իրերու մէջ, բայց անփոյթ էր տնտեսական կարգադրութեան մէջ. նա ինքնակալութեան գործերը բարւոք կը կարգադրէր, բայց իր տունը անկարգութեան մէջ կը կործանէր, որչափ որ նորա բարի համբաւը կը տարածուէր, այնչափ ալ նորա ընտանեաց անպատւութիւնք զայն կը նսեմացընէր. ըստ այնմ թէ «Ինչպէ՞ս պիտի կարողանամ իմիններուս միտ դնել, երբ օտարաց գործերու մէջ ընկղմեալ կը մնամ»։

Եւ ուրիշները միայն հայեցողական ունակութիւնն ունենալով՝ կը պակսէր իրենցմէ գործնական փորձառութիւնները, ուստի պակաս կը համարուէին իրենց գործոց մէջ. այս կարգէն է, Փորմիոն իմաստակը որ տակաւին երբ. սուր տեսած չունէր, բայց իբրև պատերազմի հմուտ զինուորական արհեստի վրայ կը խօսէր Անիբաղի առջև, ուր որ իբրև յիմար Ճարտարախօս գովուեցաւ։

Որդիները ամուսնացողաց երջանկութեան սկիզբն են, վասն զի ամուսնական սիրոյ վախճանն է, եթէ պակասի սիրոյ շաղկապն, ատելութիւն վրայ կու գայ, տեսակը պաշտպանելու համար՝ ցանկա-

լի է որդին, աւելի ցանկալի են իրենց ծնողաց անձերը պահպանելու համար։

Ինչ օրինօք որ ծնողք իրենց անչափահաս զաւակները կը կերակրեն և կը խնամեն, նոյն օրինօք չափահաս որդիք պէտք է որ իրենց զառամեալ ծնողները կերակրեն և խնամեն, որպէս զի իրենց կեանք տուողին անփոխարինելի երախտիք ճանաչած լինին։

Հայր արու զաւակը կը սիրէ, մայր էգը, իւրաքանչիւր իւր սեռակը, որ խիստ յարմար է, որպէս զի իւրաքանչիւրն իւր սեռակի ձեւքով դաստիարակութի իւր յատուկ եղածները ճիշդ պահելու համար. Հայրն թող փոյթ տանի իւր որդին առաքինութեամբ ճոխացընել, քան թէ բաղդի բարիքներով, զի բաղդի բարիքն կարելի է առ չարն ևս 'ի գործ դնել, իսկ առաքինութիւնը միշտ բարի է. մանաւանդ թէ առաքինութեամբ ճոխութիւնը կ'ստացուի, բայց ճոխութեամբ առաքինութիւնը չգնուիր, եթէ զայն առաքինօրէն 'ի գործ չդնես։

Իշխանին սպասաւոր, և տնտեսին ծառայ պէտք է, մին՝ հոգաբարձութեան, միւսն աշխատութեան համար, մէկէն հաստատամտութիւն և աչալրջութիւն կը պահանջուի, միւսէն զօրութիւն և հնազանդութիւն. վարձուոր ծառան արծաթագին գերիէն լաւ է։

Աղէկ է ամեն բան գիտնալ, բայց յայտնելու չէ թէ գիտէ։

Կատոն իւր ծառաները դժտութեան մէջ կը պահէր որպէս զի տեղի ունեցած պակասութիւնները իրեն յայտնէին, սակայն լաւ չէ. վասն զի ծառայից մէջ նախանձ կը տիրէ և նախանձին կը յաջորդէ զրպարտութիւն. կառավարիչի մը համար լրտես պէտք է. բայց անկէ աւելի վտանգաւոր բան չկայ, այն որ օտարի մոլութիւնը իւր տիրոջ կը բերէ, անշուշտ տիրոջ մոլութիւնն ալ օտարին կը տանէ. լրտեսութիւնը և զրպարտութիւնը իրարմէ անբաժանելի են, չարախօսութիւնը անոնցմէ ծնունդ կ'առնու։

Ապերախտ է այն տէր, որ իւր բազմաժամանակեայ ծերացեալ ծառայն չկերակրեր, նորա կերակուրը եթէ արդի ծառայութեան չափ է, թող լինի անցելոյն աշխատութեան փոխարէնը, եթէ կը

Digitized by Google

պակասի նորա ծառայելոյ ուժը. թող ուրիշ ծառաներու սրտի մէջ աւելցրնէ քաջ ծառայելու քաջալերութիւնը։

Հարկաւոր են աղախինները՝ բայց վտանգաւոր, զի եթէ պառաւ են՝ ծառայութիւնը ընդունելու պէտք ունին, եթէ գեռահասակ՝ պահպանութեան պէտք ունին, քերդ մը թշնամիներէն պաշտպանելէն աւելի դժուարին է աղախնոյն իւր ծառայակիցներէն պաշտպանելը. և ո՞վ կրնայ զայն պահել երբ ինք կը փափաքի իւր կորուստը. ընտանութեան դիւրութիւնը ցանկութեան փեսաւէրն է; երբ ցանկութիւնը աղքատութեան հետ կը խառնուի, ընտանի գողութեան միջնորդ կը լինի, զի վիճակի հաւասարութիւնը սիրոյ միացուցիչ կապն է. այս վիճակի պահպանութիւնը երկու կարգի անձինք աւելի կրնան կատարել, այն է հին և ծեր ծառաներ և փոքր մանուկներ, մին՝ փորձառութեամբ, միւսն՝ պարզմտութեամբ։

Տնտեսութիւնը կը պահանջէ բնական, սեփհական կալուածներ և արհեստական հանճարներ ունենալ, թշուառ է այն որ հասարակաց երկրի մէջ կը բնակի, և թիզ մը գետին չունի. այն որ սեփհական տուն չունի անթաղ մեռել մ՚է, թէպէտ աշխարհի մէջն է, բայց արտաքոյ է աշխարհի. որ չունի տուն, չունի տոհմ, նա իւր հայրենեաց մէջ օտար է։

Այն որ վարձու առած է տունը միշտ աստանդական է, նա չբնակիր՝ այլ կը պանդխտէ, կահ և կարասին կը վատնէ և օդ կը գնէ, անոնք որ ստէպ կը տեղափոխեն, նոցա տուները հաստ արմատ չեն ունենար։

Օրէն է երկրէն ագահութեամբ պահանջել ընդ միոյ հարիւր, նա իբրև մայր շռայլ և ժլատ մեծամեծ տոկոսով կու տայ իւր որդւոց, գիտնալով թէ տուածը առ ինքն կը դառնայ, եթէ ըստ արժանւոյն մշակես յուսացածէդ աւելի կու տայ, եթէ առանց մշակելու յուսաս հնձել՝ տատասկն է բաժինդ։

Անիրաւութեամբ հաւաքուած ճոխութիւնը՝ աղքատութիւն է, զի ունեցածդ օտարին է և ոչ քոյդ, օտարը ետ կը պահանջէ, և դու ունեցածդ վրայ կու տաս թշնամութեանց վէճերու մէջ և միայն տալաշաւդ կը մնայ քեզ, մանաւանդ թէ այն ճոխութենէն

աւելի բարձրագինը և թանկագինը կը վերցընեն քեզմէ, այն է բարի անունդ և մեծ համբաւդ ։

Խնայողութիւնը մեծ եկամուտ է, աւելորդութիւնը մեծ շռայլութիւն է․ այն տուն բարեկարգ կը համարուի՝ որ ոչ աւելորդ և ոչ պակաս կայ ։

Տանուտէրն ամենէն վերջ մտնելու է յիւր անկողին և ամենէն կանուխ ելնելու է անկէ, մի գուցէ իւր քնացած ժամանակը սպասաւորները դարան գործեն ։

Որ տանտէր ագահ լինի, նորա ծառան գող կը լինի․ և ծառան գթութիւն կը համարի իւր գողութիւնը՝ երբ չարաչար բանտարկեալ գանձը բանտէն կ՚ազատէ ։

Եթէ չես ուզեր տանդ մէջ գողութիւն լինի, ամուսնացեալ ծառայ մի պահեր, այն որ զաւակ ունի և չքաւոր է, բնութիւն անոր գողութիւն կը սորվեցընէ ։

Կարօտեալը եթէ հաւատարիմ ալ լինի՝ տունդ անոր մի հաւատար, զի հարկն կ՚ստիպէ գողանալ, այս պարագայիս մէջ յանցապարտն այն չէ որ ստիպեալ գողացաւ ակամայ կամօք, այլ այն է յանցաւոր որ թոյլատուութիւն ըրաւ ։

ԴԱՍ ԾԺ

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական խոհեմութիւնը հասարակապետութեան երջանկութեան կը նայի․ տնտեսական խոհեմութիւնը տնական երջանկութեան կը նայի, իսկ անհատական խոհեմութիւնը՝ անհատի եր-

Digitized by Google

ջանկութեան կը նայի, անհատն՝ տեսակէն, և տեսակն սեռէն առաջ է, զի մին՝ ընդհանուրէն նախապատիւ է։

Ի՞նչ օգուտ է զայլս կառավարել գիտնալ և զինք չկրնալ կառավարել. այն անձը իմաստուն չէ՝ որ իւր անձը չճանաչեր, այն անձը խոհեմ չէ՝ որ իւր անձին վրայ խոհեմութիւն չգործադրեր։

Անձնական խոհեմութիւնը այն մասնաւոր խոհեմութիւնն է որ գործելի իրաց մէջ օգտակար, արդար և համեստ իրերու ետևէն կ՚երթայ, և կը խորշի հակառակներէն, այս եղանակաւ մահկանացուներու մէջ երջանիկ կեանք կը վարէ։

Այն որ ըստ դիպուածոյ կը գործէ՝ թէև յաջողի, պարսաւանաց արժանի է, վասն զի իւր ըրածին տէրը ինք չէ, դէպքն է, իսկ խոհեմն իւր ըրածին տէրն է, ինչպէս որ իւր անձին ալ, որովհետև կիրքերը կը հնազանդեցընէ կամաց և կամք կանոնաւոր կը հնազանդի մտաց։

Խոհեմն իւր միտք կը պատրաստէ գիտութեամբ և սիրան առաքինութեամբ, անոր համար չարութիւն և տգիտութիւն՝ սիրտը բանաւորէն չեն կրնար խոտորեցընել։

Արդարութիւնը նորա մէջ կենդանի է, չթոյլատրեր որ քաղաքական օրինաց և բանաւոր ուղղութեան դէմ գործէ. կենդանի է խոհեմի արիութիւնը, որ ոչ կը թոյլատրէ յանդուգն ձեռնարկաց լինել ամօթալի վտանգներուն, և ոչ կը ներէ վեհերոտին՝ պատուաւոր վտանգներէն խոյս տալ. այսպէս է նաև բարեխառնութիւնը։

Ճշմարիտ խոհեմն գիտէ թէ, ամեն հաճոյքները օրինաւոր չեն և ոչ ալ ամեն օրինաւորները միօրինակ ՚ի գործ դնելու. նա խոհեմութեամբ միջոյն կը կշռէ, շատերու մէջէն լաւն միայն կ՚ընտրէ. պարագաներուն աղէկ կը դիտէ, գիտնալով թէ բարին և չարը իրեն էութենէն աւելի պարագաներու վրայ հաստատուած է։

Խոհեմն՝ ծանր կը խօսի, շատ կը խորհի, համր կ՚որոշէ, որոշելէն վերջ ալ ժամանակ չկորսնցըներ իւր ձեռնարկն ՚ի գլուխ տանելու։

Այն գործը որ ՚ի կատար հասցընելը անյուսալի է, անոր չձեռ-

նարկեր՝ երբ գործի եղանակէն գործը ձախորդ փոխման մը կ'առնու, չվշտանար զի գիտէ թէ ինք չսխալեցաւ, այլ վերահաս պարագան. յաջողութեան պարծանքն իրեն է, իսկ ձախորդութիւնն բաղդին, զի ինքն բարի ձեռնարկեց։

Այնպէս ճաշակ ունի ապագային որ կը կարծուի թէ գուշակող մ'է, ներկայն կ'ակնարկէ, անցեալն կը վերծանէ։

Խոհեմն՝ կը նշմարէ ինչ որ ուրիշները չեն նշմարեր, նա յառաջագոյն կը գուշակէ ապագայ դիպուածները. ասոր համար դէպք պատահած միջոցին չխռովիր, զի գուշակած էր և իրեն համար յանկարծադէպ չէ։

ԴԱՍ ԾԺԱ.

ԽՈՀԵՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Խոհեմն քաջ խորհրդածելու համար գործնական սկզբունքներու պէտք ունի, և այն գործելէն առաջ իւր ներսը շտեմարանած պահելու է 'ի հարկին 'ի գործ դնելու, և այս սկզբունքները կ'ըստանայ խոհեմ լսելոյ բանէն, ծերերու և ուսուցիչներու բանիւ կամ գործովն աւանդուած դասերէն, բնական և արհեստական իրերու վրայ 'ի գործ դրած իւր դիտողութիւններէն, օտարին և իրեն դիպուածոց փորձերէն։

Խոհեմն ընտրանօք և շատ խնամօք կը վարուի հնարի և անհնարի, պատշաճի և անպատշաճի մէջ տեղը, վասն զի շատ բան կայ որ հնար է ընել, բայց պատշաճ չէ, շատ բաներ ալ կան որք պատշաճ են ընել սակայն հնար չեն։

Այն ժամանակ խոհեմն կը ձեռնարկէ գործին, երբ խորհրդա-

ծեալ կամք և կարողութիւն՝ վստահութիւն կու տան, խոհեմ պատշաճողութեան կը նայի թէ՝ մարդկային կենաց օգտակար է, թէ վնասակար, երբեմն նուազ անպատշաճն պատշաճ կը լինի 'ի հարկէն ստիպեալ, պատշաճ է գործ մը երբ մենք և մեր բարեկամները կ'ուրախանամք հոգ չէ որ անիրաւ թշնամին տրտմի։

Խոհեմի խրատներն են հետևեալ իմաստասիրական խօսքերը «Եղանակը պահէ, մի ինչ աւելադանց, սանձեա զբարկութիւն, հայեաց 'ի վախճան, բազումեն չարիք, մի լինիր երաշխաւոր, ծանիր զքեզ», ասոր պէս ալ ուրիշ շատ խրատներ կան խոհեմաց իբրև օգտակար սկզբունք. օրինակի համար մէկը կ'ըսէ՝ Յիմարի առաջին անմտութիւնն այն է, որ կ'ըսէ թէ իմաստուն եմ. ուրիշ մը կ'ըսէ, Մէկ յիմար՝ հազարաւորները կրնայ յիմարեցընել. այլ ոմն կ'ըսէ, Այն որ կարող չէ ձեռք բերել իւր կամեցածը թող կամի ձեռք բերել այն որ կարող է։

Վաղածին շունը՝ կոյր լակոտներ կը բերէ. դիպող առիթները ձեռքէ մի փախցըներ. երկաթը տաք եղած ժամանակը ծեծէ, զգուշացեալ նետը քիչ կը խոցէ. կամաց գնայ այն տեղերէն, որոց անցք որ դժուարին է։

Կրէտացիներու հետ Կրէտացի լինելու է. պատրանաց վերջը տուգանաց սկիզբն է, Ճշմարտութիւնը չընկղմիր։

Մեծ իմաստութիւն է վտանգէն փախչիլ, բնութիւնը՝ երկչոտ կենդանիներուն կռուելու զէնք չտուաւ, փախչելու սրունք (ճիւ) տուաւ։

Կատարեալ կենդանիները ուշ կը ծնանին, շուտ ծնող կենդանները շուտ կը մեռնին, մեծ գործ գործելու համար երկար խորհուրդ պէտք է։

Ամառ ատեն փոշիներու վրայ քիչ մը անձրև նետուած ժամանակ գորտեր կը գոյանան և կը ցատկեն, բայց շուտ մը դարձեալ փոշի կը դառնան, իսկ փիղն տասն տարիէն կը ծնանի, բայց դար մը կ'ապրի. գործասէր մեղուներու փեթակի մէջն ալ իշամեղու կը ծնանի ուրիշներու շինած մեղրն ուտելու համար, ողբալին այն է որ շատերը մեղրը թող տալով մեղր շինողը կը փնտռեն, մեծատանց տուներու մէջ շատ կը գտնուին վատնող զաւակներ։

Digitized by Google

Բժշկութիւնը մեր հիւանդութիւնները կը դարմանէ, իսկ խոհեմութիւնը մեր հոգին կը դարմանէ։

Խոհեմութիւնը մարդուս չար գործել չտար և չար գործողները ևս յանդիմանելով՝ ուղղութեան կը բերէ, երբ տեսնէ որ յանդիմանութիւնը ոչ ինչ օգուտ չըներ և չարագործն հասարակութեանց բարեաց մեծապէս կը վնասէ, խոհեմութեան դէմ չհամարիր զայն սրով զգաստացընելու։

Խոհեմն շուտով կը դարմանէ յայտնի ցոփութիւնը, բայց կը դժուարանայ գաղտնի չարութեանց դարմանը գտնելու. զի չճանաչեր հիւանդութիւնը, որպէս զի իւր դեղը տայ։

Մշակուած փոքր արտ մը անմշակ մեծ ագարակէ մը աւելի պտղատու է, շատ ջանքեր՝ թէպէտ իմաստութիւնը կը պաշտպանեն, բայց զինքն ալ մաշեցընելու կ՚սպասեն. ուստի չափաւոր ջանք կ՚ընտրէ խոհեմն. դժուարին ձեռնարկութեան մէջ երկնից օգնութեան դիմելու է, զի այն անհնարինն կը հրաշագործէ։

Խոհեմը քաջ նաւապետի պէս միշտ աշխարհացոյց տախտակներուն կը նայի թէ ո՛ր բևեռի, ո՛ր աստիճանին տակ է, և ի՛նչ հողմով կը վարուին, եթէ ժայռը մօտ է, կամ մըրիկ հեռու է. եթէ ամբողջ հովմով չնաւեր՝ գոհ կը լինի կիսով, բաւ է որ դէպ ՚ի նպատակը առաջ երթայ. կ՚զգուշանայ նա ժամանակէն, պարագաներէն, վերահաս չարիքներէն, անձերէն, թշնամանքներէն։

Շնորհընկալները երբ իրենց պակասութեամբն շնորհքներէն կը զրկուին, իսկոյն նոյն կեղծ բարեկամութիւնը իրական չարակամութեան կը փոխուին։

Այն վախճանը որ ուղիղ է, խոհեմութիւնն է, իսկ այն վախճանը որ անուղիղ է, այն չարութիւնն է։

Խոհեմութեան վերջին աղբիւրն փորձն է, իւր անձի և ուրիշներու փորձառութիւնները մեծ դասեր են խոհեմին, վասն զի իւր կրած վնասուց կսկիծը այնպէս կը տպաւորուի սրտին վրայ և մտաց մէջ՝ որ յետ այնորիկ, ոչ այն պատկերը կ՚եղծուի սրտէն և ոչ կը մոռցուի մտքէն։

Digitized by Google

ԴԱՍ ՃԺԲ

ԽՈՀԵՄՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Խոհեմի կամք մտաց չաւաջնորդեր․ այլ կը հետեւի անոր խորհրդին և օրինաց, Ճշմարիտ խոհեմութիւնն է՝ մտաց ուղղութիւնը բարեաց միջոցներու վրայ խորհելով բարի վախճանի մը հասցընելու․ Նա ամէն բան կը քննէ լաւն և օգտակարն գտնելու համար, խոհեմն գործոյն վախճանին նայելով իւր ամէն խոկումները խորհուրդի կը հրաւիրէ, և կը հարցընէ իւր արթուն յիշողութեան թէ այսպիսի դէպք մը տեղի ունցած է թէ իրեն և թէ ուրիշին, կը քննէ անցեալը և ներկայն, ակնարկ կ'ուղղէ ապագային, միջոցները կը դիտէ, օրինակները աչքին առջև կը բերէ, գործոյն նիւթը, տեսակը, կարողութիւնը, միջանկեալ պարագաները, արգելիչ միջոցները, զանոնք խափանելու զօրութիւնը, և վերջի վախճանը, ասոնք ամէնը խորհրդածութեան առնելէն վերջ կը ձեռնարկէ գործոյն։

Խոհեմն իւր կարծիքը չփոխեր, միայն պարագաները գործը կը փոխեն. այն ժամանակ սխալմունք չէ թէ խոհեմին է, այլ չակնկալած պարագային է, որ դէպք զայն մէջ նետեց. և այս միջոցի մէջ իւր կարծիք փոխել ամօթ չհամարիր, զի սխալող իւր միտք չէր. խոհեմի կամք կարող չէ չհնազանդիլ մտաց, ուստի նորա գործերը միշտ ուղիղ, համեստ, օգտակար և բարի են։

ԴԱՍ ՃԺԳ.

ԱՆԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Խորամանկին կամք խանգարուած է, իսկ միտքն առողջ է․ անխոհեմին կամքն թերևս առողջ լինի, սակայն միտքն անառողջ է․ երկուքի կիրքերն ալ անբարեկարգ են, անխոհեմն պարզմտութեամբ կը յայտնէ, իսկ խորամանկն կեղծիքներով զայն կը ծածկէ, որպէս թէ ոչ սէր ունի, ոչ բարկութիւն. սիրտը խռոված ժամանակ երեսը զուարթ և խաղաղ ցոյց կու տայ, երկուքն ալ մոլի են, վասն զի այն մեծ խոհեմութենէն կը բաժնուին։ Անխոհեմութիւնը ամօթալի է, խորամանկութիւնը վնասակար է․ խորամանկութիւնը՝ անխոհեմութեան նկատմամբ՝ խոհեմութիւն կը համարուի, և անխոհեմութիւնն խորամանկութեան նկատմամբ անմեղութիւն կ՚երևի։

Խորամանկին երեսը՝ Տիպերոսի պէս՝ սուր է, խառնածն՝ չար և սևամաղձային, կերպարանը՝ ծեր աղուեսոյ կերպարանի կը նմանի, նոյնպէս և բարք, անխոհեմին խառնածն՝ զուարթաբարոյ է, դէմք՝ պարարտ, հայեցուածք՝ եզան տխմարութեան կը նմանի։

Խորամանկն նենգաւորներու մէջ բնակելու քաջափորձ է, և անոնց ամեն չարութիւնները կ՚ընդօրինակէ, և սրտին մէջ կը պահէ առ չարն գործադրելու համար․

Անփորձ լինելէն առաջ կու գայ անխոհեմութիւն կամ բնական տխմարութիւն, որ առաջ կը բերէ այն տեսակ մը պարզմտութիւնը՝ որ տգէտները զայն առաքինի կը կարծեն. անխոհեմն մինակ իւր անձին կը վնասէ, իսկ խորամանկն այլոց կը վնասէ։

Խոհեմութիւնը բանին կը հետևի, սոքա՝ բաղձանաց. անխոհեմն չարիքները չտեսներ որ կարողանայ հասկանալ թէ ըրածն անի-

Digitized by Google

րաւութիւն է, իրեն համար բաւ է որ բաղձանքն իրեն հաճոյ աւարկայ մը ներկայացընէ ։ Իսկ խորամանկն, չար լինելը կը ճանաչէ, մինակ իրեն օգտակար լինելուն համար կը գործէ. իրեն փոյթ չէ որ ուրիշները կը վնասուին ։ Անխոհեմն շատ կը խօսի, և քիչ կը խորհի, ամենուն վրայ վստահութիւն կ'ունենայ և ամենուն խորհուրդ կը յայտնէ. ամենքն ալ իրեն պէս պարզամիտ կը կարծէ, բայց խորամանկն քիչ կը խօսի և շատ կը խորհի, ուրիշին չվստահիր և ամէնքն ալ իրեն պէս խորամանկ, խաբեբայ և անվստահելի կը կարծէ, ատոր համար իր դիտաւորութիւնը կը ծածկէ, նորա հակառակ կեղծաւորութեամբ ուրիշ բան մը կը յայտնէ. այս մարդուն կամք մինակ իւր գործերէն կրնայ ճանաչուիլ ։

Անխոհեմի խորհրդածելու հանճար քիչ, բաղձանք շատ լինելով առաջին միջոց որ իւր դէմ կ'ելնէ, զայն բաւ և օգտակար կը համարի, անոր համար շատ կը խաբուի. իսկ խորամանկն ամեն բան գիտէ, կը տեսնէ և կը ճանաչէ, բայց զարտուղին և ծածուկը կ'ընտրէ. մինակ թէ իւր նպատակին ծառայէ. հոգ չէ որ իրաւացի կամ անիրաւ լինի ։ Անխոհեմն փոքր դժուարութեան հանդիպած ժամանակը կ'ստրջանայ և ետ կը դառնայ, բայց խորամանկն՝ ամեն բանի մէջ յառաջատես է, ամեն հնարք 'ի գործ կը դնէ, դէշ միջոցներուն՝ դէշ միջոցներով կը յաղթէ և առաջ կ'երթայ ։

Թէ խորամանկն և թէ անխոհեմն երկուքն ևս կը ձեռնարկեն չար միջոցներուն՝ բարի վախճանի համար. կամ բարի միջոցի՝ չար վախճանի համար, կամ չար միջոցի կը ձեռնարկեն՝ չար վախճանի համար, խորամանկն՝ վասն չարութեան, անխոհեմն վասն անմտութեան ։

Անոր համար անխոհեմն իւր նպատակին կարող չէ հասնիլ. այլ խնդիր է որ երբեմն դէպք կամ բաղդ կը յաջողէն ։ Իսկ խորամանկն շատ անգամ կը հասնի իւր բաղձանաց, զի չարութիւնը թէև առաքինութեան հետ բաժին չունի, բայց և այնպէս իրեն հանճար չպակսիր ։ Անխոհեմի ձախորդ գործոց ամեն մարդ կ'ախ-

տակցի, իսկ խորամանկի ձախորդ գործոց վրայ ամեն մարդ կ'ուրախանայ, վասն զի խորամանկն ուրիշ միջոցաւ կարելի չէ բռնել և պատժել, միմիայն իւր գործ կրնայ զինք պատժել։

ԴԱՍ ԾԺԴ

ՀԵՇՏՈՒԹԻՒՆ

Այս այն է որ ամեն մարդ կը փնտռէ, բայց քիչերն են որ զայս կը ճանաչեն, հեշտութիւնը զինք գտնողները կը տրտմեցընէ քան թէ կ'ուրախացընէ. չիք ինչ բարի՝ առանց հակառակի և ոչ հակառակն առանց վէճի։

Հեշտութիւնը երկու է, մին՝ աղնուական և տիրական, որ բնական լինելոյն համար մարդուս միայն սեփհական է, իսկ միւսն է անարգ ծառայական՝ որ հասարակ է անբան անասուններուն. նա մեր հոգւոյն բարձր մասէ ծնած լինելով՝ զմեզ դէպ 'ի երջանկութեան կ'առաջնորդէ, սա՝ մեր զգայութիւններէն ծնունդ առնելով՝ եթէ մեր հոգւոյ բարձր մասին չանսայ՝ զմեզ դէպ 'ի թշուառութիւն կ'առաջնորդէ։

Մարդիկներէն անզգուշներ՝ ստապատիր հեշտութիւնները ճշմարիտ կարծելով՝ աղտեղութեանց մէջ կ'իյնան. կարծուած երջանկութիւնը՝ յետոյն թշուառութիւն կը դառնայ իրենց։ Ուրեմն բարոյական իմաստասիրութիւնն պէտք է որ ցոյց տայ թէ որն է ճշմարիտ և որն է սուտ. զի ճշմարիտ հեշտութիւնն է այն որ բաբարոյական առաքինութեան գլխաւոր վախճանն է։ Երևելի իմաստ մը ցոյց կու տայ այս երկու տեսակ հեշտութիւնները. այն է առաքինի՝ որուն ընկերութիւնը և տիրութիւնը արժանաւորին վրայ

կայացած է. այն է մոլի՝ որուն բերկրութիւնը և տխրութիւնը անարժանին վրայ կայացած է։

ԴԱՍ ԾԺԱ

Ի՞ՆՉ Է ՀԵՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հեշտութիւնն գործողութեանց կատարելութիւնն է՝ զոր իւրաքանչիւր ոք պատշաճող անձին կը համարի, աչք՝ լոյսը և զուարճալի գոյները տեսած և զգացած ժամանակը հաճութիւն մը կ'զգայ, այսպէս ալ արտաքին զուարճալիները, գեղեցիկները, խոտաւէտները, բերկրութիւն առթողները, ասոնք ամէնքն հաճոյք կը պատճառեն 'ի մեզ և մենք զասոնք տեսնելով և վայելելով կը հեշտանանք։

Քաղցր ձայները ականջին հաճոյք կու տան. անուշահոտ բուրումները մեր քիմքերուն հաճոյք կու տան, համեղաճաշակ կերակուրները մեր ճաշակելեաց հաճոյք կու տան։

Վսեմները, սքանչելիները և գեղեցիկները մեր կամաց հաճոյք կու տան. խորհիլ, իմաստասիրել, հրամայել, եայլն մեր մտաց հաճոյք կու տան. այս հաճոյք պատճառող իրերը երբ մեր իմացականին կամ զգայականին կը վերաբերին, գործողութեանց վերջին կատարելութիւնները կը համարուին, որ այն ալ հեշտութիւնն է։

Ամեն հեշտութիւններ՝ գործողութիւնները բերկրալի կ'ընեն, բայց ամեն գործողութիւնները բերկրական չեն, անոնք միայն բերկրական են որոնք որ պատշաճ են, որք տրամադրութեան կարողութեան հետ առարկայի համեմատութեան վրայ հաստատուած են։

Ինչպէս որ սովելոյն կերակուր, փափաքելոյն հանգիստ, կալա-

նաւորին ազատութիւնը, ասոնք զատ զատ բաղձանքներ են, բայց իւրաքանչիւրն երբ իւր բաղձանք կատարած լինի բերկրութիւն մը կ'զգայ. Պղատոնականները կ'ըսէին՝ Հեշտութիւնն է լրումն պակասորդի։

Հեշտութիւնը մարդկային գործողութեան վերջին կատարելութիւնն է, վասն զի հոգւոյ շարժմունքները կատարութիւն կը բերեն, սիրոյ և ցանկութեան թևերը կը կտրէ, յոյս և երկիւղ կը մոռցընէ, բարկութիւնը ցաւը կը յաղթէ. առաջիկայ բարին ձեռք բերելով ամեն անհանգստութեանց հանգիստ և դադար կու տայ. Հեշտութիւն ձեռք բերելու համար չորս միջոց պէտք է, այսինքն կարողութիւն, առարկայ, հաճութիւն, գործողութիւն. առնցմէ աւելի պէտք է պատշաճ ըմբռնումն, որովհետև բաղձողական կարողութիւնը՝ ըմբռնողականին լուսով կը շարժի, առանց ասոր ցաւագիները՝ չեն ցաւըներ, բերկրականներն ալ՝ չեն բերկրեցըներ, շատերը թշուառ են, զի իրենց երջանկութիւնը չեն ճանչեր, և ուրիշները՝ երջանիկ են, որ իրենց թշուառութիւնը չեն ճանաչեր։

Հեշտութիւներէ ոմանք մարմինը կ'ապականեն և կը տկարացընեն ինչպէս են ամօթալի չափազանց վատ գործերը, որկրամոլութիւնները, գինեմոլութիւնները և այլն։

Ոմանք պհոգին կը տկարացընեն, ինչպէս են չափազանց իմաստասիրել, միտք յոգնեցընել իմանալի առարկաներով. այն ամեն բաները որոնց որ ստորին կամ վերին բաղձանքները ուղիղ բանէն հակառակ պէտքէն աւելի կը փափաքին, անոնք ամենքն ալ մոլեկան հեշտութիւն են, իսկ այն բաները որ բերկրութիւն կու տան մեզ ուղիղ բանի առաջնորդութեամբ, նոքա առաքինական հեշտութիւններ են։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԽԺԶ

ԺՈՒԺԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Բան և բաղձանք մեր գործողութեան երկու սկզբունքներն են. բաղձանք ըսելը ցանկութիւն ըսել է, որ ցանկականին և ցասմնականին կիրքերն են, այսինքն հեշտութեան սէրը ցաւերու փախուստ, թմրութիւնը և անզգայութիւնն ալ ասոր հակառակն է։

Բան ըսելը՝ բնական սկզբանց ունակութենէն լուսաւորուած միտք ըսել է, այսինքն խիղճ մտաց որ կը համաձայնի աստուածային կանոնին, որոցմէ կը ծնանին օրէնքները. և ասոր կը հակառակի չարութիւնը կամ տգիտութիւնը։

Բանը՝ համեստութեան կը հետևի, և բաղձանք բերկրութեան, բայց երբեմն կը համաձայնին և կը միաբանին, երբեմն ալ կը հեռանան իրարմէ։

Երբ բանն և բաղձանք կանոնաւոր են, բարիին համար երկուքը կը միանան. ուրկէ կը ծնանին կատարեալ առաքինութիւնները։

Երբ երկուքն ալ անկանոն են և կը միաբանին չար գործելու, անկէ կը ծնանին մոլութիւնները։

Երբ բանն կանոնաւոր է և բաղձանքն անկանոն, նոցա մէջ վէճ տեղի կ՚ունենայ և զօրաւորն կը յաղթէ, եթէ բանն զօրանայ ժուժկալութիւն կը ծնանի, իսկ եթէ բաղձանք զօրանայ կը ծնանի անժուժկալութիւն։

Ուրեմն ժուժկալութիւնը հոգւոյ մէկ առաքինութիւնն է, ժուժկալութեամբ կանոնաւորեալ բանը հեշտութեան անկանոն բաղձանք կը սանձէ։

Իսկ անժուժկալութիւնն հոգւոյ այն մոլութիւնն է, որ բանն

Digitized by Google

իւր ուղղութենէն զարտուղելով անկանոն բաղձանքներէն կը յափշտակուի, հեշտութեան ետեւէն կ'երթայ։

Ժուժկալութիւնը բարեխառնութեան նկատմամբ փոքր առաքինութիւն է, անժուժկալութիւնն ալ բաղդատմամբ ընդ անբարեխառնութեան, անկէ փոքր մոլութիւն է. զի անժուժկալն կրից մղումէն կը գործէ, բայց է որ անբարեխառն բաղձանք կանոնաւորէ. իսկ անբարեխառնին թէ բաղձանքն ապականեալ է և թէ դատումն, ուստի անբարեխառն դժուար կը բժշկուի։

ԴԱՍ ՃԺԷ

ԺՈՒԺԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՆԺՈՒԺԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Ժուժկալութեան առարկան է հեշտութիւնը, և հեշտութեանց ոմանք՝ ցանկութենէն, ոմանք՝ ցասմնականէն, այլք՝ մարմնաւոր բարիքներէն, ուրիշները՝ արտաքին բարիքներէն, ոմանք՝ իմանալի բարիքներէն կը ծնանին. անժուժկալութեան առարկաները ևս անոնցմէ կը ծնանին. անժուժկալութիւնը մոլեկան ցանկութիւն է, և անառողջ դատումն։

Այս հիւանդութիւնը քանի՛ քանի քաջ և իմաստուն մարդիկ իւր տարապայման հեշտալի մոլութեանց մէջ ընկղմեց և նոցա գործերը իրենց անուան հետ ծաղր ու ծանակ ըրաւ։

Իսկ անոնք որ կարողացան ժուժկալութիւնը ամուր բռնել նոքա խորտակեցին այս ամեն վտանգները և զիրենք ազատեցին։

ԴԱՍ ՃԺԲ.

ԺՈՒԺԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿԸ

Ժուժկալութեան գլխաւոր տեսակներն են, ամօթական հեշտութիւններէն անձնապահ լինել և պատուաւոր ցաւերուն համբերել:

Անձնապահութեան դէմ կը մեղանչեն անբարեխառն ձեռներէցութիւնք և տկարութիւնք, և համբերութեան դէմ ապաժուժութիւնք և մեղկութիւնք:

Ձեռներէց է այն անժուժկալ՝ որուն անպատշաճ հեշտալի առարկայ մը ներկայացած ժամանակ նորա անպատշաճութիւնը կը ճանաչէ, բայց ապաժոյժ ցանկութիւնը առանց ժամանակ տալու կը վազէ դէպ 'ի իւր ըղձալին:

Իսկ տկարն ուշի ուշով առարկայի անվայելչութեան և զազրութեան նայելով՝ մտօք հրաժարիլ կը խորհի, բայց ցանկութենէն խաբուելով և դրդուելով կը յաղթուի:

Ձեռներէցն և տկարն 'ի նիւթն անտարբեր են, մին՝ շուտով, միւսն՝ քիչ մը ուշ. մաղձոտները և սևամաղձոտները աւելի ժուժկալ կը լինին, իսկ մաղասոտները և արիւնայինները դիւրաւ կը խաբուին բերկրական առարկաներէն. ապաժուժն է որ կը տոկայ փոքր նեղութեանց, բայց մեծ նեղութեանց չկրնար տոկալ, մեղկն այն է որ և ոչ իսկ փոքր նեղութեան կրնայ ժուժկալել և այս չէ թէ տկարութենէն կամ խառնուածներէն է որ չժուժկալէր. այլ թէ կնամարդութենէն և չար ունակութենէն է:

Այն է աւելի անժուժկալ՝ որ փոքր հեշտութենէն կը յաղթուի, քան է ժուժկալող որ մեծ հեշտութեանց կը յաղթէ:

Ժուժկալն բացարձակապէս բարի չէ, վասն զի իւր բաղձանք-

Digitized by Google

ները ուղղութիւն չունին. այսպէս ալ անժուժկալն բացարձակապէս չար չէ, վասն զի դատումն առողջ է։

ԴԱՍ ՃԺԹ

ԴԻՒՑԱԶՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ

Դիւցազնական առաքինութիւնն է, դատման այն կատարեալ կանոնաւորութիւնը և կրից վրայ իշխելու բացարձակ տէրութիւնը որ ոչ մէկ առարկայ մը կարող է զդիւցազն 'ի բանաւորէն խոտորեցընել «Անոր համար Հոմերոսն կ'ըսէ այնպիսիներուն։»

Զերևի ծնունդ՝ մահկան մարդկան.
Այլ անմահ զարմէ, դիցն վերնական։

Մարդ մը այս առաքինութեան մէջ որքան առաջ երթայ այնքան Աստուծոյ կը մօտենայ, և որչափ որ մնայ այնչափ անասնոց կը մօտենայ. դիւցազնական առաքինութեան նպատակը ուղղակի Աստուծոյ փառքերուն կը նայի. դիւցազն պէտք է որ ունենայ Շիպիոնի՝ բարեխառնութիւնը, Ագեսիղայոսի՝ արիութիւնը, Էնէացւոց զգաստութիւնը, Կամիլլոսին՝ հաւատարմութիւնը, սոցա ամբողջութիւնն է որ զմարդն դիւցազն կը կացուցանէ։

Ասոր ներհակն է գաղանաբարոյութիւնը որ հետևեալ յատկութիւնները իւր վրայ կ'ամբողջացընէ, «Խոզի՝ աղտեղութիւն և տղմասիրութիւն, գայլոյ՝ գիշատումն, վագրի՝ անգթութիւն, աղուեսու՝ նենգութիւն, վարազու՝ բռնութիւն, շան կատաղութիւն» ահա ասոնք են որք զմարդն ամեն գազաններէն աւելի չարագոյն կ'ընեն

և հրէշ մը կը դառնայ մարդ ընկերական աշխարհի մէջ ամենէն զզուելի և ատելի . ամենք կը խորշին իրմէ և վնասակար չար գազանի պէս կը հալածեն զինքը ։

ԴԱՍ ԾԻ

ՍԻՐԵԼՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ

Սէրն է այն սուրբ կապը որ խառնիխուռն վիհերու մէջ հակառակամարտները իրարմէ որոշելով, նմանն՝ իրեն նմանի հետ լծորդելով, անկերպարանէն՝ տիեզերաց գեղեցիկ կազմութիւնը կերպաւորեց ։

Սա անշնչականներու մէջ էութիւնը կը պահէ, զգայականաց մէջ՝ ընկերութիւնը կը պահէ, բանականներու մէջ՝ առաքինութիւնը կը պահէ . որը անշնչականներու մէջ լոկ համակրութիւն է, զգայականներու մէջ բնաւոր ազդեցութիւն, իսկ բանաւորաց մէջ կամաւոր սիրելութիւն է, որուն պտուղներուն՝ բարեկամութիւն կ՚ըսեմք ։

Մարդկային կիրքերու մէջ ամենէն ազնուագոյնը սէրն է, և սիրոյ պտուղներու մէջ ամենէն ազնուագոյնը բարեկամութիւնն է ։

Բարեկամութիւնը թէև անկատար առաքինութիւն մ՚է, սակայն յոյժ պիտոյ է մեզ . մեր կենաց կենցաղավարութեան շրջանի մէջ մանաւանդ թէ մեր երջանկութեան առիթ կրնայ լինիլ ։

Բարեկամութիւնը երկու տարբեր սիրտեր ՚ի մի կը միացընէ . այնպէս որ երկու անձինք միմեանց սրտով, և միմեանց հոգւով կապուած իրարու փոխադարձաբար բարիք կը կամենան ։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԺԻԱ.

ՊԱՏՃԱՌ ՍԻՐԵԼՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՅԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ

Նմանութենէն կը ծնանի սէրը, ներհակութենէն կը ծնանի ատելութիւնը. մաքնիսին սէրն է որ յինքն կը ձգէ երկաթը կամ երկաթն երբ հեռուէն կը տեսնէ իւր սիրելի մաքնիսն՝ յափշտակուելով կը միանայ անոր հետ, երկաթն կը մաքնիսանայ, մաքնիսն կ՚երկաթանայ։

Ասոր հակառակ մաքնիսն երբ երկաթին մօտեցընես, թիկունք կը դարձընէ և փոխանակ մօտենալու հետս կը մղուի 'ի փախուստ կը դառնայ։

Արմաւին ծառերը երբ իրարմէ հեռու են և անհաղորդ՝ անպտուղ են, իսկ երբ մերձենան իրար մէջ սիրոյ զօրութիւնը ստացած պտուղ կը բերեն. որթը կաղամբին քով տնկես կը չորանայ անոր ցուրտ բնութենէն վնասուելով. եթէ անզգայներու մէջ զարմանալի ներգործութիւնն կը կատարեն սէրը և ատելութիւնը, ապա զգայուն մարմնոյ քանի՛ առաւել կը ներգործեն. ո՛վ է որ այնքան մեղուները 'ի մի հաւաքելով այն քաղցրաճաշակ մեղրն առաջ կը բերէ, ո՛չ ապաքէն միութեան սէրը. տնտեսագիտութեան սէր մրջիւնները կը համախմբէ, իրենց պէտքերը համբարելու, և կենդանեաց շատերը սիրով կը միանան իրենց տեսակի թշնամին հալածելու։

Վեր յիշուածներէն կ՚իմանաս վերահասու լինել թէ սիրոյ արգասիք որչափ աւելի կրնան ներգործել մարդկան յօգուտ և 'ի պահպանութիւն նոցա տեսակին։

Երեք տեսակ սէր կը ներգործէ մարդկանց մէջ, այսինքն համակրական, ընկերական, և բնական, համակրական սիրով ծնան

Digitized by Google

Պողիստրատոսն և Հիպպոկլիտէն, միևնոյն աշխարհի և միևնոյն կլիմայի տակ, միևնոյն համաստեղութեան տակ համանուն խառնուածներով, դէմքով, և հանճարով և խօսքով. սոքա առաջին անգամ երբ զմիմեանս տեսան՝ զաղտնի կապանօք սիրտերնին իրարու հետ կապուելով ՚ի միասին այրեցան, ՚ի միասին հիւանդացան և ՚ի միասին մեռան, որպէս թէ մէկ հոգի միայն բնակած լինէր այն երկու մարմնոց մէջ։

Ընկերական սէր միմեանց հետ դաշինքով կապեց Թէսէոս և Պէրիթոս, որք հասարակաց օգտին համար միատեղ էին թէ պատերազմի թէ ինքնակալութեան և թէ ամեն հասարակաց գործոց մէջ, այնպէս որ սոցա թշնամիները ասոնց համար կ՚ըսէին, թէ երկգլխի և չորս բազուկ ունեցող միութիւն մ՚են։

Այսպէս էին նաև հեթանոսութեան մէջ բարեկամական սիրով կապուած Պեղոպիտոս, և Եպամինոնդաս, սոքա միմեանց վրայ տեսան մեծ խոհեմութիւն, սիրելի ծանրութիւն, պարկեշտ զգաստութիւն, անաչառ արդարութիւն, սրտի դիւցազնական արիութիւն, և սէր առ հայրենիս, բարեկամութեան նպատակը ոչ պատուոյ, ոչ ձոխութեան և ոչ իրենց օգտին համար էր, այլ միայն առաքինութեան սիրոյ համար։

ԴԱՍ ԾԻԲ

ՑԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՍԷՐԸ

Նարկիս երբ զինք ականակիտ աղբիւրի մէջ տեսաւ, իրեն գեղեցկութեան սիրահարուեցաւ, և զարմանք չէ թէ սիրոյ առարկան

դէմ յանդիման տեսաւ և բորբոքեցաւ, նա իւր աչքէն չխաբուեցաւ հապա իւր կարծիքէն խաբուեցաւ, զի այն որ իւրն էր, այլոց կարծեց։

Սոր գեղեցկութեան հակառակ գարշատեսիլ Ակկա պառաւն, իւր մանկութեան գեղեցկութիւնը յիշելով հայելիին կը նայէր և ինքզինք չնաշխարհիկ գեղեցիկներէն մէկը կը կարծէր, և կ'սկսէր ինքզինք սիրել, բայց իրմէն 'ի զատ զինք սիրող ուրիշ մը չկար. այս աւելաղանց ինքնասիրութիւն էր, այո՛ թէպէտ ինքնասիրութիւնը՝ բնութիւնը տուած է իւրաքանչիւր ոք իւր անձը սիրելու և պահպանելու համար, բայց եթէ չափաւորեալ չլինի, փտաւակար կը լինի նոյն ինքն սիրողին և ծաղր ու ծանակ կը լինի տեսնողներուն, ինչպէս որ Նարգիսը և Ակկան։

Ինքնասիրութիւնը իրական ցանկութիւնն է, որ մարդկանց ամեն բաղձանաց արմատն է, որ հետամուտ կը լինի բարիքներուն, կը խորշի իւր չարերէն, կ'ուզէ վայելել իւր ունեցած բարիքները և կը ցաւի իւր չունեցած բարեաց համար թէ ինչու չունի։

Նաև բնութիւնը սահմանեց այն իղձը մարդկանց մէջ որք իրենց ունեցածները ուրիշներուն հաղորդել կ'ուզեն, ինչպէս ուսումնականը իւր ուսմունքը, սէրն մէկէ մը ծնելով շատերուն կը տարածուի կամաց միջնորդութեամբն։

Երբ մէկը իւր բարիք միայն կը սիրէ, սէր միայուն յինքեան է. երբ ուրիշն կը սիրէ՝ բարի յօժարութիւն է, երբ կը սիրէ և փոխադարձ կը սիրուի՝ կը լինի սէր փոխադարձ. թէպէտ սիրոյ առաջնորդ աչքն է, բայց ականջն ևս նոյն պաշտօն կը կատարէ, զի շատ անգամ առաքինութեան համբաւն ալ սէր կը ծնանի առ այլս որք զինք չտեսած բարի անունէն զինք կը սիրեն։

Մարդիկ երբ հոտաւէտ ծաղիկները կը սիրեն, այն բարի յօժարութիւն է, եթէ փոխադարձ ծաղիկներն ալ սիրէին՝ կը լինէր բարեկամութիւն. բայց որովհետև նոքա չեն զգար, հետևաբար մարդկան առ նոսա ունեցած սէրը բարի յօժարութիւն է միայն։

Երբ մէկը կը սիրէ որպէս զի փոխարէն սէր ընդունի, այս սէրը ցանկութիւն է և ոչ բարեկամութիւն, այն որ սէր [illegible]

համար կը սիրէ, նա սիրելի բարեկամ չէ, այլ սիրոյ վաճառող է, վասն զի չէ թէ բարեկամն կը սիրէ այլ իւր անձը. ասոր համար ցանկութեան սէրը չկրնար փոխադարձ սէր պահանջել, վասն զի այն սիրոյ փոխարէն՝ իբրև վարձ, բերկրութիւն կամ շահ կ՚ընդունի.

ԴԱՍ ԾԻԳ.

ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Բարեկամութեան տեսակները երեք են, այսինքն բաղդի բարիք որք են օգտակարք, մարմնոյ բարիք՝ որք են բերկրականք և հոգւոյ բարիք, որք են համեստք։

Օգտակարները ըստ ինքեան սիրելի չեն, այլ միայն ըստ պատահման սիրելի են, այսինքն երբ բերկրական և համեստ բարիքները ձեռք բերելու կը ծառայեն։

Բերկրականները ըստ ինքեան զգայական բնութեան սիրելի են, համեստները ըստ ինքեան բանաւոր և կատարեալ բնութեան սիրելի են.

Ըսուածներէն կը հասկընամք որ երեք բարիքն ալ սիրելի և բարեկամ են երբ համեստ վախճանի կը ծառայեն։

Հեշտական բարեկամութիւնը ամենէն աւելի հաստատ բարեկամութիւնն է առաջին անգամ և մարդկանց կրից մէջ շատ արագ է, որքան արագ այնքան անհաստատ է, վասն զի անբանական շարժմունքներ են, որք շուտով կը փոփոխուին. որչափ առաւել է նորա մղումը, այնչափ ալ կարճատև է, անոր համար հին ժա-

Digitized by Google

ժամանակը հեշտական սէրը նկատեցին իբրև տղայ թևաւոր, վասն զի տղայի պէս անքան է, և իւր փետուրէն աւելի թեթև, և ցուղէ ճրագ 'ի ձեռին ունենալով որ շուտ մը կը վառի և շուտ կը մարի :

Հեշտական սէրը այնքան կը տևէ, որքան որ կը տևէ հեշտութիւնը. եթէ տկարութիւնը կամ դէպք փոխէ սիրելոյն դէմք՝ ահա՛ սէրը կը փոխուի ատելութեան. այն որ առաջ հաճոյք կը պատճառէր՝ յետ այնորիկ զզուանք կը պատճառէ :

Յունաց իմաստասէր Պերանդրոս, երբ ուրիշ օտարի մը գեղեցկութենէն յափշտակուեցաւ, իւր զուգակիցը ձգեց նորա տանէն գնաց. սակայն այն իմաստնոյն սէրը իմաստութեան մէջ արմատացուցած չէր, այլ բերկրականին մէջն դրած էր իւր արմատը. շատ գիտէր՝ բայց գիտուն չէր, թող թէ իմաստուն, վասն զի ճշմարիտ իմաստունն՝ չէ թէ հեշտութեան այլ իմաստութեան համար կը սիրէ. այն իմաստունը ուսուցանել գիտէր՝ բայց ուսնիլ չէր գիտեր, առաքինին կիրքով չսիրեր այլ ունակութեամբ, մոլին է որ կիրքով կը սիրէ :

Աշխոյժ երիտասարդը կիրքերէն յաղթուելով հեշտութեան համար կը սիրէ. տկար ծերը որ օգնութեան կըկարօտի իւր օգտին համար կը սիրէ. այն միջակայինները որոց կիրքերը մեղմացած են և զօրութիւննին տկարացած չէ՝ նոքա համեստութեան համար կը սիրեն.

Բարեկամութեան առաջին պայմանն է, բարի կամել բարեկամին, փափաքել որ նա զուարթ և ուրախ լինի, ուրախակից լինել նորա բարեաց և կարեկցիլ նորա դժբաղդութեանց, ծաղրական է այն բարի յօժարութիւնը որ բարեկամութեան ձեռք չկառկառէր. ինչ օգուտ է լոկ բարի կամիլը, երբ նոյն բարին անոր հասցընելու միջոցին ձեռնտուութիւն չընեն. օգնութիւն չընող բարեկամն այնչափ նշանակութիւն ունի, որչափ նշանակութիւն ունի չվնասող թշնամին :

Բարեկամութիւնը կ'ամրապնդէ զբարեկամութիւնը, իսկ անիրաւութիւնը կը քանդէ զայն, բարիք ընդունելու համար սիրելը բարեկամութիւն չէ, իսկ բարերարութենէն վերջ սիրելը գեղեցիկ բարեկամութեան սկիզբն է :

Digitized by Google

Այն բարեկամութիւնները որ համեստ չեն՝ բարեկամութիւն չեն համարուիր։ Կան բարեկամութիւններ որք երբեմն չարութիւն են, վասն զի բարեկամին հաճոյանալով՝ բարեկամութեան վնաս կը բերեն։ Երկու բարեկամներու մին՝ իր բարեկամէն անիրաւ պահանջ մ'ըրաւ, և բարեկամն զլացած ժամանակը ըսաւ պահանջողը, Ինչ նշանակութիւն ունի ինձ համար քու բարեկամութիւնդ, երբ բարերարութիւն մը չկրցայ ընդունիլ քեզմէ։ Պատասխանեց միւս բարեկամն թէ, Ինչ նշանակութիւն ունի քու բարեկամութիւնդ ինձ համար, եթէ ես քեզ համար անիրաւութիւն գործեմ։

Պղատոն ըսաւ, Ճշմարիտ բարեկամութեան կապն այն է, որ չ'անդուիր, մինչև որ չկարես, Ճշմարիտ բարեկամութիւնը կը ծնանի միաւորութենէ կամ միաբանութենէ, որոյ արդիւնք մեծ է։

Երբ երկու սարակայ Ճշմարիտ բարեկամներ յանկարծակի միմեանց հանդիպին, սիրտերը բարախելով զմիմեանս կը գրկախառնեն զօրաւոր սիրով, իրենց փափաք ախարժանաց թարգմանը ձայն կ'արձակեն 'ի լեզուն, զուարթ երեսով, աչաց քաղցր արտասուքներով, շրթանց անուշ ժպիտներով, սիրտ սրտի հետ միացուցած, խորհուրդ՝ խորհրդի, կամք՝ կամաց համաձայն, չէ կարելի նոցա լինել տարաձայն, վասն զի նոցա սէրը միաձայն է, ինչ քաղցր և զուարճալի. նոցա բաժանման ժամանակը դարձեալ այն քաղցր սիրոյ փոխարինութիւնը նամակաց միջոցաւ խորհրդոյ և սրտից արտայայտութիւն. այս անոր ցոյց կու տան թէ նոքա մէկ կամք, մէկ խորհուրդ, մէկ սիրտ են, և մէկ հոգի երկու մարմնոյ մէջ բնակած, վասն զի կը տեսնուի որ մահը մէկը տարած ժամանակ միւսը իւր կեանքը նորա խարոյկներուն կը ծախէ, մահն անգամ չկրնար զանոնք բաժանել, յօժարութեամբ կ'ընտրէ մեռանիլ սիրելոյն և բարեկամին տեղ, քան թէ ապրիլ առանց անոր։

Յունաց մէջ ողջ էին երկու սիրելի բարեկամաց (Պիլադէս և Որեստէսի) սէրերը, որոց մին 'ի մահ դատապարտելու վճիռը եղած ժամանակը՝ երբ հարցուցին թէ Ձեզմէ ով է Որեստէս. երկուքն ալ շարունակ կը պնդէին, մին կ'ըսէր՝ Ես եմ, միւսն կ'ըսէր՝ Ես եմ։ Բարեկամական անկեղծ սէրը մին 'ի միւսն

Digitized by Google

կենդանի կը պահէր, և այն ատեն էր որ մին՝ միւսոյն մահուանէն չէր կրնար բաժնել, վասն զի երկուքն ալ կը ջանային իրենց կեանքն փոխանակել իրենց սիրելւոյն կենաց։ Մին սպաննած ժամանակ միւսն ալ սպաննած կը լինէին, եթէ երկուքն ալ սպաննէին, մի միայն մէկը սպաննած կը լինէին, սիրոյ այս սքանչելի համբաւը զանոնք անմահ ըրաւ։

Առաքինութեան բարի յօժարութիւն չէ առաքինական բարեկամութիւն եթէ փոխադարձ չլինի, ինչպէս որ պատահեցաւ առաքինասէր զրադէտ Պրիմասսոսին՝ որ այնչափ վառուեցաւ Կղուկնեայ արքայի առաքինութեանց սիրով, որ մեծ ճամբորդութիւն մը ըրաւ, որպէս զի երթայ արքան տեսնէ և նորա հետ բարեկամութեան սէր կապէ, և որովհետև իրարու անծանօթ էին, արքան երբ զայն տեսաւ, դեղձուկ մը նկատելով մեծ համակրութիւն մը ունեցաւ իր սրտի մէջ։ Երկուքն ևս առաքինի էին, բայց մին կը սիրէր սակայն փոխադարձ չէր սիրուեր, ինչպէս որ միւսն ալ կ՚ատէր զինք սիրողը և կը սիրուէր անկէ։

Մին էր բաղեղն (սարմաշըգ)՝ որ կը սիրէր զկնձնին (գարա աղաճ), և միւսն էր կնձնի որ կ՚ատէր զբաղեղն։

ԴԱՍ ԾԻԴ.

ՀԱՒԱՍԱՐ ԵՒ ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ

Հաւասար բարեկամութիւն է որ մէկը որչափ որ կը սիրէ փոխարէնն այնչափ սիրուի. կատարեալ բարեկամութիւնն, առաքինութեան նմանութեան վրայ հիմնուած է, որովհետև հաւասար առաքինութիւնը արդիւնք կը հաւասարէ և արդիւնքն ալ հաւասար

սէր և հաւասար գործ կը համեմատէ, և այս տեսակ մը արդարութիւն է որ պէտք եղածը կու տայ իւրաքանչիւրին սէրը. անհաւասար կը լինի, երբ շահու ակնկալութիւն կայ. ինչպէս հիւանդն բժիշկը կը սիրէ իւր առողջութեանը համար, աղքատն զմեծատունն կը սիրէ նպաստ մը ընդունելու յուսով, հպատակն իւր իշխան կը սիրէ՝ պաշտպանութեան ակնկալութեամբ, սակայն ասոնք ցանկութեան սէր են, չէ թէ բարեկամութեան:

Այս տեսակ սէրը միակողմանի է, միւս կողմէն փոխադարձ չունի, և կարելի չէ լինել զի մեծ տարբերութիւն կայ, հիւանդի և բժշկի, տիրոջ և ծառայի, հարուստի և աղքատի մէջ տեղը: Չափազանց գեղեցկութիւնը ամբարտաւան է, զինք սիրողը կ՚ապշեցընէ և զայն կ՚արհամարհէ, վասն զի կ՚ուզէ որ պաշտուի ու չէ թէ սիրուի. այս ալ միակողմանի է, վասն զի ինք չսիրեր և զուրիշը կը բռնադատէ իւր գեղով զինք սիրելու:

Փոխադարձ պէտք սէր սիրով և անքակտելի բարեկամութեամբ կապեց միմեանց հետ զկաղն և զկոյրն, մին՝ կը տեսանէր բայց կարող չէր գնալ, միւսն կարող էր գնալ բայց չէր տեսներ, կոյրն զկաղն իւր շալակն առած, կաղի աչքն ճանապարհ ցոյց տուաւ, կոյրի ոտք զայն շարունակեց քալելու և երկուքն ալ իրենց նպատակին հասան. զի կոյրն իւր ոտք փոխ տուաւ կաղին, և կաղն իւր աչք փոխ տուաւ կոյրին, և երկու մարմին մէկ մարմին եղաւ կրկին սքանչելեօք, քանզի կոյր կը տեսանէր և կաղն կը գնար:

Կը պատմուի թէ աղաւնին տեսնելով որ մրջիւնը գետն ինկած կը խեղդուի, շիւղ մը ձգեց՝ որուն վրայ ելնելով մրջիւնն վտանգէն ազատեցաւ. փոխադարձ՝ մրջիւնն երբ տեսաւ որ հաւորսն իւր ուռը պատրաստած է զաղաւնին որսալու, գնաց նորա թելը կտրեց և աղաւնին այն վտանգէն ազատեց. ահա այս համակրական փոխադարձ սիրոյ բարեկամութիւն մ՚է. որով երկուքն ալ մէկ մէկ մահուան վտանգ անցուցին:

Վերջապէս կատարեալ բարեկամութիւնն է փոխադարձ և գործունեայ բարեյօժարութիւն երկու հաւասար անձանց մէջ, որ պատճառած է առաքինութեան նմանութենէն այսինքն 'ի սիրոյ, այս

բարեկամութեամբ, փոփոխ բարերարութեամբ և միաբանութեամբ միմեանց բարի կը կամին. իսկ անհաւասար բարեկամութիւնն է՝ փոխադարձ բարեյօժարութիւնը երկու անձանց, համեմատական հաւասարութեամբ իրարու հետ ունեցած միաբանութեան և բարեկամութեան մէջ։

ԴԱՍ ԾԻԸ

Ի ՎԵՐԱՅ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ

Նախնի իմաստասէրներէն ոմանք կ՚ըսէին թէ Լաւ է բարեկամ չունենալ, զի բաւ է ինքն ինքնին բարեկամութիւն. առաջ բերելով թէ որովհետև բարեկամութիւնը ազատութեան կապ մ՚է, ինչ հարկ կայ մեր ազատութիւնը բարեկամութեան կապի տակ դնել։

Հատ է որ մեր աչք՝ մեր չարիք լայ, ինչ հարկ ուրիշին համար լալ։

Սակայն ուրիշները պատասխանեցին թէ՝ իրաւ բարեկամութիւնը կապ մ՚է որ մեր ազատութիւնը կը կապէ. սակայն ազատ կապ է, կամաւ և ոչ բռնի, մանաւանդ թէ անհամաձայնութեան ժամանակը ազատ է այն կապը քանդել, ինչպէս որ քանդեց Հաստեղիոս, երբ տեսաւ որ բարեկամութիւնը զարդարութիւնը ոչինչ կորսնցընէր, նա բարեկամութիւնը խզեց, արդարութիւնը պահեց։

Նաև մրքան օգուտներ, հանգստութիւններ և զուարճալի ուրախութիւններ կը վայելեմք բարեկամութեամբ. և մեր ինչք, ստացուած, պատիւ և մեր կեանք իսկ մեր բարեկամներու ձեռքով

պաշտպանուած են շատ պարագաներու մէջ։ Խնդիր եղաւ երբեմն թէ ճշմարիտ բարեկամն պէտք է որ իւր կեանք իւր բարեկամին կենաց փոխանակէ։

Ասոր պատասխանը օրէնք տուաւ թէ Սիրեսցես զընկեր քո իբրև զանձն և ոչ աւելի, միայն Աստուծոյ որդին էր որ իւր կեանք աշխարհի կենաց փրկանք տուաւ։

Այս ալ գիտնալու է որ երանական շնորհաց համար շատերը իրենց կեանք տուին ուրիշներու կենաց փոխարէն։

Տղայոց և սոսկական մեծութիւն ըղձալը բարեկամութենէն աւելի թշնամութիւն է, խոհական անձը ցանկութեան սիրոյն մէջ սիրելէն աւելի սիրուիլ կ'ուզէ․ իսկ բարեկամութեան սիրոյն մէջ սիրուելէն աւելի սիրել կ'ուզէ։

Թէ բարեկամութեան և թէ փոխարինական դաշանց համար օրէնք, դատաւոր, վարձ, և պատիժ պէտք է, որ հաւատարութիւնը պահուի և անհաւատարութիւնն ալ հաւատարուի․ բարեկամութեան վարձը՝ երջանկութիւնն է, պատիժը՝ նախատինքն է, ատեան՝ խիղճն է, դատաւոր՝ բանն է, օրէնքն ալ արդար փոխարինութեան սկզբունքն է։

Բարեկամ ընտրելու համար մտաց սրատեսութիւն պէտք է, մի փութայ վերջէն գանգատիս թէ իմ բարեկամս ապաշնորհ է, անհաւատարիմ է եայլն, զի այս գանգատը աւելի զքեզ ամօթահար կ'ընէ, որ կարողացած չես լաւ ընտրութիւն ընել․ եթէ զայն չէիր ճանաչեր անմիտ էիր որ չճանաչած մարդ քեզ բարեկամ ընտրեցիր կոյր զկուրան, եթէ կը ճանաչէիր՝ ապա ուրեմն մոլի էիր, որ զմոլին ընտրեցիր։

Եթէ նա սուտ բարեկամ էր՝ նա բարեկամ չէր, և չէ թէ իւր հաւատարմութիւնը կորսնցուց, այլ իւր կեղծիքը և քու պատիր ընտրութիւնդ թող լինի քեզ 'ի պատիժ և 'ի խրատ։

Հռոմայեցւոց ծերակոյտը Ասիոյ Եւմենէս թագաւորն իրենց բարեկամ ընտրեցին, իսկ այն ծերակոյտի մէջէն Կատոն զայն չընդունեց իբրև բարեկամ, ըսելով թէ նա գազան է, ես չեմ հաճիր գորա դրացի բարեկամ լինել․ վերջին փորձը միայն զԿատոն անխաբ հռչակեց, և միւս ծերակոյտն խաբուած։

Digitized by Google

Մարդն իր մոլութիւնը ուրիշին առաքինութենէն աւելի կը սիրէ, արծիւը երբ թռչնոց մէջէն գեղեցիկ ձագ մը ուզեց իրեն սպասաւորելու համար, բուն իր ձագը ներկայացուց թէ ամենէն գեղեցիկն այս է, զի ինձ շատ կը նմանի։

Առաքինին իրեն բարեկամին ունեցածը իր ունեցածի պէս կը սիրէ, գովելիները առ նախանձու չվատաբաներ ; և ոչ ալ 'ի շնորհուկս գովելիները կը գովէ, անուղիղներ ուղղութեան բերելու համար կը խրատէ, եթէ չլսեն ետ կը քաշուի. առաքինին համեստ պայմաններով կը հաշտուի իր թշնամիներու հետ. իր բարեկամն պէտք է որ իրեն պէս առաքինի լինի ; եթէ առաքինի չէ՝ բարեկամ ալ չէ, զի բարեկամութիւնը առաքինութեան վրայ հիմնուած է։

Եթէ թշնամին մալ է՝ զայն կ'ատէ թէև աւելի թշնամանայ։ Պիւթագորաս բարեկամութեան սահմանն անցնելով ըսաւ՝ Ամենայն ինչ հասարակաց է, այս տեսակ բարեկամութիւնը խժդժական կը լինէր եթէ այս արդարոց օրէնքն ընդունուէր. վասն զի այս դրութիւնը թէ մեծ համեստութիւն, և թէ քաղաքական մեծ յեղափոխութիւններ առաջ պիտի բերէր։

Սխալ է այն դրութիւնը թէ Բարիքները հաղորդէ բարեկամին որ ուրախ լինի, իսկ չարիքները մի հաղորդեր որ չտրտմի, զի տրտմութեան ախտ փոխադրական է։

Ճշմարիտ բարեկամն թէ բարեաց ուրախակից և թէ չարեաց կարեկից պէտք է որ լինի, զի այս կը պահանջէ բարեկամութեան իսկական օրէնք։

Բարեկամութեան մէկ պայմանն ալ այն է որ իր բարեկամն ինչպէս որ մօտ եղած ժամանակը կը սիրէ նոյնպէս հեռու եղած տեղէն այնչափ սիրէ. եթէ սէրը կըճատէ, կը նշանակէ որ իր բարեկամն միայն աչքով կը սիրէր, չէ թէ սրտով. մարդուս խորհուրդը մինչև ուր որ հասնի, սէրն ալ մինչև հոն կ'երկարաձգի, զի սէրը սահման չունի, ոչ լեռը կրնայ նորա սահման լինել, ոչ ովկիանոսը կրնայ զայն սուզել, ոչ այրեցած գօտին կարող է նորա թևերն այրել և զայն արգելուլ իր նպատակէն։

Անգթական գթութիւն էր Եգիպտացւոց ոմանց որք իրենց բարեկամ մեռելի շիրիմին մէջ կը թաղէին զիրենք ընդ մեռելոյն, ողջն կը նեխէր մեռելոյն հետ որ այլ ևս կեանք չվայելէ, սախկա բարեկամն իւր անձին պէս սիրել չէ այլ զինք և բարեկամն ատելէ, մեռեալն՝ կենդանին կ'սպաննէր, և կենդանին այն մեռելէն երկրորդ կեանք կը բառնայ. լաւ էր մեռնել ըստ կենաց քան թէ բոլորովին մեռանել։

Բոլորովին կը մեռնի այն որ և ոչ մէկ բարեկամ կը ձգէ այս աշխարհիս վրայ. կատարեալ բարեկամութիւնը չպահանջեր որ մոլի կրակի պէս քիչ մը ժամանակ գերեզմանաց վրայ երևնալէն վերջ չորանայ և անհետանայ, կը պահանջէ որ իբրև մշտնջենաւոր կրակ սրտի սեղանոյն վրայ մէկ անգամ վառուելով միշտ անշէջ ճառագայթեալ մնայ։

ԴԱՍ ԾԻԶ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Երջանկութիւնն է, այն ժրաջան ստացիչ դիւցազնական առաքինութիւնը որ զմեզ մեր պանծալի աշխատութեամբն յաղթական մշտնջենաւոր հանգստեանն կը հասցընէ փառաւոր շքեղ. ամեն մարդ առ այս կ'ընթանայ թէպէտև չգիտեր, սակայն շատերը որչափ որ ասոր ետևէն երթան այնչափ կը հեռանան. վասն զի սխալ ճանապարհէն երթալով սուտին իբրև ճշմարտի կը հետևին. չարաչար սկսելով երթալով կը յոգնին, և փոխանակ երջանկութեան՝ ապերջանկութեան նպատակին կը հասնին։

Ծայրագոյն երջանկութիւնը մեր հոգւոյն ամենակատար ըղ-

Digitized by Google

ծողութիւնն է, որ առաջ կու գայ մեր հոգւոյ ներգործութիւններէն և իրեն օգնութեան կ'առնու մարմնոյ և արտաքին բարիքները. երջանկութիւնը ունակութիւն չէ, բայց ունակութիւններէն կ'առնու իր ծնունդը, նա առաքինօրէն կը գործէ և ինքն առաքինութիւն չէ, այլ գումարն է, եթէ երջանկութիւն լինէր ունակութիւնը, մարդ մը քուն եղած ժամանակն ալ երջանիկ պիտի լինէր, և թէպէտ քունը մեր գործերը կը խափանէ, սակայն մեր ունակութեան չվնասեր:

Մարդս քնացած ժամանակ, անզգայ տունկի մը հաւասար է, առանց բանի խորհրդեան գործած ժամանակը անասնոց հաւասար է, իսկ բանիւ և խորհրդով գործած ժամանակը բանականութիւն ունեցող վեհ մարդ մ'է, և երջանկութիւնն ալ մի միայն այս կարգի անձանց կը վերաբերի:

Մարդկային կարողութեանց մէջ միտքն ամենէն երիցագոյնն է, արտաքին զգայութեան ամէն գործողութեանց դատաւոր միտքն է, երկիւղի խթան, և բարկութեան սանձ, կամքին մինչև հոն ուղիղ է, քանի որ մտքէն կ'առնու իր օրէնքները. անցեալ անցքերու գրատունն է միտք, նա ապագայից պատգամախօսն է, արուեստներու գործարանն է, գիտութեան գանձարանն է, մտաւոր առաքինութեանց տաճարն է, մեր գործողութեանց առաջին շարժառիթն է, նա հրեշտակաց պաշտօնակից և Աստուծոյ պատկերն է:

Մտաց ազնուական գործողութեանց մէջ երկուքը գերազանց և կատարելագոյն են, մին՝ է խոհեմութեան գործողութիւնը որ կը կանոնաւորէ ամէն գործելիները և բարոյական առաքինութիւնները. միւսն է իմաստութեան գործողութիւնը որ հայեցողական իրերը կը կանոնաւորէ, և կը նկատէ զաստուածայինս անմահական:

Սոյն աղբիւրէն կը բղխին երկու երջանկութիւնները որոց մին՝ գործնական կենաց և միւսն տեսական կենաց կը վերաբերի, այս երկուքն ալ ամենապիտանի են մարդուս, զի մէկով կը հետազօտէ, միւսով կը գործէ, և այս երկուքի մէջ դրած է մեր երջանկութեան աթոռը:

Digitized by Google

ԴԱՍ ԾԻԷ

ԵՐՋԱՆԿԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Այն մարդէն աւելի երջանիկ չկայ, որ երկար սովորութեամբ իւրն սիրտը բարոյական առաքինութեանց մէջ ունակացուցած է. վասն զի նա մոլութեանց ծառայական կապերէն ազատ է, անկաեալ մ'է այնպէս հաստատ և անշարժ իւր ունակութեանց մէջ, որ եթէ բաղդն փոխուի՝ ինքը չփոխուիր. եթէ աշխարհ կործանի՝ ինք չզարհուրիր. այն որ ահեղապատ սոսկումներէն չվախնար այլ և ինչէն պիտի երկնչի. ինչ օրինաւորութիւն և գեղեցկութիւն երբ անհատն իրմէ առաքինութիւններ բղխելով հասարակութեան կ'օգնէ, որուն ընտրելագոյն անդամն է ինքն. կը միացընէ և կը բարձրացընէ իւր հայրենիք խորհրդով և գործով. և ազլասի պէս երկինք կը բարձրացընէ ձեռքով և գլխով. Նա իւրն աղաչողներ կ'ունենայ, անթիւ շնորհակալներ, ուսմիկներէն կը բարեհամբաւուի, մեծամեծաց աչքին յարգի է, իւր բարեկամաց սիրելի է, օտարաց քով մեծ համարուած է, ամենքը անոր խորհուրդ կը հարցընեն, և պատգամախօսի պէս անոր առջեւ ծունր կը խոնարհեն։

Նորա երջանկութիւնք միայն այս աշխարհիս մէջ փակուած չէ, զի նորա միտք համայն տարրական աշխարհ կը դիտէ, և բարձր բանաւոր գործերու ճշգրիտ պատճառներուն վերահասու կը լինի. քննէ ինչ որ 'ի ծովու, 'ի ցամաքի, յօդս, յերկինս կը գտնուին և կան, և զանոնք որ պարզամիտ ամբոխն անհաս սքանչելիք կը համարի, նա կը ծիծաղի նորա տխմար զարմանաց վրայ. իմաստնոց մեծութիւնները կը յանդիմանէ, կ'ուրախանայ իւր գիտցածներու, զորս այլք չեն գիտեր։

Նա այնչափ սիրահար է իւր գործոց առաջ տանելուն որ դիտէ

Digitized by Google

թէ ինք մինակ է, աշխարհ իրեն համար ստեղծուած է չէ թէ ուրիշներու համար :

Նա յերկինս կը վերալանայ, աստղերը, լուսինն և արեգակը, հրեշտակաց և Աստուծոյ էութիւնը և գոյութիւնը ու նոցա յատկութիւնները կը քննէ նոցա գործերէն, և միմիայն Աստուծոյ սքանչելարուեստ արարչութեան, նախախնամութեան ու կարգադրութեան վրայ կ'սքանչանայ, կը հիանայ և կը հրճուի, և կ'սկսի զայն պաշտել նորա վսեմութեան համար, և որչափ որ սքանչանայ Աստուծոյ գործոց և ամենակարողութեանց վրայ այնչափ ալ իւր սէրը կը սաստկանայ առ Աստուած, և անոր գիտելու ճանապարհ կը փնտռէ և կը գտնէ միմիայն առաքինութիւնը, ուստի' ջան 'ի գործ կը դնէ յառաջելու և զարգանալ 'ի նոյին :

Նա երկնից անմարմին հրեշտակները կը քննէ որք պարզ իմանալիք և. զուտ միտք են, և թէ. շնչեցող երագաշարժներ, ուրուշի չարած իմաստունիներ. կը գտնէ զանոնք և կը մտածէ թէ ինչ է նոցա կեանքը, ով են, ինչպէս գիտեն, ինչպէս կը տեսնեն, ինչպէս կը շարժին և ինչպէս միմեանց հետ կը տեսնուին և կը խօսին :

Նա կարողութիւն ունի արարածներով հաստատել արարչապեվա ամենակարողութիւնը և զօրութիւնը, արարածոց մէջ արարիչը կը տեսնէ, արարչին մէջ արարածներ կը տեսնէ և կը հասկնայ թէ յԱստուծոյ է և յԱստուած պիտի վերադառնայ, ուրեմն Աստուծոյ գործ գործել պէտք է և կը շարունակէ իւր աստուածահաճոյ առաքինական գործերը առաջ վարել :

ԴԱՍ ԾԻԸ

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԸ

Յառաջագոյն ըսինք ըստ մտաց Արիստոտէլի, թէ մարմնական և արտաքին բարիքները կ'օգնեն մեր երջանիկ լինելուն, եթէ մարդս սոսկ հոգի լինէր, միայն հայեցողութեամբ կրնար երջանիկ լինիլ և միւս բարիքները իրեն համար աւելորդ պիտի համարուէին. բայց որովհետև մարմին ալ ունիմք, ասոր անհրաժեշտ պէտք է մարմնոյ բարիքները. ուժը, առողջութիւնը, կերակուրը ևայլն որք մեր հոգւոյ գործողութեանց կը նպաստեն, այսպէս և արտաքին բարիք, այսինքն ճոխութիւն, կալուած ևայլն, որոնք որ բարի գործելու դիւրութիւն կու տան մեզ։ Մասամբ իւիք կրճատեցին իրենց առաքինութեան ճարակը, որոնք որ իրենց զանձերը աւելորդ համարելով ծովը նետեցին, և անոնք որ իրենց մէկ աչք աւելորդ համարելով բրեցին, և անոնք որ միայն կարասի մը մէջ բնակիլը բաւ համարեցին. մինչ աւելորդ համարածներով կրնային իրենց առաքինութիւնները բազմապատկելով երջանկութիւնն աւելցնել։

Անոնք որ աշխարհի պէտքերէն ապահով են, նոքա աւելի հանգարտ սրտով և ամփոփ մտօք կարող են իմաստասիրել, Պտղոմէոս իւր երկու աչօք յերկինս 'ի գրեան, լայնածաւալ աշխարհի տախտակաց և երկնից աստեղաց աւելի զօրաւոր կը նայէր, քան անմիտ Տիմոկրիտոս որ իւր մէկ աչք բրեց, միւսով կոյր զկուրայն կը նայէր։

Կրակատանց մէջ բնակող Պղատոն և Զենոն կարասի մէջ բնակող Դիոգինէսէն աւելի կ'իմաստասիրէին իմաստասիրելու համար լաւ է մեծատուն լինել, քան թէ մեծատան ետևէն երթալ։

Digitized by Google

Անոնք որ հարստութիւնը արհամարհելով ժամանակին մէկ մասը դռները մուրալու կը վատնէին, հարուստները նոյն ժամանակը իմաստասիրութեան կը նուիրէին ։

Մանաւանդ թէ խոհեմութիւն 'ի գործ դնելու համար իշխանութիւն և մեծ գերդաստան պէտք է, արդարութեան համար՝ ստաեան պէտք է, մեծագործութեան համար՝ մեծ ճոխութիւն պէտք է, մեծանձնութեան համար՝ պատիւ պէտք է, բարեխառնութեան համար՝ գրգանք պէտք է, այնպէս որ հարստութիւնը իմաստնոյն ձեռք աւելի օգտակար է, քան թէ մոլիին, վասն զի իմաստունն զայն պէտք եղած տեղը կը գործածէ, իսկ մոլին զայն յանպէտս կը վատնէ ։

Ճոխութիւնը չէ թէ իմաստութեան արգելք է, այլ նորա անվայել կիրառութիւնն է որ կը վնասէ. իմաստասէրները ճոխութեան չէին ծառայեր այլ զայն 'ի գործ կը դնէին պատուաւոր, օգտակար և համեստ միջոցներով, որով իրենց առաքինութիւնը կ'աւելցընէին, նորա հոգւով չէին կապուեր հարստութեան հետ, մարմնով զայն 'ի գործ կը դնէին. նենգութիւններ և անիրաւութիւններ չէին հնարեր զայն ստանալու համար, և ոչ ալ 'կը տառապէին, կը խռովէին զայն կորսնցընելու ժամանակը. անոնցմով երջանիկ կը լինէին, և առանց անոնց ալ գիտէին երջանիկ լինել ։

ԴԱՍ ԾԹ

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ըստ Արիստոտէլի երջանկութեան յատկութիւնն է ծայրագոյն բերկրական կեանք մը ունենալ, սխալ էին անոնք՝ որք չէ թէ բերկրութիւն երջանկութեան մէջ, այլ երջանկութիւն բերկրութեան մէջ կը փնտռէին, որովհետեւ նոքա հեշտութիւն զգալը երջանկութիւն կը համարէին որ մարմնոյ և բաղդի բարեաց արդիւնքներն են, սակայն գիտնալու են թէ ճշմարիտ երջանկութիւնը հոգւոյ բարիքներն են, որ միշտ մնայուն և ոչ թէ այն հեշտութիւնները, որք գրեթէ ենթակայ են փոփոխութեան և պատահարներու ձեռք խաղալիք։

Երջանկութիւն և թշուառութիւն միմեանց հետ ընդդիմական չեն, սակայն երջանկութիւնը ցաւերու հետ ընդդէմ է, անոնք մէկ ենթակայի մէջ երկու ներհական շարժումները չեն, զի երջանկութիւն հոգւոյն մէջն է և ցաւն մարմնոյ անդամներու մէջն է, բայց հոգի և մարմին իբրև իրարու առ ինչ մէկին ցաւը միւսին, ինչպէս որ երջանիկն ալ վերահաս ցաւոյ մէջ կը մխիթարուի իր անմեղութեամբ, գիտէ որ անձն փշաւորուն փոխարէն պատիւը պիտի փոխարինուի իրեն, իմաստուններուն անարժան և անվայել խօսք չխօսիր, արիականին անիրաւութիւն չըներ, երջանիկն թշուառ չըլլինիր, եթէ մոլիի չփոխուի. վերահաս վտանգները կարելի է որ նորա գործերը ժամանակ մը դադրեցընեն, ինչպէս որ քունը զմարդն կը դադրեցընէ, բայց վտանգն անցնելէն վերջ դարձեալ կը շարունակէ, նորա ունակութեան պէտք չունի, զի արդէն ունի, և ամենէն զօրաւոր կերպով կրնայ գործել, վասն զի քնացած միջոցին բաւական հանգստացան։

Digitized by Google

Առ երևոյթ երջանկութեան 'պէտքերը շատ են, որչափ ունենայ այնչափ պէտքերը կը շատնայ, զի խղճն անսահման է, և արտաքին բարիք սահմանաւոր։

Իսկ երջանկութիւնը գործնականէն աւելի իմացական կատարելագոյն կեանք մ'է, մտօք կ'ապրի, անոր համար մարմնոյ հեշտութեան շատ պէտք չունի, նորա խիղճը մարմնականէն աւելի հոգևոր գեղեցիկ գաղափարները յինքն շտեմարաններն է, նորա դիտումը դէպ 'ի մշտնջենաւոր երանութիւնն ուղղած է, նա պատուոյ անունը, ոչ լերանց բարձրութենէն, և ոչ երկնից բնական լուսոյ պայծառութենէն կը շահէ, այլ միմիայն բարոյական առաքինութիւններէն կը շահէ, որուն մէկ ծայրը Աստուծոյ անմահական փառաց մէջ կայացած է, միւսն մարդկանց բնական հոգւոյ ուղիղ խորհրդին մէջ հաստատուած է։

Digitized by Google

ԴԱՍ ԾԼ

ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Արիստոտէլ զմեզ կ'առաջնորդէ դէպ 'ի իմաստասիրական երանութիւնը և իմաստասիրական երանութիւնն ալ զմեզ դէպ 'ի աւետարանական երանութիւնը կառաջնորդէ ։

Իմաստասիրականը ուսանելով է և հաստատուած է աստուածային իրաց նայելու, իսկ աւետարանականը հաստատուած է, (հաւատոյ յայտնութեանց սկզբունքներով) աստուածայիններուն նայելու, առանց բնական և իմաստասիրական լոյսն մերժելու. որովհետև բնական և իմաստասիրական լոյսերը՝ աստուածային լուսոյ նշոյլներն են, որք Քրիստոսի վրայ կը համաբնակէին իբրև անստեղծ և ստացական իմաստութիւն, որք զմիմեանս չէին մերժեր ։

Աստուածանկատ սուրբերը գիտուն ճառատողներու իմաստասիրական դիտողութիւնները ձգելով իրենց անձանց լսեցին քան թէ իրենցներուն, փիլիսոփաներէն աւելի աւետարանիչներուն լսեցին, մարդի'ներէն աւելի Աստուծոյ հետևեցան. նոքա անապատի խորշերու մէջ երկնից ճանապարհ փնտռեցին ։

Սակայն խոստովանելի է թէ այն հայրերը, որք իրենց իմաստասիրականն աստուածային դիտողութեանց և աւետարանի լուսոյն հետ կցորդեցին նոքա աւելի երջանիկ համարուեցան ։

Այս երկու երջանկութեանց մէջ տեղ խտիր կայ. զի իմաստասիրականին վախճանը հայեցողական առաքինութիւնն է, զի միայն ներգործութիւնները բարոյական առաքինութեանց ներգործութիւններէն ազնիւ են, բայց աւետարանական առաքինութիւնը միայն որ և է ներգործութենէն ազնիւ է, որովհետև աստուածային սիրոյ

հետ լծորդութիւն ունի. բարոյական առաքինութեամբ կիրքերը կը չափաւորուին, միտք կը խաղաղի, և ամէն բան պայծառ և յստակ կը տեսնէ և կը ճանաչէ։

Սակայն քրիստոնէական իմաստասիրութիւնը՝ այս ամենը ճանաչելէն զկնի Աստուծոյ ճանաչումն Աստուծոյ սիրոյն հետ կը հաղորդակցէ որ աւետարանական գերագոյն առաքինութիւնն է. Աստուծոյ համար աւելի հաճելի է մահականացուներէն սէր ընդունիլ քան թէ հայեցողութեան ճանաչումներ։

Աստուած սիրտերու մէջ բնակիլ կ՚ընտրէ քան թէ միտքերու մէջ, նա սիրոյ աթոռ՝ սիրտը կ՚ուզէ, չէ թէ իմաստութեան աթոռ, ուղեղը կ՚ուզէ, զի իմաստութիւնը ինքը կը պարգևէ մեզ իր կողմէն, բայց սէր կը պահանջէ մեզմէ՝ մեր կողմէն. և այս սէրն է որ աւետարանական երանութիւնը կը կատարելագործէ և յաւիտենական երանութեան արժանի կ՚ընէ։

Զի երանական տեսութիւնը դիտողութեան հասուցումն չէ, այլ սիրոյ հասուցումն է, աւետարանական բովանդակ իմաստութիւնը որ հաւատքն է, չկրնար արժանանալ երկնային երանութեան մինչև որ սիրով չարծարծուի։

Երբ սիրելին չես սիրեր ինչ օգուտ է զայն ճանաչել, ուրեմն առանց հեղական սիրոյ չէ թէ միայն իմաստասիրական իմաստութիւնները, այլ և հրեշտակաց և մարգարէից գիտութիւնները անգամ վնասակար են, վասն զի զԱստուած ճանաչել և զայն չսիրել, չճանաչելէն աւելի վնասակար է, գիտաց ապերախտութիւնն է այս տեսակ ճանաչումն։

Ուրեմն սէրն է աւետարանական երջանկութեան լրումն, անոնք որ գիշեր և ցորեկ կ՚աշխատին և կը տքնին թուղթեր սեւցընելու, հատորներ կազմելու միայն իմանալու համար, ողորմելի են, զի զուր ժամանակ կը կորսնցընեն, և իրենց աշխատութիւնը հողմին կու տան, թող խոնարհին բարձրամիտները, վասն զի հեշտ է զԱստուած սիրել քան թէ զայն խնդրել և քննել։

Տգէտները հաւատոյ սիրով զԱստուած վայելեցին, իմաստասէրները դատաւոր աշխատութեամբ վերահասու չեղան թէ ինչ է Աստուած։

Digitized by Google

Աստուծոյ երանական փառաց հաղորդ ըլլալու համար մեծ օգուտ մը կը մատուցանէ մեզ բարոյական իմաստասիրութիւնը, այն թէ նորա գիտութեամբ Աստուծոյ սիրոյն ուղղած ըլլալ, այս գիտութեամբ իբրև աստուածային աչք մը սկիզբէն իրաց վախճանին կը նայի, մարդկանց գործերը յեղափոխելով մէկ ակնարկութեամբ ստորինը վերին կ'ընէ, անարգն՝ պատուականին կը վերածէ, նիւթականէն՝ հոգևորն կը հանէ, երկրաւորէն՝ երկնաւորն կը պատրաստէ, մարդիկներէն՝ աստուածայինը կը կազմակերպէ։

Այս գիտութեամբ որպէս հաստատուն ուղղեցոյց, Աստուծոյ օգնութեամբ կ'առաջնորդէ մեզ իմաստասիրական երանութենէն՝ աստուածաբանական երանութեան, և աստուածաբանական երանութենէն՝ յաւիտենական երանութեան, քան է որ սկիզբէն նոյնս վախճանին, զի բարոյական իմաստութիւնը՝ երանականին ուղղեցոյցն է, այս ճանապարհին ալ վարողն՝ մեր առ Աստուած ունեցած սէրն է, և Աստուած մեր բովանդակ բաղձանաց լրումն է։

ՎԵՐՋ

Digitized by Google